

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ
МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР**

Халыаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОСТИ**

The international scientific journal

**ACTUAL PROBLEMS OF THE
PRESENT**

№2(28)

**Журналдың бөлімдері үшін
редакциялық алқасының құрамы:
РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ**

Бас редакторы: Меңлібаев Қ.Н., филос.ғ.к., профессор (Қарағанды)

Бас редактордың орынбасарлары: Оқашев Р.Д., п.ғ.к. (Қарағанды), Уразбаев Х.К., и.ғ.к., доцент (Қарағанды)

«Заңтану»

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы: Хан А.Л., з.ғ.к., профессор (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі (Қарағанды)

Ким Д.В., з.ғ.д., профессор (Барнаул, РФ)

Симонович Б., з.ғ.д., профессор (Сербия)

«Педагогика»

Ғылыми редакторы: Сарбасова К.А., п.ғ.д., профессор, академик Қазақстан Педагогикалық ғылым Академиясы (Астана)

Атқарушы хатшысы: Бокижанова Г.К., п.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Тәжәғұлова Г.О., п.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Храпченков В.Г., п.ғ.д., профессор (Новосибирск, РФ)

Данияров Т.А., п.ғ.к., профессор (Туркестан)

«Экономика»

Ғылыми редакторы: Омарова Б.А., з.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Дарибекова Н.С., экономика ғылымының магистрі (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Нурумов А.А. з.ғ.д., профессор (Астана)

Трохимец Е.И., з.ғ.д., доцент (Запорожье, Украина)

Бутрин А.Г., з.ғ.д., профессор (Челябинск, РФ)

«Филология»

Ғылыми редакторы: Хамзин М.Х., фил.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Баймұрынов Ж.М., фил.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Насипов И.С., фил.ғ.д. профессор (Башкортостан Республикасы, Уфа)

Жақыпов Ж.А., фил.ғ.д., профессор (Астана)

Утяев А.Ф., фил.ғ.к., доцент (РФ, Стерлитамак)

«Гуманитарлық ғылымдар»

Ғылыми редактор: Еликбаев Н.Е., филос.ғ.к., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы:

Аупенова А.У., з.ғ.м., оқытушы (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Алексеев А.П., филос.ғ.д., профессор (Мәскеу, РФ)

Акмолдаева Ш.Б., филос.ғ.д., профессор (Бішкек, Қырғызстан)

Исмагамбетова З.Н., филос.ғ.д., профессор (Алматы)

«Техникалық ғылымдар»

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы:

Грузина Е.В., т.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Грузин В.В., т.ғ.д., профессор (Астана)

Волокитин Г.Г., т.ғ.д., профессор (Томск, РФ)

Яворский В.В., т.ғ.д., профессор (Қарағанды)

«Фармация, химия»

Ғылыми редакторы: Абдуллабекова Р.М., фарм.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Атқарушы хатшысы: Қалдыбаева А.К., х.ғ.к., доцент (Қарағанды)

Редакциялық алқа мүшелері:

Жаугашева С.К., м.ғ.д., профессор (Қарағанды)

Ишмуратова М.Ю., б.ғ.к., доцент (Қарағанды)

ISSN 2312 – 4784

**Состав редакционной коллегии
по разделам журнала:**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Менлибаев К.Н., к. филос. н., профессор (Караганды)

Заместители главного редактора: Окашев Р.Д., к.п.н. (Караганды), Уразбаев Х.К., к.и.н., доцент (Караганды)

«Юриспруденция»

Научный редактор и ответственный секретарь: Хан А.Л., к.ю.н., профессор (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор, член-корреспондент НАН РК (Караганды)

Ким Д.В., д.ю.н., профессор (Барнаул, РФ)

Симонович Б., д.ю.н., профессор, (Сербия)

«Педагогика»

Научный редактор: Сарбасова К.А., д.п.н., профессор, академик Академии Педагогических наук Казахстана (Астана)

Ответственный секретарь: Бокижанова Г.К., к.п.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Тажигулова Г.О., д.п.н., профессор (Караганды)

Храпченков В.Г., д.п.н., профессор (Новосибирск, РФ)

Данияров Т.А., к.п.н., профессор (Туркестан)

«Экономика»

Научный редактор: Омарова Б.А., д.э.н., профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Дарибекова Н.С., магистр экономических наук (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Нурумов А.А., д.э.н., профессор (Астана)

Трохимец Е.И., д.э.н., доцент (Запорожье, Украина)

Бутрин А.Г., д.э.н., профессор (Челябинск, РФ)

«Филология»

Научный редактор: Хамзин М.Х., д. фил.н., профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Баймұрынов Ж.М., к. фил.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Насипов И.С., д. фил.н., профессор (Уфа, Республика Башкортостан)

Жакыпов Ж.А., д. фил.н., профессор (Астана)

Утяев А.Ф., к. фил.н., доцент (Стерлитамак, РФ)

«Гуманитарные науки»

Научный редактор: Еликбаев Н.Е., д. филос.наук, профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Аупенова А.У., м.ю.н., преподаватель (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Алексеев А.П., д. филос.н., профессор (Москва, РФ)

Акмолдаева Ш.Б., д. филос.н., профессор (Бишкек, Кыргызстан)

Исмагамбетова З.Н., д. филос.н., профессор (Алматы)

«Технические науки»

Научный редактор и ответственный секретарь:

Грузина Е.В., к.т.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Грузин В.В., д.т.н., профессор (Астана)

Волокитин Г.Г., д.т.н., профессор (Томск, РФ)

Яворский В.В., д.т.н., профессор (Караганды)

«Фармация, химия»

Научный редактор: Абдуллабекова Р.М., д. фарм.н., профессор (Караганды)

Ответственный секретарь: Калдыбаева А.К., к.х.н., доцент (Караганды)

Члены редакционной коллегии:

Жаугашева С.К., д.м.н., профессор (Караганды)

Ишмуратова М.Ю., к.б.н., доцент (Караганды)

ISSN 2312 - 4784

© Частное учреждение Академия «Bolashaq»
РИО «Болашак-Баспа», 2020

Международный научный журнал «Актуальные проблемы современности» зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан (Свидетельство о постановке на учёт периодического печатного издания и№ 15583-Ж от 25.09.2015г.).

Периодичность издания: 1 раз в квартал

Основная тематическая направленность ППИ: разные направления науки. Журнал публикует научные статьи, материалы исследований, сообщения, рецензии и др.

При перепечатке ссылка на журнал обязательна. Авторы несут ответственность за достоверность приведенных фактов, цитат, имен собственных, в том числе географических названий.

Подписка на территории Республики Казахстан по индексу 75319

Федеральная служба по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия Российской Федерации разрешает распространение международного журнала «Актуальные проблемы современности» (Республика Казахстан) на территории РФ. Разрешение на распространение продукции зарубежных периодических печатных изданий РП № 78 от 6 июля 2006 г. Подписка на территории РФ по индексу 88044 в объединенном каталоге «Пресса России» № 000053

Международный научный журнал «Актуальные проблемы современности» включен в национальную информационно-аналитическую систему «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) – Договор № 75-02/2016 от 18 февраля 2016 г.

EDITORIAL BOARD:

Chief editor: Menlibaev K.N., candidate in philosophy, professor (Karagandy)

Deputy chief editor: Okashev R.D., candidate of pedagogical sciences (Karagandy), Urazbaev H.K., candidate of historical sciences, associate professor (Karagandy)

«Jurisprudence»

Academic editor and corporate secretary: Khan A.L., candidate of laws, professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Dulatbekov N.O., doctor of law, professor, corresponding member of NAS RK (Karagandy)

Kim D.V., doctor of law, professor, (Barnaul, RF)

Simonovich B., doctor of law, professor, (Serbia)

«Pedagogy»

Academic editor: Sarbasova K.A., doctor of pedagogical sciences, professor, academician of Kazakhstan Academy of Pedagogical sciences (Astana)

Corporate secretary: Bokizhanova G.K., doctor of pedagogical sciences, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Tazhigulova G.O., doctor of pedagogical sciences, professor (Karagandy)

Khrapchenkov V.G., doctor of pedagogical sciences, professor (Novosibirsk, RF)

Daniyarov T.A., candidate of pedagogical sciences, professor (Turkistan)

«Economics»

Academic editor: Omarova B.A., doctor of economics, professor, (Karagandy)

Corporate secretary: Daribekova N.S., master of economics, (Karagandy)

Members of editorial board:

Nurumov A.A., doctor of economics, professor, (Astana)

Trokhimets E.I., doctor of economics, associate professor, (Zaporozhie, Ukraine)

Butrin A.G., doctor of economics, professor, (Chelyabinsk, RF)

«Philology»

Academic editor: Khamzin M.Kh., doctor of philology, professor, (Karagandy)

Corporate secretary: Baimyrnov Zh.M., candidate of philology, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Nasipov I.S., doctor of philology, professor, (Republic of Bashkortostan, Ufa)

Zhakypov Zh.A., doctor of philology, professor, (Astana)

Utyaev A.F., candidate of philology, associate professor (RF, Sterlitamak)

«Human sciences»

Academic editor: Yelikbaev N.E., doctor of philosophy, professor, (Karagandy)

Corporate secretary: Aupenova A.U., master of laws, teacher (Karagandy)

Members of editorial board:

Alekseev A.P., doctor of philosophy, professor, (Moscow, RF)

Akmoldaeva Sh.B., doctor of philosophy, professor, (Bishkek, Kyrgyzstan)

Ismagambetova Z.N., doctor of philosophy, professor, (Almaty)

«Technical sciences»

Academic editor and corporate secretary:

Gruzina E.V., candidate of technical sciences, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Gruzina V.V., doctor of technical sciences, professor (Astana)

Volokitin G.G., doctor of technical sciences, professor (Tomsk, RF)

Yavorskiy V.V., doctor of technical sciences, professor (Karagandy)

«Pharmacy, chemistry»

Academic editor: Abdullabekova R.M., doctor of pharmacy, professor (Karagandy)

Corporate secretary: Kaldybaeva A.K., candidate of chemistry, associate professor (Karagandy)

Members of editorial board:

Zhaugasheva S.K., doctor of medicine, professor (Karagandy)

Ishmuratova M.Yu., candidate of biological sciences, associate professor (Karagandy)

МАЗМҰНЫ ОГЛАВЛЕНИЕ CONTENTS

ЗАҒТАНУ / ЮРИСПРУДЕНЦИЯ / JURISPRUDENCE

Simonović B., Turanjanin V., Nurgaliyev B. M. CONSEQUENCES OF THE IMPLEMENTATION OF AMERICAN PLEA BARGAINING AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEDURE THEORY AND PRACTICE IN SERBIA AND KAZAKHSTAN.....	8
Simonović B., Kustov A. M. SITUATIONAL ANALYSIS OF THE NEXT STAGE OF THE INVESTIGATION OF CRIMES: ISSUES OF EVALUATION, OVERCOMING AND PROGRAMMING.....	13
Ханов Т.А., Садвакасова А. Т. О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРОИЗВОДСТВА ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЯ ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ СОСТОЯНИЯ ОПЬЯНЕНИЯ ВОДИТЕЛЯ ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА.....	18
Ханов Т.А., Баширов А.В. РЕЙДЕРСКИЕ ЗАХВАТЫ КАК СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ И КРИМИНАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	22
Шакенов А. О. ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДІҢ ҚОЛДАНБАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	26
Белицкий В.Ю. РАСПРОСТРАНЕННЫЕ ВИДЫ МОШЕННИЧЕСТВ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ.....	31
Громилов В.И. О НАРУШЕНИИ СРОКА КОНТРАКТА В РАМКАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБОРОННОГО ЗАКАЗА.....	37
Громилов В.И. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ К АДМИНИСТРАТИВНОЙ И УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕОБОСНОВАННОЕ ИЗМЕНЕНИЕ СРОКОВ КОНТРАКТА В СФЕРЕ ГОСОБОРОНЗАКАЗА.....	42
Павлов С. С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ РАЗВИТИЯ И ЕГО ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ.....	48
Коробка И. Н. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ.....	53
Пьянкова А. Е. ОСОБЕННОСТИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ДОГОВОРА РЕСУРСОСНАБЖЕНИЯ В ЦЕЛЯХ СОДЕРЖАНИЯ ОБЩЕГО ИМУЩЕСТВА МНОГОКВАРТИРНОГО ДОМА.....	60
Нукушева А.А., Жумжумаев Н.С. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНСТИТУТА СУДЕБНОГО ПРИКАЗА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА И РОССИИ.....	64
Борецкий А.В., Ажибаева Ж.К., Мухаметкаиров А.Е. РАССЛЕДОВАНИЕ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ, СОВЕРШАЕМОЙ ПРЕСТУПНЫМИ ГРУППАМИ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....	68
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	74

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

Баймұқанова М.Т., Жомарт Ж. «ПАТРИОТИЗМ» ҰҒЫМЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ.....	77
---	----

Бодеев М. Т., Жұмабай Б. Б., Сериков Т. Ш., Смагулов Б. Б. ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫН ЖАҢҒЫРТУ АРҚЫЛЫ САБАҚТЫҢ САПАСЫН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	81
Есмагулова А.А., Таликова Г.Т. ТҰЛҒАНЫҢ БАҒЫТТЫЛЫҒЫ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	85
Звягинцев В.В. ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ТЕХНОЛОГИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ. ТЕНДЕНЦИИ И РЕАЛЬНОСТЬ.....	89
Кендирбекова Ж.Х., Кусаинова А.Т. К ПРОБЛЕМЕ СОДЕРЖАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ.....	93
Киспаев Т.А., Соколов Д.А., Карынбаева М.Ж., Сарсекеева Б.А., Плешакова Ю.М. ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ 15-ТИ ЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ИННОВАЦИОННОГО ТИПА.....	98
Кучина Л. А., Смирнова И. Д., Какетаев А. К. К ВОПРОСУ ПРОФИЛАКТИКИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ.....	102
Соколов Д. А., Жангабыл М. С., Багдаулет Т., Рысбек К., Кожамжаров Е.Н. МОНИТОРИНГ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ, ОСВАИВАЮЩИЕ ПРОФЕССИЮ ГОРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.....	106
Соколов Д.А., Киспаев Т.А., Смагулов С.К., Кабдолла Е., Алимжанов Е.М. ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ 15-ТИ ЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ИННОВАЦИОННОГО ТИПА.....	110
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	115

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS

Апеева А.З. АЙМАҚ БЮДЖЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҮЛЕСІ.....	118
Ахметова Б.Т. ҚР «АТАМЕКЕН» ҰЛТТЫҚ КӘСІПКЕРЛЕР ПАЛАТАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ ҚОЛДАУЫ.....	122
Кадырова Г.А. Туганбаева С.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІҢ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	125
Тайлак А.Е. МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АКЦИЙ И ИХ ОТБОРА В ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОРТФЕЛЬ.....	130
Сихимбаева Д.Р., Усувалиева З.К. ШАРУАШЫЛЫҚ СУБЪЕКТІНІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ.....	135
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	140

ФИЛОЛОГИЯ / ФИЛОЛОГИЯ / PHILOLOGY

Бегяхметова Б.Ж., Гавриленко В.В. ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РОМАНАХ ЭПОХИ ПОСТМОДЕРНИЗМА (НА МАТЕРИАЛАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ PAULO KOELCHO «ALCHEMIST» И В.О. ПЕЛЕВИНА “GENERATION«П»”)	141
Авторлар туралы мағлұмат – сведения об авторах – information about authors.....	145

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ HUMAN SCIENCES

Елікбаев Н., Елікбаева Ж.Н. ӘЛЕУМЕТТІК ТӨРТПІ – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ ӨЗЕГІ	146
Уразбаев Х.К. ӘЗ - ТӘУКЕ ХАННЫҢ ЖЕТІ ЖАРҒЫСЫ	150
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	153

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ TECHNICAL SCIENCES

Баширов А.В., Ханов Т.А. КОМПЬЮТЕРНЫЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ В ВОПРОСАХ МИНИМИЗАЦИИ СОВЕРШЕНИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	154
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	158

ФАРМАЦИЯ, ХИМИЯ / ФАРМАЦИЯ, ХИМИЯ PHARMACY, CHEMISTRY

Исина Ж.А., Калдыбаева А.К. ПИРИМИДИН ЖӘНЕ ПУРИН ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ ДӘРІЛІК ПРЕПАРАТТАРЫ.....	159
Исмаилова Ф. М. РАСТЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БУЙРАТАУ», ЗАНЕСЕННЫЕ В КРАСНУЮ КНИГУ.....	163
Ишмуратова М. Ю., Исмаилова Ф. М. СОСТАВЛЕНИЕ КАЛЕНДАРЯ СБОРА ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БУЙРАТАУ».....	166
Мұхаметжанов А.М., Мұхаметжанов С.М., Алжанова Ш.М. САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ.....	171
Тнимова Г.Т., Мурзалиева Г.Т., Сиволобова О.А. ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ МОТИВАЦИИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗа	174
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	178

УДК 343.1
МНРТИ 10.81.61

Branislav Simonović
simonov99@gmail.com
Veljko Turanjanin
turanjaninveljko@gmail.com
Universit of Kragujevac, Serbia
Nurgaliyev Bakhyt Moldatjaevich
nbake@mail.ru
Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

CONSEQUENCES OF THE IMPLEMENTATION OF AMERICAN PLEA BARGAINING AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEDURE THEORY AND PRACTICE IN SERBIA AND KAZAKHSTAN

This paper examines the implementation of the plea bargaining agreement in criminal procedure law and judicial practice in Serbia and Kazakhstan. The emphasis is on the challenges of the implementation which affect the proving process, as well as the rights of the victim.

Keywords: criminal trial; criminal proceedings; plea bargain; procedural agreement; suspect; defendant; the prosecutor; investigator; court.

Introduction

Legal model of the plea bargaining has been implemented in American legal system for over two hundred years. It is a negotiation between the prosecutor and the defendant resulting in the defendant's agreement to plead guilty in order to get certain advantages such as the assurance from the prosecutor of less severe charges or dismissal of some charges [1].

The plea bargaining agreement is widely used in America. More than 90% of legal cases are ended this way [2]. Its implementation significantly accelerates criminal procedures. Bearing in mind the number of existing procedures and the lack of employees, American judicial system would collapse without it [3].

However, American lawyers indicate its numerous weaknesses. It is not in accordance with the Constitution because the defendant doesn't have the right to be prosecuted fairly, to file an appeal, nor has the right of cross examination of the key witnesses [4]. It gives great discretionary power to prosecutors [5]. The agreement itself has the character of competition, circumvention, even bluffing, the prosecutor isn't obliged to inform the defendant about the gathered evidence against him or her, and thus, the truth itself and the reliability of the legal procedure are completely neglected [6].

Despite its numerous weaknesses and contradictions, the plea bargaining agreement is implemented in over 60 countries all over the world [7].

This paper analyzes basic features of legislation on the plea bargaining in Serbia and Kazakhstan and some features of its implementation in judicial practice.

Legislation on the plea bargaining in Serbia

The plea bargaining in Serbia is prescribed by Criminal Procedure Code (Articles from 313 to 330). It is an agreement made between the public prosecutor and the defendant represented by a defence attorney. Regardless the type of criminal act, or the sentence, the plea bargaining agreement can be made in Serbia. Depending on the stage of the court procedure, the plea bargaining agreement is brought before the judge for the preliminary proceedings or the President of a Chamber.

If the plea bargaining agreement is made prior the indictment, the prosecutor is obliged to bring the indictment before the court at the same time as the plea bargaining agreement, since it is the essential part of the agreement.

The Code prescribes that rules on validity of indictment cannot be applied here as they are applied in a standard criminal procedure. Such solution is not satisfactory since the court cannot examine the agreement between the prosecutor and the defendant, except pro forma [8].

Obligatory elements of the plea bargaining agreement are: 1) the description of the criminal act which led to the indictment; 2) a defendant's confession of the offence stated in the agreement; 3) an agreement about the type, extent, and length of the sentence or any other legal sanction; 4) an agreement about the cost of the criminal proceeding, confiscation of illegally obtained material gain, or restitution claim (if it already exists); 5) statement of all the parties involved about waiving the right to appeal against the court decision to accept the plea bargaining agreement in its entirety.

Apart from the elements mentioned above, the plea bargaining agreement can also comprise following optional elements: 1) Prosecutor's statement that the charges for all the criminal acts not included in the agreement will be dismissed; 2) Defendant's statement about the acceptance of the proposed measure (for example to compensate for the damage; do the community service work or charity; undergo the rehab processes; etc.)

Judge for the preliminary proceedings decides about the plea bargaining, and, if the agreement is brought before the court of law after the indictment was confirmed, the President of the Chamber decides. During the procedure, the prosecutor, the defendant, and his or her legal representative should all be present. The procedure is being conducted without the presence of the public.

The plea bargaining with its indictment will be accepted by the court of law and the defendant will be convicted if the following is determined: 1) that the defendant had pleaded guilty willingly and voluntarily; 2) that the defendant is aware of the consequences of the agreement, and especially of the fact that he or she is waiving the right to have a trial, as well as waiving the right to appeal against the court decision based on the agreement; 3) that there are other pieces of evidence supporting the defendant's pleading to be guilty; 4) that the sentence or other legal sanction, based on which the agreement is made, is in accordance to law.

If the court of law disallows the plea bargaining, all the documents related to it are destroyed in the presence of the judge who has made the decision. The court procedure starts again from the stage which preceded the agreement. The judge who decided to disallow plea bargaining agreement cannot be involved in further procedure.

Apart from the plea bargaining, Criminal Procedure Code comprises two more agreements: testimonial agreement with the defendant and testimonial agreement with the convicted with the idea to encourage severe criminal offenders' confessions and cooperation with the prosecutors [9].

The implementation of the plea bargaining in judicial practice in Serbia

In order to determine the functioning of the plea bargaining in practice, we conducted an investigation within which we analysed first - degree court judgments on human trafficking offence of year 2018. This is a serious criminal offence for which Criminal Procedure Code prescribes 3 to 12 years of imprisonment.

The research has shown that in Serbia there were more regular court procedures than the plea bargaining agreements. In 2018, the rate was 60% to 40% in favor of regular court proceedings. However, the number of the plea bargaining agreements is constantly increasing over the years and it is usually made before the investigation is conducted or at its very beginning, which leads to termination of search for other evidence.

When the length of prison sentences is compared, the difference is more than obvious. The average prison sentence in regular procedure is 6.36 years in the case of human trafficking offenders. There were procedures in which they were sentenced to 10 to 12 years of prison.

Within the plea bargaining agreements prison sentences are significantly shorter – from 6 months to 2.5 years. Since Serbian Criminal Procedure Code prescribes 3 years as a minimal sentence for human trafficking offences, in all these procedures mitigation of offenders' sentences is implemented. Thus, both the prosecutor and the court of law have seriously 'met the needs' of criminal offenders by offering this agreement.

It can be observed that in all the procedures where sentencing had been based on the plea bargaining agreement, the rights of the victims are completely neglected and there is no justice for them. The victims are not present when the plea bargaining agreement is being made, nor they can affect it in any way. Even though the Criminal Procedure Code prescribes that the victim can file a restitution claim before the plea bargaining agreement is made, in none of the examined cases there was not any. Obviously the prosecutor has not offered such chance to the victims.

If we compare the volume of the judgments and the presentation of the proving process, the observed differences are significant. In average, the judgment in regular criminal procedure consists of 23 pages. The

court is obliged to consider and analyse each piece of found evidence individually, as well as, all of them together. All first-degree judgments were sent to Appellation.

Judgments based on the plea bargaining agreement consist of 1.5 to 5 pages of text. Criminal acts are briefly described (10 lines to one page of text). The court judgments are based exclusively on the defendant's confession. They represent the agreement between the prosecution and the defense. In all of the court judgments there are statements about other pieces of evidence, in accordance to the defendant's confession, but they are not presented. All the court judgments look alike and they contain the same general and impersonal formulations.

In a great number of examined court judgments based on the plea bargaining agreement, the sentence equals the time spent in custody. As a result, when the court of law accepts the plea bargaining agreement the defendant is released from the custody and becomes free. This is a typical example of 'indirect constraint'.

Legislative regulation of plea bargaining in Kazakhstan

Many scientists and practitioners in Kazakhstan note that all the changes made to our criminal and criminal procedural laws, which are constantly changing, are certainly good, but if you keep in mind the introduction to the current Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan of such an unusual concept for us, as "deals with justice", this innovation should still be evaluated ambiguously [1].

In Kazakhstani legislation, the new Criminal Procedure Code adopted two forms of procedural agreement: a plea bargaining and a cooperation agreement. The first form applies to all categories of crimes, except for especially serious ones, and is designed to expedite the process and provide victims with redress.

According to Article 612 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, criminal cases are investigated in the framework of the concluded procedural agreement in two forms:

1) In the form of a plea bargaining - for crimes of small, medium gravity or serious crimes - if the defendant accepts the accusation;

2) and in the form of a cooperation agreement - for all categories of crimes with the assistance of the disclosure and investigation of crimes committed by a criminal group, especially serious crimes committed by other persons, as well as extremist and terrorist crimes.

There are some prohibitions on concluding a procedural agreement for persons who have committed a criminal act in a state of insanity or who have a mental disorder. And also in relation to the totality (combination) of crimes, if at least one of them does not meet the requirements stipulated by Article 612 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, or if at least one of the victims doesn't agree with the conclusion of the procedural agreement.

Among the main conditions for concluding a procedural agreement in the form of a plea bargaining, the legislator determined voluntary expression by a suspect, accused of a desire to conclude a procedural agreement; as well as, if they do not dispute the suspicion, charge and evidence in the case of a crime, the nature and extent of the harm caused by them. The obligatory consent of the victim is also required to conclude a procedural agreement.

Chapter 63 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan clearly outlines the consequences of the transaction, which significantly reduces the cost of the investigation process and justice in general:

- Expedited time to investigate the case (10-15 days);
- Expedited time for judicial review (10-20 days);
- Punishment of not more than half the sanction under the relevant article (Part 4 of Article 55 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), and in some cases - exemption from criminal liability (Article 67 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

We note some issues of the procedure for concluding a plea bargaining, regulated in accordance with Article 615 of the Criminal Procedure Code. The suspect, the defendant shall file a motion to conclude a plea bargaining at any time during the criminal proceedings. It may be concluded at the initiative of the prosecutor. At the same time, the organ conducting the criminal process, within three days, sends the application along with the materials of the criminal case to the prosecutor to resolve the issue of concluding a procedural agreement.

The prosecutor seeks the case from the organ, seeing in the case the possibility of concluding a procedural agreement invites the defense to discuss the issue of its conclusion or informs in writing about the refusal to satisfy the application.

The law obliges the prosecutor to check not only the lawfulness of concluding such an agreement, for which he must call the suspect, the defendant, his defense counsel and the victim, but to clarify the opinion about the possibility of concluding a procedural agreement as well, and to explain to them the consequences

of the procedural agreement and the right to refuse to conclude it. Moreover, he is obliged to ascertain the nature of the act, whether it falls under the procedural agreement on the production in the form of a plea bargain, the voluntary nature of the petition submitted by the person and awareness of the consequences of his conclusion.

The question also arises as to whether the person doesn't dispute the evidence and qualifications of the act, as well as the consent of the person with the nature and extent of the damage caused by him and the civil lawsuit, as well as the absence of circumstances in the case that entail the termination of the criminal prosecution.

The construction of Article 612 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, including the wording "if a person doesn't dispute the evidence and qualifications of the act", is rather vague and interpreted by scientists and practitioners quite diametrically, and, in our opinion, causes disputes and misunderstanding among the judges making decisions on criminal cases. When enacted this article, our legislator accepted the Anglo-American experience and, in our opinion, is completely unsuccessful [11,171].

Based on the foregoing, the judge is also obliged to check all the above issues and find them out when making the final decision.

The plea bargaining entails the absence of any disagreement between the prosecutor and the defense regarding the guilt of the defendant, and also a means for him or her to avoid any risk that is inevitable in any adversarial process. A guilty plea automatically entails the conviction and judicial investigation of other facts is not carried out, and this fact directly affects the scope of his rights to appeal the sentence and the size of the sentence.

Investigative and prosecutorial practice in this provision of the procedural law encountered some problematic issues. In essence, the suspect and his counsel at the initial stage of the pre-trial investigation do not have information and may not know about the evidence of his guilt, or the amount of evidence collected. The investigator's arsenal may not have the volume and nature of evidence to indict him or even objectively be absent. Therefore, we consider fair the opinions of scientists on granting the person who has applied for an agreement the right to be acquainted with some evidence of his guilt, including the testimonies of witnesses, victims, other participants in the process, to give him the right to cross-examine these persons [12].

Plea bargaining in the Kazakh judicial practice

In judicial practice, even questions are raised about unconstitutionality by the provision of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan regarding the rules on the procedural agreement. One of the lawyers in our case of former Minister K. Bishimbayev asked the court to appeal on this issue even to the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan [13].

In the course of studying official judicial statistics on the application of guilty plea legislation, the following picture emerges. The number of criminal cases of this category is increasing over the years. The dynamics over the past three years is as follows. In 2017, 4,240 cases were completed by procedural agreements, in 4,711 cases in 2018 and 5,217 in 2019. At the same time, the number of cases canceled by the Supreme Court in cassation and which were considered earlier under the procedural agreement is increasing. So, in 2017, 9 sentences were canceled in relation to 17 persons, in 2018 - 21, respectively, in 2019 -27. This indicates that the practical application of procedural agreements requires improvement. First of all, this should comply with the rule of law, justice and not violate the rights and interests of others.

Most of the violations are related to the fact that as a result of a plea bargaining, the rights of third parties were violated. There is a practice in which it is proposed to individual participants to conclude a procedural agreement in exchange for testimony against other defendants, distinguishing cases in separate proceedings. This affects the completeness and objectivity of the study of circumstances affecting the rights of other participants. This practice is especially fraught with negative consequences in large group cases.

The study of this category of criminal cases showed that during the pre-trial proceedings the implementation of the plea bargaining became very convenient. In cases where there is no need to gather evidence, it is enough for the defendant to plead guilty. And the materials are sent to the prosecutor so that he concludes a procedural agreement. There is a fear that Kazakhstani courts will return to the principle of "pleading guilty - the queen of evidence". Therefore, we believe that the role of the courts is essential here, and it should not be formalized, but should give a principled assessment of the legality of procedural agreements and ensure the above principles.

The study of criminal cases ended with the conclusion of procedural agreements in the courts of the Karaganda region showed a superficial study of important circumstances in criminal cases. Investigators, knowing in advance about the conclusion of procedural agreements, consciously go to a partial clarification

of the motives, the mechanism of criminal activity, the guilt of each, the methods of concealment and disguise, which, in general, suggests the idea of a corruption component in the work of the investigation and prosecutors. Lawyers who defend suspects and the defendants play an active role here.

A study of the texts of procedural agreements shows that most of them have been prepared and written as “carbon copies”. It is mainly stated that “the defendant do not dispute the evidence and the qualification of the act”, and that “the victim agrees to compensation for pecuniary damage.” Other circumstances remain aside or are clarified superficially. The court staff themselves note a serious problem, since the consideration cases in conciliation proceedings do not involve the collection and assessment of the evidence [14].

This is not a complete list of problematic issues of the legislative order and practice of applying the notorious plea bargaining in Kazakhstani judicial practice.

Conclusion

When it comes to implementation of the plea bargaining agreement in Serbia and Kazakhstan, a temporary conclusion can be drawn (and it needs to be examined further) that this legal model creates an ideal situation for ‘case construction’ since the obvious weaknesses in proving process are present. Additionally, the plea bargaining agreement between the prosecutor and the defendants leaves a lot of space for the appearance of corruption in judicial practice.

List of references:

1. Berdygulova J. Find out the position of the defendant. <https://www.zakon.kz/4732086-vyjasnit-poziciju-podsudimogo..html/>
2. Berdygulova J.K. Problematic issues arising from the conclusion of procedural agreements. <http://akm.sud.kz/rus/content/problemnye-voprosy-voznikayushchie-pri-zaklyuchenii-processualnyh-soglasheniy/>
3. Cohen, T. H. & Reaves, B. A. (2006). *Felony defendants in large urban counties*, 2002. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. p. 1. Retrieved from <http://www.bjs.gov/index.cfm?ty=pbdetail&iid=896>.
4. Garner, B. A. (2000). *Black’s Law Dictionary*, abridged, St. Paul, Minn.: West Pub. Group. P.1173.
5. Harris, R. Springer, F. (1984). Plea bargaining as a game: an empirical analysis of negotiated sentencing decisions, *Policy studies Review*, vol. 4. no. 2. P. 246.
6. Henderson, K. S., & Levett, L. M. (2019). Plea Bargaining: The Influence of Counsel. In: *Advances in Psychology and Law* (pp. 73-100). Springer, Cham.
7. Kanafin D.K. The Institute of Procedural Agreements and International Standards of Fair Criminal Procedure // http://online.zakon.kz/m/Document/?Doc_id=32700627/
8. Langbein, J. (1979). Understanding the Short History of Plea Bargaining, *Law and Society*, Vol. 13. P.261-262.
9. Langer, M. (2020). Plea Bargaining, Conviction Without Trial, and the Global Administratization of Criminal Convictions. *Annual Review of Criminology*, 4. <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-criminol-032317-092255>
10. Larson, A. (2 August 2016). "How Do Plea Bargains Work". *ExpertLaw*. Archived from the original on 5 September 2017. Retrieved 28 June 2017.
11. Simonović, B., Turanjanin, V. (2013). The plea bargaining agreement and the problems in proving process. In: Matijević, M., (editor). *The aspects of evidence and proving process in Criminalistics and Criminal Procedure: proceedings*. Banja Luka: International Association of criminologists. P.17-31
12. Stephen C. Teyman. Expert opinion on the draft Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan on simplified pre-trial proceedings”, *Yearbook of the Center for Legal Policy Research* 2009. Almaty, 2010 - 165-187-407 p.
13. The Bishimbayev case. The trial in the case of the ex-Minister of National Economy of Kazakhstan Kuandyk Bishimbayev // <https://aqparat.info/search?searchid=152678&text=%D0%B8%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2&web=0/>
14. Turjanjanin, V. (2016). *The plea bargaining agreement*, doctoral thesis, University of Kragujevac, The Faculty of law, page 7.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Симонович Бронислав

Велко Туранянин

Крагуевацкий университет, Сербия

Нурғалиев Бахыт Молдатьяевич

Академия «Volashaq», Караганда, Республика Казахстан

ПОСЛЕДСТВИЯ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ АМЕРИКАНСКОГО СОГЛАШЕНИЯ О ПРИЗНАНИИ ВИНЫ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ СЕРБИИ И КАЗАХСТАНА

В данной статье рассматриваются вопросы о реализации соглашения о признании вины в уголовно-процессуальном праве и судебной практике в Сербии и Казахстане. Акцент делается на проблемах реализации, которые влияют на процесс доказывания, а также на права потерпевшей стороны.

Ключевые слова: уголовный процесс; уголовное судопроизводство; сделка о признании вины; процессуальное соглашение; подозреваемый; обвиняемый; прокурор; следователь; суд.

Бронислав Симонович

Туранянин Велко

Крагужевак университети, Сербия

Бақыт Молдатьяевич Нұрғалиев

«Volashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

СЕРБИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫНДА КІНӘНІ МОЙЫНДАУ ТУРАЛЫ АМЕРИКАЛЫҚ КЕЛІСІМДІ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯЛАУДЫҢ САЛДАРЫ

Бұл мақалада Сербия мен Қазақстанда қылмыстық іс жүргізу заңнамасында және сот практикасында кінәні мойындау туралы келісімнің орындалуы талқыланады. Дәлелдеу процесіне, сондай-ақ зардап шеккен тараптың құқықтарына қатысты мәселелерге баса назар аударылады.

Кілтті сөздер: қылмыстық іс; қылмыстық іс жүргізу; өтінім келісімі; іс жүргізу келісімі; күдікті; айыпталушы; прокурор; тергеуші; сот.

УДК. 349.9.01
МНРТИ 10.85.51

Branislav Simonović

simonov99@gmail.com

University of Kragujevac, Serbia

Kustov Anatolii Michailovich

amkustov@bk.ru

Moscow State Regional University, Moscow, Russia

SITUATIONAL ANALYSIS OF THE NEXT STAGE OF THE INVESTIGATION OF CRIMES: ISSUES OF EVALUATION, OVERCOMING AND PROGRAMMING

The article considers a situational analysis of the subsequent stage of the investigation of crimes, complicated by the influence of various factors of objective and subjective order. Recommendations are given on the assessment of emerging unpromising, deadlock situations of investigation, the possibilities of overcoming them, with the definition of programs for their resolution, taking into account the computerization and digitalization of the investigation.

Keywords: forensic tactics; forensic technique; investigative situation, investigative versions; forensic advice; investigative errors; unspoken investigative actions.

In the scientific literature on the situational analysis of the investigation process, more attention is paid to situations that arise at the initial stage of the investigation [1]. They are called primary, primary, initial, etc. [2]. From these situations, the beginning of the investigation and the programs attached to them should be distinguished by complex investigative situations of the next stages of the investigation [3, 4].

In the subsequent investigation of crimes, the investigator analyzes a large array of data, extracting the most relevant for the investigation, overcoming the difficulties associated with their receipt, insufficient information, lack of time. Significant efforts are spent on the preparation of various types of documents - protocols, decisions, requests, etc. and to another, including routine work. The aforementioned circumstances significantly increase the possibility, in the conditions of need, to concentrate efforts on solving complex investigative situations. The most complex (unpromising, deadlock) situations that arise during the subsequent investigation are the result of factors that are not always subject to the person conducting the investigation, as well as factors of a subjective nature, among which the investigative errors are decisive [5].

It is possible to overcome difficult (unpromising, deadlock) investigative situations based on a certain system of actions carried out in the following sequence: 1) assess the investigative situation as a deadlock; 2) the identification and analysis of investigative errors; 3) the definition of a program to overcome the deadlock.

Assessment of the investigative situation as hopeless is manifested in the investigator's awareness of the ability to exercise self-control, correctly assess the shortcomings of the investigation, properly perceive the criticisms of prosecutors, supervising the investigation, as well as a specialist, expert, defense attorney, etc. Instructions, for example, by the procedural prosecutor, serve primarily as a means of ensuring the proper direction of the investigation and should determine the prospects of the investigation [6]. Therefore, based on these nuances, the investigator should also be aware of the possible futility of continuing the investigation in the current situation and the willingness to change the direction of the investigation or decide to suspend the investigation or terminate the criminal proceedings.

Equally important is the investigator's awareness of the correctness of the chosen direction of the investigation, its strategy, while possibly making investigative errors, the establishment and analysis of which constitutes an important urgent task to get out of the impasse of the investigative situation.

The identification and analysis of investigative errors, which may lead to complication of the investigation and the creation of intractable, deadlock situations, allows the person conducting the investigation, first of all, to proceed from the features of the criminalistic characteristics of this type of crime. In the course of such an analysis, it seems necessary to take into account the features of the investigation methodology, analyze typical investigative situations characteristic of the investigation of the corresponding type of crime and the stage of the proceedings and establish the nature of the investigative situation that led (or can lead) to:

a) suspension of the criminal case when: the person who committed the crime is not established; the whereabouts of the accused is unknown;

b) the termination of the criminal case in the absence of evidence of the participation of the accused in committing a crime.

It is also important for the investigator to trace the genesis of the crime under investigation (criminal situation), to analyze factors of an objective and subjective nature that complicate the investigation, and also to check the sources and system of evidence based on which the investigative versions were put forward and the investigation was conducted. Of no small importance is a detailed analysis of the effectiveness of investigative actions, covert investigative actions, and operational-search measures. Some scholars note that one of the significant innovations in the modernization of the criminal process was the institute of secret investigative actions (NSD), discussions around which have not stopped so far [7, 2].

An important component is the identification of possible gaps in the planning of the investigation, deficiencies in clarifying certain circumstances, investigative actions. It is also necessary to check the appropriateness of the investigative risk, which complicated the situation, to analyze the border of the investigation, beyond which difficulties have arisen, to establish the defectiveness in the conduct of investigative actions, criminalistic operations and the direction of the investigation. In this case, it is necessary to find the main defective factor that caused the complication of the situation and establish the reasons for this condition. At this stage, it is important for the investigator to establish specific shortcomings in the production of individual investigative actions, the adoption of operational-search measures, and the interaction of the investigator with other law enforcement agencies. It is equally important to establish the factors (errors) that contributed to the creation of a difficult situation - procedural, qualification, forensic, astronomical, meteorological, technological and others. We believe it necessary to make a retrospective simulation of the actions taken, if necessary, reconstruction on the spot (outside the investigative action, by

re-conducting the inspection, investigative experiment, etc.). Sometimes it is important to carry out calculations using the "time-time" system, computer recreation of fragments of the event (phased location: of the accused at the scene of the murder, his relative position with the victim; colliding vehicles, etc.).

The definition of the program for overcoming the impasse involves the identified errors to be presented in the system of causal relationships (in the form of a flowchart). Further, on the basis of the analysis of the flowchart, it is finally possible to realize whether the detected errors are the cause of the deadlock situation and, in fact, having eliminated the identified investigative errors, one can count on overcoming the deadlock situation [8]. It is equally important to establish whether this deadlock situation could have arisen as a result of the influence of other factors (generally taken into account by the investigators or supposed - potential). Next, you should analyze all previously made decisions and begin to act in order to establish hidden errors, apply a system of factors that are taken into account when conducting activities to get out of a complex investigative situation [9].

Similarly, successively moving from one subsystem of actions to another one can overcome the complexity of the situation to one degree or another.

This process can be described in the form of a program in the form of an algorithm, according to which the specific values of the parameters of any complex property are combined, and then on this basis a conclusion is drawn about their generalized value. The main structural element of this algorithm is the rule "if ... then ...", which is understood as a mapping of the property of a causal relationship [10].

The forensic techniques for investigating certain types of crimes in a generalized form contain data both about the signs of the criminal act itself (forensic characteristics of the crime) and about the measures taken to successfully investigate this act (description of typical investigative situations and typical investigative versions put forward on their basis, typical recommendations for overcoming difficult investigative situations). Thus, the forensic technique is a system of typical recommendations focused on specific situations that can be used in the development of: computer support systems for decision-making by investigators, information retrieval systems and databases designed in the process of disclosing and investigating crimes.

Analyzing the formed situation based on the fuzzy logic methods of the decision support system, they are able to offer the person directly making the decision the appropriate recommendations: 1) regarding measures that can be taken in a given situation and 2) about possible situations that may develop after application recommended activities.

Expert systems in the investigation process should be applied and considered primarily as information and advisory systems.

Information and advisory systems are based on the relevant elements of the crime investigation methodology: forensic characteristics, typical investigative situations, typical investigative versions, etc.

The use of information and advisory systems is based on the fact that, based on the information received from the user (investigator) about the situation, it was possible to put forward, based on typical, specific investigative versions, determine the sequence of ordered sets of forensic techniques and tools (operations) and offer them as a recommendation to the investigator as information that can be used to make a decision in a case.

It is necessary to clearly understand, and this is one of the postulates of the theory of decision-making that a properly working computer or other device that meets the requirements of an information-advisory system (that is, if there are such elements - a knowledge base, an output mechanism, a rule base) does not make decisions, but only able to give advice to the person who makes the decision. This requirement meets the procedural rules that provide the investigator with the right to independently make all decisions regarding the direction of the investigation and the production of investigative actions. Thus, when solving investigative situations of any complexity, this kind of system, having made certain calculations, can present, for example, a draft resolution of the investigator on carrying out a procedural action in a criminal case, or give advice on tactics that it is advisable to conduct to solve a problematic investigative situation during the interrogation of a specific person. Such a system is invaluable in helping to plan an investigation or a separate investigative or covert investigative action, such as wiretapping and recording telephone conversations. According to some scientists, the interception of messages and secret listening and recording is very limited and in compliance with stringent procedures, in accordance with international standards and international practice [11]. Of course, such a system cannot replace the investigator in deciding on a way out of the formed situation.

From the point of view of practice, the considered method can also be used to organize knowledge bases about complex investigative situations, ways out of them (in the form of investigative solutions),

recognition of unknown investigative situations, and refinement of the classification of investigative situations.

The use of computer, and today digital, technologies, of course, cannot replace the need to develop appropriate methods for investigating crimes by traditional means, but in many cases it should play an integrating role, combining the achievement of various sciences in the fight against crime.

A possible means of solving complex investigative situations is the use of computer technology. Computerization, and now there is such a problem as the digitalization of the investigation process [12] and, of course, planning is especially relevant in the investigation of economic crimes, crimes committed by organized criminal groups, etc., when most cases in this category are, as a rule: 1) complex (lack of information); 2) a lot of episodic; 3) investigated by several investigators (a group of investigators, investigative-operational groups). In the digital age, the introduction of the electronic format of the investigation, about which Kazakhstani scientists write, is becoming relevant ... "in the era of computer technology, the criminal process must be digital, and many problematic issues are addressed with the introduction of the e-criminal case system" [13, 14].

The use of computer technology allows the involvement of specialists, which it is advisable to include in the investigation and operational groups. They will be able to help in the use of various electronic systems within the framework of an electronic criminal case and to modernize the investigation process by automating and algorithmizing it when building and checking versions, conducting investigative actions and operational-search measures [15].

The functioning of information systems in general and in investigative activities, in particular, at present requires constant updating of software in connection with constant changes to the current criminal and procedural legislation. Therefore, the complexity of developing software for the investigation process, and especially in complex, deadlock situations, lies in the fact that it is necessary to provide for a large array of emerging variative investigative situations at various stages of the investigation, and ways to solve them, which also require constant updating and monitoring.

Conclusion The experience of using formal and traditional (ordinary) methods in forensics indicates that optimal results can be achieved with a certain combination of them in the process of application, depending on the complexity of the problem being solved. In this case, the task may be set: to diagnose the investigative situation by means of "ordinary, descriptive methods", and to predict a new investigative situation as a more complex task - by means of formal methods. It is possible to predict the use of computer technology for the analysis of investigative situations in the directions characterized by the influence of various complicating factors, which, in our opinion, require close attention of scientific processists and forensic scientists, and this is a task for the near future.

List of references:

1. Drapkin L.Ya. Fundamentals of the theory of investigative situations: a monograph. Sverdlovsk: Publishing House Ural. University, 1987. -164 p.
2. Klotz O.I. Investigative situation as a starting point for determining the direction of the investigation //Academic Bulletin. 2010. No. 3 (13). S. 141-142
3. Volcheckaya TS Forensic Sitology: Monograph / Ed. N.P. Yablokova. M.; Kaliningra Univ., 1997.224 s.
4. Kim D.V. Theoretical and applied aspects of forensic situations: monograph / ed. V.K. Gavlo. Barnaul: Publishing house Alt. University, 2008. 196s.
5. Volcheckaya TS A situational approach in practical and research forensic activities: Textbook. allowance. - Kaliningrad: KSU Publishing House, 1999 - 74 p.
6. Nurgaliyev B.M., Ualiev K.S., Kusainova A.K. Prosecutor in the new criminal procedure legislation of Kazakhstan // Actual problems of the present. 2018. No. 3 (21). S. 10-13.
7. Nurgaliyev BM, Lakbaev KS, Kusainova A.K. Problems of law enforcement practice of secret investigative actions in Kazakhstan // Bulletin of St. Petersburg University. Right. 2019.Vol. 10. No. 3. P. 577-585
8. Kramarenko V.P. A situational approach to identifying and overcoming investigative errors: author. dis. ... cand. legal sciences. Krasnodar: KubSU, 2012. -- 23 p.
9. Kurkova N. A., Makarova O. A. Development of situational modeling in forensic science and investigative practice // Union of forensic scientists and criminologists. 2019.No 2.P. 88-99.
10. Kofman A.A. Introduction to the theory of fuzzy sets. M. : Radio and communication, 1982.P. 232-239.

11. Beliaeva I.M., Kusainova A.K., Nurgaliyev B.M. Theoretical and practical problems of wiretapping and recording of telephone conversations as an operational-search and secret investigative action in the legislation of the Republic of Kazakhstan / Problems of law. 2019.No 5 (74). S. 94-103.

12. Abdulvaliev A.F. Prerequisites and prospects for the introduction of the electronic form of a criminal case in the activities of the judiciary // Law and Politics. 2013. No1 (157). S.58-65.

13. Beliaeva I.M., Kusainova A.K., Nurgaliyev B.M. Problems of introducing the electronic format of a criminal investigation in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the South Ural State University. Series: Law. 2018.Vol. 18. No. 2. С.7-12.

14. Beliaeva I.M., Kusainova A.K., Nurgaliyev B.M. Problems of introducing the electronic format of a criminal investigation in the Republic of Kazakhstan. Man. Sport. Medicine. 2018.V.18.№2. p.7

15. Romaniuk, D. A. Electronic control of the investigator as an innovative approach to forensic investigation of crimes. // Forensic support for crime investigation: problems, prospects and innovations // Mater. Int. scientific-practical Conf. 45th anniversary of the cafe. forensics jur. Fak. BSU, Minsk, October 12-13. 2017 - S. 34-37.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Симонович Бронислав

Велко Туранянин

Крагуевацкий университет, Сербия

Кустов Анатолий Михайлович

Московский государственный региональный университет, Москва, Российская Федерация

СИТУАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ СЛЕДУЮЩЕГО ЭТАПА ИССЛЕДОВАНИЯ

ПРЕСТУПЛЕНИЙ: ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ, ПРЕОДОЛЕНИЯ И ПРОГРАММИРОВАНИЯ

В статье рассматривается ситуационный анализ последующего этапа расследования преступлений, осложненного влиянием различных факторов объективного и субъективного порядка. Даны рекомендации по оценке возникающих бесперспективных, тупиковых ситуаций расследования, возможностей их преодоления, с определением программ для их разрешения с учетом компьютеризации и оцифровки расследования.

Ключевые слова: криминалистическая тактика; судебно-медицинская техника; следственная ситуация, следственные версии; судебный совет; следственные ошибки; невысказанные следственные действия.

Симонович Бронислав

Велко Туранянин

Крагужевак университети, Сербия

Кустов Анатолий Михайлович

Мәскеу мемлекеттік аймақтық университеті, Мәскеу, Ресей Федерациясы

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ КЕШІНДЕГІ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ: БАҒАЛАУ,

БАСҚАРУ ЖӘНЕ БАҒДАРЛАМАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада объективті және субъективті тәртіптің әр түрлі факторларының әсерімен қиындатылған қылмыстарды тергеудің кейінгі кезеңіне ситуациялық талдау қарастырылады. Тергеуді компьютерлендіру мен цифрландыруды ескере отырып, туындаған ымырасыз, тұйықталатын жағдайларды бағалау, оларды еңсеру мүмкіндіктері туралы ұсыныстар беріледі.

Кілтті сөздер: сот-тактика; сот-медициналық жабдықтар; тергеу жағдайы, тергеу нұсқалары; сот кеңесі; тергеу қателіктері; ашылмаған тергеу әрекеттері.

Ханов Талгат Ахматзиевич
thanov@mail.ru
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда,
Республика Казахстан
Садвакасова Адель Талгатовна
adel_sadvakasova@mail.ru
Карагандинская академия МВД РК имени Баримбека Бейсенова, Караганда,
Республика Казахстан

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРОИЗВОДСТВА ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЯ ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ СОСТОЯНИЯ ОПЬЯНЕНИЯ ВОДИТЕЛЯ ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА

В статье освещены проблемные вопросы, связанные с отсутствием ясной правовой регламентации порядка принудительного производства освидетельствования, проводимого с целью установления состояния опьянения, при совершении дорожно-транспортного происшествия. Авторами предлагаются пути совершенствования правовой регламентации, путем внесения соответствующих изменений в действующее законодательство Республики Казахстан.

Ключевые слова: освидетельствование, дорожно-транспортное происшествие, досудебное производство, состояние опьянения, административное производство, уголовное правонарушение.

Стратегией «Казахстан-2050» и Планом Нации «100 конкретных шагов» по реализации пяти институциональных реформ Президента Республики Казахстан предусмотрена модернизация уголовно-процессуального права, главной целью которой является повышенная охрана и защита прав и законных интересов личности, неукоснительное исполнение законов и укрепление правопорядка [1, с. 74].

Следует отметить, что процесс совершенствования уголовного законодательства в нашей республике не стоит на месте, и речь идёт ни столько о декриминализации, сколько об обратном процессе – криминализации и усилении уголовной ответственности за совершение отдельных видов уголовных правонарушений [2, с. 214].

К примеру, Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» от 27 декабря 2019 г. введена новая статья - 345-1 УК РК, предусматривающая уголовную ответственность за нарушение правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения.

Несмотря на то, что вышеназванная норма является новеллой, вопросы, которые мы бы хотели рассмотреть, уже на протяжении нескольких лет вызывают насущные проблемы для правоприменительной практики и порождают определённые сложности в доказывании по рассматриваемым категориям уголовных правонарушений.

В данной научной статье, речь пойдёт о порядке производства освидетельствования, проводимого с целью установления состояния опьянения.

Нередко, при совершении дорожно-транспортного происшествия (далее ДТП) возникают ситуации, когда изначально невозможно определить квалификацию деяния и отграничить административный проступок от совершения уголовного правонарушения. Причина, по которой данные ситуации возникают в правоприменительной практике, заключается в том, что совершение ДТП в результате которого причинен легкий вред здоровью признается административным деянием, в свою очередь, при причинении вреда здоровью средней тяжести,

квалифицируется как уголовно наказуемое правонарушение. При этом, первоначально установить степень вреда здоровью, причинённого участникам ДТП, не представляется возможным. О важности первоначального этапа производства по делам о дорожно транспортных правонарушениях нами уже неоднократно указывалось в предыдущих публикациях [3; 4].

Вместе с тем, практически всегда, с момента фиксации информации в КУИ предположительно известно, что виновник ДТП находился в состоянии опьянения и его освидетельствование является необходимым.

В этой связи, следует отметить, что до регистрации факта ДТП в Едином реестре досудебных расследований (ЕРДР), в рамках зафиксированного сообщения в книге учёта информации (КУИ) производится медицинское освидетельствование, по правилам, установленным в Приказе Министра здравоохранения Республики Казахстан от 13 июля 2017 года № 504 «Об утверждении Правил проведения медицинского освидетельствования для установления факта употребления психоактивного вещества и состояния опьянения». Для проведения освидетельствования выдаётся соответствующее *направление* (выделено авт.) для установления факта употребления психоактивного вещества и состояния опьянения.

Акт освидетельствования, являющийся результатом, подтверждающим состояние опьянения, вполне справедливо в соответствии со ст. 111 УПК РК признаётся источником доказательств по уголовному делу (документ ст.120 УПК РК). Данное обстоятельство также разъясняется в п. 2 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 4 «О некоторых вопросах оценки доказательств по уголовным делам». Вместе с тем, согласно положениям действующего УПК РК, после регистрации в ЕРДР, освидетельствование должно производиться по правилам ст. 223 УПК РК.

Данное положение закона, вступает в противоречие с п. 2 Постановления Правительства Республики Казахстан от 4 июня 2003 года № 528 «Об утверждении Правил направления для освидетельствования на состояние опьянения, освидетельствования на состояние опьянения и оформления его результатов», предусматривающим направление для освидетельствования на состояние опьянения водителей и судоводителей. Данные действия производятся уполномоченными должностными лицами в качестве меры обеспечения производства по делу об административном правонарушении, когда состояние опьянения является составом правонарушения, предусмотренного Кодексом об административных правонарушениях [5].

Между тем, следует иметь в виду, что порядок освидетельствования, проводимого в рамках административного производства (медицинское освидетельствование) и проводимого в рамках уголовного дела различен. Так, вместо оформления направления на освидетельствование, следователь должен вынести мотивированное постановление и непосредственно участвовать в проведении следственного действия (ч. 3 ст. 223 УПК РК). К тому же медицинское освидетельствование зачастую производится лицами, не ведущими в дальнейшем расследование по уголовному делу (сотрудники органов дознания).

Следует отметить, что вопросы правового регулирования освидетельствования на состояние опьянения водителей совершивших ДТП неоднократно поднимались в юридической печати [6; 7; 8].

Следует учитывать тот факт, что наличие различного порядка производства освидетельствования не препятствует реализации нормы административного кодекса об ответственности за уклонение от освидетельствования – ст. 613 КР КобАП. Как показывает правоприменительная практика, лица привлекаются к административной ответственности как за отказ от медицинского освидетельствования, проводимого в рамках административного производства, так и за отказ от освидетельствования, проводимого в порядке ст. 223 УПК РК.

Именно в указанных случаях, при отказе лица от освидетельствования, возникает целый ряд неразрешимых вопросов.

Во-первых, ст. 345-1 УК РК была введена именно с целью ужесточения ответственности за совершение деяний, в состоянии опьянения. Санкция данной статьи предусматривает более строгое наказание, чем в ст. 345 УК РК. Однако, при отказе подозреваемого от освидетельствования, возможность сбора доказательств о состоянии опьянения сводится к нулю, как и возможность привлечь виновника к ответственности по более тяжкой статье.

Во-вторых, несмотря на то, что виновник ДТП может быть подвергнут принудительному освидетельствованию, согласно законодательству, регламентирующему порядок освидетельствования, оно является обязательным лишь в случаях производства в рамках зарегистрированного ЕРДР, т.е. лишь при наличии уголовного дела. Так, согласно ч. 2 ст. 223 УПК

РК, постановление о проведении освидетельствования является обязательным для подозреваемого, а также лица, на которого заявитель прямо указывает как на лицо, совершившее уголовное правонарушение. Относительно проведения принудительного освидетельствования в рамках административного производства, в Приказе Министра здравоохранения Республики Казахстан от 13 июля 2017 года № 504 «Об утверждении Правил проведения медицинского освидетельствования для установления факта употребления психоактивного вещества и состояния опьянения», не имеется никакой оговорки.

На наш взгляд, при наличии административной ответственности за отказ от освидетельствования, принудительное его производство не является столь необходимым и к тому же, может привести к некоторым негативным последствиям для сотрудников органов внутренних дел. Принудительное освидетельствование, на наш взгляд, предполагает применение некоего насилия (удержание лица), а также может повлечь повреждение поверхности кожных покровов (при принудительном получении крови из вен). Так, согласно ч. 4 и 5 ст. 14 УПК РК, никто из участвующих в уголовном процессе лиц не может подвергаться пыткам и другим жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство видам обращения или наказания; никто не может быть привлечен к участию в создающих опасность для жизни или здоровья лица процессуальных действиях.

К слову, некоторые научные и практические работники, вместо принудительного производства освидетельствования склоняются к возможности принудительного получения образцов [9, с. 100]. Вместе с тем, положения УПК РК (ст. 267 УПК РК) также указывают, что методы и научно-технические средства получения образцов должны быть безопасны для жизни и здоровья человека (выделено авт.). Применение сложных медицинских процедур или методов, вызывающих болевые ощущения, допускается лишь с письменного согласия на это лица, у которого должны быть получены образцы.

Так, аналогично, как и при производстве принудительного освидетельствования, при принудительном получении образцов по фактам расследования уголовных правонарушений, предусмотренных ст. 345-1 УК РК, подозреваемому может быть причинён вред здоровью, в особенности, если он категорически отказывается от производства данного следственного действия.

Таким образом, на наш взгляд, вместо того, чтобы подвергать лицо принудительному освидетельствованию или принудительно получать образцы, целесообразным видится предупреждение его об административной ответственности за отказ от освидетельствования и разъяснить, что за уклонение от прохождения освидетельствования предусмотрен административный арест на пятнадцать суток и лишение права управления транспортным средством сроком на восемь лет (ст. 613 КоАП).

Предлагаемый порядок разъяснения подозреваемому лицу об ответственности за отказ от освидетельствования исключит факты применения необоснованного принуждения к подозреваемому. Наряду с этим такой режим исключит наступление негативных последствий для сотрудников полиции, в отношении которых могут поступить жалобы о применении пыток или незаконного насилия, в случаях принудительного освидетельствования.

В заключении, хотелось бы отметить, что всё же, при отказе подозреваемого от освидетельствования, он будет привлекаться по ст. 345 УК РК, а не по ст. 345-1 УК РК. В связи с этим, вполне справедливо указать на несостоятельность новой уголовной нормы.

Однако возможен вариант, применения принудительного освидетельствования водителя на состояние опьянения в случае наступления смерти участников ДТП. Так же, в качестве рекомендации, на наш взгляд, отказ лица от освидетельствования, следует признавать в качестве установленного факта состояния опьянения. Между тем, в данном случае, нарушается принцип презумпции невиновности, поскольку в соответствии с ч. 3 ст. 19 УПК РК, неустранимые сомнения в виновности подозреваемого, обвиняемого, подсудимого толкуются в их пользу.

Некую роль в доказывании по рассматриваемой категории уголовных правонарушений, также могут сыграть допросы свидетелей, указывающих о совместном распитии спиртных напитков с виновником ДТП, а также изъятые с места происшествия (из салона автотранспортного средства) бутылки со спиртным. Возможно также назначение биологической экспертизы, на предмет отыскания биологических следов виновника ДТП в содержимом спиртного или на горлышке бутылки. Однако указанные доказательства будут являться косвенными, а вопрос о назначении более строго наказания, в итоге будет решаться в суде.

Список используемой литературы:

1. Казиев З. Г., Ахпанов А. Н. Стратегия развития уголовно-процессуального права и законодательства Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК №3 (57) – 2019, С. 72-80.
2. Ханов Т. А. Достижения и перспективы развития уголовного права и процесса Республики Казахстан // Судебная власть и уголовный процесс. 2012. С.213-216
3. Ханов Т.А., Садвакасова А.Т. О некоторых особенностях начала досудебного расследования по делам о дорожно-транспортных происшествиях // Актуальные проблемы современности. 2018. № 2 (20). С. 20-26.
4. Ханов Т.А., Садвакасова А.Т. Принятие итоговых решений по информации об уголовном правонарушении, предусмотренном в ст. 345 ч. 1 Уголовного кодекса Республики Казахстан // Актуальные проблемы современности. 2019. № 1 (23). С. 12-18.
5. Об утверждении Правил направления для освидетельствования на состояние опьянения, освидетельствования на состояние опьянения и оформления его результатов Постановление Правительства Республики Казахстан от 4 июня 2003 года № 528 // https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/natsionalnaya_bezopasnost/id-P030000528/
6. Королёва Ю.А. Освидетельствование лица, управляющего транспортным средством, на состояние опьянения: правовые и организационные вопросы // Вестник Калининградского юридического института МВД России. 2009. № 2 (18). С. 17-23.
7. Бажутов С.А. Проблемы правового регулирования медицинского освидетельствования водителей на состояние опьянения // Законность. 2010. № 4 (906). С. 3-6.
8. Мотрович И.Д. Вопросы совершенствования нормативно-правового регулирования порядка проведения освидетельствования на состояние алкогольного опьянения // Законность и правопорядок в современном обществе. 2011. № 5. С. 8-12.
9. Брагер Д.К. Принудительное проведение освидетельствования и получение образцов для сравнительного исследования: отдельные проблемы // Вестник Томского государственного университета. 2013. № 377. С. 99-101.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Талғат Ахматзиевич Ханов

**Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы**

Адель Талгатовна Садвакасова

**Баримбек Бейсенов атындағы Қарағанды ІІМ академиясы, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы**

КӨЛІК ҚҰРАЛЫ ЖҮРГІЗУШІСІНІҢ МАС КҮЙІН АНЫҚТАУ ҮШІН КУӘЛАНДЫРУ ЖҮРГІЗУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Мақалада жол-көлік оқиғасын жасаған кезде мас күйін анықтау мақсатында жүргізілетін куәландыруды мәжбүрлеп жүргізу тәртібін анық құқықтық регламенттеудің болмауына байланысты проблемалық мәселелер қамтылған. Авторлар Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына тиісті өзгерістер енгізу арқылы құқықтық регламенттеуді жетілдіру жолдарын ұсынады.

Кілтті сөздер: куәландыру, жол-көлік оқиғасы, сотқа дейінгі іс жүргізу, мас болу жағдайы, әкімшілік іс жүргізу, қылмыстық құқық бұзушылық.

Khanov Talgat

**Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan
Sadvakassova Adel**

**Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.
Beysenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan**

ABOUT SOME PROBLEMS OF PERFORMANCE EXAMINATION FOR ESTABLISHING THE CONDITION OF INTOXICATION

The article highlights the problematic issues associated with the lack of a clear legal regulation of the procedure for the compulsory examination carried out in order to establish the state of intoxication during a traffic accident. The authors propose ways to improve legal regulation by introducing appropriate changes to the current legislation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: examination, traffic accident, pre-trial proceedings, state of intoxication, administrative proceedings, criminal offense.

List of references:

1. Kaziev Z. G., Akhpanov A. N. Strategy for the development of criminal procedure law and legislation of the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan No. 3 (57) - 2019, P. 72-80.
2. Khanov T. A. Achievements and prospects for the development of criminal law and the process of the Republic of Kazakhstan // Judicial authority and criminal process. 2012. S.213-216.
3. Khanov T.A., Sadvakasova A.T. About some features of the beginning of a pre-trial investigation in cases of traffic accidents // Actual problems of our time. 2018. No. 2 (20). P. 20-26.
4. Khanov T.A., Sadvakasova A.T. Making final decisions on information on a criminal offense provided for in Art. 345 part 1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan // Actual problems of the present. 2019.No 1 (23). P. 12-18.
5. On approval of the Rules for referral for intoxication, examination for intoxication and registration of its results Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 4, 2003 No. 528 // https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk_natsionalnaya_berministr_rk_natsionalnaya_ber_P030000528_/
6. Koroleva Yu.A. Examination of a person driving a vehicle for intoxication: legal and organizational issues // Bulletin of the Kaliningrad Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2009. No. 2 (18). P. 17-23.
7. Bazhutov S.A. Problems of legal regulation of medical examination of drivers for intoxication // Legality. 2010. No. 4 (906). P. 3-6.
8. Motrovich I.D. Issues of improving the legal regulation of the procedure for conducting a survey on the state of intoxication // Law and order in modern society. 2011. No. 5. P. 8-12.
9. Brager D.K. Forced survey and obtaining samples for comparative research: individual problems // Bulletin of Tomsk State University. 2013. No. 377. P. 99-101.

УДК 343.46
МНРТИ 10.81.61

Ханов Талгат Ахматзиевич
thanov@mail.ru

Баширов Александр Витальевич
bashirov_av@mail.ru

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда,
Республика Казахстан

РЕЙДЕРСКИЕ ЗАХВАТЫ КАК СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ И КРИМИНАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматривается общественная опасность рейдерства, связанная с негативными последствиями дискредитации развития рыночных отношений в Республике Казахстан. Исследуются соотношение экономических и криминальных элементов современного функционирования бизнеса. Указывается о проблеме взаимоотношений государства и субъектов экономической деятельности, связанной с коррумпированностью чиновников и отсутствием четкой правовой регламентации вопросов противодействия незаконному изъятию коммерческой собственности. Делается вывод о необходимости проведения комплексного исследования проблем рейдерства и разработке реальных механизмов нейтрализации данных криминальных действий.

Ключевые слова: рейдерство; малый и средний бизнес, коммерческая собственность, криминальный захват, субъект экономической деятельности, рыночные отношения.

В настоящее время в Казахстане осуществляется масштабная деятельность, направленная на поддержку малого и среднего предпринимательства. Сегодня данная форма хозяйствования является основным поставщиком услуг населению, служащих удовлетворению их подробностей. Большинство предпринимателей являются добросовестными бизнесменами, соблюдающими национальное законодательство, активно участвующими в формировании экономического потенциала Республики Казахстан. Между тем в последнее время в средствах массовой информации стала появляться информация о ведении незаконного бизнеса, недобросовестной конкуренции, других проблемных моментах нашей экономики и правовой действительности, мимо которых уже нельзя проходить, не замечая их. Однако наиболее негативным проявлением современной действительности стало такое ужасное правонарушение как рейдерство [1; 2].

К сожалению, в Казахстане не уделяется должного внимания проблемам, с которыми сталкивается предпринимательское сообщество в результате осуществления экономической деятельности. В соответствии с пунктом 4 статьи 26 Конституции, каждый имеет право на свободу предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной экономической деятельности. Между тем реализация данного конституционного положения возможна только при обеспечении государством экономической безопасности, гарантий свободы предпринимательства и защиты от незаконного ограничения прав и интересов хозяйствующих субъектов. Сегодня самой страшной негативной тенденцией, которая широко распространена в Российской Федерации и постепенно укрепляется в Казахстане, следует признать захват чужого имущества с использованием административного ресурса силовых структур, привлечением сотрудников правоохранительных и государственных органов и даже судебной системы [3, с. 149].

Как отмечает ряд исследователей, сегодня рейдерство это международно-правовое явление, одновременно это социальное и криминологическое событие. В этой связи его следует рассматривать не как единичный состав преступления, а как совокупность родственных видов противоправных деяний против общества и государства. При этом общественная опасность рейдерства связана с наступлением негативных последствий формирования и развития рыночных отношений в Республике Казахстан. Поскольку в экономических отношениях господствует криминальный бизнес, связанный с коррумпированностью чиновников, то система взаимоотношений государства и субъектов экономической деятельности, по сути, перерастает носить цивилизованный, урегулированный правом характер [4, с. 149].

Как правило, рейдерскому захвату предшествует коррупционная составляющая. Поэтому нередко преступные поглощения хозяйствующих субъектов носят многоуровневый, криминальный захват, сопровождающийся целым рядом сопутствующих уголовно-наказуемых деяний. Следует учитывать, что коррупция и криминальные захваты – взаимосвязанные явления, отражающие степень возможного воспрепятствования законной деятельности бизнесмена, подвергнувшегося рейдерству. В последнее время данный вид преступной деятельности приобрел межгосударственный, организованный групповой характер и представляет реальную угрозу экономической безопасности. В свою очередь, происходящие в мире глобальные изменения, провоцируют новые способы и механизмы осуществления рейдерских атак, основанных на несовершенстве нормативно-правового регулирования, бюрократизации аппарата управления, а также необдуманной государственной политики в различных секторах экономики и в макроэкономических показателях.

Следует иметь в виду, что в Казахстане изъятие собственности у субъектов предпринимательской деятельности, как правило, происходит по сценарию аналогичному рейдерским захватам, практикуемым в Российской Федерации. Хотя имеются и отдельные особенности, которые следует подробно изучить, в целях выработки действенных мер противодействия.

В России рейдерские захваты происходят в тех случаях, когда незаконный отъем чужой собственности не предполагает высоких затрат по сравнению с тратами на покупку данного имущества. В последнее время, нередко организуются профессиональные криминальные структуры, осуществляющие незаконный отъем действующего бизнеса, с целью перепродажи его по рыночной цене заказчику захвата либо добросовестному приобретателю. Также процветают рейдерские схемы, связанные с противоправным закреплением права собственности, права на результаты интеллектуальной деятельности либо права выполнения управленческих функций в коммерческой организации, через подставных нотариусов или коррумпированных судей [5]. В этой связи, целесообразным видится изучение опыта противодействия рейдерским захватам, апробированного российскими структурами, и оценить возможности его использования при нейтрализации незаконных действий, связанных с недружественным поглощением коммерческих структур казахстанских предпринимателей.

Как отмечает ряд исследователей, сегодня происходит очередной криминальный передел собственности, приводящий к дискредитации представителей власти, снижению инвестиционной привлекательности целых отраслей, монополизации ряда сегментов рынка, утрате конкурентоспособности, спаду производства, а порой и банкротству эффективных предприятий, повышению уровня безработицы и иным негативным последствиям [6, с.101].

В последнее время наиболее часто мишенями рейдерства становится малый и средний бизнес, земельные участки либо малые предприятия, ценность которых сводится к рыночной стоимости земельного участка, на котором они расположены. В виду незначительных материальных ресурсов собственники данного имущества не могут защитить свой бизнес. Нередко вынуждены за бесценок либо безвозмездно уступить свою собственность, не имея возможности оказать действенное сопротивление, как это могут сделать крупные предприятия или организации [7, с.11].

Как отмечают отдельные исследователи данной проблемы, лучшим способом обезопасить свой бизнес и имущество от рейдерской атаки – это предпринять превентивные меры, направленные на то, чтобы максимально осложнить (в идеале – сделать невозможным) рейдерский захват [8].

Поэтому нужна разработка и внедрение в практическую деятельность обоснованных рекомендаций и методических предложений по нейтрализации преступной деятельности, связанной с изъятием собственности у субъектов малого и среднего предпринимательства.

Поскольку казахстанская экономика еще находится в процессе трансформации и не достигла определенного уровня рыночного развития, то ей присущи структурные изменения, которые требуют четкого законодательного регулирования и использования цивилизованных средств защиты прав и законных интересов хозяйствующих субъектов. В частности необходим поиск рыночных механизмов противодействия рейдерству, в том числе исследовать возможность использования института банкротства, включающего нормы гражданского, трудового, административного, уголовного права. Как отмечает ряд исследователей данной проблематики, что рейдерство и банкротство существуют в рамках рыночных отношений, тесно взаимодействуют между собой и оказывают влияние на развитие экономики и ее безопасность [9, с.37].

Стабильность механизмов, обеспечивающих результативность функционирования экономической системы государства, во многом зависят от соблюдения конституционных гарантий и правовой урегулированности экономических отношений. При этом одной из основных составляющих правового государства является уровень реального обеспечения прав, свобод и законных интересов личности. Следует отметить, что сегодня возникли серьезные противоречия между потребностью государства в эффективном механизме противодействия рейдерству, и отсутствием действенных инструментов пресечения данной противоправной деятельности. Поэтому важным направлением видится проведение междисциплинарного комплексного исследования данного социально-деструктивного явления.

К сожалению, в Республике Казахстан вопросы рейдерского захвата практически не подвергались монографическому исследованию, имеется ряд публикаций в основном затрагивающие лишь отдельные аспекты проблемы [10; 11; 12; 13; 14; 15].

Поэтому в целях разработки и внедрении механизма организации и осуществления социально-правовой защиты прав и свобод субъектов экономической деятельности видится актуальным и значимым проведение исследования, базирующейся на обоснованных теоретических основах международного и национального законодательства, регламентирующего особенности отношений, возникающих в сфере экономики и управления.

Данному вопросу посвящены лишь единичные работы российских авторов [16].

Необходима разработка научно-обоснованных предложений и рекомендаций по совершенствованию нормативно-правовых актов, регламентирующих вопросы обеспечения имущественных прав, свобод и законных интересов субъектов экономической деятельности, а также внедрении механизмов правовой защиты предпринимателей от криминального рейдерства.

В этой связи предполагается провести комплексное междисциплинарное исследование социально-экономических, нравственно-правовых, уголовно-процессуальных аспектов соблюдения принципов свободы предпринимательской деятельности и реальности обеспечения гарантий законного владения собственностью. Необходимо исследовать реальное состояние национальной и региональной экономики, изучить и оценить эффективность отечественного законодательства в сфере обеспечения гарантий соблюдения имущественных прав и законных интересов бизнес сообщества, особенно субъектов малого и среднего предпринимательства.

Список использованных источников:

1. Предприниматели Казахстана против разрастающихся рейдерских технологий захватов бизнеса [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30060441.

2. В Казахстане бизнесмены жалуются на рейдерские захваты... [Электронный ресурс] – URL: <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2019-05/v-kazakhstane-biznesmeny-zhaluyutsya-na-reyderskie-zakhvaty>

3. Бузаева Н.А. Рейдерство в современной России: проблемы и перспективы // *Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания*. 2011. № 5-2. С. 138-142.

4. Андреева Л.А. Коррупция и рейдерство в условиях рыночных отношений [Текст] / Л.А. Андреева // *Российское государство и право: традиции, современность, будущее: материалы Всероссийской научно-практической конференции* / Под ред. В.Я. Музюкина, Е.С. Аничкина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2011. – С. 149-150.

5. Денисов Д.Е., Ильязов И.Р. Рейдерский захват: причины, схемы и способы защиты на предприятии // *Государство, право, общество: проблемы взаимодействия (политология, юридические науки, история,*

религиоведение, социология): Сборник статей VI Международной научно-практической конференции. Под ред. Н.Г. Карнишиной. 2019. С. 28-30.

6. Глушков Е.Л., Свистильников А.Б. Некоторые вопросы обеспечения безопасности объектов имущественного комплекса от рейдерских захватов // Вестник НЦБЖД. 2017. № 1 (31). С. 99-104.

7. Григорян К.К. Малый бизнес как цель для рейдерских захватов: основные факторы риска рейдерского захвата и ошибки менеджмента компании // Управление экономическими системами. 2015. № 2 (10). С. 11-13.

8. *Захвата я и не заметил* [Электронный ресурс] – URL: <https://rg.ru/2014/05/20/delo.html>

9. Пряников Р.В. Развитие института рейдерства: нивелирование негативного воздействия на национальное хозяйство современной России: Дисс.канд. экон. наук. Тамбов, 2012. 146с.

10. Биханова А.С. Развитие и поддержка малого предпринимательства в Республике Казахстан // Часопис економічних реформ. 2013. № 2 (10). С. 110-115.

11. Четрикова Л.И., Кенжахметов А.Т. Рейдерство: состояние дел в Республике Казахстан // Инновационные процессы и технологии в современном мире Материалы Международной научно-практической конференции. Уфа, 2013. С. 264-268.

12. Ханов Т.А. Использование инноваций субъектами малого и среднего предпринимательства Актуальные проблемы современности. 2015. № 3 (9). – С.6-9.

13. Камшибаев Е.Е. Экономика Казахстана в период мирового финансового кризиса // Инновационный менеджмент и технологии в эпоху глобализации материалы международной научно-практической конференции. 2014. С. 64-70.

14. Антаев Ж.Т., Дорожко Т.П. Повышение уровня конкурентоспособности корпораций в Республике Казахстан // Вестник КГПИ. 2016. № 4. С. 12-17.

15. Ханов Т.А., Володина Е.О. Конкуренция и монополистическая деятельность субъектов предпринимательской деятельности // Тенденции развития науки и образования. 2018. № 45. С.30-39.

16. Гуман Е.О. Развитие организационно-экономического механизма защиты предпринимательской структуры от угрозы рейдерства: дисс. канд. экон. наук. Екатеринбург, 2010. 277.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Талғат Ахматзиевич Ханов

Александр Витальевич Баширов

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды,

Қазақстан Республикасы

РЕЙДЕРЛІК БАСЫП АЛУ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОБЛЕМА РЕТІНДЕ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы нарықтық қатынастардың дамуына нұқсан келтірудің теріс салдарымен байланысты рейдтің қоғамдық қауіпі қарастырылады. Қазіргі бизнестің экономикалық және қылмыстық элементтерінің арақатынасы зерттелген. Шенеуніктердің сыбайлас жемқорлыққа қатысты мемлекет пен шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы қатынастардың проблемасы және коммерциялық мүлікті заңсыз алып қоюға қарсы іс-қимыл мәселелерін нақты құқықтық реттеудің жоқтығы көрсетілген. Қорытынды рейдерлік проблемаларды жан-жақты зерттеу және осы қылмыстық әрекеттерді бейтараптандырудың нақты тетіктерін әзірлеу қажеттілігі туралы тұжырым жасалды.

Кілтті сөздер: рейдерлік, шағын және орта бизнес, коммерциялық меншік, қылмыстық тәркілеу, экономикалық қызметтің субъектісі, нарықтық қатынастар.

Khanov Talgat

Bashirov Alexander

Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

RAIDER SEIZURES AS A SOCIAL-LEGAL AND CRIMINAL PROBLEM IN

THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article considers the public danger of raiding, associated with the negative consequences of discrediting the development of market relations in the Republic of Kazakhstan. The correlation of economic and criminal elements of the modern functioning of the business is investigated. It points out the problem of relations between the state and economic entities related to the corruption of officials and the lack of a clear legal regulation of issues of counteracting the illegal seizure of commercial property. The conclusion is drawn about the need for a comprehensive study of the problems of raiding and the development of real mechanisms to neutralize these criminal actions.

Keywords: raiding; small and medium-sized businesses, commercial property, criminal seizure, the

subject of economic activity, market relations.

List of references:

1. Entrepreneurs of Kazakhstan against the growing raider technology of business takeover [Electronic resource] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30060441.
2. IN KAZAKHSTAN BUSINESSMAN COMPLAINING Raider Captures ... [ELECTRONIC RESOURCE] - URL: <HTTPS://KURSIV.KZ/NEWS/VLAST-I-BIZNES/2019-05/V-KAZAKHSTANE-BIZNESMENY-ZHALERSENYE -ZAKHVATY>
3. Buzaev N.A. Raiding in modern Russia: problems and prospects // Intellectual potential of the XXI century: levels of knowledge. 2011. No. 5-2. S. 138-142.
4. Andreeva L.A. Corruption and raiding in the conditions of market relations [Text] / L.A. Andreeva // Russian State and Law: Traditions, Present, Future: Materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference / Ed. V.Ya. Muzyukina, E.S. Anichkina. - Barnaul: Publishing house Alt. University, 2011. -- S. 149-150.
5. Denisov D.E., Ilyazov I.R. Raider capture: reasons, schemes and methods of protection at the enterprise // State, law, society: problems of interaction (political science, legal sciences, history, religious studies, sociology): Collection of articles of the VI International scientific and practical conference. Ed. N.G. Karnishina. 2019.S. 28-30.
6. Glushkov E.L., Svistilnikov A.B. Some issues of ensuring the security of property facilities from raider attacks // Bulletin of the Central Railway Railway. 2017. No. 1 (31). S. 99-104.
7. Grigoryan K.K. Small business as a target for raider attacks: the main risk factors for raider attacks and company management errors // Management of economic systems. 2015. No. 2 (10). S. 11-13.
8. CAPTURE I DID NOT SEE [ELECTRONIC RESOURCE] - URL: <HTTPS://RG.RU/2014/05/20/DELO.HTML>
9. Gingerbreads R.V. The development of the institution of raiding: leveling the negative impact on the national economy of modern Russia: Diss. ... cand. econ. sciences. Tambov, 2012.146 s.
10. Bikhanova A.S. Development and support of small business in the Republic of Kazakhstan // Chasis of economic reforms. 2013. No. 2 (10). S. 110-115.
11. Chetrikova L.I., Kenzhakhmetov A.T. Raiding: the state of affairs in the Republic of Kazakhstan // Innovative processes and technologies in the modern world Materials of the International scientific and practical conference. Ufa, 2013. S. 264-268.
12. Khanov T.A. The use of innovation by small and medium-sized enterprises Actual problems of our time. 2015. No 3 (9). - S.6-9.
13. Kamshibaev E.E. The economy of Kazakhstan during the global financial crisis // Innovation management and technology in the era of globalization materials of the international scientific-practical conference. 2014.S. 64-70.
14. Antaev Zh.T., Dorozhko T.P. Improving the competitiveness of corporations in the Republic of Kazakhstan // KSPI Bulletin. 2016. No. 4. P. 12-17.
15. Khanov T.A., Volodina E.O. Competition and monopolistic activity of business entities // Trends in the development of science and education. 2018. No. 45. S.30-39.
16. Humane E.O. Development of the organizational and economic mechanism for protecting enterprises

УДК 343.133.2
МРНТИ 10.79.21

Шакенов Ардақ Ордашұлы
Shakenov_ao@mail.ru

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДІҢ ҚОЛДАНБАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада құқық қорғау органдарының қызметінде электрондық құжат айналымының жағдайы мен дамыту перспективасы, электрондық қылмыстық іс дәстүрлі қағаздағы өндірісті сәтті ауыстыра

алатындығы, қылмыстарды тергеу сапасын жақсартуға, дәлелдемелерді бұрмалауды төмендетуге, қылмыстық іс материалдарын тексеруді жеңілдетуге мүмкіндік беретін, соның нәтижесінде қылмыстық сот өндірісінің мерзімін қысқартуға, енгізуі жоспарланған ақпараттық жүйелер жобаларының мүмкіндігін қарастыра отырып сот, прокурор, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының басшыларымен әртүрлі келісулерді алу, түрлі сараптамалар жүргізу мерзімін қысқарту, сондай-ақ құжат айналымына кететін шығындарды оңтайландыруға және іс материалдарына нақты уақыт режимінде кіруге, енгізілетін ақпараттық жүйелерді интеграциялау арқылы құқық қорғау органдарын цифрлық форматқа көшіру қажеттілігі негізделіп, интеллектуалдық қабілеттілікті дамыту және ақпараттық технологиялармен жұмыс істеу білім-білігін талап ететін жағдайға қызметкерлерді бейімдеу басымдығы атап көрсетілген.

Кілтті сөздер: қылмыстық сот өндірісі, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі, электрондық қылмыстық іс, электрондық құжат айналымы, криминалистік маңызы бар ақпарат, ақпараттық жүйелерді интеграциялау

Қазіргі кезде әрбір зайырлы мемлекеттің дамуындағы басым бағыттардың бірі болып барлық салаларда инновациялық ақпараттық технологияларды қолдану табылады. Коммуникацияларды электрондық форматқа көшіру үшін жағдай жасауға біздің елде бұрыннан бері үкіметтік деңгейде де, жеке ведомстволар шеберінде де күш жұмсалып келеді. Еліміздің экономикасын цифрлық трансформациялаудың іргетасы ретінде «Цифрлы Қазақстан» атты мемлекеттік бағдарлама ақпараттық қоғамға көшуге, мемлекеттік басқаруды жетілдіруге, «ашық және мобильді үкімет» институттарын құруға, ақпараттық инфрақұрылымның тек корпоративтік құрылымдарға ғана емес, сондай-ақ ел азаматтарына қолжетімділігін арттыруға септігін тигізетіндігі сөзсіз.

Қылмыстық сот ісін жүргізу формалары, ондағы сайыстылық мәселелері, адам құқықтарын сақтау, қылмыстық сот өндірісінің тиімділігі, сондай-ақ әділ соттылықты жүзеге асыру сияқты маңызды сұрақтар ешқашан өз өзектілігін жоймайтыны анық. Кезінде қылмыстық іс жүргізу заңнамасының қолданысқа енуіне өзі үлесін қосқан ғалымдар – Қ.С. Лакбаев, А.Қ. Құсаинова, Б.М.Нұрғалиевтің пікірінше, заңнаманың басты ережелері негізінен қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі жеделдетілген, жеңілдетілген іс жүргізуге тартылған азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған қылмыстық сот өндірісінің негізқалаушы принциптерін бірізділікпен іске асырумен байланысты [1, 101-105 б.]. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне құқық қорғау қызметінің процестік негіздерін жаңғырту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 21 желтоқсандағы Заңы 2014 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексін «Қылмыстық сот ісін жүргізу форматы» атты 42-1-бабымен толықтырды. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 жылғы 3 қаңтардағы № 2 бұйрығымен бекітілген қылмыстық сот өндірісін электрондық форматта жүргізу туралы Нұсқаулықта кейбір сөз тіркестеріне түсінік беріліп, онда «Электрондық қылмыстық іс» модулі – электрондық қылмыстық істі дайындау, жүргізу, жіберу, алу және сақтауды ұйымдастыру үшін арналған «Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі» ақпараттық жүйесінің толықтырылған функционалы ретінде көрсетілген.

Тергеуді электрондық форматқа кезең-кезеңмен өткізу шеңберінде еліміздің бірқатар өңірлерінде сынақтан өткізіліп жатқан «Е-қылмыстық іс» бағдарламасы өзінің оң нәтижесімен де көзге түсіп жатыр. Атап айтсақ, тергеу мерзімін, оған кететін шығындарды қысқартады, тергеу сапасын, кейде оны іске асырудағы бұрмалаушылықтарды болдырмайды, нақты уақыт режимінде қылмыстық іс материалдарымен танысуды қамтамасыз етеді, сондай-ақ полиция және азаматтар арасында сенімді қарым-қатынас орнатады. Қылмыстық сот өндірісін электрондық түрде жүргізудің артықшылығын айта келе, И.М. Беляева, А.Қ. Құсаинова және Б.М. Нұрғалиев қылмыстық іс материалдарын бір жүйеге келтіруге, ведомстволық процессуалдық бақылау және прокурорлық қадағалауды оңтайландыруға, қылмыстық іс материалдарындағы бұрмалаушылық пен түзетулерді болдырмауға, қылмыстық сот өндірісінің мерзімін қысқартуға, қылмыстық істер бойынша өндіріс кезінде шығындарды қысқартуға, анықтама, тергеу, прокуратура, сот органдарының қызметіне, сондай-ақ процессуалдық құжаттарды құрастыру сапасына талаптарды күшейтуге ерекше назар аударған [2, 7-12 б.].

«Э-қылмыстық іс» модулі сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін жаңа функциялармен толықтырып, қолданушыларға бірқатар мүмкіндіктер береді. Ақпараттық қауіпсіздік

шараларын сақтау шеңберінде қылмыстық қудалау органының лауазымы ақпараттық жүйедегі электрондық қылмыстық іс жүргізу құқығына ие болу үшін авторизация және аутентификация процестерін өту керек. Мұндай процесс Қазақстан Республикасының Ұлттық куәландырушы орталығымен берілген электрондық цифрлық қолтаңба, құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласында өз құзыреті шегінде статистикалық қызметті іске асырушы мемлекеттік органмен берілетін жеке сәйкестендіру коды, биометриялық оқығыштың көмегімен теңдестіру арқылы іске асырылады. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асырушы адам саусақ іздерінің көмегімен теңдестірілу үшін алдын ала сандық жеке басына қатысты мәліметтерді сақтайтын құрылғыда биометриялық параметрлерді тіркеу рәсімін өтеді.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қылмыстық сот өндірісін «Е-қылмыстық іс» модулінде электрондық форматта жүрізу былайша іске асырылады: қажетті есепке алынатын мәліметтер мен деректемелерді сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі ақпараттық жүйесіндегі электрондық нысанда толтыру; «Е-қылмыстық іс» модулінде бар PDF-құжаттар және үлгілер көмегімен электрондық құжаттар құрастыру; электрондық құжаттарға қылмыстық процеске қатысушылармен электрондық цифрлық қолтаңба немесе планшет көмегімен қол қою; қылмыстық процеске қатысушыларды хабардар ету және шақыру үшін SMS-хабарламалар жіберу; қылмыстық істерді және оның материалдарын электрондық форматта қарастыруды қамтамасыз ету мақсатында сотпен электрондық өзара қарым-қатынас орнату; зерттеулерді тағайындап, олар бойынша қорытынды алу, және де қағаздағы материалдарды электрондық форматқа көшіру мақсатында сарапшылармен, мамандармен электрондық өзара қарым-қатынас орнату; қылмыстық процеске қатысушылардың электрондық қылмыстық іс материалдарына рұқсат алу сияқты шаралар іске асырылады.

Электрондық қылмыстық іс материалдарымен танысу рұқсаты қылмыстық процесті жүргізуші адаммен қылмыстық-процестік заңнамамен анықталған мөлшерде беріледі. Мұндай материалдардың заң талаптарына сай, дұрыс, әрі толыққанды болуын қадағалау ерекше мәнге ие. Европа елдерінің тәжірибесін ескере отырып, заңшығарушы 2014 жылы қабылданған Қылмыстық-процестік кодекстің 7-бабындағы кейбір ұғымдар қатарында қылмыстық іс бойынша заңдардың қолданылуын қадағалау жүктелген процесс прокурорын қарастырған болатын. Прокуратура басшысы тағайындаған бұл тұлға сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізіліміне құқықбұзушылық тіркелгеннен бастап сотқа дейінгі тергеп-тексеруді басқаратын болады. Аталған мәселе төңірегіндегі көзқарастарды өрбітетін болсақ, Б.М. Нұрғалиев, К.С. Уалиев, А.Қ. Құсайынованың ойынша, процесс прокуроры қылмыстық процестегі заңдылықты қамтамасыз етуде елеулі рөл атқарады, ал қылмыстық істің барлық мән-жайын білу процеске қатысушылардың заңды мүдделері мен құқықтарын сақтап, мемлекет мүддесін сапалы өкілдік етуге мүмкіндік береді [3, 10-13 б.]. Қылмыстық процеске ведомстволық бақылау орнатып, оны тиімді қадағалауда ақпараттық жүйелердің көмегі тиетіні сөзсіз. Осылайша, «Е-қылмыстық іс» модулі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көрсетілген жағдайларда электрондық қылмыстық іс бойынша қабылдануға тиіс процессуалдық шешімдер жайлы қадағалаушы прокурорды ақпараттандырады және қылмыстық процесті жүргізу органдардың процессуалдық шешімдерінің заңдылығын тексеруге, келісімін беріп, бекітуге мүмкіндік береді.

Прокурормен немесе қылмыстық процесті жүргізуші адаммен электрондық қылмыстық істі сотқа жіберу «Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі» ақпараттық жүйесін «Төрелік» атты сот органдарының автоматтандырылған ақпараттық-талдау жүйесімен интеграциялау арқылы іске асырылады.

Аталған жүйелер көбіне қылмыстық процеске ведомстволық бақылау орнатып, оны тиімді қадағалауға, сондай-ақ қылмыстық процеске қатысушыларды онлайн режимде қолжетімділікпен қамтамасыз етуге бағытталған. Қадағалаушы прокурор және ведомстволық бақылау жүргізушілер тарапынан процессуалдық қателіктер мен заңсыз шешімдерге қатысты сұрақтар аз туындап, не мүлдем болмау үшін, біздің ойымызша, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізуші адамдардың жұмысын оңтайландырып, сандық форматқа көшірілгенде, тергеудің шынайы болуына халықтың сенімі арттаны сөзсіз. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізуші қызметінің ерекшелігі, онымен шешілетін міндеттердің күрделілігі мен сұрақтардың ауқымдылығы, процессуалдық және басқа да құрастырылатын құжаттардың үлкен көлемі қолайлы электрондық-ақпараттық қамтамасыз ету жүйесін талап етеді. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы аясында құқық қорғау органдарының бірқатар автоматтандырылған ақпараттық жүйе жобалары, оның ішінде «Е-қылмыстық іс» бағдарламалық қамтамасыздығы қылмыстық процесті жүргізудің сапалы деңгейіне шығып, оның мәдениетін біршама өзгерткен сынды. Аталған бағдарламалық қамтамасыздық алдын

ала тергеу барысында бірқатар мемлекеттік органдар мен мекемелерден (жеке және заңды тұлғалар мәліметтер қоры, нарко-, психо есептер, жылжымайтын мүлік пен көлік құралдарының тіркеуі сияқты мемлекеттік, құқық қорғау, арнайы және басқа да органдармен ақпарат алмасу жүйесі), көптеген мәліметтік қорлардан (банк және медицина мекемелерін қоса алғанда) электрондық түрде тергеушіге онлайн режимде ақпарат алуға мүмкіндік береді. Облыс өңірлерінде бес ай ішінде орта есеппен алғанда шамамен үш мыңға жуық қылмыстық іс электрондық форматта қарастырылған. Алайда, бірқатар тергеу қызметкерлерімен жүргізілген сұқбатқа жүгінетін болсақ, практикада орын алатын проблемалар да баршылық. Мәселен, әліде болса, әсіресе шалғай аумақтардағы бөліністерде компьютерлік техниканың жеткіліксіз болуы, болса да, олардың заман талабына сай келмеуі, Интернет желідегі және ақпараттық бағдарламалардағы іркілістер, жарық берудегі шалыстар алдын ала тергеу жұмысына, оның ішінде іс жүргізу мерзіміне өз әсерін тигізбей қоймайды. Ал бірқатар қызметкерлердің интеллектуалдық қабілеттерін арттыруда, оларды телекоммуникациялық технологиялармен жұмыс жасауда тиісті білім-білігін арттыру мақсатында қайта даярлықтан өткізу өзекті мәселелердің бірі болып саналады.

Осылайша қылмыстық процесті сандық форматқа көшіру жобаларын іске асыру кезінде біздің ойымызша бірқатар мәселерге назар аудару қажет:

– сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі ақпараттық жүйесіндегі бағдарламалық бөліністер немесе басқа да штаттан тыс көп уақытқа (24 сағаттан жоғары) созылған жағдайлардың (мысалы, Интернет желісіндегі ауытқулар, хакерлік шабуылдар, электр жарығының сөніп қалуы және т.б.) салдарынан электрондық форматтағы қылмыстық іс материалдарын алып, қолдану мүмкіндігі болмайтын көріністер практикада орын алғандықтан, заңшығарушы тарапынан қарастыруын талап ететін сынды;

– электрондық форматтағы қылмыстық іс материалдарын сақтау сұрағы да өзекті болып табылады. Ақпаратты электрондық тасымалдағыштардың әрдайым дамып отыруы (ақпарат сақтағыш USB flash карталар, сыртқы HDD, USB Card Reader және т.б.) өзінің кері әсерімен де көзге түседі. Бүгін біз жиырма жыл бұрын электрондық форматта жазылған мәліметтерді дискета оқитын компьютер, және де ескі мәтіндік редакторда орындалғанды тани білетін бағдарлама болмаса, ақпаратты оқи алмаймыз. Бес ғасыр бұрын тас, қағаз сияқты объектілерде жазылған мәтінді оқу қиынға соқпайды, алайда он шақты жыл бұрын бейнетаспаға немесе CD-ROM-ғы ақпаратты көре алмай жатамыз;

– келешек мамандардың интеллектуалдық қабілеттерін арттыруда, оларды телекоммуникациялық технологиялармен жұмыс жасауда тиісті білім-білікті қажет ететін жаңа жағдайларға бейімдеу, білім беру бағдарламаларының басымдылығы болу керек;

– электрондық қылмыстық іске көшу кезінде тергеу құпиясын құрайтын мәліметтерге әртүрлі амалдарды қолдана отырып заңсыз кірудің алдын алу мақсатында қылмыстық сот өндірісінің бұл аспектісі нормативтік жағынан да, техникалық жағынан да барынша қолға алынуы тиіс;

– көршілес елдердің уәкілетті органдарымен электрондық өзара қарым-қатынас орнатуда ақпараттық қауіпсіздік шаралары ескерілуі тиіс, яғни мәліметтермен алмасуға арналған байланыс каналдарын шифрлау, қылмыстық істің электрондық материалдарымен танысу үшін аутентификация процесін өту тәрізді шаралар есепке алынса, қылмыспен күресте бұл елдердің автоматтандырылған жүйелерімен интеграциялауды дамытуға болады.

Осылайша, электрондық дәлелдемелердің пайда болуы, қолдану қажеттілігі, процессуалдық рәсімделуі және сақталуы қылмыстық іс бойынша қағаз бетіндегі және электрондық нысандағы құжаттар айналымын интеграциялаудың ақылға қонымды моделін қарастырумен шартталуы тиіс.

Қолданылған әдебиет тізімі:

1 Нурғалиев Б. М., Лакбаев К. С., Кусаинова А. К. Казахстанский уголовный процесс: вчера, сегодня, завтра // Концепт. – 2014. - № 04. – Б.101-105.

2 Беляева И.М., Кусаинова А.К., Нұрғалиев Б.М. Проблемы внедрения электронного формата уголовного расследования в Республике Казахстан // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2018. – №4. – Б.7-14.

3 Нурғалиев Б.М., Уалиев К.С., Кусаинова А.К. Процессуальный прокурор в новом уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана // Актуальные проблемы современности. – 2018. – №3 (21). – Б.10-13.

РЕЗЮМЕ / RESUME

Шакенов Ардак Ордашевич

**Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова,
Караганда, Республика Казахстан**

ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Научная статья посвящена состоянию и перспективам развития электронного документооборота в деятельности правоохранительных органов, вопросам что, электронное уголовное дело успешно заменяя традиционное бумажное производство позволит улучшить качество расследования преступлений, облегчить проверку материалов уголовного дела, снизить риск возможной фальсификации доказательств, а значит, и сроки уголовного судопроизводства, возможностям проектов внедряемых информационных систем, где автор приходит к выводам о том, что можно добиться сокращения сроков получения различных согласований с руководителями органов досудебного расследования, прокурорами, судами, производства различных видов экспертиз, а также оптимизации затрат на документооборот и предоставление доступа к материалам дела в режиме реального времени, а также обосновывается необходимость цифровизации правоохранительных органов посредством интеграции внедряемых информационных систем, отмечается приоритетность образовательных программ высших учебных заведений по развитию интеллектуальных способностей и адаптация сотрудников к новым условиям, где от них требуется больше знаний, навыков работы с информационными технологиями

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, досудебное расследование, единый реестр досудебного расследования, электронное уголовное дело, электронный документооборот, криминалистически значимая информация, интеграция информационных систем.

Shakenov Ardak Ordashevich

**Karaganda State University named after academician Ye.A. Buketov, Karaganda,
Republic of Kazakhstan**

APPLIED ASPECTS OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS

This scientific paper focuses on the state and perspectives of electronic workflow development in the activities of law-enforcement agencies, deals with issues relating to the idea, that electronic criminal proceedings by successfully replacing traditional paper-based proceedings will improve the quality of criminal investigation, facilitate the verification of criminal proceedings materials, reduce the risk of possible falsification of evidence, and therefore, so time frame for the criminal proceedings. The article also refers to opportunities of the implemented information systems projects, where the author comes to the conclusion that it is possible to achieve the timing reduction of various agreements with the heads of pre-trial investigation bodies, prosecutors, courts, production of various kinds of expertise, as well as value engineering on workflow and providing real-time access to the case files. Furthermore, makes the case for digitalization of law-enforcement agencies through the integration of implemented information systems, indicated priority of the curricula of higher education institutions in development of intellectual capacities and adaptation of the staff to the new working conditions, where they are required more knowledge, skills to deal with information technologies.

Keywords: criminal court proceedings, pre-trial investigation, single register of pre-trial investigation, electronic criminal case, electronic workflow, forensically significant information, integration of the information systems.

List of references:

1. Nurgaliev B.M., Lakbaev K.S., Kusainova A.K. Kazakhstan criminal process: yesterday, today, tomorrow // Concept. – 2014. – №4. – P.101-105.
2. Belyaeva I.M., Kusainov A.K., Nurgaliev B.M. Problems of introducing the electronic format of a criminal investigation in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the South Ural State University. Series: Law. – 2018. – №4. – P.7-14.
3. Nurgaliev B.M., Ualiev K.S., Kusainova A.K. Prosecutor in the new criminal procedure legislation of Kazakhstan // Actual problems of our time. – 2018. – №3 (21). – P.10-13.

Белицкий Владислав Юрьевич
vlad_belitskiy@mail.ru

ФГКОУ ВО «Барнаульский юридический институт Министерства внутренних дел
Российской Федерации», Барнаул, Алтайский край, Российская Федерация

РАСПРОСТРАНЕННЫЕ ВИДЫ МОШЕННИЧЕСТВ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

В статье, на основе анализа литературы, материалов судебно-следственной практики, публикаций в средствах массовой информации, исходя из специфики способа и механизма совершения, выделены и раскрыты основные виды мошенничеств в сети интернет: «фишинг»; направление «нигерийских писем»; создание поддельных торговых сайтов или интернет магазинов; создание мошеннических благотворительных организаций; брачные аферы и некоторые другие. Автором проанализированы механизмы данных преступлений и выделены их общие черты. Сделан вывод о том, что для рассматриваемых преступлений характерен полноструктурный способ преступления, включающий подготовку, совершение и сокрытие. Механизм мошенничества включает использование легенды, которая побуждает потерпевших сообщить виновным требуемую им информацию (при «фишинге»), либо перечислить необходимые им финансовые средства, методы социальной инженерии и пр. Наличие общих, сходных черт в механизме анализируемых мошенничеств, обуславливает возможность разработки единой методики их раскрытия и расследования

Ключевые слова: Мошенничество, обман, виды, способы и механизмы мошенничества, мошенничество в интернет

По данным агентства We Are Social и сервиса Hootsuite аудитория интернета ежедневно увеличивается на 1 000 000 новых пользователей и на январь 2019 года составляла 5,11 млрд. уникальных мобильных пользователей, в том числе свыше 4,5 млрд. человек используют интернет [1].

В России количество интернет пользователей составляет около 78 % населения страны [2].

Исследователями отмечается, что среднестатистический пользователь в возрасте от 16 до 64 лет ежедневно проводит в интернете 6 час. 43 мин. [3].

Приведенные статистические данные и результаты проведенных экономических, социолого-психологических и иных исследований, позволяют констатировать, что интернет ресурсы превращаются из средств массовой информации в виртуальную среду торговли, работы, знакомства, общения и организации досуга [4].

На основе обозначенных и иных данных учеными сформулирован вывод о том, что «развитие сети Интернет де-факто включило в картину экономического мира фактор множественности параллельных пространств для реализации деятельности человека, а также факт расслоения «реальной экономики» на множество соответствующих данным пространствам проекций» [5, С. 92].

Подобным развитием ситуации поспешили воспользоваться и мошенники. Если в 2018 году, в ФБР поступило 351 936 жалоб на мошенничества в сети, причинившие ущерб на сумму 2,7 млрд. долларов [6], то, к 2023 году, по прогнозам CNP, мошенничество увеличится на 14 % и может стоить ритейлерам 130 млрд. долларов [7].

Анализ литературы, материалов правоприменительной практики, позволяет констатировать наличие различных способов мошенничества в сети интернет, характерных для всех развитых государств.

Полагаем, в числе наиболее распространенных видов мошенничеств, следует назвать следующие:

1) Фишинг (phishing) – вид интернет-мошенничества, целью которого является получение доступа к конфиденциальным данным пользователей: логинам, паролям, номерам карт социального страхования, расчетных счетов, банковских карт, вкладов и другой конфиденциальной информации [8].

Способы получения требуемых сведений могут быть различны: во-первых, посредством рассылки на электронную почту потенциальных потерпевших электронных писем от имени банков, платежных систем, страховых агентств, магазинов и пр. Пользователю предлагается зайти на сайт,

являющегося зеркальной копией банка, платежной системы, агентства, интернет-магазина и пр., где, под тем или иным предлогом, предлагается ввести персональные данные банковской карты, номер социального страхования, а равно иной требуемой мошенникам конфиденциальной информации потенциального потерпевшего.

В дальнейшем, виновные, используя полученную информацию осуществляют либо перевод и обналичивание денежных средств с карты потерпевшего, либо оплату по ней товаров и услуг для собственных нужд.

Во-вторых, посредством осуществления телефонных звонков, а равно рассылки SMS-уведомлений на номер потерпевшего. Например, SMS-сообщения с текстом «Ваша банковская карта заблокирована. Для того, чтобы разблокировать карту, Вам необходимо перезвонить сотруднику банка по номеру телефона. Звонок бесплатный». Возможны и другие варианты: «Ваша банковская карта заблокирована. Сбербанк. Тех. поддержка», а равно аналогичные виды сообщений.

Потерпевший, желая узнать, что же произошло с его банковской картой, звонит по указанному в SMS-уведомлении номеру. Мошенник, в телефонном разговоре с потерпевшим, представляясь сотрудником банка, сообщает, что на банковском сервере произошел сбой, и просит сообщить номер банковской карты, данные её владельца, в том числе буквы и цифры указанные на обороте карты.

Зная номер карты и отраженный на её обороте код безопасности, мошенник получает возможность путем удаленного доступа перечислить или снять денежные средства с карты её владельца, а равно произвести расчет содержащимися на карте денежными средствами.

Рассматриваемый способ мошенничества в сети интернет получил широкое распространение во многих развитых мировых державах. Например, в США, Генеральный Атторней Флориды вынужден был обратиться с официальным обращением, в котором просил сограждан проявлять бдительность при получении поддельных электронных писем [9].

Согласно данным отчета Центра жалоб на интернет-преступления ФБР, мошенничества данного вида в 2018 году причинили материальный ущерб гражданам США на сумму свыше 48 млн. долларов [10].

2) Нигерийские письма (The Nigerian letter scam or «419» Fraud) – вид интернет-мошенничества, состоящий в направлении на электронную почту потенциального потерпевшего письма, содержащего просьбу мнимого высокопоставленного чиновника (короля, принца, президента, министра обороны и пр.) развивающейся и терпящей бедствие страны оказать ему содействие в вывозе денег за вознаграждение. Если потенциальный потерпевший выразил согласие оказать требуемую помощь, то ему требуется перечислить на указанный в письме счет определенную сумму денег на почтовые расходы, оплаты пошлин и пр.

В качестве примера можно привести ситуацию, в которой жительница Алтайского края Российской Федерации перевела 100 тыс. рублей мужчине, представившемуся генералом сирийской армии, на почтовые расходы для пересылки ей для хранения двух млн. долларов [11].

Разновидностями «Нигерийских писем» являются также сообщения, содержащие информацию о возможности получения находящегося за границей многомиллионного наследства, для оформления которого требуется перечисление определенной суммы. Возможны и иные варианты рассматриваемых писем, с просьбой перечислить определенную сумму денег под тем или иным предлогом.

Анализ содержания нигерийских писем позволяет говорить, что их авторы применяют дискурсивные/прагматические стратегии: социокультурные формулы приветствия, самоидентификация, формирование доверия читателя – потенциального потерпевшего, повествование ему об определенных событиях с целью его побуждения к действию при условии возникновения интереса потенциального потерпевшего к благоприятному для него развитию ситуации.

Подчеркнем, что подобные письма характерны для многих мировых держав. Например, в 2019 году, BBC распространило информацию о том, что отбывающий 24-летний срок заключения в тюрьме строгого режима Кирикири в Лагосе Надежда Олусегун Арок продолжил свою преступную деятельность, причинив ущерб на сумму не менее 1 млн. долл. США (773 000 фунтов стерлингов) [12].

3) Поддельные торговые сайты (Fake shopping websites) или интернет магазины – вид интернет-мошенничества, при котором, виновные, используя собственный интернет-сайт, или используя уже имеющиеся интернет платформы (Avito, Auto.ru, Youla.ru и др.), а равно создавая клоны или зеркальные копии известных сайтов товаропроизводителей (используя логотип, шаблон

дизайна веб-сайта и текст оригинального бренда и пр.), размещают объявления о продаже товаров. В дальнейшем, получив денежные средства, не выполняют своих обязательств по заключенному договору: не отправляют товар, либо отправляют товар гораздо худшего качества, чем было заявлено [13].

Разновидностью мошенничеств данного вида является обман при продаже билетов в сети интернет: после получения оплаты, клиентам направляются билеты с поддельными штрих-кодами, дубликаты билетов, либо билеты не предоставляются [14].

4) Брачные аферы (Romance scam) – вид мошенничеств, состоящий в том, что виновные, используя интернет-сайты знакомств, знакомятся с людьми, желающими создать семью, после чего под различными предлогами (оплата стоимости проезда, оформление заграничного паспорта, визы и пр.), получают финансовую помощь от наивных потерпевших.

В качестве примера приведем одна из наиболее распространенных ситуаций. На сайте знакомств Виктория познакомилась с мужчиной, назвавшимся Янисом Илиевым, уроженцем Афин и членом закрытого круга финансистов. В ходе общения Янис выразил готовность жениться на Виктории, но выразил уверенность, что его дядя будет возражать по причине не достаточной материальной обеспеченности избранницы. Для создания иллюзии состоятельности Виктории, Илиев предложил ей открыть банковский счет, к которому он привяжет свою золотую карту с балансом в 17 миллиардов рублей. Для активации карты Виктории необходимо внести на счет несколько миллионов рублей, что она и сделала. [15].

5) Мошеннические благотворительные организации – интернет-попрошайничество (Fake Charitable Organizations) – это вид мошенничества, при котором виновные, спекулируя на чувствах отзывчивых людей, предлагают перечислить деньги на банковский счет или произвести оплату через систему WebMoney, якобы в целях оказания помощи пострадавшим от трагедии людям, тяжелобольным детям и т.п. [см., напр.: 16].

Основными способами мошенничеств рассматриваемого вида являются:

- «...учреждение благотворительной организации по сбору финансовых средств на благотворительные цели посредством Интернета, с последующим хищением полученных средств;
- создание сайта, с размещением не соответствующей действительности информации о необходимости оказания помощи;
- создание сайтов-клонов (зеркальных копий легально созданных сайтов благотворительных организаций) для хищения денежных средств;
- рассылка по электронной почте писем от якобы благотворительных организаций или нуждающихся в помощи людей» и некоторые другие [более подробно см.: 17, С. 177-182].

6) Предложение работы мошенниками (Job offer scams) – вид интернет мошенничества, при котором виновные, на созданных ими интернет-сайтах, либо используя существующие в сети интернет площадки для поиска работы, размещают объявления о возможности трудоустройства и получения высокого заработка (работа за рубежом, вахтовым методом и пр.). При поступлении телефонного звонка от потенциального потерпевшего ему излагается легенда о возможности получения высоких заработков и хороших условий работы, при этом формулируется просьба перечисления определенной суммы денег на оформление документов (виз, приглашений и пр.), равно пошив форменной одежды, а равно на иные потребности кандидата. После получения денег, виновные, как правило, ещё какое-то время контактируют с потерпевшим, после чего не выходят на связь.

Отметим, что на страницах данной статьи охарактеризованы исключительно наиболее распространенные виды обмана или злоупотребления доверием в сети интернет, без характеристики иных преступлений, совершенных в виртуальных сетях: распространение вредоносных программ, вирусного программного обеспечения и пр.

Широкое проникновение мошенничеств в различные сферы общественной жизни, в том числе ресурсы сети интернет, сложность и многообразие их видов и механизмов схем обмана, обусловили широкий интерес к ним научного сообщества.

В литературе обоснованно отмечается, что до настоящего времени отсутствует единая методическая база и научная основа для раскрытия и расследования мошенничеств, совершенных дистанционно [18, С. 218-221].

Не останавливаясь только на расследовании мошенничеств в сети интернет, а равно дистанционных мошенничеств, подчеркиваем, что существует необходимость формирования

концептуальных основ методики досудебного производства и судебного разбирательства мошенничеств в целом [19, С. 63-68].

Анализ способов и механизмов совершения мошенничеств в сети интернет, позволяет выделить общие, базовые компоненты в их подготовки, совершении и сокрытии, которые могут являться основой для разработки методики их раскрытия и расследования.

Прежде всего, для всех мошенничеств, совершенных в сети интернет характерен этап подготовки. На данном этапе происходит разработка дизайна или макета интернет-сайта; создание сайта-клона, а равно подыскание интернет – площадки для размещения объявления; продумывание содержание объявления, либо текста рассылаемых писем (Нигерийские письма, Интернет – попрошайничество); разработка спича – краткой речи, которая будет сообщена потенциальному потерпевшему при его обращении (телефонном звонке); установление необходимого программного обеспечения; при необходимости подготовка документов организации – при совершении мошенничества от имени юридического лица и пр.

Механизм совершения мошенничеств в сети интернет, также имеет общие, характерные черты. Ими являются:

1) наличие легенды, в связи с наличием или на осуществление (реализацию) которой требуются финансовые средства, либо необходимо предоставление информации (например, при «фишинге»).

Анализ содержания рассылаемых писем, а равно содержания разговоров с потерпевшими позволяет констатировать, что, как правило, виновные применяют дискурсивные/прагматические стратегии: социокультурные формулы приветствия, самоидентификация, формирование доверия потенциального потерпевшего, повествование ему об определенных событиях с целью его побуждения к действию и формированию интереса к благоприятному для него развитию ситуации;

2) использование определенных потребностей или слабостей потерпевших (при «фишинге» – страх потери денежных средств, находящихся на банковской карте; при направлении нигерийских писем – корысть, желание обогатиться; поддельные торговые сайты, либо сайты (агентства) по трудоустройству – потребность в товаре, работе; брачные агентства – желание устроить свою личную жизнь; интернет – попрошайничество – злоупотребление положительными качествами потерпевших, их милосердием и желанием, а иногда и потребностью оказать помощь нуждающимся);

3) обещание достижения потребностей потерпевшего;

4) создание имиджа надежности организации и её маскировка под деятельность легитимных участников рынка.

Считаем, что наличие общих черт в способах и механизмах мошенничеств, совершенных в сети интернет может служить основой для разработки единой методики их раскрытия и расследования.

Список использованных источников:

1. Сергеева Ю. Вся статистика интернета на 2019 год – в мире и в России // WebCanape. 11.02.2019. URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/>.

2. 78 % населения страны: как интернет проникает в Россию // Газета.ru. 18.09.2019. URL: <https://www.gazeta.ru/tech/2019/09/18/12658993/mediascope.shtml>.

3. Герасюкова М. Чуть меньше сна: сколько времени россияне сидят в интернете // Газета.ru. 12.02.2020. URL: https://www.gazeta.ru/tech/2020/02/12/12956929/we_are_social.shtml.

4. Бастрикова А.А., Булгакова М.В. Роль интернета в современной жизни // Вестник Совета молодых ученых и специалистов Челябинской области. – 2015. – № 3 (10). – С. 74-75.

5. Черноиванов А.П. Роль сети интернет в развитии экономики // Социально-экономические явления и процессы. – 2008. – № 4 (012). – С. 92-95.

6. Kim Porter Internet scams: What they are and how to avoid them // NortonLifeLock. URL: <https://us.norton.com/internetsecurity-online-scams-internet-scams.html>.

7. Retailers to Lose \$130bn Globally in Card-not-Present Fraud Over the Next 5 Years // Juniper Research. Hampshire, UK. 2 January 2019. URL: <https://www.juniperresearch.com/home>.

8. Internet Fraud // Australian Federal police. URL: <https://police.act.gov.au/sites/default/files/PDF/bizsafe-internet-fraud-factsheet.pdf>.

9. Internet Fraud // Florida Attorney General URL: <https://myfloridalegal.com/pages.nsf/0/1A74824CE500FC3485256E3200614335?OpenDocument>.

10. Kim Porter Internet scams: What they are and how to avoid them // NortonLifeLock. URL: <https://us.norton.com/internetsecurity-online-scams-internet-scams.html>.
11. Жительница Алтай отдала 100 тысяч рублей «сирийскому генералу», ожидая 2 млн. долларов // ИА «Амител». 5 марта 2020. URL: <https://www.amic.ru/news/456382/>.
12. Internet fraud: Nigerian scammer 'pulls off \$1m heist' from prison // BBC News. 19 November 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-50480495>.
13. Fake online shopping scams // URL: <https://www.staysmartonline.gov.au/protect-yourself/recover-when-things-go-wrong/scams/fake-online-shopping-scams>.
14. Emma Witman The 11 most sophisticated online scams right now that the average person falls for // Business Insider. 26 March 2019. URL: <https://www.businessinsider.com/online-scams-internet-phishing-2019-3>.
15. Рогоза А. Жертва брачного афериста: За неделю я набрала кредитов на 15 миллионов рублей и все отнесла ему // Комсомольская правда. 10 января 2020. URL: <https://www.alt.kp.ru/daily/27079.4/4150343/>
16. Fake Charitable Organizations – Taking Advantage of Generous Donors // South University. 10 August. 2016. URL: <https://www.southuniversity.edu/news-and-blogs/2016/08/fake-charitable-organizations-taking-advantage-of-generous-donors-128332>.
17. Антонов И.О. Особенности выявления случаев мошенничества, совершенных при сборе средств на благотворительные цели в информационно-телекоммуникационной сети Интернет // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – Тольятти: ВУиТ, 2012. – Вып.2(76). – С. 177-182.
18. Кудрявцев Р.В. Организация деятельности по раскрытию дистанционных мошенничеств // Молодой ученый. – 2019. – № 24 (262). – С. 218-221.
19. Белицкий В.Ю. Концепция криминалистической методики досудебного производства и судебного разбирательства мошенничеств: цели и задачи // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2020. – № 1 (39). – С. 63-68.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Владислав Юрьевич Белицкий

**Ресей Федерациясы Ішкі істер министрлігінің Барнауыл заң институты ФМҚЖББМ ЖБ,
Алтай өлкесі, Барнауыл, Ресей Федерациясы
ИНТЕРНЕТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ЖАЛПЫ ТҮРЛЕРІ**

Әдебиеттерді, сот тергеу тәжірибесінің материалдарын, бұқаралық ақпарат құралдарындағы жариялауды, талдау әдісі мен механизмінің ерекшеліктерін негізге ала отырып, интернеттегі алаяқтықтың негізгі түрлері анықталды және ашылды: «фишинг»; «нигериялық хаттарды» жіберу; жалған сауда сайттарын немесе интернет-дүкендер құру; жалған қайырымдылық жасау; неке алаяқтығы және басқалары. Автор аталған қылмыстардың тетіктерін талдайды және олардың ортақ белгілерін анықтайды. Қарастырылып отырған қылмыстарға дайындық, қылмыс жасау және жасыруды қоса алғанда, қылмыстың толық құрылымдық әдісі сипатталады деген қорытынды жасалды. Алаяқтық тетігі құрбандарды кінәлілерді қажетті ақпарат туралы хабарлауға шақыратын аңызды («фишинг» кезінде) немесе қажетті қаражатты, әлеуметтік инженерлік әдістерді және т.б. камтиды. Талданған алаяқтық механизмінде ортақ, ұқсас белгілердің болуы олар үшін бірыңғай әдістеме жасауға мүмкіндік береді. ашу және тергеу

Кілтті сөздер: алаяқтық, алаяқтық түрлері, әдістері мен тетіктері, онлайн алаяқтық.

Belitsky Vladislav

**FGKOU V "Barnaul Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation",
Barnaul, Altai Territory, Russian Federation
COMMON TYPES OF INTERNET FRAUD**

Based on the analysis of the literature, materials of judicial investigative practice, publications in the media, based on the specifics of the method and mechanism of commission, the main types of fraud on the Internet are identified and disclosed: “phishing”; sending “Nigerian letters”; creating fake shopping sites or online stores; the creation of fraudulent charities; marriage scams and some others. The author analyzes the mechanisms of these crimes and identifies their common features. It is concluded that the crimes under consideration are characterized by a fully structural method of crime, including preparation, commission and concealment. The fraud mechanism includes the use of a legend that encourages victims to inform the perpetrators of the information they need (when “phishing”), or transfer the financial resources they need,

methods of social engineering, etc. The presence of common, similar features in the mechanism of the analyzed frauds makes it possible to develop a unified methodology for them disclosures and investigations

Keywords: Fraud, fraud, types, methods and mechanisms of fraud, online fraud

List of references:

1. Sergeeva Yu. All Internet statistics for 2019 - in the world and in Russia // WebCanape. 02/11/2019. URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/>.
2. 78% of the country's population: how the Internet penetrates into Russia // Gazeta.ru. 09/18/2019. URL: <https://www.gazeta.ru/tech/2019/09/18/12658993/mediascope.shtml>.
3. Gerasyukova M. A little less sleep: how much time the Russians sit on the Internet // Gazeta.ru. 02/12/2020. URL: https://www.gazeta.ru/tech/2020/02/12/12956929/we_are_social.shtml.
4. Bastrikova A.A., Bulgakova M.V. The role of the Internet in modern life // Bulletin of the Council of Young Scientists and Specialists of the Chelyabinsk Region. - 2015. - No. 3 (10). - S. 74-75.
5. Chernoiyanov A.P. The role of the Internet in the development of the economy // Socio-economic phenomena and processes. - 2008. - No. 4 (012). - S. 92-95.
6. Kim Porter Internet scams: What they are and how to avoid them // NortonLifeLock. URL: <https://us.norton.com/internetsecurity-online-scams-internet-scams.html>
7. Retailers to Lose \$ 130bn Globally in Card-not-Present Fraud Over the Next 5 Years // Juniper Research. Hampshire, UK. 2 January 2019. URL: <https://www.juniperresearch.com/home>.
8. Internet Fraud // Australian Federal police. URL: <https://police.act.gov.au/sites/default/files/PDF/bizsafe-internet-fraud-factsheet.pdf>.
9. Internet Fraud // Florida Attorney General URL: <https://myfloridalegal.com/pages.nsf/0/1A74824CE500FC3485256E3200614335?OpenDocument>.
10. Kim Porter Internet scams: What they are and how to avoid them // NortonLifeLock. URL: <https://us.norton.com/internetsecurity-online-scams-internet-scams.html>
11. A resident of Altai gave 100 thousand rubles to the "Syrian general", expecting 2 million dollars // IA "Amitel". March 5, 2020. URL: <https://www.amic.ru/news/456382/>.
12. Internet fraud: Nigerian scammer 'pulls off \$ 1m heist' from prison // BBC News. November 19, 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-50480495>.
13. Fake online shopping scams // URL: <https://www.staysmartonline.gov.au/protect-yourself/recover-when-things-go-wrong/scams/fake-online-shopping-scams>.
14. Emma Witman The 11 most sophisticated online scams right now that the average person falls for // Business Insider. March 26, 2019. URL: <https://www.businessinsider.com/online-scams-internet-phishing-2019-3>.
15. Rogoza A. Victim of a marital swindler: In a week I scored loans worth 15 million rubles and took everything to him // Komsomolskaya Pravda. January 10, 2020. URL: <https://www.alt.kp.ru/daily/27079.4/4150343/>
16. Fake Charitable Organizations - Taking Advantage of Generous Donors // South University. 10 August. 2016. URL: <https://www.southuniversity.edu/news-and-blogs/2016/08/fake-charitable-organizations-taking-advantage-of-generous-donors-128332>.
17. Antonov I.O. Features of identifying cases of fraud committed when raising funds for charitable purposes in the information and telecommunication network Internet // Bulletin of the Volzhsky University named after V.N. Tatishchev. - Tolyatti: VUiT, 2012. - Issue. 2 (76). - S. 177-182.
18. Kudryavtsev R.V. Organization of the activities for the disclosure of distance fraud // Young scientist. - 2019. - No. 24 (262). - S. 218-221.
19. Belitsky V.Yu. The concept of the forensic methodology of pre-trial proceedings and fraud proceedings: goals and objectives // Bulletin of the Kazan Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - 2020. - No. 1 (39). - S. 63-68.

Громилов Василий Игоревич
vas-gromilov@yandex.ru

Департамент судебной работы и взаимодействия с контрольно-надзорными органами
Акционерного общества «Объединённая двигателестроительная корпорация», Федеральное
государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Государственный академический университет гуманитарных наук», Москва,
Российская Федерация

О НАРУШЕНИИ СРОКА КОНТРАКТА В РАМКАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБОРОННОГО ЗАКАЗА

В статье автор анализирует проблемные вопросы, связанные с привлечением к ответственности за нарушение срока исполнения контракта в рамках государственного оборонного заказа при неисполнении или ненадлежащем исполнении со стороны заказчика встречных обязательств. Для снижения рисков привлечения поставщиков, подрядчиков или исполнителей к ответственности предлагаются возможные способы подтверждения данных фактов в судебном порядке.

Ключевые слова. Государственный контракт, государственный оборонный заказ, срок контракта, встречные обязательства.

Ввиду отсутствия в Федеральном законе от 29.12.2012 № 275-ФЗ [1] «О государственном оборонном заказе»¹ механизма изменения срока государственного контракта, заключенного в рамках государственного оборонного заказа², на практике возникают проблемы, связанные с привлечением к ответственности за их несоблюдение.

Учитывая, что в ст. 14.55 Кодекса об административных правонарушениях Российской Федерации³ предусмотрена ответственность за нарушение условий государственного контракта в рамках ГОЗ [2], имеют место быть случаи привлечения к ответственности поставщика, подрядчика или исполнителя даже при отсутствии его вины.

Сложившийся механизм подтверждения отсутствия вины поставщика, подрядчика или исполнителя по государственному контракту состоит в отказе заказчику в удовлетворении требования о взыскании неустойки за просрочку поставки, выполнения работ или оказания услуг [3].

Однако в данном механизме имеется существенный недостаток, который не позволяет его использовать в качестве преюдиции при доказывании по делам об административных правонарушениях.

Поставщик, подрядчик или исполнитель не наделены правом обращения в суд с требованием о взыскании неустойки с самих себя, дабы подтвердить в дальнейшем отсутствие состава административного правонарушения. А контрольно-надзорные органы зачастую не исследуют вопросы, связанные с наличием или отсутствием вины в гражданско-правовом смысле, что и приводит к необоснованному привлечению к административной ответственности.

Можно предположить, что поставщик, подрядчик или исполнитель, дабы подтвердить факт невозможности исполнения встречного обязательства, могут обратиться в суд с требованием об установлении факта имеющего юридическое значение. Однако согласно п. 2 Информационного письма Президиума ВАС РФ от 17.02.2004 № 76 [4] такое заявление подлежит оставлению без рассмотрения, если требование возникло из спора о праве.

Таким образом, с учетом имеющейся судебной практики в сфере ГОЗ попробуем определить возможные способы подтверждения фактов неисполнения заказчиком встречного обязательства, которое не позволяет исполнить поставщику, подрядчику или исполнителю государственный контракт.

1. Изменение или прекращение правоотношения.

Угроза привлечения к административной ответственности за нарушение условий государственного контракта, а также взыскания неустойки в рамках ГОЗ повлекла за собой

¹ Далее – Закон о № 275-ФЗ.

² Далее – ГОЗ.

³ Далее – КоАП РФ.

необычную судебную практику, где поставщик, подрядчик или исполнитель, дабы подтвердить отсутствие своей вины за нарушение обязательств, обращается в суд с требованием изменить условия государственного контракта по решению суда.

Указанный способ подтверждения нарушения заказчиком встречного обязательства является абсолютно неэффективным, так как установлен принцип свободы договора [5], предусмотренный ст. 421 Гражданского кодекса Российской Федерации⁴.

Данным принципом прямо определено, что понуждение к заключению договора не допускается, за исключением случаев, когда обязанность заключить договор предусмотрена ГК РФ, законом или добровольно принятым обязательством. Учитывая, что ни ГК РФ, ни иное законодательство РФ не содержат условия изменения государственного контракта, возможность понудить внести в него изменения просто отсутствует, что подтверждается судебной практикой [6; 7].

Следует отметить, что суды иногда приходят к выводу о возможности продления срока контракта без внесения в него изменений в случае, когда просрочка произошла не по вине поставщика, подрядчика или исполнителя. В некоторых решениях иногда встречается довод о том, что изменение сроков исполнения работ по контракту ввиду наличия вины заказчика происходит автоматически [8]. Однако с такой позицией нельзя согласиться, так как в данном случае речь идет об освобождении от ответственности по ст. 405 ГК РФ.

Что касается расторжения государственного контракта, то данный способ защиты следует рассматривать в исключительных случаях. Учитывая публично-правовой характер отношений в рамках ГОЗ, необходимость его безусловного выполнения, что подтверждается положениями ч. 6.1. ст. 6 Закона № 275-ФЗ, фактически обязывающие заключить контракт хозяйствующему субъекту, занимающему доминирующее положение, расторжение контракта является исключительной мерой. Аналогичный вывод можно сделать и в случае обращения с заявлением о признании государственного контракта недействительным или незаключенным.

Судебную практику на этот счет найти проблематично, так как поставщик, подрядчик или исполнитель крайне редко обращаются с такими заявлениями. Обычно причиной обращения служат существенное изменение обстоятельств, которое, например, связано с отсутствием на рынке необходимых материалов или комплектующих. При этом суды, как правило, отказывают расторгнуть контракт [9]. Также в качестве основания для расторжения контракта служит существенная просрочка оплаты со стороны заказчика [10].

2. Взыскание неустойки.

Одним из способов подтверждения факта нарушения встречного обязательства со стороны заказчика следует признать возможность взыскания неустойки за его просрочку. При обращении с таким заявлением суд будет вынужден установить наличие или отсутствие указанного факта, что впоследствии возможно использовать в случае попытки привлечения поставщика, подрядчика или исполнителя контрольно-надзорными органами к административной ответственности по ст. 14.55 КоАП РФ.

Следует отметить, что при осуществлении закупок в рамках Федерального закона от 05.04.2013 № 44-ФЗ [11] «О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд»⁵ действует постановление Правительства РФ от 30.08.2017 № 1042 [12], которым регламентируется порядок начисления неустоек по государственным контрактам. Согласно п. 9 правил, утвержденных вышеуказанным постановлением, за каждый факт неисполнения заказчиком обязательств, предусмотренных контрактом, за исключением просрочки исполнения обязательств, предписано устанавливать штрафную неустойку.

Однако поставщики, подрядчики или исполнители по государственным контрактам, как правило, не обращаются в суд за взысканием указанной неустойки по причине ее небольшого размера. В этой связи трудно подыскать конкретный прецедент по данному основанию именно в сфере ГОЗ. В качестве примера можно отметить судебную практику в рамках Закона № 44-ФЗ [13].

Обычно поставщики, подрядчики или исполнители обращаются за взысканием только пени за просрочку оплаты уже после того, как состоялась поставка, выполнены работы или оказаны услуги [14; 15; 16].

Подобная пассивная позиция, выраженная в необращении в суд за взысканием указанной штрафной неустойки, учитывается контрольно-надзорными органами в процессе привлечения к

⁴ Далее – ГК РФ.

⁵ Далее – Закон № 44-ФЗ.

административной ответственности по ст. 14.55 КоАП РФ.

Кроме того, при заключении договоров по Федеральному закону от 18.07.2011 № 223-ФЗ [17] «О закупках товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц»⁶ вышеуказанное постановление Правительства РФ о неустойках и штрафах не действует. Также очень часто договоры в рамках Закона № 223-ФЗ не содержат условия о неустойке за просрочку исполнения всех встречных обязательств заказчиком.

3. Присуждение к исполнению обязанности в натуре.

Если из договора в рамках Закона № 223-ФЗ не установлена неустойка за просрочку исполнения заказчиком встречных обязательств, одним из способов подтверждения данного факта следует признать присуждение к исполнению обязанности в натуре [18]. В данном случае у поставщика, подрядчика или исполнителя при обращении в суд с требованием о присуждении к исполнению обязанности в натуре есть возможность заявить требование о взыскании судебной неустойки (астрента) в соответствии со ст. 308.1 ГК РФ.

При обращении с таким заявлением суд фактически будет вынужден установить факт нарушения обязательства со стороны заказчика. Несмотря на то, что данный иск должен учитывать фактическую возможность исполнения судебного решения [19], даже в случае ее отсутствия и при отказе в удовлетворении заявленных исковых требований, суд в мотивировочной части, как правило, все равно устанавливает факт нарушения обязательства.

Если в государственном контракте имеется встречное обязательство, срок исполнения которого отсутствует, применяется п. 2 ст. 314 ГК РФ. Срок исполнения в таком случае устанавливается в течение семи дней с момента надлежащего предъявления соответствующего требования. В этой связи при подписании подобного государственного контракта следует незамедлительно направлять письменное требование в адрес заказчика, подтверждая тем самым свою добросовестность и обеспечивая возможность присуждения к исполнению обязательства по решению суда.

4. Взыскание неосновательного обогащения.

В дополнение к вышеперечисленным способам защиты нарушенного права можно также отнести возможность взыскания неосновательного обогащения в случае, если заказчик необоснованно удержал неустойку за просрочку поставки, выполнения работ или оказания услуг из оплаты. Денежные средства, полученные в таком случае заказчиком, следует считать неосновательным обогащением в соответствии со ст. 1102 ГК РФ, которое можно взыскать вместе с процентами по ст. 395 ГК РФ [20].

5. Взыскание убытков.

Вместо неустойки или присуждения в натуре сторона, чьи права нарушены, может также требовать взыскать убытки, причиненные нарушением обязательства. Однако данный способ защиты нарушенного права для целей подтверждения нарушения встречного обязательства нельзя признать эффективным в виду сложности дальнейшего доказывания всех обстоятельств, что подтверждается статистикой судебных дел по удовлетворению подобного рода требований [21].

Практические рекомендации.

Ввиду вышеуказанного недостатка законодательства в сфере закупок в рамках ГОЗ юридическим службам в целях защиты нарушенных прав и законных интересов можно дать следующие рекомендации:

- 1) в государственных контрактах и договорах четко устанавливать сроки исполнения всех возможных встречных обязательств (определение типовых условий);
- 2) осуществлять незамедлительное официальное уведомление о фактах невозможности исполнения обязательств контрагента, а также головного исполнителя по государственному контракту с составлением двустороннего акта (при возможности с фото- и видеофиксацией) и с объявлением о приостановке исполнения;
- 3) определить порядок привлечения экспертов, специалистов или представителей военной приемки (при необходимости) для дачи заключения о возможности исполнения обязательств;
- 4) определить в организациях порядок удостоверения фактов нарушения встречных обязательств с определением конкретных должностных лиц, несущих ответственность за его исполнение;
- 5) подтверждать факты нарушения встречных обязательств путем обращения в суд с требованиями о взыскании даже малейшей суммы неустойки и/или о присуждении к исполнению обязанности в натуре с применением судебной неустойки (астрента).

⁶ Далее – Закон № 223-ФЗ.

Резюме.

Следует отметить, что предложенные способы подтверждения нарушения встречного обязательства в судебном порядке являются скорее вынужденной мерой и с учетом сроков рассмотрения спора в суде не всегда могут достичь желаемого результата по освобождению поставщика, подрядчика или исполнителя от административной ответственности за просрочку исполнения государственного контракта.

В сложившейся ситуации в вопросе привлечения к ответственности участников ГОЗ за неисполнение государственных контрактов по причине нарушения заказчиками встречных обязательств имеются явные недостатки правового регулирования. По моему мнению, решать данную проблему следует с помощью единой информационной системы в сфере закупок путем автоматизации порядка выявления и фиксации фактов невозможности исполнения обязательств.

Список использованных источников:

1. Федеральный закон от 29.12.2012 № 275-ФЗ «О государственном оборонном заказе» // СПС «Консультант Плюс».
2. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ // СПС «Консультант Плюс».
3. Постановление Арбитражного суда Московского округа от 25.06.2018 по делу № А40-163108/2017 // СПС «Консультант Плюс».
4. Информационное письмо Президиума ВАС РФ от 17.02.2004 № 76 «Обзор практики рассмотрения арбитражными судами дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение» // СПС «Консультант Плюс».
5. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994 № 51-ФЗ // СПС «Консультант Плюс».
6. Постановление Арбитражного суда Московского округа от 04.12.2017 по делу № А40-41738/2017 // СПС «Консультант Плюс».
7. Постановление Арбитражного суда Московского округа от 23.01.2019 по делу № А41-34909/2018 // СПС «Консультант Плюс».
8. Постановление Федерального арбитражного суда Поволжского округа от 11.06.2009 № А72-7337/2008 // СПС «Консультант Плюс».
9. Постановление Федерального арбитражного суда Московского округа от 10.08.2011 № КА-А40/8572-11 по делу № А40-135609/10 // СПС «Консультант Плюс».
10. Постановление Арбитражного суда Московского округа от 02.05.2017 по делу № А40-5875/16 // СПС «Консультант Плюс».
11. Федерального закона от 05.04.2013 № 44-ФЗ «О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд» // СПС «Консультант Плюс».
12. Постановление Правительства РФ от 30.08.2017 № 1042 «Об утверждении Правил определения размера штрафа, начисляемого в случае ненадлежащего исполнения заказчиком, неисполнения или ненадлежащего исполнения поставщиком (подрядчиком, исполнителем) обязательств, предусмотренных контрактом (за исключением просрочки исполнения обязательств заказчиком, поставщиком (подрядчиком, исполнителем), о внесении изменений в постановление правительства российской федерации от 15 мая 2017 г. n 570 и признании утратившим силу постановления правительства российской федерации от 25 ноября 2013 г. № 1063» // СПС «Консультант Плюс».
13. Постановление Девятого арбитражного апелляционного суда от 22.05.2019 № 06АП-13662/2019 по делу № А40-261020/2018 // СПС «Консультант Плюс».
14. Постановление Тринадцатого арбитражного апелляционного суда от 26.09.2016 № 13АП-31238/15 по делу № А56-37808/2015 // СПС «Консультант Плюс».
15. Постановление Двадцать первого арбитражного апелляционного суда от 23.06.2016 по делу № А84-2954/2015 // СПС «Консультант Плюс».
16. Постановление Арбитражного суда Поволжского округа от 09.02.2018 № Ф06-29277/2017 по делу № А65-19365/2017 // СПС «Консультант Плюс».
17. Федеральный закон от 18.07.2011 № 223-ФЗ «О закупках товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц» // СПС «Консультант Плюс».
18. Постановление Девятого арбитражного апелляционного суда от 16.08.2010 № 09АП-17945/2010-ГК по делу № А40-148151/09-65-801 // СПС «Консультант Плюс».

19. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 24.03.2016 № 7 «О применении судами некоторых положений Гражданского кодекса Российской Федерации об ответственности за нарушение обязательств» // СПС «Консультант Плюс».

20. Постановление Девятого арбитражного апелляционного суда от 27.08.2019 № 09АП-36952/2019 по делу № А40-33791/2018 // СПС «Консультант Плюс».

21. Постановление Десятого арбитражного апелляционного суда от 07.06.2018 по делу № А41-99183/2017 // СПС «Консультант Плюс».

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Василий Игоревич Громилов

«Объединённая двигателестроительная корпорация» акционерлік қоғамының сот жұмысы және бақылау-қадағалау органдарымен өзара іс-қимыл департаменті, «гуманитарлық ғылымдар мемлекеттік академиялық университеті» федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі, Мәскеу, Ресей Федерациясы

МЕМЛЕКЕТТІК ҚОРҒАУ ТӘРТІБІНДЕГІ ШАРТТЫҢ МЕРЗІМІН ӨЗГЕРТУ ТУРАЛЫ

Мақалада автор тапсырыс беруші қарсы міндеттемелерді орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайда мемлекеттік қорғаныс тапсырысы бойынша келісімшарттың орындалу мерзімін бұзғаны үшін жауапкершілікке тартумен байланысты проблемалық мәселелерге талдау жасайды. Жабдықтаушыларды, мердігерлерді немесе орындаушыларды жауапкершілікке тарту қауіпін азайту үшін осы фактілерді сот процесінде растаудың мүмкін жолдары ұсынылған.

Кілтті сөздер: Мемлекеттік келісімшарт, мемлекеттік қорғаныс тапсырысы, келісімшарт мерзімі, қарсы міндеттемелер.

Gromilov Vasily

Department of Judicial Work and Interaction with Control and Supervisory Bodies of United Engine Corporation, Joint-Stock Company, Federal State-Financed Educational Institution of Higher Education “State Academic University of Humanities”, Moscow, Russian Federation

VIOLATION OF THE CONTRACT TERM IN THE FRAMEWORK OF THE STATE DEFENSE ORDER

In the article the author analyzes the problematic issues related to accountability for violation of the term of the contract under the state defense order in case of nonperformance or improper performance by the customer of counter obligations. To reduce the risks of bringing suppliers, contractors or performers to justice, we suggest possible ways to confirm these facts in court.

Keywords: State contract, the state defense order, the term of the contract, reciprocal obligations.

List of references:

1. Federal law No. 275-FZ of 29.12.2012 "On the state defense order" // "Consultant Plus".
2. Code of the Russian Federation on administrative offences of 30.12.2001 No. 195-FZ // "Consultant Plus".
3. The decision of Arbitration court of the Moscow district from 25.06.2018 in the case № А40-163108/2017 // "Consultant Plus".
4. Information letter of the Presidium of the SAC dated 17.02.2004 No. 76 "the Review of practice of consideration by arbitration courts of cases concerning establishment of facts having legal value" // "Consultant Plus".
5. Civil code of the Russian Federation (part one) of 30.11.1994 No. 51-FZ // "Consultant Plus".
6. Resolution of the Commercial court of the Moscow district of 04.12.2017 in case No. А40-41738/2017 // "Consultant Plus".
7. Resolution of the Arbitration court of the Moscow district of 23.01.2019 in case No. А41-34909/2018 // "Consultant Plus".
8. Resolution of the Federal arbitration court of the Volga district of 11.06.2009 No. А72-7337/2008 // "Consultant Plus".
9. Resolution of the Federal arbitration court of the Moscow district of 10.08.2011 No. КА-А40 / 8572-11 in case no. А40-135609/10 // "Consultant Plus".
10. Resolution of the Arbitration court of the Moscow district of 02.05.2017 in case No. А40-5875/16 // "Consultant Plus".
11. Federal law of 05.04.2013 No. 44-FZ "on the contract system in the field of procurement of goods,

works, services for state and municipal needs" // "Consultant Plus".

12. Resolution of the Government of the Russian Federation from 30.08.2017 No. 1042 "On approval of Rules for determining the amount of penalty charged in case of improper execution by the customer of the failure to perform or improper execution by supplier (contractor, performer) of obligations provided by the contract (except for delay in execution of obligations by the customer, the supplier (contractor, performer), on amendments to resolution of the government of the Russian Federation from may 15, 2017 No. 570 and a recognition become invalid for decrees of the government of the Russian Federation from November 25, 2013 No. 1063"// "Consultant Plus".

13. Resolution of the Ninth arbitration court of appeal of 22.05.2019 No. 06AP-13662/2019 in the case no. A40-261020/2018 // "Consultant Plus".

14. Resolution of the Thirteenth arbitration court of appeal of 26.09.2016 No. 13AP-31238/15 in case no. A56-37808/2015 // "Consultant Plus".

15. Resolution of the Twenty-first commercial court of appeal of 23.06.2016 in case No. A84-2954/2015 // "Consultant Plus".

16. Resolution of The commercial court of the Volga district of 09.02.2018 No. F06-29277/2017 in the case no. A65-19365/2017 // "Consultant Plus".

17. Federal law of 18.07.2011 No. 223-FZ "on purchases of goods, works, services by certain types of legal entities"// "Consultant Plus".

18. Resolution of the Ninth commercial court of appeal of 16.08.2010 No. 09AP-17945/2010-CC in case No. A40-148151/09-65-801 // "Consultant Plus".

19. The resolution of Plenum of the Supreme Court of 24.03.2016 No. 7 "On application by courts of certain provisions of the Civil code of the Russian Federation on liability for breach of obligations" // "Consultant Plus".

20. Resolution of the Ninth arbitration court of appeal of 27.08.2019 No. 09AP-36952/2019 in case No. A40-33791/2018 // "Consultant Plus".

21. Resolution of the Tenth arbitration court of appeal of 07.06.2018 on the case No. A41-99183/2017 // "Consultant Plus".

УДК 347.4

МРНТИ 10.27.61

Громилов Василий Игоревич

vas-gromilov@yandex.ru

**Департамент судебной работы и взаимодействия с контрольно-надзорными органами
Акционерного общества «Объединённая двигателестроительная корпорация», Федеральное
государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Государственный академический университет гуманитарных наук»,
Москва, Российская Федерация**

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ К АДМИНИСТРАТИВНОЙ И УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕОБОСНОВАННОЕ ИЗМЕНЕНИЕ СРОКОВ КОНТРАКТА В СФЕРЕ ГОСОБОРОНЗАКАЗА

В статье рассматривается механизм изменения срока исполнения обязательств по поставке, выполнения работ или оказания услуг по контракту или договору, заключенному в рамках государственного оборонного заказа (далее – ГОЗ). С учетом выявленных недостатков данного механизма проводится анализ некоторых проблемных вопросов правоприменительной практики привлечения к административной и уголовной ответственности за необоснованное изменение данных сроков.

Ключевые слова: Государственный контракт, государственный оборонный заказ, срок контракта.

Для рассмотрения вопроса о привлечении к административной или уголовной ответственности за изменение сроков контракта, заключенного в рамках Федерального закона от 29.12.2012 № 275-ФЗ

[1] «О государственном оборонном заказе»⁷ необходимо разобраться с вопросом о наличии или отсутствия запрета на его изменение в соответствии с законодательством РФ о закупках.

I. Изменения срока государственного контракта или договора в рамках Закона № 275-ФЗ.

Закон № 275-ФЗ не указывает, что все контракты, заключаемые в целях исполнения государственного контракта, подпадают под действие законодательства о контрактной системе. В целях данного закона под контрактом понимается договор, заключенный головным исполнителем с исполнителем или между исполнителями на поставки продукции, необходимой головному исполнителю, исполнителю для выполнения государственного оборонного заказа⁸ (п. 7 ст. 3 Закона № 275-ФЗ). При этом порядок заключения, изменения или расторжения государственного контракта или договора Закон № 275-ФЗ не регламентирует. Основные правила установлены только в постановлении Правительства РФ от 26.12.2013 № 1275 [2] «О примерных условиях государственных контрактов (контрактов) по государственному оборонному заказу»⁹.

В п. 6 Постановления № 1275 установлено, что в обязательном порядке следует определять срок действия государственного контракта, однако указано, что могут устанавливаться и сроки (периоды, этапы) поставки продукции.

При изучении вышеуказанной формулировки следует вывод, что законодатель смешивает между собой разные понятия, которые разделены гражданским законодательством: срок действия договора (ст. 425 ГК РФ) и срок исполнения обязательства (ст. 314 ГК РФ). Подобного рода смешение понятий приводит к неопределенности, которая влечет за собой ошибки в правоприменительной практике.

Из буквального толкования данной нормы следует, что срок выполнения конкретного обязательства (поставки, выполнения работ или оказания услуг) указывать не обязательно, достаточно лишь указать срок действия государственного контракта, наличие которого (согласно п. 3 ст. 425 ГК РФ) не влечет за собой прекращение обязательств, если об этом прямо в нем не указано.

Из вышеуказанного следует, что в Законе № 275-ФЗ отсутствует прямой запрет на изменение срока действия заключаемого во исполнение ГОЗ контракта или договора, а также сроков поставки, выполнения работ или оказания услуг.

Однако косвенно запрет на изменение вышеуказанных сроков можно усмотреть из ч. 5 ст. 6 Закона № 275-ФЗ и ч. 3 ст. 72 Бюджетного кодекса РФ для закупок, осуществляемых в рамках Федерального закона от 05.04.2013 № 44-ФЗ «О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд»¹⁰.

В данной норме указано, что сроки поставок по государственным контрактам ограничены сроками реализации государственной программы вооружения, утверждаемой Президентом РФ. В этой связи стоит обратить внимание, что действие вышеуказанной нормы бюджетного законодательства не распространяется на Федеральный закон от 18.07.2011 № 223-ФЗ «О закупках товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц»¹¹.

Таким образом, процедуры закупок во исполнение ГОЗ проводятся как в рамках Закона № 44-ФЗ, так и в рамках Закона № 223-ФЗ. При этом Закон № 275-ФЗ является специальным нормативным актом, который не регламентирует порядок изменения сроков по государственному контракту или договору и не устанавливает запрет на их изменение. Тезис об отсутствии запрета на изменение срока государственного контракта или договора в рамках ГОЗ подтверждается судебной практикой¹² [3].

С учетом вышеизложенного процедуру изменения срока государственного контракта или договора, заключенных во исполнение ГОЗ, следует рассматривать по каждому из двух указанных законов в отдельности.

II. Изменение сроков исполнения договора, заключенного в рамках ГОЗ, в соответствии с Законом № 223-ФЗ.

Регулирование отношений, связанных с изменением сроков заключаемых в рамках ГОЗ договоров, осуществляется через единое положение о закупках¹³, утверждаемое в порядке ч. 2 ст. 2 Закона № 223-ФЗ.

Традиционно ЕПОЗы государственных корпораций, в рамках которых обеспечивается львиная

⁷ Далее – Закон № 275-ФЗ.

⁸ Далее – ГОЗ.

⁹ Далее – Постановление № 1275.

¹⁰ Далее – Закон № 44-ФЗ.

¹¹ Далее – Закон № 223-ФЗ.

¹² См., например, абз. 2 стр. 6 постановления арбитражного суда Московского округа от 21.02.2018 по делу № А40-62657/2017.

¹³ Далее – ЕПОЗ.

доля закупок в сфере ГОЗ, устанавливают возможность изменения существенных условий по решению единоличного исполнительного органа, разрешающего органа или генерального директора корпорации [4; 5; 6]¹⁴. При этом какие-либо прямые ограничения по заключению дополнительных соглашений по изменению сроков договоров во исполнение ГОЗ в них не установлены.

Отсутствие прямого ограничения на заключение дополнительного соглашения об увеличении срока поставки, выполнения работ или оказания услуг свидетельствует о возможности изменения данного срока на общих основаниях, предусмотренных ч. 5 ст. 4 Закона № 223-ФЗ, что подтверждается правоприменительной практикой [7].

Однако ограничение на изменение срока исполнения любого договора, заключенного в рамках Закона № 223-ФЗ, установлено при проведении конкурентной процедуры, если такие изменения влияют на результат торгов¹⁵. Подобные злоупотребления считаются ограничением конкуренции и влекут за собой возможность признания такой сделки недействительной по заявлению заинтересованной стороны [8]. Такая сделка не является ничтожной и может действовать в случае отсутствия заявления со стороны участника закупки, чьи права были нарушены.

Также очевидно, что запрет на изменение сроков поставки, выполнения работ или оказания услуг в рамках ГОЗ по договорам, заключаемым с единственным поставщиком по Закону 223-ФЗ, не установлен в принципе.

III. Изменение сроков исполнения договора, заключенного в рамках ГОЗ, в соответствии с Законом № 44-ФЗ.

Части 4-5 ст. 34 Закона № 44-ФЗ, определяющие существенные условия государственного контракта, не относят условие о сроке поставки, выполнения работ или оказания услуг к сфере действия Закона № 275-ФЗ.

Согласно ч. 2 ст. 34, ч. 1 ст. 95 Закона № 44-ФЗ при заключении и исполнении контракта изменение его существенных условий не допускается¹⁶, за исключением случаев, предусмотренных данными статьями. Среди исключений, определенных Законом № 44-ФЗ в качестве основания для пересмотра срока исполнения обязательств по контракту может быть только изменение лимитов финансирования (п. 6 ч. 1 ст. 95 Закона № 44-ФЗ). По общему же правилу изменение сроков не допускается.

Однако при осуществлении некоторых закупок у единственного поставщика (подрядчика, исполнителя) согласно ч. 15 ст. 34 Закона № 44-ФЗ установлена возможность заключать государственный контракт на любых условиях, предусмотренных гражданским законодательством. С учетом того, что срок, например, поставки не является существенным условием в ГК РФ, Закон № 44-ФЗ допускает его отсутствие или изменение при некоторых закупках у единственного поставщика (подрядчика, исполнителя) в том числе и по ГОЗ (например, по п. 4 ч. 1 ст. 93 Закона № 44-ФЗ – осуществление закупки до 100 тысяч рублей).

Таким образом, в рамках Закона № 44-ФЗ присутствует четкая позиция законодателя, устанавливающая запрет на изменение сроков государственного контракта.

Тем не менее, следует учитывать, что процесс производства продукции в рамках ГОЗ включает в себя огромную цепочку договоров, среди которых может и оказаться вышеупомянутый договор до 100 тысяч рублей, по которому изменение сроков допускается. Очевидно, что если подобный договор попадает в производственный цикл и без него невозможно выполнение более крупного контракта, то изменение срока такого договора может за собой повлечь приостановку исполнения основного контракта в рамках ГОЗ.

IV. Проблемы привлечения к административной и уголовной ответственности за изменении сроков исполнения государственного контракта или договора в рамках ГОЗ.

В п. 4.1. ст. 7.32 Кодекса об административных правонарушениях Российской Федерации [9]¹⁷ установлена ответственность за изменение срока государственного контракта по ГОЗ, если возможность его изменения не предусмотрена законодательством о контрактной системе.

С учетом изложенного порядка изменения срока контракта в рамках ГОЗ основным недостатком объективной стороны вышеуказанного состава административного правонарушения, на мой взгляд, является ограничение его действия рамками Закона № 44-ФЗ. Учитывая, что в интересах

¹⁴ См., например, п. 21.2.2 4. ЕПоз ГК Роскосмос, п. 21.2.2 ЕПоз ГК Ростех, пп. 2 п. 9.6 ЕПоз ГК Росатом и т.д.

¹⁵ П. 16 Обзора судебной практики по вопросам, связанным с применением Федерального закона от 18.07.2011 № 223-ФЗ «О закупках товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц» (утв. Президиумом Верховного Суда РФ 16.05.2018).

¹⁶ С учетом положений п. 1 ст. 432 ГК РФ и ч. 2 ст. 34 Закона № 44-ФЗ срок является существенным условием государственного контракта.

¹⁷ Далее – КоАП РФ.

государства закупки в рамках ГОЗ осуществляются также по Закону № 223-ФЗ и в соответствии с ГК РФ имеется нарушение принципа юридического равенства сторон.

Кроме того, условия данного состава административного правонарушения не учитывают вышеуказанные возможности изменения сроков исполнения, как государственного контракта, так и договора в рамках ГОЗ при осуществлении закупок у единственного поставщика.

Что касается уголовного законодательства, то в нем в сфере ГОЗ предусмотрена ответственность за злоупотребление полномочиями при выполнении государственного оборонного заказа (ст. 201.1 Уголовного кодекса Российской Федерации [10]¹⁸) и за злоупотребление должностными полномочиями при выполнении государственного оборонного заказа (ст. 285.4 УК РФ).

Наиболее очевидным основанием, которое может повлечь привлечение к уголовной ответственности за изменение условий контракта в рамках ГОЗ по вышеуказанным составам преступлений следует признать необоснованное изменение цены государственного контракта или договора. Однако остается открытым вопрос о привлечении к ответственности в случае необоснованного изменения сроков поставки, выполнения работ или оказания услуг.

Необоснованное изменение сроков исполнения государственного контракта или договора влекут за собой срыв ГОЗ, что может крайне негативно повлиять на обеспечение обороноспособности и безопасности государства, а также повлечь за собой причинение материального ущерба. Однако с учетом анализа различий между Законами № 44-ФЗ и № 223-ФЗ можно сделать вывод, что в случаях привлечения к уголовной ответственности за изменения срока поставки, выполнения работ или оказания услуг также будет наблюдаться определенная диспропорция прав участников ГОЗ по аналогии, с привлечением к административной ответственности по п. 4.1. ст. 7.32 КоАП РФ.

При сопоставлении вышеуказанных составов преступлений с учетом описанных различий в возможностях изменения условий контракта или договора в рамках ГОЗ по Закону № 44-ФЗ и Закону № 223-ФЗ можно также обнаружить нарушение принципа юридического равенства сторон. Очевидно, что привлечение к уголовной ответственности за необоснованное изменение срока договора, повлекших за собой существенное нарушение охраняемых законом интересов общества или государства при выполнении ГОЗ в рамках Закона № 223-ФЗ гораздо сложнее, чем при аналогичном злоупотреблении в рамках Закона № 44-ФЗ.

Кроме того, имеется состав преступления, предусмотренный ст. 200.4 УК РФ, устанавливающий уголовную ответственность за злоупотребления в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд. В данной норме установлена ответственность за нарушения Закона № 44-ФЗ, совершенные из личной заинтересованности и повлекшие за собой причинение крупного ущерба. В случае, если изменения срока контракта в рамках ГОЗ повлекут за собой материальные последствия в виде ущерба более 1,5 миллиона рублей, то одним действием может быть образовано сразу два состава преступления как по ст. 285.4 УК РФ, так и по ст. 200.4 УК РФ. На лицо присутствует конфликт указанных норм уголовного законодательства.

Однако если подобные действия будут осуществлены при изменении срока поставки, выполнения работ или оказания услуг по договору, заключенному по Закону № 223-ФЗ, то проблематично привлечение к уголовной ответственности даже по ст. 201.1 УК РФ, так как ГК РФ и Законом № 223-ФЗ в принципе не установлен запрет на изменение данного срока.

Следует отметить, что все вышеуказанные составы преступлений появились в УК РФ относительно недавно и в настоящее время по ним отсутствует устоявшаяся судебная практика. Однако уже сейчас многими специалистами в области уголовного права высказываются определенные критические замечания. В первую очередь отмечается отсутствие понятия «вред охраняемым законом интересам общества или государства при выполнении ГОЗ» [11], а также недостатки юридической техники при подготовке новых статей УК РФ [12].

Как мне представляется, диспропорцию прав участников ГОЗ вносит именно ст. 200.4 УК РФ, так как ее применение ограничено исключительно Законом № 44-ФЗ, несмотря на то, что ГОЗ в рамках ГК РФ и Закона № 223-ФЗ также осуществляется в интересах государства.

Указанные недостатки, скорее всего, не удастся разрешить даже судебной практикой путем внесения определенных дополнений в постановление Пленума Верховного Суда РФ от 16.10.2009 № 19 «О судебной практике по делам о злоупотреблении должностными полномочиями и о превышении должностных полномочий». На мой взгляд, проблему необходимо решать путем

¹⁸ Далее – УК РФ.

комплексного изменения законодательства о закупках в рамках ГОЗ.

Выводы. Для устранения данных пробелов законодательства, регулирующего сроки выполнения ГОЗ, необходимо:

1) установить единый порядок изменения срока государственного контракта или договора, а также последствия таких изменений;

2) в целях обеспечения принципа равноправия установить единые правила привлечения к административной и уголовной ответственности за нарушение порядка изменения срока поставки, выполнения работ или оказания услуг по контракту или договору;

3) для целей осуществления уголовного судопроизводства определить понятие «вред охраняемым законом интересам общества или государства при выполнении ГОЗ».

Резюме. Описанная проблема изменения сроков контракта или договора, заключенного в рамках ГОЗ охватывает собой все законодательство о закупках и гражданское законодательство в целом.

Нельзя забывать о том, что реализация ГОЗ осуществляется не только в рамках законов №№ 44-ФЗ, 223-ФЗ. Участниками рассматриваемых отношений могут быть юридические лица и индивидуальные предприниматели, закупочная деятельность которых в качестве заказчика не подпадает под действие указанных законов.

Свидетельством тому служит подготовленный Минюстом России законопроект о наделении прокуроров дополнительными процессуальными правами в сфере ГОЗ путем внесения поправок в ст. 52 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации [13]¹⁹. Как мне представляется, данная попытка урегулировать отношения в сфере ГОЗ вносит излишние элементы ручного управления, требующие существенных трудозатрат работников органов прокуратуры. Решение вышеуказанной проблемы должно носить комплексный характер, обеспечивающий автоматизацию процессов управления, чего нельзя добиться без изменений законодательства о закупках.

Список использованных источников:

1. Федеральный закон РФ от 29.12.2012 № 275-ФЗ «О государственном оборонном заказе» // СПС «Консультант Плюс».

2. Постановление Правительства РФ от 26.12.2013 № 1275 «О примерных условиях государственных контрактов (контрактов) по государственному оборонному заказу» // СПС «Консультант Плюс».

3. Постановление Арбитражного суда Московского округа от 21.02.2018 по делу № А40-62657/2017 // СПС «Консультант Плюс».

4. Единое Положение о закупке ГК Роскосмос, утвержденный протоколом Наблюдательного совета от 01.12.2015 № 3/2015 // СПС «Консультант Плюс».

5. Единое Положение о закупке ГК Ростех, утвержденный протоколом Наблюдательного совета от 18.03.2015 // СПС «Консультант Плюс».

6. Единое Положение о закупке ГК Росатом, утвержденный решением Наблюдательного совета от 07.02.2012 № 37 // СПС «Консультант Плюс».

7. Письмо Минэкономразвития РФ от 24.09.2015 № ОГ-Д28-12981 // СПС «Консультант Плюс».

8. Обзор судебной практики по вопросам, связанным с применением Федерального закона РФ от 18.07.2011 № 223-ФЗ «О закупках товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц» (утв. Президиумом Верховного Суда РФ 16.05.2018) // СПС «Консультант Плюс».

9. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ // СПС «Консультант Плюс».

10. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ // СПС «Консультант Плюс».

11. Гладких В.И. Криминализация злоупотреблений при выполнении государственного оборонного заказа // Безопасность бизнеса. 2018. № 4. С. 40 - 45.

12. Служебные преступления: вопросы теории и практики правоприменения: сборник материалов Международной научно-практической конференции (17 мая 2018 года, г. Хабаровск) /

¹⁹В ст. 52 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации предложено внести изменения, наделяющие прокуроров полномочиями обращаться в арбитражный суд с исками о признании недействительными сделок, совершенных юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями при выполнении ГОЗ, независимо от наличия в их уставном капитале (фонде) доли участия Российской Федерации, субъекта Российской Федерации, муниципального образования и применении последствий их недействительности, а также о возмещении ущерба, причиненного Российской Федерации в результате нарушения законодательства в сфере ГОЗ (см., <https://regulation.gov.ru/projects#npa=96231>).

Ф.М. Абубакиров, В.В. Агильдин, Е.Ю. Антонова и др.; под ред. Т.Б. Басовой, К.А. Волкова; Хабаровский краевой суд, Российское объединение судей в Хабаровском крае, Дальневосточный филиал Российской академии правосудия. Хабаровск: Юрист, 2018. 132 с.

13. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации" от 24.07.2002 № 95-ФЗ // СПС «Консультант Плюс».

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Василий Игоревич Громилов

«Объединённая двигателестроительная корпорация» акционерлік қоғамының сот жұмысы және бақылау-қадағалау органдарымен өзара іс-қимыл департаменті, «гуманитарлық ғылымдар мемлекеттік академиялық университеті» федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі, Мәскеу, Ресей Федерациясы
МЕМЛЕКЕТТІК ШЕКАРА САЛАСЫНДАҒЫ КЕЛІСІМ-ШАРТ ШАРТТАРЫНЫҢ
ӨЗГЕРМЕГЕНДІГІ ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІККЕ
ТАРТУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада мемлекеттік қорғаныс тапсырысы (бұдан әрі - СДО) шеңберінде жасалған келісімшарт немесе келісім бойынша қызметтерді жеткізу, жұмыстарды орындау немесе қызметтер көрсету бойынша міндеттемелерді орындау мерзімдерін өзгерту тетігі талқыланады. Осы тетіктің анықталған кемшіліктерін ескере отырып, аталған мерзімдердегі негізсіз өзгерістер үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке тартудың құқық қолдану тәжірибесінің кейбір проблемалық мәселелеріне талдау жасалады.

Кілтті сөздер: мемлекеттік келісімшарт, мемлекеттік қорғаныс тапсырысы, келісімшарт мерзімі

Gromilov Vasily

Department of Judicial Work and Interaction with Control and Supervisory Bodies of United Engine Corporation, Joint-Stock Company, Federal State-Financed Educational Institution of Higher Education “State Academic University of Humanities”, Moscow, Russian Federation
PROBLEMATIC ISSUES OF BRINGING TO ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL
RESPONSIBILITY FOR UNJUSTIFIED CHANGES IN THE TERMS OF THE CONTRACT IN
THE FIELD OF STATE DEFENSE ORDERS

The article discusses the mechanism of change date of performance of delivery obligations, performance of works or rendering of services by contract or agreement concluded in the framework of the state defense order (hereinafter – SDO). Taking into account the identified shortcomings of this mechanism, the analysis of some problematic issues of law enforcement practice of bringing to administrative and criminal responsibility for unjustified changes in these terms is carried out.

Keywords: state contract, the state defense order, the term of the contract.

List of references:

1. Federal law of the Russian Federation No. 275-FZ of 29.12.2012 "On the state defense order"// "Consultant Plus".
2. Resolution of the Government of the Russian Federation of 26.12.2013 No. 1275 "on the approximate terms of state contracts (contracts) for the state defense order" // "Consultant Plus".
3. Resolution of the Commercial court of the Moscow district of 21.02.2018 on case no. A40-62657/2017 // "Consultant Plus".
4. Unified procurement Regulations of the Roscosmos group, approved by the Protocol of the Supervisory Board of 01.12.2015 No. 3/2015 // "Consultant Plus".
5. Unified Regulation on procurement of rostec group, approved by the Protocol of the Supervisory Board of 18.03.2015 // "Consultant Plus".
6. Unified procurement Regulations of Rosatom, approved by the decision of the Supervisory Board of 07.02.2012 № 37 // "Consultant Plus".
7. Letter of the Ministry of economic development of the Russian Federation dated 24.09.2015 no. OG-D28-12981 // "Consultant Plus".
8. Review of judicial practice on issues related to the application of Federal law of the Russian Federation No. 223-FZ of 18.07.2011 "On procurement of goods, works and services by certain types of legal entities" (approved by the Federal law no. Presidium of the Supreme Court of the Russian Federation 16.05.2018) // "Consultant Plus".

9. Code of the Russian Federation on administrative offences of 30.12.2001 No. 195-FZ // "Consultant Plus".
10. Criminal code of the Russian Federation from 13.06.1996 No. 63-FZ // "Consultant Plus".
11. Gladkikh V. I. Criminalization of abuse in the implementation of the state defense order // business Security. 2018. no. 4. Pp. 40-45.
12. Service crimes: questions of theory and practice of law enforcement: collection of materials of the International scientific and practical conference (may 17, 2018, Khabarovsk) / F.M. Abubakirov, V.V. Agildin, E. Yu. Antonova and others; edited by T. B. Basova, K. A. Volkov; Khabarovsk regional court, Russian Association of judges in Khabarovsk territory, far Eastern branch of the Russian Academy of justice. Khabarovsk: Yurist, 2018. 132 p.
13. Arbitration procedural code of the Russian Federation "from 24.07.2002 № 95-FZ // "Consultant Plus".

УДК 351.759.6
МРНТИ 10.07

Павлов Сергей Сергеевич
spavlov13@ukr.net
Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям,
Киев, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ РАЗВИТИЯ И ЕГО ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье исследуются теоретические вопросы стабильности развития как объекта системы общественного управления в Украине в части использования организационно-правового механизма и инструментов (методов) государственного управления и администрирования. Раскрыты категории и общественные отношения в сфере управления рисками в сфере стабильности, в частности исследованы теоретические достижения и взгляды ученых на состояние и цели системы (механизмов) управления в сфере стабильного и безопасного развития рыночных отношений в Украине

Ключевые слова: публичное и государственное управление, стабильность развития, организационно-правовые механизмы, общественные отношения, управление и риски.

Введение. За период более 29 лет независимости управленческая система Украины испытывала трансформации разного характера. При этих обстоятельствах Украина пережила несколько периодов критической дестабилизации, что в следствии переходили в политические кризисы. Своевременное решение неотложных, сложных и взаимосвязанных заданий с целью преодоления последствий системного социально-политического кризиса, дальнейшему превращению всех сфер деятельности Украинского государства, определяющим образом зависит от уровня обеспечения стабильности развития страны. Высокий уровень которой, даст возможность эффективно осуществлять руководство и управление обществом, организацию и реализацию в нем политической власти, решение социально-политических конфликтов и противоречий, гармонизацию общественных отношений.

Цель статьи. В данной работе поставлена цель выяснить трактовку категорий «организационно-правовой механизм», «стабильность развития» и «публичное управление стабильностью» в качестве отдельных управленческих категорий, определение которых связано с использованием современных механизмов и методов (инструментов) государственного управления в стране. Исследовать новые теоретические исследования и позиции украинских авторов по формированию организационно-правовых механизмов (законодательства) в сфере стабильного развития в условиях реформирования всей национальной управленческой системы.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди отечественных и зарубежных ученых, внесших значительный вклад в решение проблем публичного управления в сфере стабильного развития, следует отметить Горбулина В.П., Пирожкова С.И., Почепцова Г.Г., Воротина В.Е. Вместе с тем исследования в которых комплексно рассматривались научно-теоретические основы

организационно-правового обеспечения или механизмов публичного управления, категории или отношения в сфере стабильного развития, практически отсутствуют.

В контексте статьи существуют теоретические исследования, группы ученых - Волянского П., Домбровской С., Романенко Е., Садкового В. и др., которые справедливо делают вывод, что современная ситуация в сфере стабильного развития нуждается в обновлении законодательного обеспечения и анализа уже действующих нормативных актов в части их обновления и модернизации.

Изложение основного материала. Проведенный нами анализ трудов отечественных и зарубежных авторов показывает, что современная политическая стабильность в большинстве из них понимает, как совокупность управленческих механизмов, эффективная работа которых способна обеспечить устойчивое формирование и дальнейшее развитие политической системы. По нашему мнению, современная стабильность - не синоним застоя, а, наоборот, одно из важных условий, которое определяет результат общественно-политического формирования развитых рыночных отношений. Функция поддержки политической стабильности традиционно принадлежит государству как центральному общественно-политическому институту. С этой точки зрения государство должно выполнять конкретные задачи по общественному управлению, модернизации и направлению, имеющихся всех управленческих возможностей для обеспечения политической стабильности. При таком подходе в государстве должны быть и соответствующие ресурсы для обеспечения эффективного функционирования государственных механизмов управления и всей общественно-политической системы в целом.

Вопросы повышения эффективности государственной поддержки стабильности начали привлекать внимание еще с конца XX века. Однако, как и раньше, дискуссионной остается соотношение понятий "политическая стабильность", "стойкость политической системы", "политическая стабилизация" и производных от них. При этом проблематика политической стабильности рассматривается как в отечественной, так и в зарубежной научной литературе особенно в контексте исследований политических режимов в странах с различным уровнем развития рыночных отношений. Не в рамках статьи, но считаем, что не обходимо исследовать взаимосвязь и иерархию таких управленческих категорий, как политическая система, политическая "стойкость" и "стабильность".

Следует отметить, что перечисленные выше категории применяются в разных концепциях политических процессов, однако они детально в науке государственного управления не рассмотрены.

Политическая система - это совокупность политических институтов, общественных структур, норм и ценностей, а также их взаимодействие, в котором реализуется политическая власть и осуществляется политическое влияние. К политической системе принадлежат не только политические институты, которые непосредственно и активно берут участие в управлении (государство, партии, лидеры и тому подобное), но и экономические, социальные, культурные институты, традиции, ценности, нормы, которые имеют управленческое значение и влияют на политический процесс. Назначение всех этих управленческих и общественно-политических институтов заключается в том, чтобы распределять ресурсы (экономические, финансовые, материальные, технологические и тому подобное) и побуждать к более эффективному их использованию.

По нашему мнению, отправная точка анализа развития политической системы - это "стойкость" политического процесса, которая фактически означает определенный период с четкими характеристиками. Качество такого перехода фактически определяет степень целостности политической системы и уровень организации существующего политического режима ее функционирования.

По мнению ряда исследователей, динамическая стойкость политической системы в разных государствах представлена определенными управленческими моделями, которые позволяют эффективно преодолеть кризисное состояние всей хозяйственной системы и решить текущие вопросы.

В связи с этим в управленческих концепциях самой популярной стала теория устойчивого развития, при формировании которой, по мнению ряда экспертов, наибольших успехов достигли такие страны, как Япония, ФРГ, США, Франция, Норвегия и Австралия.

На данный момент более-менее определенная традиция исследований феномена "стабильность" сложилась в зарубежной науке. Вопросы стабильности мировой системы исследованы в трудах таких авторов, как К. Дойч и Д. Сингер, которые считают, что под стабильностью нужно понимать потенциал системы по сохранению своих основных характеристик. Разъясняя свою позицию, авторы

подчеркивают, что стабильность необходимо оценивать с позиций вероятности сохранения государством собственного существования и территориальной целостности при условии отсутствия военных конфликтов [1].

По-видимому, наиболее широкое определение стабильности предложено в трудах американских исследователей, в частности, в работах К. Уольтца, который определяет стабильность как состояние, при котором система существует без резких трансформаций и разрушений [2].

Однако, на наш взгляд, такая трактовка стабильности не дает возможность размежевать данное понятие с категорией "стагнация", поскольку в этом состоянии система также просто существует без изменений, впадая тем же в состояние застоя, а в дальнейшем и кризиса.

В существующих концепциях управленческой стабильности в рамках структурно-функционального и институционального подходов, под стабильностью системы понимают отсутствие угроз развитию при наличии в государстве ресурсов для противостояния угрозам формированию развитых рыночных отношений в стране. Например, британские ученые К. Даудинг и Р. Кимбер определяют стабильность как состояние системы, когда она может успешно противостоять угрозам и вызовам дестабилизации извне [3].

В работе Е. Циммермана, подчеркивается взаимосвязь понятий "стабильность" и "эффективное управление". При этом имеется в виду временной этап функционирования системы под руководством конкретного правительства. Другой автор, Л. Грин, считает, что стабильность есть проявление легитимности власти [4].

Среди сторонников правового направления в исследовании феномена стабильности, то данное состояние системы определяется как сдерживание и поддержка конституционных норм (например, в работах С. Хантингтона) [53].

В целом, большинство зарубежных концепций стабильного развития основано на понимании этого явления как отсутствие изменений структуры управленческой системы при наличии потенциала к улучшению и реформированию системы публичного управления.

Отметим, что русский исследователь А.Д. Богатуров еще в 1990-х годах выразил мнение о необходимости усиления акцента на характеристике стабильности. При таком подходе стабильность понимает как развитие системы в рамках определенного типа управления. Все изменения в таком случае должны иметь плавный, поступательный характер, то есть быть предсказуемыми и прогнозируемыми.

В современной Украине проблеме стабильности предоставляется значительное внимание через ряд угроз, перед которыми находится государство после событий 2013 - 2014 годов. Стабильность в рыночных условиях на первый взгляд вызывает скептическое отношение через наличие постоянных конфликтов, свободного предпринимательства и т.д. В то же время стабильность является структурной предпосылкой развития институциональной структуры государственного управления, ее модернизации и перехода на новый уровень.

Сама модернизация в стране традиционно принимается как таковое обновление всей управленческой системы, которое выводит ее на уровень лучших мировых практик. В таких условиях и происходит догоняющая модернизация, когда одна страна, кроме сохранения статус-кво, осуществляет сущностные изменения всей управленческой модели.

В целом стабильность в условиях догоняющей модернизации предусматривает демократизацию всех сфер жизнедеятельности общества. Тотальный контроль над управленческими, экономическими, социальными и культурными процессами, свойственный авторитарным и тоталитарным режимам, устраняется. Фактически институциональная система формируется, приобретает новые качества, которые имеют черты самоорганизации и не нуждаются во вмешательстве власти. Такой процесс идет сей час в Украине – реформа децентрализации. Именно автономность процессов в регионах, в определенной степени, ограждает их от неконтролируемого властного влияния и ошибок со стороны институций управления.

По нашему мнению, нуждается переосмысления парадигма функционирования самих органов публичного управления и особенно их представительства на местном уровне в Украине. Отмеченные параметры свидетельствуют о качестве демократических преобразований, их глубине и укоренении в обществе. Кроме контактов между центрами управления и представительствами на местном уровне, важным аспектом обеспечения демократической стабильности в странах догоняющей модернизации является проблема качества управленческих элит. Догоняющая модернизация выдвигает относительно управленческих плит серьезные требования. Они должны быть образованными, опытными и такими что имеют значительную эрудицию и стратегическое мышление. Согласно В.

Воротина, пока что не появилась реальная элита, которая бы действительно осуществляла экономическую модернизацию. Следует изменять многие аспекты в хозяйственной системе, провести институциональные изменения в наборе элит, однако в первую очередь нашему государству [6].

Таким образом, управленческая модернизация для стран, которые пытаются догнать другие страны, которые модернизируются, или страны постоянной демократии, выступает в качестве задания, которое требует целеустремленного напряжения сил и изменения внутреннего качества управленческой системы. Стабильность в этом ряду параметров занимает одно из ведущих мест, поскольку система, которая находится в постоянном движении, должна переживать периоды накопления энергии для следующих этапов и осмысливать возможности и ресурсы. Наличие стабильности в период догоняющей модернизации зависит от качества функционирования институтов и рыночных процессов в стране. Ведущее значение приобретают компенсаторные механизмы, которые должны нивелировать давление цены реформ, а также обеспечить быстрое увеличение роста благосостояния населения.

Еще одним структурным элементом механизма обеспечения стабильности развития нуждается в совершенствовании, является деятельность субъектов ее обеспечения. Одним из важных приоритетов этой деятельности в настоящее время рассматривается контроль за работой спецслужб как в сфере законодательной, так и в сфере исполнительной власти. На практике те, кто осуществляют данный контроль, сталкиваются с серьезными трудностями. Балансируя между проблемами безопасности и демократии, им придется принимать решение по поводу того, насколько, с одной стороны, предложения, которые предлагают спецслужбы, способствуют их эффективной работе, и, с другой стороны, насколько деятельность этих спецслужб является подотчетной и отвечает букве закона.

В современных условиях демократическая ответственность силовых структур сектору безопасности и обороны допускает наличие контроля со стороны исполнительной власти и организацию наблюдения за деятельностью силовиков со стороны парламента, а также активное участие в этом процессе общественных организаций. Можно отметить, что в Украине еще требуется сформировать функциональную систему демократического гражданского контроля за силовыми структурами с целью недопущения политического влияния на них и осуществления эффективного руководства их деятельностью со стороны исполнительной власти. У каждого участника или отдельной организации, которая осуществляет такой контроль, есть свои специфические функции. Однако проблема в том, чтобы каждый институт, каждая ветка власти была компетентной в этом и могла эффективно реализовать свои функции на практике.

Парламент осуществляет дополнительный контроль, который ограничен анализом общих вопросов в деятельности спецслужб и принятием бюджета. Вместе с тем, парламент играет важную роль в расследованиях, связанных со скандалами в деятельности спецслужб. Судебная власть следит за использованием особых полномочий в работе спецслужб (и выносит решение о неправомерности их использования). Гражданское общество, специалисты и простые граждане могут выступать в роли сдерживающего фактора в работе силовых структур путем внесения альтернативных точек зрения (специалисты и эксперты), решения скандалов и кризисных ситуаций (средства массовой информации) или подачи жалоб по поводу превышения полномочий в деятельности спецслужб (простые граждане).

Выводы. В научной литературе существуют разные подходы в понимании сущности стабильности. Некоторые ученые на сегодня исследуют так называемую статичную стабильность авторитарных и тоталитарных государств, акцент же западной науки, как и украинских ученых делается на стабильности развития (соответствующих организационно-правовых механизмов), которая основывается на демократических управленческих институтах и определенной саморегуляции.

Общественно-политическую стабильность можно определить, как состояние системы общества, при котором она может оперативно реагировать на внутренние и внешние угрозы, адаптироваться к внутренним и внешним трансформационным изменениям, не изменяя собственных базовых параметров и развиваясь независимо от типа экономических отношений в стране. Безопасность Украины является определенным состоянием, внутренним свойством, важнейшей атрибутивной характеристикой, необходимым условием существования и эффективного функционирования управленческой системы.

Составляющими механизма государственного реагирования на угрозы стабильности являются: субъекты обеспечения стабильности (государство в лице законодательной, исполнительной, судебной

власти; структуры сектору безопасности, а также общественные учреждения и граждане); объекты обеспечения общественно-политической стабильности Украины (государство в частности и политическая система в целом); инструментарий, который используется субъектами обеспечения стабильности системы украинского общества (методы, приемы, средства, системы контроля, прогнозирования, критерии оценки состояния общественно-политической стабильности и безопасности, силовые и ненасильственные методы ее обеспечения); практическая деятельность субъектов, основанная на их эффективном взаимодействии из реализации конкретных заданий, направленных на достижение национальных целей; система нормативно-правовых актов, которые регулируют деятельность субъектов обеспечения общественно-политической стабильности в противодействии угрозам.

Среди приоритетных мероприятий усовершенствования механизма государственного реагирования на угрозы общественно-политической стабильности целесообразно выделить: в организационной плоскости - привлечение институтов гражданского общества к процессу планирования политики национальной безопасности на экспертном уровне, создания действенного механизма привлечения институтов гражданского общества над деятельностью сектору безопасности и обороны Украины; в правовой плоскости, учитывая содержание современных угроз стабильности целесообразно разработать и принять законы "О борьбе с экстремизмом", "О противодействии сепаратизму в Украине", а также стратегию обеспечения политической безопасности Украины.

При этом важно, чтобы к разработке соответствующих нормативно-правовых актов и государственных целевых программ были привлечены негосударственные эксперты, а также происходило их общественное обсуждение.

Список использованной литературы:

1. Vorotin, V. Ye. (2017). Modernizatsiia sfery osvity ta nauky yak objekta derzhavnoho upravlinnia: konkurentni perevahy dlia Ukrainy [Modernization of the sphere of education and science as an object of public administration: competitive advantages for Ukraine]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 6, 153-160 [in Ukrainian].
2. Deutsch K., Singer J.D. Multipolar Power Systems and International Stability // Analyzing International Relations: a Multimethod Introduction. Ed. by W. Coplin and Ch. Kegley, Jr. N.Y.: Praeger, 1975. – 368 p.
3. Green L. Support for the System // British Journal of Political Science. 1985. Vol. 15. P. 12-18 p.
4. Dowling K.M., Kimber R. The Meaning and Use of «Political Stability» // European Journal of Political Research. 1983. Vol. II. № 3. P. 28-39.
5. Aslund Anders. Ukraine's Glaring National Security Gap that No One Has Heard Of Ukraine (2018). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-s-glaring-national-security-gap-that-no-one-has-heard-of/>.
6. Vorotin, V. Ye., Romanenko, Ye. A., Shchokin, R. G., Pivovarov, K. V. (2018). Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 3(26), 368-376 [in Ukrainian].

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Сергей Сергеевич Павлов

Украинаның мемлекеттік төтенше жағдайлар қызметі, Киев, Украина ДҰРЫС ДАМУ ТУРАЛЫ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ, УКРАИНАДА ҰЙЫМДАСТЫРУШЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОЛДАУ

Мақалада Украинадағы мемлекеттік басқару жүйесінің объектісі ретінде дамудың тұрақтылығының теориялық мәселелері мемлекеттік басқару және басқарудың ұйымдастырушылық-құқықтық механизмі мен құралдарын (әдістерін) қолдану тұрғысынан қарастырылады. Тұрақтылық саласындағы тәуекелдерді басқару саласындағы категориялар мен қоғамдық қатынастар ашылды, атап айтқанда Украинадағы нарықтық қатынастардың тұрақты және қауіпсіз дамуы саласындағы басқару жүйесінің (тетіктерінің) жағдайы мен мақсаттары туралы ғалымдардың теориялық жетістіктері мен көзқарастары зерттелді

Кілтті сөздер: сөздер: мемлекеттік және мемлекеттік басқару, дамудың тұрақтылығы, ұйымдастырушылық-құқықтық механизмдер, қоғаммен байланыс, менеджмент және тәуекелдер.

Pavlov Sergey
State Emergency Service of Ukraine, Kiev, Ukraine
THEORETICAL BASES OF STUDYING THE STABILITY OF DEVELOPMENT AND ITS
LEGAL ORGANIZATION IN UKRAINE

The article examines the theoretical issues of development stability as an object of the public administration system in Ukraine in terms of using the organizational and legal mechanism and tools (methods) of public administration and administration. The categories and public relations in the field of risk management in the field of stability are disclosed, in particular, the theoretical achievements and views of scientists on the state and goals of the management system (mechanisms) in the field of stable and safe development of market relations in Ukraine are investigated

Keywords: public and state administration, development stability, organizational and legal mechanisms, public relations, management and risks.

List of references:

1. Vorotin, V. Ye. (2017). Modernizatsiia sfery osvity ta nauky yak obiekta derzhavnoho upravlinnia: konkurentni perevahy dlia Ukrainy [Modernization of the sphere of education and science as an object of public administration: competitive advantages for Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 153-160 [in Ukrainian].

2. Deutsch K., Singer J.D. Multipolar Power Systems and International Stability // Analyzing International Relations: a Multimethod Introduction. Ed. by W. Coplin and Ch. Kegley, Jr. N.Y.: Praeger, 1975. – 368 p.

3. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-s-glaring-national-security-gap-that-no-one-has-heard-of/>.

4. Vorotin, V. Ye., Romanenko, Ye. A., Shchokin, R. G., Pivovarov, K. V. (2018). Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3(26), 368-376 [in Ukrainian]. Green L. Support for the System // *British Journal of Political Science*. 1985. Vol. 15. P. 12-18 p.

5. Doweling K.M., Kimber R. The Meaning and Use of «Political Stability» // *European Journal of Political Research*. 1983. Vol. II . № 3. P. 28-39.

6. Aslund Anders. Ukraine’s Glaring National Security Gap that No One Has Heard Of Ukraine (2018). [Електронний ресурс] – Режим доступу:

УДК 351.759.6

МРНТИ 10.07

Коробка Иван Николаевич
jonbox@i.ua
Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям,
Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПО
ОБЕСПЕЧЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В статье исследуются теоретические и практические вопросы некоторых направлений совершенствования публичного управления в сфере социально-экономической безопасности. Выделены особенности правового механизма государства по обеспечению социально-экономической безопасности в Украине. Раскрыты категории и общественные отношения в сфере управления и совершенствования правового механизма государства по обеспечению социально-экономической безопасности Украины. В частности, исследованы теоретические разработки достояние и взгляды ученых на состояние и цели системы (механизмов) управления в сфере гражданской защиты в Украине в условиях новых вызовов и мировых пандемий.

Ключевые слова: публичное и государственное управление, гражданская защита, организационно-правовые механизмы, общественные отношения, социально-экономическая безопасность.

Введение. В статье 17 Конституции Украины определено, что защита суверенитета Украины и территориальной целостности Украины, а также обеспечения ее безопасности с экономической и информационной точки зрения представляет собой важнейшую функцию государства и касается всего народа Украины. В статье 44 Конституции Украины указано, что граждане Украины имеют право на защиту собственных экономических интересов. В статьях 46 и 49 определены права граждан на социальную защиту, а также на оказание медицинской помощи, охрану здоровья и обеспечение социального страхования [1].

Что касается обязанностей граждан в отношении обеспечения экономической безопасности страны, то они установлены в статье 67 Конституции Украины и касаются необходимости уплачивать налоги и сборы в законодательно определенных размерах.

В целом, основы национальной безопасности определены в статье 92 Конституции Украины.

В частности, Конституция Украины в общем виде определяет общую цель, функции и полномочия субъектов обеспечения экономической безопасности на государственном и негосударственном уровне:

- статья 85 – в отношении полномочий Верховной Рады Украины;
- статья 106 – в отношении функций Президента Украины;
- статья 107 – относительно деятельности Совета национальной безопасности и обороны Украины в контексте того, что она представляет собой координационный орган по вопросам национальной безопасности и обороны при Президенте Украины;
- статья 100 – относительно деятельности Совета Национального банка Украины в контексте формирования и внедрения ключевых принципов денежно-кредитной политики;
- статьи 113-117 – по функционированию Кабинета Министров Украины;
- статьи 118 и 119 – в отношении органов исполнительной власти;
- статья 124 – относительно правосудия;
- статья 140 – в отношении местного самоуправления.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди отечественных и зарубежных ученых, внесших значительный вклад в решение проблем безопасности, следует отметить В.П. Горбулина, С.И. Пирожкова, Г.Г. Почепцова, П. Б. Волянского, В.Е. Воротина. Вместе с тем исследования, в каких комплексно рассматривались научно-теоретические основы обеспечения социально-экономической безопасности или правовых механизмов публичного управления в этой сфере, практически отсутствуют.

Изложение основного материала. В Украине социально-экономическая безопасность является составляющей национальной безопасности. Во многих странах концепции национальной безопасности формулируются для установления единых приоритетов разработки и внедрения государственной политики национальной безопасности, унификации подходов к созданию соответствующей нормативно-правовой базы, формулирования концепций, доктрин, стратегий, а также программ развития, касающихся различных сфер национальной безопасности на государственном уровне [2].

В общем случае концепция представляет собой общий замысел, за который определяется стратегия действий по реформированию, реализации разнохарактерных планов, программ, проектов, а также формирование системы взглядов на явления и процессы, имеющие место в природе и обществе.

Концепции национальной безопасности стран с различным уровнем развития рыночных отношений существенно отличаются. В частности, в рамках Концепции национальной безопасности США утверждена единая стратегия в сфере национальной безопасности, а также в отношении военной и внешней политики в течение ближайшего десятилетия.

Достаточно часто встречаются доктрины безопасности. Это правовой документ, который относится к системе нормативно-правового обеспечения социально-экономической безопасности. Этот документ является совокупностью взглядов с официальной точки зрения относительно целей, функций, принципов и методов, ориентированных на поддержку национальной безопасности страны относительно определенной сферы. В общем случае под доктриной следует понимать концепцию

научного характера, научную или философскую теорию, управленческий принцип теоретического или политического характера.

Доктрина является базой для разработки государственной политики в отношении определенной сферы обеспечения национальной безопасности страны, а также для формулировки ряда предложений относительно усовершенствования обеспечения национальной безопасности применительно к исследуемой сфере, в частности, совершенствование обеспечения с правовой, методической, научно-технической и организационной точки зрения, а также формирование целевых программ, ориентированных на активизацию и поддержку процессов обеспечения национальной безопасности страны в конкретной сфере.

Стратегия является следующим нормативно-правовым документом обеспечения социально-экономической безопасности и в общем случае является обобщенным всесторонним планом достижения поставленных целей с учетом перспективного комплекса мероприятий, ориентированных на обеспечение социально-экономического благополучия в долгосрочной перспективе.

Что касается стратегии обеспечения социально-экономической безопасности, то под ней следует понимать подход в долгосрочной перспективе, направлен на достижение цели, что выражается в общей концепции формирования и внедрения комплексной системы обеспечения социально-экономической безопасности.

Исходя из вышесказанного, в стратегии обеспечения социально-экономической безопасности на государственном уровне должны быть развиты и конкретизированы положения концепции, доктрины и стратегии национальной безопасности с принятием во внимание интересов социально-экономического характера. При этом необходимо отметить, что в Украине существует стратегия национальной безопасности, однако отсутствует стратегия обеспечения социально-экономической безопасности [3].

Отметим, что на нынешнем этапе ключевым нормативно-правовым актом Украины относительно обеспечения социально-экономической безопасности государства является Закон Украины «Об основах национальной безопасности Украины».

Так, в статье 1 «Определение терминов» указанного Закона указано, что под национальной безопасностью следует понимать защищенность интересов, что является жизненно важными для гражданина, человека общества и государства в целом. Подобная защищенность призвана обеспечивать стабильное общественное развитие, своевременно выявлять реальные и потенциальные угрозы национальным интересам, а также обеспечивать их предотвращение и нейтрализацию в условиях возникновения тенденций негативного характера, которые трансформируются в потенциальные или реальные угрозы национальным интересам в сферах: правоохранительная деятельность; антикоррупционная деятельность; пограничная деятельность и оборона; миграционная политика; здравоохранение; образовательная и научная деятельность; научно-техническая и инновационная политика; развитие населения с культурной точки зрения; поддержка свободы слова и информационной безопасности; социальная политика и обеспечение по пенсионной точки зрения; жилищно-коммунальное хозяйство; финансовый рынок; защита прав собственности; функционирование фондовых рынков и обеспечение обращения ценных бумаг; бюджетно-налоговая и таможенная политика; предпринимательская и торговая деятельность; рынок банковских услуг; инвестиционная политика; ревизионная деятельность; монетарная и валютная политика; защиту информации; проведения лицензионных операций; функционирование промышленности и сельского хозяйства; обеспечения транспорта и связи; информационные технологии; энергетика и энергосбережение; деятельность природных монополий; использование земельных и водных ресурсов, полезных ископаемых, а также недр; поддержка оптимального экологического состояния окружающей среды.

Как можно увидеть, все указанные направления, так или иначе, касаются социальной и экономической безопасности.

В целом, в Стратегии национальной безопасности Украины определены ключевые цели, задачи, принципы и механизмы обеспечения личных, общественных и государственных жизненно важных интересов от угроз внешнего и внутреннего происхождения

Так, в разделе 3 Стратегии «Безопасность среда и актуальные угрозы национальным интересам и национальной безопасности Украины» указаны следующие угрозы экономической безопасности Украины:

- зависимость национального рынка от внешнеэкономической конъюнктуры, низкая эффективность мер, направленных на защиту отечественного рынка от недобросовестной

конкуренции, вызванной функционированием украинских монополистов и импортеров, а также на предотвращение контрабанды;

- неоптимальное использование материальных ресурсов, подавляющее наличие в промышленной структуре отраслей, которым присуща низкая доля добавленной стоимости, недостаточная технологичность национальной экономики Украины;

- наличие рисков валютного характера, нерациональное использование финансовых ресурсов Государственного и местных бюджетов;

- неадаптованность норм отечественного законодательства к активизации инновационного развития национальной экономики, существенный уровень тенизации экономики, отсутствие необходимых стимулов для легализации доходов населения и снижение уровня нелегальной занятости;

- существенная зависимость функционирования определенных стратегически важных отраслей национальной экономики от иностранного капитала.

Кроме того, в пп. 3.4 раздела 3 «Актуальные угрозы национальной безопасности Украины» Стратегии указаны следующие угрозы, связанные с наличием экономического кризиса, отсутствием достаточного объема государственных финансовых ресурсов и снижением общего уровня жизни населения:

- наличие модели национальной экономики, который присущ монополюльно-олигархический характер, и которая является низкотехнологической и ресурсозатратной;

- отсутствие четко установленных целей стратегического характера, а также ключевых направлений и задач, призванных обеспечить развитие Украины с социально-экономической, военно-экономической и научно-технической точки зрения, а также отсутствие действенных механизмов использования ресурсов для достижения указанных целей и задач;

- тенизация и криминализация национальной экономики, наличие системы распределения общественных ресурсов, построенной по уголовно-клановому принципу;

- деформация государственного регулирования бизнес-структур, в частности, наличие коррупционного компонента в этом контексте;

- отсутствие независимости украинской экономики на мировом уровне;

- отсутствие оптимального управления долгом государства;

- повышение уровня безработицы;

- активизация процессов миграции населения как результат боевых действий;

- разрушение социально-экономической системы на территориях, которые являются временно оккупированными.

При этом в пункте 4.9 Стратегии «Обеспечение экономической безопасности» указано, что ключевой составляющей экономических реформ является формирование благоприятных условий для устранения бедности и чрезмерного общественного расслоения по имущественному признаку, адаптация государственных социальных стандартов для соответствующих норм стран-членов ЕС, а также получение таких экономических индикаторов, которые являются необходимыми для членства Украины в ЕС [4].

С целью достижения указанного состояния в Стратегии предлагаются следующие мероприятия:

- обеспечение защиты экономической конкуренции;

- оптимизация налоговой системы;

- обеспечение благоприятного климата для развития бизнеса и ускоренного развития инноваций;

- проведение экономической демонополизации и дерегуляции;

- оптимальное применение механизма специальных санкций ограничительного характера в экономике;

- формирование благоприятных условий для привлечения инвестиционного капитала, в частности, иностранного происхождения в ключевых экономических отраслях, преимущественно, транспортного и энергетического секторов;

- обеспечение готовности экономики к возможной вооруженной агрессии;

- развитие оборонно-промышленного комплекса как одного из крупнейших экономических секторов, что играет ведущую роль в ускорении инновационной экономической модернизации;

- повышение гибкости и устойчивости отечественной экономики к негативным воздействиям извне;

- осуществление диверсификации внешних рынков;

- оптимизация финансовых и торговых потоков;
- защита и сохранение инфраструктурной целостности в условиях кризисных ситуаций, представляющих угрозу национальной, в частности, социально-экономической безопасности;
- рациональное использование средств бюджетного происхождения, эффективный контроль за государственным долгом; эффективное использование экономической помощи, предоставляемой международными финансовыми организациями;
- стабилизация функционирования банковской системы; достижение прозрачности денежно-кредитной политики; поддержка доверия к финансовым институтам Украины;
- противодействие процессам тенезации экономики и преступности в экономическом секторе.

При этом, учитывая наличие коррупционных явлений в национальной экономике, заслуживает внимания анализ Закона Украины «Об основах государственной антикоррупционной политики в Украине».

Целью введения в действие указанного Закона является формирование в Украине системы принятия решений относительно антикоррупционной политики основываясь на результатах анализа достоверных данных относительно коррупционных проявлений, а также факторов, которые вызывают коррупционные действия, в частности, учитывая результаты проведения наблюдений статистического характера, а также мониторинга процесса внедрения этих решений и их влияния на процедуру предотвращения коррупционных мер независимым специализированным органом в сотрудничестве с общественностью, и обеспечение поддержки устранения коррупции из общественной точки зрения.

Кроме того, экономическая безопасность Украины регулируется нормами, определенными в следующих законах:

- Закон Украины «О Совете национальной безопасности и обороны Украины»;
- Закон Украины «О службе безопасности Украины»;
- Закон Украины «О государственной границе Украины»;
- Закон Украины «Об основных принципах осуществления государственного финансового контроля в Украине»;
- Закон Украины «О государственных целевых программах»;
- Закон Украины «О предотвращении и противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения»;
- Закон Украины «О государственной налоговой службе в Украине».

Кроме вышеупомянутых законов экономическая безопасность в Украине регулируется: Таможенным кодексом Украины; Хозяйственным кодексом Украины; Бюджетным кодексом Украины; соответствующими Указами Президента Украины.

Отдельные вопросы поддержания экономической безопасности отражены в обращениях Президента Украины к Верховной Раде Украины, постановлениях Кабинета Министров Украины; нормативно-правовых актах министерств и других органов исполнительной власти.

Отдельно следует уделить внимание нормативным документам международного уровня, которые содержат ряд международных соглашений, международно-правовых обычаев, решений организаций межправительственного взаимодействия [5].

Что касается социальной безопасности, то Методические рекомендации расчета уровня экономической безопасности Украины определяют ее как состояние развития государства, позволяет государству поддержать качество и достоинство жизни населения без учета возрастных, половых характеристик и уровня доходов, а также делает возможным содействия развития человеческого капитала как ключевого компонента потенциала страны с экономической точки зрения.

Что касается нормативно-правового обеспечения социальной безопасности, то в этом контексте необходимо обратить внимание на ряд законов:

- Закон Украины «О социальных услугах»;
- Закон Украины «Об общеобязательном государственном социальном страховании»;
- Закон Украины «Об общеобязательном государственном пенсионном страховании»;
- Закон Украины «Об основах социальной защищенности инвалидов в Украине»;
- Закон Украины «О социальном диалоге в Украине».

В частности, Закон Украины «О социальных услугах» устанавливает ключевые принципы организационного и правового характера по предоставлению социальных услуг лицам, которые находятся в сложных жизненных условиях и которым нужна посторонняя помощь [6].

Что касается Закона Украины «Об общеобязательном государственном социальном страховании», то в нем определены принципы правового, финансового и организационного характера относительно осуществления государственного социального страхования, что является общеобязательным для работающих граждан, с целью обеспечения их социальной защиты в случаях временной потери трудоспособности, беременности и родов, профессиональных заболеваний, происшествий на производстве, а также охраны жизни и здоровья.

Относительно Закона Украины «Об общеобязательном государственном пенсионном страховании» необходимо отметить, что в нем присутствуют нормы относительно:

- принципов, основ и механизмов действия системы общеобязательного государственного пенсионного страхования;
- расчета, перерасчета и выплаты пенсионного обеспечения;
- предоставление услуг социального характера за счет финансовых ресурсов Пенсионного фонда, накапливаются, страховых взносов работодателей, бюджета и других источников;
- обеспечение заключения страховых соглашений относительно пожизненного пенсионного обеспечения или одноразовых выплат для застрахованных лиц, членов их семей и других лиц.

Относительно Закона Украины «Об основах социальной защищенности инвалидов в Украине» необходимо обратить внимание на то, что им установлены принципы социальной защиты инвалидов на условиях обеспечения им равного со всеми гражданами возможности участия во всех сферах общественной жизни, в частности, политической, социальной, экономической и т.п., а также определены нормы по формированию благоприятных условий для эффективной реализации их прав и свобод и ведения ими полноценного образа жизни.

Выводы. Анализ особенностей правового механизма государства по обеспечению социально-экономической безопасности Украины, следует отметить, что на нынешнем этапе он требует существенного усовершенствования вследствие наличия существенного количества нормативно-правовых актов в указанной сфере, которые регулируют отдельные аспекты социальной и экономической безопасности [7]. В частности, отсутствует специализированный нормативно-правовой акт, который определял бы нормы деятельности органов государственной власти в контексте обеспечения социально-экономической безопасности. Кроме того, отечественные нормативно-правовые акты по обеспечению социально-экономической не являются в необходимой мере адаптированными к соответствующим международным, в частности, европейским стандартам.

Список использованных источников:

1. Дометрична допомога в умовах надзвичайних ситуацій : практичний посібник / П. Б. Волянський, С. О. Гур'єв, М. Л. Долгий. – Харків. : ФОП Панов А. М., 2016. – 136 с.
2. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. (2018). Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3 (26), - 368-376.
3. Кравців С. Я. Ризик-орієнтований підхід у державному регулюванні у сфері техногенної та пожежної безпеки / С. Я. Кравців, О. М. Соболь, А. Г. Коссе // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія. Державне управління. – 2017. – Вип. 1 (6). – С. 336–341.
4. Воротін В. Є., Проданик В.М. Від регуляторі політики до державно-приватного партнерства в публічному секторі України / В.Є. Воротін, В.М. Проданик / Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2019. - № 1. – С. 95-102.
5. Gaetani F. The Structure, Role and Mandate of Civil Protection in Disaster Risk Reduction for South Eastern Europe. South Eastern Europe Disaster Risk Mitigation and Adaptation Programme. Report International Centre on Environmental Monitoring Research Foundation (CIMA) / F. Gaetani, A. Parodi, F. Siccardi, D. Miozzo, E. Trasforini [Electronic source]. – Access mode to a resource : http://www.unisdr.org/preventionweb/files/9346_Europe.pdf.
6. Воротін В. Є. Модернізація сфери освіти та науки як об'єкта державного управління: конкурентні переваги для України / В.Є. Воротін / Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2017. - № 6. – С. 153-160.
7. Федорчак В.В. Механізми державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук спец. 25.00.02 – механізми державного управління / В.В. Федорчак 2018, - Харків, 2018. - 40 с.

Иван Николаевич Коробка

Украинаның мемлекеттік төтенше жағдайлар қызметі, Киев, Украина
УКРАИНАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМІНІҢ ҚҰРЫЛЫМДАРЫ

Мақалада әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдірудің кейбір бағыттарының теориялық және практикалық мәселелері қарастырылған. Украинадағы әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің мемлекеттің құқықтық механизмінің ерекшеліктеріне назар аударылды. Украинаның әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басқару және мемлекеттің құқықтық механизмін жетілдіру саласындағы қоғамдық қатынастардың категориялары мен ашылымдары ашылды. Атап айтқанда, жаңа сынақтар мен жаһандық пандемия жағдайында Украинада азаматтық қорғау саласындағы басқару жүйесінің (тетіктерінің) жағдайы мен мақсаттары туралы ғалымдардың мұралары мен көзқарастарының теориялық дамуы зерттелді.

Кілтті сөздер: қоғамдық және мемлекеттік басқару, азаматтық қорғау, ұйымдастырушылық-құқықтық механизмдер, қоғамдық қатынастар, әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздік.

Korobka Ivan

State Emergency Service of Ukraine, Kiev, Ukraine

FEATURES OF THE LEGAL MECHANISM OF STATE CONTROL TO ENSURE SOCIAL AND
ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The article examines the theoretical and practical issues, some directions of improvement of public administration in socio-economic security. The features of the legal mechanism of the state to provide socio-economic security in Ukraine.

Disclosed categories and social relations in the sphere of management and improvement of the legal mechanism of the state to provide socio-economic security of Ukraine. In particular, we describe the theoretical development of the property and the views of scientists on the status and purpose of the system (mechanisms) of control in the field of civil protection in Ukraine in the conditions of new challenges and global pandemics.

Keywords: public and state administration, civil protection, institutional arrangements, social relations, socio-economic security.

List of references:

1. Domestic help is in the minds of suprasubstantial situations: a practical companion / P. B. Volyansky, S. O. Gur'ev, M. L. Dolgiy. - Kharkiv. : FOP Panov A.M., 2016. -- 136 p.
2. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. (2018). Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 3 (26), - 368-376.
3. Kravtsiv S. Ya. Rizik-organizing of the laws of the sovereign regulation in the areas of technogenic and firefighting / S. Ya. Kravtsiv, O. M. Sobol, A. G. Cosse // News of the National University of Civil Protection of Ukraine. Seriya. State control. - 2017. - VIP. sixteen). - S. 336–341.
4. Vorotin V. Є., Prodanik V.M. Type of regulatory policy to power-private partnership in the public sector of Ukraine / V.Є. Vorotin, V.M. Prodanik / Science notes to the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2019. - No. 1. - P. 95-102.
5. Gaetani F. The Structure, Role and Mandate of Civil Protection in Disaster Risk Reduction for South Eastern Europe. South Eastern Europe Disaster Risk Mitigation and Adaptation Program. Report International Center on Environmental Monitoring Research Foundation (CIMA) / F. Gaetani, A. Parodi, F. Siccardi, D. Miozzo, E. Trasforini [Electronic source]. - Access mode to a resource: http://www.unisdr.org/preventionweb/files/9346_Europe.pdf.
6. Vorotin V. Є. Modernization of the sphere of education and science of the sovereign government: competitive moves for Ukraine / V.Є. Vorotin / Science notes to the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2017. - No. 6. - P. 153-160.
7. Fedorchak V.V. Mechanisms of the sovereign control of rhizics of the cynicism of the supra-sound situations in Ukraine: author. dis. on the health sciences. Degree Ph.D. 25.00.02 - Mechanisms of the sovereign administration / V.V. Fedorchak 2018, - Kharkiv, 2018. -- 40

Пьянкова Алина Евгеньевна
alinyankova@mail.ru
КГБ ПОУ Алтайский промышленно-экономический колледж,
Барнаул, Алтайский край, Россия

ОСОБЕННОСТИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ДОГОВОРА РЕСУРСОСНАБЖЕНИЯ В ЦЕЛЯХ СОДЕРЖАНИЯ ОБЩЕГО ИМУЩЕСТВА МНОГОКВАРТИРНОГО ДОМА

В статье рассматриваются особенности заключения договора ресурсоснабжения в целях содержания общего имущества многоквартирного дома. Ресурсоснабжение во всех его проявлениях является необходимым условием жизни современного общества. Правовой формой закрепления отношений по ресурсоснабжению является договор ресурсоснабжения, закрепленный в гражданском законодательстве. При детальном изучении договора ресурсоснабжения, можно определить ряд особенностей, связанных с его заключением.

Ключевые слова: многоквартирный дом, ресурсоснабжение, управляющая организация, ресурсоснабжающая организация.

Любой благоустроенный многоквартирный жилой дом обеспечен современными коммунальными услугами, такими как холодное водоснабжение и водоотведение, горячее водоснабжение, электроснабжение, теплоснабжение. При этом, содержание и обслуживание инженерных сетей (трубопроводы, электрокабели и т.п.), по которым в многоквартирные дома непосредственно поступают коммунальные ресурсы, является залогом бесперебойного и качественного получения потребителями воды, света и тепла [2; С.85]. Легального определения договора ресурсоснабжения в законодательстве не существует. Однако, Правила обязательных при заключении договоров снабжения коммунальными ресурсами для целей оказания коммунальных услуг №124 [1] неоднократно употребляют понятие «договор ресурсоснабжения», однако не раскрывают его содержание. По сути, данные Правила содержат детальное описание порядка заключения такого договора, определяют перечень существенных условий договора, порядок определения объема ресурса, но не дают легального определения понятия договора ресурсоснабжения.

Основная часть. При заключении договора энергоснабжения, теплоснабжения, горячего и холодного водоснабжения, водоотведения и договора поставки газа между управляющей организацией (далее УО) и ресурсоснабжающей (далее РСО) на поставку ресурса для обеспечения собственникам коммунальной услуги и для содержания общего имущества нужно соблюдать обязательные требования, которые определены в ПП РФ от 14.02.2012 № 124. УО, которая по договору управления содержит общее имущество и предоставляет собственникам помещений в многоквартирном доме коммунальные услуги, обращается в РСО с заявкой (офертой), чтобы заключить договор на приобретение конкретного ресурса (п. 4 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

Договор вступает в силу с момента, когда он будет подписан последней стороной (п. 15 ПП РФ от 14.02.2012 № 124). Условия договора можно применить и к ранее возникшим отношениям. Датой начала работы по договору в таком случае будет считаться дата начала поставки коммунального ресурса, но не ранее даты, с которой у управляющей организации возникает обязанность предоставлять коммунальные услуги потребителям и приобретать коммунальный ресурс для содержания ОИ в МКД.

Существенными условиями договора являются (п. 17 ПП РФ от 14.02.2012 № 124):

Предмет договора – вид коммунального ресурса, который будет поставляться в дом; дата начала поставки ресурса; показатели качества ресурса; порядок определения объемов ресурса; порядок определения цены договора исходя из тарифов; порядок оплаты коммунального ресурса, при этом расчетный период – это 1 календарный месяц; другие существенные условия, которые определяются нормативными актами в сфере ресурсоснабжения.

Важно, чтобы в договоре ресурсоснабжения был предусмотрено условие разграничения ответственности сторон за качество поставляемого ресурса. Если в договоре не определено это

условие, то по умолчанию граница находится там, где внутридомовые инженерные сети подключаются к централизованным сетям (пп. «а» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

Эта граница определяется в соответствии с актом разграничения балансовой принадлежности сетей и актом эксплуатационной ответственности сторон. Копии этих документов прилагаются к договору. В подавляющем большинстве случаев, ресурсоснабжающая организация, заинтересованная прежде всего в сокращении своих издержек и соответственно увеличении своей прибыли, пользуясь своим доминирующим положением, старается подписать такой акт с управляющей организацией на максимально выгодных для себя условиях, устанавливая границу балансовой принадлежности и эксплуатационной ответственности как можно дальше от внешней стены многоквартирного дома [2;С.86]. Нужно определить, как будут взаимодействовать стороны в случае, если потребитель будет жаловаться на качество или объем предоставляемой коммунальной услуги.

Кроме того, в договоре следует прописать условие об обслуживании внутридомовых и централизованных инженерных сетей – кто и за что будет отвечать (пп. «в» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

Стороны имеют обязанность по информированию, если было выявлено, что к внутридомовым сетям кто-то несанкционированно подключился. Поэтому в договоре надо определить, как стороны будут взаимодействовать в таком случае и как будет осуществляться перерасчет по оплате коммунальных ресурсов.

Так как согласно требованиям законодательства о повышении энергетической эффективности нужно определить, кто оборудует дом общедомовым прибором учета и обеспечивает его работу и правильную эксплуатацию в течение всего срока действия договора. А также порядок снятия и предоставления показаний приборов учета и другой информации, которая позволяет определить объем потребленного коммунального ресурса. Обычно, если иное не предусмотрено договором, исполнитель предоставляет информацию до 1 числа месяца, который следует за расчетным (пп. «д» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124)

Кроме того, следует прописать порядок действий и порядок расчетов в случае, если общедомовой прибор учета неисправен (пп. «з» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

Нужно определить, как будут сниматься показания приборов учета и кто будет подписывать акты, в которых будут отражаться эти показания, в случае, если сведения о МКД будут исключены из реестра лицензий или будет аннулирована лицензия самой управляющей организации (пп. «в» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

УО обязана уведомлять РСО о сроках проверки сведений о показаниях приборов учета электрической энергии, которые предоставляют собственники помещений в МКД. И РСО тоже должна уведомлять УО о сроках своих проверок показаний приборов и их состояния, так как исполнитель может принимать в них участие (пп. «е» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

РСО должна предоставлять УО информацию о показаниях индивидуальных приборов учета или другую информацию, на основании которой рассчитывается объем потребленного ресурса (пп. «е(1)» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

В договоре нужно прописать эти обязанности сторон, а также, каким образом и в каком порядке будет осуществляться передача информации.

Если РСО необходимо подключить общедомовые приборы учета к автоматизированным информационно-измерительным системам, которые помогают в учете ресурсов и передачи показаний приборов учета, УО должна предоставить ей такую возможность, а также поспособствовать при подключении таких систем к индивидуальным приборам учета (пп. «ж» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

При этом такие расходы не должны возлагаться на потребителей и РСО не вправе требовать от УО компенсации, если только собственники на общем собрании не приняли решение включить эти расходы в плату за содержание и ремонт жилого помещения (пп. «ж» п. 18 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

Помимо этого, если в субъекте РФ принято решение о введении социальной нормы потребления электроэнергии, то необходимо определить обязательства сторон по передаче информации, которая предусмотрена нормативными актами.

В договоре нужно прописать и порядок приостановления и ограничения подачи коммунального ресурса в случае аварий и в случае проведения планово-профилактического ремонта централизованных сетей.

Если у исполнителя КУ есть задолженность перед РСО, которая превышает стоимость коммунального ресурса за один месяц, то РСО тоже может ограничить или приостановить поставку

ресурса и такой порядок тоже нужно прописать. Эти меры не должны затрагивать тех потребителей, кто добросовестно оплачивает коммунальные услуги.

УО имеет право отказаться от исполнения договора ресурсоснабжения, если ее обязанности по содержанию общего имущества или оказанию конкретной КУ прекращены. В этом случае все счета нужно закрыть – оплатить в полном объеме весь коммунальный ресурс, который был поставлен на момент расторжения договора. Если на момент расторжения договора у УО были какие-то иные обязательства перед РСО, они также должны быть исполнены полностью.

РСО может отказаться от выполнения условий договора в одностороннем порядке, если исполнитель коммунальной задолжал более чем за 3 месяца. Такой порядок расторжения договора не должен затрагивать интересы тех потребителей, которые платят добросовестно. Соответственно, РСО может поставлять коммунальный ресурс таким потребителям вплоть до момента заключения договора ресурсоснабжения с другим исполнителем или до момента заключения договора управления напрямую.

РСО может информировать потребителей о наличии у исполнителя такой задолженности.

Когда в договоре ресурсоснабжения оговариваются качественные и количественные показатели поставляемого ресурса, нужно учитывать, что УО должна иметь возможность обеспечить надлежащее содержание общего имущества в МКД и предоставлять коммунальную услугу, которая будет соответствовать всем требованиям (п. 20 ПП РФ от 14.02.2012 № 124). При установлении порядка, в котором будет определяться объем поставленного и потребленного ресурса нужно учитывать следующее (п. 21 ПП РФ от 14.02.2012 № 124):

Объем ресурса, который был поставлен в дом, определяется по показаниям общедомового прибора учета за расчетный месяц. Из показаний прибора учета вычитается тот объем ресурса, поставленного в нежилые помещения, собственники которых заключают договор напрямую с РСО. Это расчет для случая, когда ОДПУ учитывает объем таких поставок.

Порядок расчета объема поставленного коммунального ресурса в случаях, если дом не оборудован ОДПУ, он вышел из строя или исполнитель КУ не предоставляет информацию о показаниях, указан в п. 21 ПП РФ от 14.02.2012 № 124.

В договоре ресурсоснабжения нужно прописать порядок работы сторон с жалобами потребителей. Обязательно должны быть выявлены причины, почему в определенный период были предоставлены услуги ненадлежащего качества или в меньшем объеме. Порядок, в котором эти причины должны быть установлены и зафиксированы, тоже прописывается в договоре (п. 23 ПП РФ от 14.02.2012 № 124).

РСО несет ответственность за поставку ресурса ненадлежащего качества и объема. Меры ответственности при несоблюдении этого условия нужно прописать в договоре.

Кроме того, в договоре ресурсоснабжения нужно прописать:

- порядок оплаты коммунального ресурса; порядок и форму предоставления информации о расчетах и задолженности;

- порядок и сроки составления РСО и исполнителем акта сверки расчетов по договору.

В договоре можно предусмотреть, что РСО будет информировать потребителей о состоянии расчетов исполнителя за коммунальный ресурс по соответствующему договору ресурсоснабжения, но не чаще 1 раза в месяц.

Если собственники помещений в МКД на общем собрании приняли решение о внесении платы напрямую в РСО, то в договоре нужно прописать (п. 25 ПП РФ от 14.02.2012 № 124):

- порядок, сроки и форму, в которой РСО будет предоставлять информацию в УО об оплате, поступившей от потребителей;

- порядок, сроки и форму, в которой РСО будет предоставлять информацию о задолженности исполнителя по оплате за КР отдельно по платежам потребителей и по платежам за соответствующую коммунальную услугу, которая была использована для содержания общего имущества;

- условие о том, что при осуществлении сверки расчетов начисления, размеры платежей и задолженности исполнителя в части платы за КУ на содержание общего имущества и платы за КУ потребителей указываются раздельно;

- как будут взаимодействовать РСО и УО при приостановлении или прекращении поставки какой-то коммунальной услуги тем потребителям, которые имеют задолженности;

- исполнитель КУ должен нести ответственность за невыполнение требований РСО по ограничению или прекращению поставки ресурса потребителю, который имеет задолженность, в том случае, если есть такая техническая возможность;

- порядок внесения платы.

Выводы: Таким образом, договор ресурсоснабжения считается правовой формой, которая оформляет отношения, так или иначе связанные с использованием ресурса, официально – это тип договора купли-продажи, однако, фактически, нередко сочетает в себе также элементы договора оказания услуг, что характеризует его как смешанный. Договор ресурсоснабжения следует охарактеризовать как консенсуальный, двусторонний, взаимный, возмездный, публичный, договор присоединения, имеющий техническое наполнение.

Список использованной литературы:

1. Постановление Правительства РФ от 14.02.2012 N 124 (ред. от 13.07.2019) «О правилах, обязательных при заключении договоров снабжения коммунальными ресурсами» // Собрание законодательства РФ, 20.02.2012, N 8, ст. 1040,

2. Топоров Д.А. Проблемы разграничения балансовой принадлежности и эксплуатационной ответственности коммунальных сетей / Д.А. Топоров // Проблемы в российском законодательстве. – 2019. – №1. – С.84-86

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Алина Евгеньевна Пьянкова

KGB POU Алтай өндірістік-экономикалық колледжі, Барнаул, Алтай аймағы, Ресей КВАРТИРАЛЫҚ ҮЙДІҢ ЖАЛПЫ МЕНШІКТІ МАЗМҰНЫ ҮШІН РЕСУРСТАРДЫ ЖЕТКІЗУДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТУРАЛЫ КЕЛІСІМНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада көп пәтерлі үйдің ортақ мүлкін сақтау мақсатында ресурстарды жеткізу туралы келісім-шарт жасасудың ерекшеліктері қарастырылады. Барлық көріністеріндегі ресурстармен қамтамасыз ету - қазіргі қоғам өмірінің қажетті шарты. Ресурстармен қамтамасыз етудің қатынастарын қамтамасыз етудің құқықтық нысаны - бұл азаматтық заңнамада бекітілген ресурстарды жеткізу туралы келісім. Ресурстарды жеткізу туралы келісімді егжей-тегжейлі зерттей отырып, оның жасалуына байланысты бірқатар ерекшеліктерді анықтауға болады.

Кілтті сөздер: пәтер салу, ресурстармен жабдықтау, басқарушы ұйым, ресурстармен қамтамасыз етуді ұйымдастыру.

Pyankova Alina

KGB POU Altai Industrial and Economic College, Barnaul, Altai Territory, Russia OF CONTENT OF THE COMMON PROPERTY OF THE APARTMENT HOUSE

The article discusses the features of concluding a resource supply agreement in order to maintain the common property of an apartment building. Resource supply in all its manifestations is a necessary condition for the life of modern society. The legal form for securing relations on resource supply is a resource supply agreement, enshrined in civil law. With a detailed study of the resource supply agreement, you can determine a number of features associated with its conclusion.

Keywords: apartment building, resource supply, managing organization, resource supply organization.

List of references:

1. Decree of the Government of the Russian Federation of February 14, 2012 N 124 (as amended on July 13, 2019) “On the rules binding upon the conclusion of agreements on the supply of communal resources” // Collected Legislation of the Russian Federation, February 20, 2012, No. 8, Art. 1040,

2. Toporov D.A. Problems of differentiation of the balance of ownership and operational responsibility of utility networks / D.A. Toporov // Problems in the Russian legislation. - 2019. - No. 1. - S.84-86

Нукушева Айгуль Ашимовна
akuka007@mail.ru

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда,
Республика Казахстан

Жумжумаев Нуртай Суршаевич
dfasrtn@mail.ru

Академия «Volashaq», Караганда, Республика Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНСТИТУТА СУДЕБНОГО ПРИКАЗА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА И РОССИИ

В статье приводится сравнительная характеристика законодательства о судебном приказе Республики Казахстан и Российской Федерации. Актуальность приказного производства в гражданском процессе обусловлена современными тенденциями к его упрощению и ускорению. Сравнительный анализ института судебного приказа позволяет выделить общие черты, а также различия законодательства рассматриваемых стран в данной сфере и определить пути его совершенствования. Приказное производство позволяет разрешать дела по бесспорным требованиям быстро и рационально, в соответствии с принципом процессуальной экономии. В статье рассматриваются понятие и содержание судебного приказа, основания, порядок вынесения и его отмены в судах России и Казахстана, некоторые особенности применения норм процессуального права, регламентирующих вынесение судебного приказа.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Российская Федерация, приказное производство, судебный приказ, бесспорные требования, процессуальная экономия, взыскание задолженности, исполнительный документ, взыскатель, должник.

Современное гражданское судопроизводство ставит задачу по обеспечению полного и своевременного рассмотрения дел.

Актуальность темы обусловлена необходимостью упрощения формализованного и зачастую длительного процесса рассмотрения гражданских дел, что стало возможным по бесспорным требованиям и послужило причиной появления института судебного приказа.

Значимость приказного производства обусловлена принципом процессуальной экономии, который предусматривает сочетание оперативности процесса с правильностью разрешения дел по существу. Институт судебного приказа позволяет минимизировать временные и материальные издержки, ведь стороны не участвуют в судебном разбирательстве, и не вызываются в суд для заслушивания их объяснений.

Однако, существует вероятность того, что дело будет разрешено неправильно в связи с недостаточным, поверхностным исследованием обстоятельств и процессуальной спешкой.

В настоящей статье изложена часть научного исследования, которое преследовало цель провести сравнительный анализ института приказного производства по законодательству обеих стран, установить особенности и перспективы его развития, подготовить рекомендации по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики.

Для достижения указанной цели, авторами были определены следующие задачи:

- сравнить содержания понятия судебного приказа, установленные в законодательстве России и Казахстана;
- сформулировать общую характеристику института судебного приказа;
- сравнить форму вынесения и содержание, основания вынесения и отмены судебного приказа по Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан (далее - ГПК РК) и Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (далее - ГПК РФ);
- проанализировать пути совершенствования приказного производства, другие задачи.

Авторы исследовали правовые нормы, регулирующие приказное производство в гражданском судопроизводстве России и Казахстана, изучили правоприменительную практику.

Институт судебного приказа регулируется главой 12 ГПК РК. Так, в статье 134 анализируемого кодекса дается понятие судебного приказа, а также устанавливается, что судебный приказ имеет силу

исполнительного документа. В статье 135 ГПК РК указаны требования по которым выносятся судебные приказы.

ГПК РФ регулирует приказное производство главой 11. В статье 121 данной главы определяется понятие судебного приказа, а в последующих регулируются основания, порядок его вынесения и отмены, форма и содержание заявления о вынесении судебного приказа и иные процессуальные вопросы.

В статье 134 ГПК РК судебный приказ определяется как судебный акт, который выносится в электронной форме по заявлению взыскателя о взыскании денег или истребовании движимого имущества от должника по бесспорным требованиям, а также по заявлению взыскателя об исполнении соглашений, заключенных в порядке досудебного урегулирования спора в случаях, установленных законом или предусмотренных договором, без вызова должника и взыскателя для заслушивания их объяснений и без судебного разбирательства [1].

В статье 121 ГПК РФ дается понятие судебного приказа как судебного постановления, которое судья выносит единолично на основании заявления о взыскании денежных сумм или об истребовании движимого имущества от должника по требованиям, предусмотренным статьей 122 Кодекса, если размер денежных сумм, подлежащих взысканию, или стоимость движимого имущества, подлежащего истребованию, не превышает пятьсот тысяч рублей [2]. Уточнение о том, что судебный приказ является исполнительным документом, присутствует, как и в ГПК РК. К тому же рассматриваемой статьей определен предельный размер денежных требований подлежащих взысканию, что в ГПК РК не указано.

При этом в статье 134 ГПК РК указано, что судебный приказ является судебным актом, который выносится в электронной форме [1].

Квалифицирующим признаком приказного производства является бесспорность требований, означающая, что такие требования подтверждены достоверными письменными доказательствами, и должник признает эти требования. Если же он возражает, то судебный приказ отменяется, а дело может быть рассмотрено в исковом порядке. Бесспорность требований определяет названия сторон – взыскатель и должник, а не истец и ответчик. Также общим для законодательства Казахстана и России является то, что в порядке приказного производства нельзя истребовать недвижимое имущество.

Таким образом, понятие судебного приказа закреплено и в законодательстве Казахстана, и в законодательстве России. Институты судебного приказа этих стран имеет как общие черты, так и отличия. Так, в определении судебного приказа, закрепленном в ГПК РК, уточняется, что он выносится без вызова должника и взыскателя для заслушивания их объяснений и без судебного разбирательства. В таком же определении (т.е. в самом определении), установленном ГПК РФ данное уточнение не предусмотрено. При этом указано, что стоимость движимого имущества или размер денежных сумм, которые по судебному приказу можно истребовать (взыскать) не должны превышать пятьсот тысяч рублей, чего нет в определении содержащемся в ГПК РК.

Еще одним отличием является то, что по законодательству Республики Казахстан судебный приказ выносится по требованиям об исполнении соглашений, заключенных в порядке досудебного урегулирования споров. В статье 122 ГПК РФ такого положения нет. К тому же в определении судебного приказа, установленном ГПК РФ, определена предельная сумма, которая может быть взыскана в приказном производстве.

В целом можно выделить следующие некоторые общие черты приказного производства: судебный приказ выносится судьей на основании заявления; требования должны быть бесспорными; судебный приказ имеет силу исполнительного документа.

Требования, по которым выносятся (выдается) судебный приказ, отражены в статье 135 ГПК РК и статье 122 ГПК РФ. Анализируя вышеназванные статьи, следует отметить, что в законодательстве России и Казахстана, есть схожие основания для вынесения судебного приказа. Например, требование о взыскании алиментов на содержание несовершеннолетних детей, не связанное с установлением отцовства (материнства) или необходимостью привлечения третьих лиц и др.

Согласно ГПК РФ в порядке приказного производства могут быть рассмотрены требования о взыскании долгов по коммунальным платежам, услугам связи, а также задолженность по выплате за расходы на капитальный ремонт, содержание имущества в многоквартирном доме [2]. В законодательстве Казахстана такие требования не отражены. Однако, в ГПК РК закреплены основания, которых нет в российском законодательстве. Например, требование о взыскании единовременного денежного вознаграждения, предусмотренного контрактом о прохождении

воинской службы, в случае его досрочного расторжения по инициативе военнослужащего, а также требование о взыскании арендных платежей ввиду их неуплаты в сроки, установленные договором аренды, заявленное государственным органом и др. [1].

Таким образом, в законодательстве Казахстана и России есть как практически идентичные, так и разные требования, по которым выносятся судебные приказы. В ГПК РК закреплено больше требований, по которым можно вынести судебный приказ, чем в ГПК РФ.

При этом содержания заявлений о вынесении судебных приказов в ГПК РК и ГПК РФ схожи. Так, в заявлении должно быть указано наименование суда, в который оно подается, данные о взыскателе (его наименование, место жительства или нахождения), также для юридических лиц в ГПК РК предусмотрено указывать реквизиты и бизнес-идентификационный номер [1]. Далее указываются сведения о должнике, требование взыскателя и обстоятельства, на которых оно основано, а также перечень прилагаемых документов, подтверждающих заявленное требование.

Согласно ГПК РФ заявление подается в письменной форме. В ГПК РК закреплена возможность подачи заявления в форме письменного или электронного документа. Эта возможность установлена статьей 136 ГПК РК [1]. В статье 124 ГПК РФ такой возможности для приказного производства не предусмотрено, но в статье 130 ГПК РФ говорится о том, что судебные приказы могут быть направлены для исполнения в форме электронного документа, подписанного судьей усиленной квалифицированной электронной подписью [2].

Основания для возвращения заявления о вынесении судебного приказа также схожи. Например, если заявление не оплачено государственной пошлиной или не представлены документы, подтверждающие заявленное требование заявление должно быть возвращено.

Содержание судебного приказа регулируется статьей 140 ГПК РК. В нем указываются номер производства и дата вынесения судебного приказа, наименование суда и сведения о судьей вынесшего приказ, данные о должнике и взыскателе, и закон, на основании которого удовлетворено требование взыскателя и др. Схожее содержание судебного приказа отражено в статье 127 ГПК РФ, но в рассматриваемой статье отмечается, что судебный приказ должен быть изготовлен в двух экземплярах. Один экземпляр судебного приказа остается в производстве суда, а для должника изготавливается копия судебного приказа.

Анализируя законодательство о судебном приказе, следует сравнить сроки осуществления приказного производства в Казахстане и России. Сроки рассмотрения заявления о вынесении судебного приказа в двух государствах отличаются. В порядке статьи 125 ГПК РФ в установленных случаях, судья в течение трех дней со дня поступления заявления в суд выносит определение о возвращении заявления о вынесении судебного приказа или об отказе в его принятии [2].

Срок вынесения судебного приказа по ГПК РФ составляет пять дней, по ГПК РК три рабочих дня.

Согласно статье 126 ГПК РФ судебный приказ по существу заявленного требования выносится в течение пяти дней со дня поступления заявления о вынесении судебного приказа в суд [2].

В порядке статьи 139 ГПК РК судебный приказ по существу заявленного бесспорного требования выносится судьей в течение трех рабочих дней со дня поступления заявления в суд [1].

Согласно статьи 141 ГПК РК судебный приказ не позднее следующего дня после его вынесения должен быть вручен или направлен должнику с использованием средств связи, обеспечивающих фиксирование его получения [1]. В порядке статьи 128 ГПК РФ судья в пятидневный срок со дня вынесения судебного приказа высылает должнику его копию [2].

Д.С. Прокопова в своем исследовании отмечает одну из проблем, из-за которых приказное производство затягивается, такой проблемой является ненадлежащее уведомление должника о вынесении судебного приказа, вследствие чего возражения подаются спустя длительный срок. В российском законодательстве следует закрепить форму уведомления должника о вынесении судебного приказа [4; 53].

При этом отличаются сроки представления (подачи) должником возражений, по ГПК РФ срок составляет 10 дней, по ГПК РК срок равен 10 рабочим дням.

Причем по законодательству Казахстана возражения должника должны быть подтверждены соответствующими доказательствами о существовании предмета спора, указанного в заявлении о выдаче судебного приказа (статья 141 ГПК РК). В статье 128 ГПК РФ такое подтверждение не предусмотрено, что может привести к намеренному затягиванию процесса со стороны должника.

В ГПК РФ и ГПК РК в качестве субъекта, уполномоченного подать возражение указан должник.

В ГПК РК предусмотрена возможность подачи заявления другим лицом, права и обязанности которого затрагиваются судебным приказом, о несоответствии вынесенного судебного приказа требованиям закона (статья 142).

Порядок отмены судебного приказа регулируют статьи 142 ГПК РК и 129 ГПК РФ. На наш взгляд, следует добавить в статью 129 ГПК РФ положение о необходимости должнику обосновывать доказательствами свои возражения относительно исполнения судебного приказа, чтобы исключить необоснованную отмену приказа.

Следует согласиться с мнением Д.С. Прокоповой о том, что совершенствование законодательства России в данной области следует осуществлять в двух направлениях. Первое направление, это закрепление в ГПК РФ формы уведомления должника о вынесении судебного приказа, которая позволит с точностью определять время уведомления должника, а значит и начало срока на возражения. Второе направление для улучшения законодательства связано с расширением оснований для вынесения судебного приказа с учетом опыта зарубежного законодательства [4; 53].

Таким образом, институт судебного приказа применяется в обеих странах, и имеет как общие черты, так и отличия.

Список использованных источников:

1. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.04.2020 г.)
2. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 года № 138-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.04.2020 г.)
3. Лощина Елена Ивановна Проблемные аспекты приказного производства в гражданском процессе // Вестник СГЮА. 2017. №6 (119). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemnye-aspekty-prikaznogo-proizvodstva-v-grazhdanskom-protseesse> (дата обращения: 24.12.2019)
4. Проколова Д.С. Приказное производство в гражданском процессе России и стран СНГ: сравнительный анализ//Современные тенденции развития науки и технологий: сборник научных трудов по материалам II Международной научно-практической конференции 31 мая 2015 г.: в 7 ч. / Под общ. ред. Е.П. Ткачевой. – Белгород: ИП Ткачева Е.П., 2015. – Часть IV.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Айгүл Әшімқызы Нукушева

**Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы**

Нұртай Сұршаұлы Жумжумаев

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ СОТ БҰЙРЫҒЫ ИНСТИТУТЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ СИПАТТАМАСЫ

Мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының сот бұйрығы туралы заңнамаларының салыстырмалы сипаттамасы келтірілген. Бұйрық бойынша өндірістің өзектілігі азаматтық іс жүргізуді жеңілдету мен жеделдету жөніндегі заманауи үрдістермен анықталады. Сот бұйрығы институтын салыстырмалы талдау, осы саладағы елдердің заңнамаларындағы жалпы белгілерді, сондай-ақ айырмашылықтарды анықтауға және оларды жетілдіру жолдарын анықтауға мүмкіндік береді. Бұйрық бойынша өндіріс даусыз талаптар бойынша істерді іс жүргізудегі үнемділік қағидатына сәйкес тез, тиімді шешуге мүмкіндік береді. Мақалада Ресей мен Қазақстан соттарында сот бұйрығының түсінігі мен мазмұнын шығару мен жоюдың негіздері және тәртібі, сот бұйрығын шығаруды реттейтін іс жүргізу құқығы нормаларын қолданудың кейбір ерекшеліктері қарастырылады.

Кілтті сөздер: Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, бұйрық бойынша іс жүргізу, сот бұйрығы, даусыз талаптар, іс жүргізудегі үнемділік, берешекті өндіріп алу, атқару құжаты, өндіріп алушы, борышкер.

Nukusheva Aigul
akuka007@mail.ru
Zhumzhumayev Nurtay
dfasrtn@mail.ru

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE INSTITUTION OF A COURT ORDER IN THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN AND RUSSIA

The article provides a comparative characteristic of the legislation on a court order of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. The relevance of writ proceedings in civil proceedings is due to modern trends to simplify and accelerate it. A comparative analysis of the institution of a court order allows us to identify common features, as well as differences in the legislation of the countries in question in this area and determine ways to improve it. Writ proceedings allow you to resolve cases on undisputed claims quickly and efficiently, in accordance with the principle of procedural economy. The article discusses the concept and content of a court order, the grounds, the procedure for issuing and canceling it in the courts of Russia and Kazakhstan, some features of the application of procedural law rules governing the issuance of a court order.

Keywords: Republic of Kazakhstan, Russian Federation, writ proceedings, court order, undisputed claims, procedural economy, debt collection, Executive document, recoverer, debtor.

List of references:

1. Civil procedure code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V ZRK (with amendments and additions as of 24.04.2020)
2. Civil procedure code of the Russian Federation of November 14, 2002 No. 138-FZ (with amendments and additions as of 24.04.2020)
3. Ioshchinina Elena Ivanovna Problematic aspects of writ proceedings in civil proceedings // Vestnik SGYUA. 2017. №6 (119). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemnye-aspekty-prikaznogo-proizvodstva-v-grazhdanskom-protseesse> (accessed: 24.12.2019)
4. Prokopova D. S. Ordered production in civil proceedings in Russia and CIS countries: comparative analysis//Modern trends in the development of science and technology: a collection of scientific papers based on the materials of the II International scientific and practical conference on may 31, 2015: at 7 PM / Edited by E. p. Tkacheva. - Belgorod: IP Tkacheva E. P., 2015. - Part IV.

УДК 343.98.067
МРНТИ 10.81.91

Борецкий Алексей Владимирович
alexey1977.77@mail.ru

Ажибаева Жанна Кабиденовна
jannaaim@mail.ru

Мухаметкаиров Арсланбек Ерболатович
mukhametkairov95@mail.ru

Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан

РАССЛЕДОВАНИЕ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ, СОВЕРШАЕМОЙ ПРЕСТУПНЫМИ ГРУППАМИ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Настоящая статья посвящена исследованию особенностей расследования торговли людьми, совершаемой преступными группами, а также формам международного сотрудничества правоохранительных органов Республики Казахстан с уполномоченными органами зарубежных государств при расследовании рассматриваемых преступлений. Целью статьи является установление характерных особенностей преступных групп, совершающих торговлю людьми, а также исследование вопросов международного сотрудничества по противодействию транснациональной торговле людьми. Авторы статьи, отмечая повышенную опасность группового совершения торговли людьми, с учетом исследования научной литературы и анализа судебно-следственной практики,

выделяют криминалистически значимые признаки преступных групп торговцев людьми. Вместе с тем, в статье приводятся отдельные личностные характеристики лиц, совершающих торговлю людьми в составе преступных групп, в том числе и транснациональных. С учетом выявленных особенностей преступных групп торговцев людьми, в данной статье приводятся основные направления и формы международного сотрудничества компетентных органов Республики Казахстан с аналогичными органами зарубежных государств. В заключении, в настоящем исследовании подчеркивается, что приведенные авторами направления и формы международного сотрудничества целесообразно использовать в случаях совершения торговли людьми, имеющей транснациональный либо трансграничный характер.

Ключевые слова: торговля людьми, преступная группа, транснациональная преступность, организованная преступность, криминалистическая характеристика, международное сотрудничество.

Большое значение для эффективного расследования уголовных дел о торговле людьми имеют данные о профессиональных навыках и умениях, лежащих в основе способа совершения и сокрытия преступления, а также определения предмета преступлений против личной свободы граждан.

Торговля людьми — это преступление, которое может совершаться как единолично, так и в составе преступной группы, специально сформированной для совершения торговли людьми или смежных преступлений. При этом, торговля людьми, как правило, совершается преступными группами, деятельность которых имеет транснациональный характер.

Общественная опасность групповой торговли людьми еще более повышается вследствие того, что при совершении преступления в составе преступной группы, преступникам становятся доступны более сложные и изощренные способы совершения торговли людьми и связанных с ней преступлений. При этом, существенно расширяются географические возможности преступников, а также интенсивность и охват совершаемой групповой торговли людьми и размер причиненного ущерба от содеянного. Кроме того, преступные группы торговцев людьми располагают гораздо большими возможностями для сокрытия своей преступной деятельности.

Также, преступные группы торговцев людьми могут иметь узкую специализацию, то есть совершают торговлю людьми в отношении определенных лиц (например, девушки до 25 лет), вывозят жертв преступления в определенные регионы или государства (к примеру, страны Ближнего Востока или Западной Европы), используют жертв в определенных сферах жизнедеятельности (тяжелые работы, проституция и т.п.).

Криминалистическую характеристику преступных групп можно определить, как совокупность наиболее устойчивых и качественных признаков, которые определяются деятельностью преступной группы, которая обуславливает закономерности преступного поведения её членов в ходе подготовки и совершения групповых преступлений, а также характерные особенности их поведения в ходе предварительного следствия [1, с. 41; 2, с. 30].

Интересной, на наш взгляд, представляется точка зрения Б.М. Нургалиева, в соответствии с которой: организованная преступная группа это – «устойчивая группа двух и более лиц, которые заранее объединились между собой в целях совершения ими нескольких преступных деяний» [3, с. 83].

Вместе с тем, исследование множества источников по криминалистике, а также осуществление анализа материалов имеющейся следственной практики расследования дел о торговле людьми, позволяет заключить, что каждая из преступных групп, в каждом конкретном случае имеет неоднородный характер, а также то, что для деятельности этих образований, имеющей специфическую социально-криминальную направленность, характерен достаточно сложный характер.

Но, при этом, любая преступная группа характеризуется наличием устойчивых закономерностей, которые, как утверждает Б.М. Нургалиев, не должны иметь субъективный характер, так как эти закономерности, позволяют дать характеристику уголовно-правовой нормы и степени виновности лиц, совершивших преступление.

Если эти признаки в действиях членов организованной группы отсутствуют, то уголовная ответственность за групповое преступление автоматически исключается. Кроме того, Б.М. Нургалиев указывает признаки преступной группы, которые имеют обязательный и факультативный характер, среди которых он выделяет:

- 1) Обязательные признаки:
  - наличие объединения двух и более лиц; устойчивый характер;
  - длительное существование; наличие сплоченности в действиях членов преступной группы;
  - существование планируемости совершения преступлений;
  - цель создания и существования группы выражается в получении (извлечении) максимальной прибыли (незаконных доходов) за минимальное время;
  - существование в группе лидера, организатора.
- 2) Факультативные признаки:
  - иерархичная структура группы;
  - наличие функционального разграничения среди её участников (как по вертикали, так и по горизонтали);
  - специализация сфер или направлений деятельности преступной группы;
  - деятельность по «социальному страхованию» ее членов, существование в группе внутренних финансовых средств;
  - существование в группе мер, направленных на обеспечение безопасности группы и ее членов;
  - наличие неформальных норм поведения членов группы;
  - жесткий контроль за поддержанием внутрigrупповой дисциплины;
  - исключение участия организаторов (лидеров) в осуществлении преступных акций;
  - наличие механизма по «отмыванию» денежных средств, которые добыты в результате совершения преступлений;
  - существование отработанной системы связи и системы по взаимному контролю, а также конспиративного механизма;
  - присутствие фактора «вооруженности»; наличие высокой технической оснащенности; существование коррумпированных связей с чиновниками органов государственной власти и управления; наличие механизма по нейтрализации контроля и надзора со стороны контролирующих и правоохранительных служб;
  - существование, как правило, обширных связей, имеющих международный характер;
  - существование системы поощрений и системы санкций внутри группы [3, с. 49].

На наш взгляд, к рассматриваемой преступной деятельности торговцев людьми будет вполне допустимым применение вышеперечисленных обязательных и факультативных признаков преступной группы в целом, – в уголовно-правовом смысле.

Но, при этом, надо отметить и существование криминалистически значимых признаков и типов преступных групп, занимающихся торговлей людьми. При этом следует заметить, что уяснение этих элементов, их классификации, а также возможность выделения типичных для них черт, которые имеют важное криминалистическое значение, представляют собой важные элементы криминалистической характеристики исследуемых деяний, носящих общий характер.

Вместе с тем, В.М. Быковым была выработана своя типология таких криминалистически значимых типов преступных групп, среди которых можно выделить:

- случайные преступные группы;
- преступные группы «типа компаний»;
- преступные группы, которые были организованы специально;
- преступные группы, имеющие признаки преступных организаций [4, с. 41].

При этом, проанализированные нами уголовные дела о торговле людьми, свидетельствуют о том, что в большинстве своем данные преступления были совершены в составе группы лиц, которая была организована именно с целью совершения торговли людьми.

Участники преступной группы занимающейся торговлей людьми наиболее полно, по нашему мнению, классифицированы С.Ю. Журавлевым и А.М. Пигаевым, подразделяют их в зависимости от функции в механизме преступной деятельности на:

1. Организаторов преступной деятельности.
2. Вербовщиков (в их функции входит: подыскание, отбор и склонение, к примеру, лиц женского пола с целью их отправки в то или иное место, где находится место предполагаемого трудоустройства, где впоследствии другими сообщниками (перевозчиками, покупателями или непосредственно организаторами) будет проводиться работа, направленная на ограничение свободы жертв, её продажу или дальнейшую эксплуатацию).
3. Консультантов, которыми:
  - используются их связи в среде представителей дипломатических, пограничных и миграционных служб;
  - оказывается содействие в получении нужных документов при выезде за границу;
  - оказывается помощь в процессе осуществления регистрации жертв торговли людьми в местах их нахождения и пребывания;
  - осуществляется сокрытие известных им фактов совершения миграционных правонарушений.

4. Перевозчиков, занимающихся непосредственным перемещением потерпевших от торговли людьми через государственную границу, либо в другие регионы страны с целью их доставки к покупателю (покупателям). При этом, в ходе проведения операций по торговле людьми, имеющих международный характер, они, зачастую, не выступают в качестве непосредственных членов преступной группировки по торговле людьми.

5. Покупателей. Как правило, в качестве покупателей выступают – иностранные покупатели или покупатели из региона эксплуатации жертвы, которыми организуется процесс приемки или сама непосредственная приемка доставленных жертв, к примеру, лиц женского пола (при этом, в данном процессе могут принимать участие и привлекаемые со стороны дополнительные посредники).

6. Лиц, оказывающих содействие первым пяти субъектам в ходе различных стадий преступной деятельности по торговле людьми. При этом, зачастую, эти лица не относятся к членам преступной группы, часто не знают об истинных целях обращения к ним субъектов торговли людьми, которые не воспринимаются ими как преступники. К таким лицам можно отнести:

- фотографов, изготавливающих фотографии, которые необходимы для выдачи заграничных паспортов и других проездных документов, а также фотографий самих женщин, используемых участниками преступной деятельности в рекламных целях среди иностранных клиентов;

- должностных лиц тех или иных паспортных, визовых или миграционных служб, чьими обязанностями является выдача соответствующих документов для выезда за границу;

- проводников на железнодорожных пассажирских поездах и водителей в сфере осуществления международных перевозок, которые могут быть вовлечены в процесс незаконной (вообще без каких-либо документов) перевозки людей через государственную границу [5, с. 31-32].

Надо сказать, что в качестве организаторов преступных групп, занимающихся торговлей людьми, могут выступать как граждане РК, так и иностранцы, и лица, не имеющие соответствующего гражданства.

В рассматриваемую незаконную деятельность по торговле людьми в различных ролях могут быть вовлечены также: государственные служащие, представители всевозможных министерств и ведомств, а также негосударственных организаций, которые имеют возможность регулярного выезда за пределы РК, а также те, которые контактируют с зарубежными фирмами, организациями и т.п.

Лицами, причастными к совершению торговли людьми, являются, как правило, мужчины (70%), в возрасте от 20 до 55 лет.

Следует отметить, что для адекватного противодействия деятельности преступных групп, занимающихся торговлей людьми, большое значение при расследовании рассматриваемых преступлений, имеет надлежащая организация международного сотрудничества правоохранительных органов Республики Казахстан с аналогичными органами зарубежных государств.

Так, при расследовании уголовных дел о торговле людьми, возможны следующие формы международного сотрудничества:

- подача и исполнение запроса о правовой помощи в производстве допроса, обыска, опроса свидетелей, судебной экспертизы и иных процессуальных действий, предусмотренных УПК РК;

- запрос одного правоохранительного учреждения другому, касающийся наличия доказательственных фактов или других, связанных с ними вопросов, перед подачей официального письменного ходатайства;

- подача и исполнение запроса одного правоохранительного учреждения другому о предоставлении такой оперативной помощи, как наблюдение, перехваты, задержания и т.д.;

- создание совместных следственно-оперативных групп между заинтересованными государствами;

- уголовное преследование;

- экстрадиция, т.е. выдача лица для уголовного преследования [6, с. 79].

Организация сотрудничества в сфере осуществления оперативных мероприятий производится по запросам, как правило, в рамках международных органов и организаций в сфере уголовной юстиции (Международная организация уголовной полиции – Интерпол, НЦБ Интерпола, Бюро по координации борьбы с организованной преступностью и иными опасными видами преступлений на территории государств-участников СНГ), а также в рамках двусторонних и многосторонних договоров Республики Казахстан с зарубежными государствами в сфере противодействия преступности.

При этом, следует заметить, что ценными для большей эффективности борьбы с преступлениями, имеющими транснациональный характер, такими, как торговля людьми в частности, являются предложения отдельных казахстанских ученых, обоснованно предлагающих создание Евразийских полицейских организаций в рамках СНГ [7, с. 25], ШОС [8, с. 45] и ЕАЭС [9; 10].

Осуществление международного сотрудничества при расследовании уголовных дел о торговле людьми является необходимым в тех случаях, когда в качестве субъекта торговли людьми выступает иностранный гражданин, либо совершение торговли людьми сопряжено с ввозом, вывозом, транзитом людей за пределы Республики Казахстан.

Преступные группы, деятельность которых направлена на торговлю людьми, как правило, охватывают территории двух и более стран. При этом, подбор, вербовку и перевозку жертв преступники осуществляют в одном государстве, а получение, подыскание покупателя, куплю-продажу, эксплуатацию, – в другом государстве. В связи с чем, вышеперечисленные формы международного сотрудничества правоохранительных органов представляются как наиболее приемлемые и эффективные. Это, в частности, подтверждается и практикой международного сотрудничества при расследовании преступлений, связанных с торговлей людьми.

Список использованных источников:

1. Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп. – Ташкент: ТВШ МВД СССР 1986. – 70 с.
2. Нургалиев Б.М., Татарян В.Г. Основные признаки, определяющие организованную преступность // 2002. – № 10. – С. 30.
3. Нургалиев Б.М. Организованная преступная деятельность: Монография. – Караганда: КВШ ГСК РК, 1997. – 198 с.
4. Быков В.М. Что же такое организованная преступная группа? // Российская юстиция. – 1995. – № 10. – С. 41-43.
5. Журавлев С.Ю., Пигаев А.М. Торговля людьми: механизм преступной деятельности, методика расследования. – М.: Юрлитформ, 2006. – 216 с.
6. Ханов Т.А., Борецкий А.В. Взаимодействие Российской Федерации и Республики Казахстан в противодействии преступности, связанной с торговлей людьми // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2012. – № 4. – С. 76-81.
7. Еркенов С.Е. Взаимодействие правоохранительных органов стран СНГ при раскрытии и расследовании транснациональных преступлений: автореф. дис. д-ра юрид. наук. – М., 2000. – 48 с.
8. Токалов Т.Б. Теоретические, правовые и организационно-управленческие проблемы оперативно-розыскной деятельности ОВД Республики Казахстан в борьбе с преступностью: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2007. – 53 с.
9. Nurgaliyev B.M., Lakbayev K.S., Kussainova A.K. Euraspol as an additional mechanism for transnational crime control // Life Science Journal. – 2014. – Т. 11. – № 9 Spec. Issue. – С. 421-425.
10. Нургалиев Б.М., Лакбаев К.С. Новое направление во взаимодействии правоохранительных органов стран Евразийского Содружества // Актуальные проблемы современности. – 2016. – № 1 (11). – С. 18-23.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Алексей Владимирович Борецкий

Жанна Кабиденовна Ажибаева

Арсланбек Ерболатович Мухаметкаиров

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы

ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОПТАР ЖАСАҒАН АДАМ САУДАСЫН ТЕРГЕУ: ЖАЛПЫ СИПАТТАМА ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Осы мақала қылмыстық топтар жасаған адам саудасын тергеу ерекшеліктерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының қаралып отырған қылмыстарды тергеу кезінде шет мемлекеттердің уәкілетті органдарымен халықаралық ынтымақтастық нысандарын зерттеуге арналған. Мақаланың мақсаты адам саудасымен айналысатын қылмыстық топтардың ерекшеліктерін белгілеу, сондай-ақ трансұлттық адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастық мәселелерін зерттеу болып табылады. Мақала авторлары ғылыми әдебиетті зерттеу мен сот-тергеу тәжірибесін талдауды ескеріп, адам саудасының топтасып жасалуының жоғары қауіптілігін атай отырып, адам саудагерлерінің қылмыстық топтарының криминалистикалық маңызды белгілерін бөліп көрсетеді. Сонымен қатар, мақалада қылмыстық топтар құрамында адам саудасын жүзеге асыратын, оның ішінде трансұлттық адамдар мен жеке тұлғалық сипаттамалары келтірілген. Адам саудагерлерінің қылмыстық топтарының анықталған ерекшеліктерін ескере отырып, мақалада Қазақстан Республикасы құзыретті органдарының шет мемлекеттердің ұқсас

органдарымен халықаралық ынтымақтастығының негізгі бағыттары мен нысандары келтіріледі. Қорытынды бөлімінде осы зерттеуде авторлар келтірген халықаралық ынтымақтастықтың бағыттары мен нысандарын трансұлттық не трансшекаралық сипаттағы адам саудасы жасалған жағдайларда пайдалану орынды деп атап көрсетіледі.

Кілтті сөздер: адам саудасы, қылмыстық топ, трансұлттық қылмыс, ұйымдасқан қылмыс, криминалистикалық сипаттама, халықаралық ынтымақтастық.

Boretsky Alexey

Azhibayeva Zhanna

Mukhamedkairov Arslanbek

Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

INVESTIGATION OF HUMAN TRAFFICKING BY CRIMINAL GROUPS: GENERAL CHARACTERISTICS AND ISSUES OF INTERNATIONAL COOPERATION

The present article investigates the peculiarities of investigation of trafficking is committed by criminal groups, as well as forms of international cooperation of law enforcement bodies of the Republic of Kazakhstan with competent bodies of foreign States in the investigation of the crimes in question. The purpose of the article is to establish the characteristics of criminal groups that commit human trafficking, as well as to study the issues of international cooperation in countering transnational human trafficking. The authors of the article, noting the increased risk of group Commission of human trafficking, taking into account the research of scientific literature and analysis of judicial and investigative practice, identify criminally significant features of criminal groups of traffickers. At the same time, the article provides individual personal characteristics of persons who commit human trafficking as part of criminal groups, including transnational ones. Taking into account the identified features of criminal groups of traffickers, this article presents the main directions and forms of international cooperation of the competent authorities of the Republic of Kazakhstan with similar bodies of foreign States. In conclusion, the present study emphasizes that the directions and forms of international cooperation provided by the authors are appropriate to use in cases of trafficking in persons that have a transnational or cross-border nature.

Keywords: human trafficking, criminal group, transnational crime, organized crime, criminalistic characteristics, international cooperation.

List of references:

1. Bykov V.M. Criminalistic characteristics of criminal groups. – Tashkent: TVSH MVD of the USSR 1986. – 70 p.
2. Nurgaliyev B.M., Tataryan V.G. Main signs defining organized crime // 2002. – No. 10. – P. 30.
3. Nurgaliyev B.M. Organized criminal activity: Monograph. – Karaganda: KVSH GSK RK, 1997. – 198 p.
4. Bykov V.M. What is an organized criminal group? // The Russian justice. – 1995. – No. 10. – PP. 41-43.
5. Zhuravlev S.Yu., Pigaev A.M. Human Trafficking: mechanism of criminal activity, investigation methodology. – Moscow: Yurlitform, 2006. – 216 p.
6. Khanov T.A., Boretsky A.V. Interaction of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan in countering crime related to human trafficking // Criminological journal of the Baikal state University of Economics and law. – 2012. – № 4. – PP. 76-81.
7. Erkenov S.E. Interaction of law enforcement agencies of the CIS countries in the detection and investigation of transnational crimes: Author. dis. ... doctor of law. – Moscow, 2000. – 48 p.
8. Tokalov T.B. Theoretical, legal, organizational and managerial problems of operational and investigative activities of the internal Affairs Department of the Republic of Kazakhstan in the fight against crime: Author. dis. ... doctor of law. – Moscow, 2007. – 53 p.
9. Nurgaliyev B.M., Lakbayev K.S., Kussainova A.K. Euraspol as an additional mechanism for transnational crime control // Life Science Journal. – 2014. – Vol. 11. – No. 9 Spec. Issue. – PP. 421-425.
10. Nurgaliyev B.M., Lakbaev K.S. New direction in the cooperation between the law enforcement authorities of the countries of the Eurasian Commonwealth // Current problems of our time. – 2016. – № 1 (11). – PP. 18-23.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Жанна Кабиденовна Ажибаева, senior lecturer; аға оқытушы; Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы;

Александр Витальевич Баширов, техника ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Владислав Юрьевич Белицкий, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Ресей Федерациясы Ішкі істер министрлігінің Барнауыл заң институты», ФМҚЖББМ ЖБ, Алтай өлкесі, Барнауыл қаласы, Ресей Федерациясы;

Алексей Владимирович Борецкий, заң ғылымдарының кандидаты; аға оқытушы; Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы;

Василий Игоревич Громилов, аға заң кеңесшісі, сот жұмысы және бірлескен қозғалтқыш корпорациясының бақылау-қадағалау органдарымен өзара іс-қимыл бөлімі; Жеке құқық кафедрасының аға оқытушысы, ГАУГН, Мәскеу, Ресей Федерациясы;

Нұртай Сұршаұлы Жумжумаев, аға оқытушысы, магистр, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Иван Николаевич Коробка, Азаматтық қорғаныс саласындағы мемлекеттік басқару институтының Азаматтық қорғаныс саласындағы оқытушылардың біліктілігін арттыру және сертификаттау бөлімінің бастығы, Азаматтық қорғау қызметінің полковнигі, Киев, Украина;

Анатолий Михайлович Кустов, заң ғылымдарының докторы, профессор, Мәскеу мемлекеттік аймақтық университеті, Мәскеу, Ресей Федерациясы;

Арсланбек Ерболатович Мухаметкаиров, оқытушы, lecturer, Инновациялық Еуразия Университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы;

Айгүл Әшімқызы Нукушева, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Бақыт Молдатяевич Нұрғалиев, заң ғылымдарының докторы, профессоры, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Сергей Сергеевич Павлов, Азаматтық қорғаныс саласындағы мемлекеттік басқару институтының Азаматтық қорғаныс саласындағы оқытушылардың біліктілігін арттыру және сертификаттау бөлімінің бастығы, Азаматтық қорғау қызметінің полковнигі, Киев, Украина;

Алина Евгеньевна Пьянкова, оқытушы. Алтай индустриалды-экономикалық колледжінің аймақтық мемлекеттік білім беру мекемесі, Барнаул, Ресей Федерациясы;

Адель Талгатқызы Садвокасова, Қазақстан Республикасы Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды ИМ Қарағанды академиясының докторанты, Қазақстан Республикасы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Бранислав Симонович, заң ғылымдарының докторы, профессоры, Крагуевац университеті, Сербия;

Велко Туранянин, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Крагуевац университеті, Сербия;

Ардақ Ордашұлы Шакенов, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Талгат Ахматиевич Ханов, заң ғылымдарының докторы, профессоры, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің Экономикалық және құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институтының директоры, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Ажибаева Жанна Кабиденовна магистр, старший преподаватель, Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан;

Баширов Александр Витальевич, кандидат технических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан;

Белицкий Владислав Юрьевич, кандидат юридических наук, доцент, ФГКОУ ВО «Барнаульский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации», Барнаул, Алтайский край, Российская Федерация;

Борецкий Алексей Владимирович, кандидат юридических наук; старший преподаватель, Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан;

Громилов Василий Игоревич старший юрисконсульт Департамента судебной работы и

взаимодействия с контрольно-надзорными органами Акционерного общества «Объединённая двигателестроительная корпорация»; старший преподаватель кафедры частного права ФГБОУ ВО ГАУГН, Москва, Российская Федерация;

Жумжумаев Нуртай Суршаевич, старший преподаватель, магистр, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Коробка Иван Николаевич, Институт государственного управления в сфере гражданской защиты, полковник службы гражданской защиты, Киев, Украина;

Кустов Анатолий Михайлович, доктор юридических наук, профессор, Московский государственный региональный университет, Москва, Российская Федерация;

Мухаметкаиров Арсланбек Ерболатович, магистр, преподаватель; Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан;

Нукушева Айгуль Ашимовна, кандидат юридических наук, профессор, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Нургалиев Бахыт Молдатъевич, доктор юридических наук, профессор, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Павлов Сергей Сергеевич, начальник отдела организации повышения квалификации и аттестации педагогических работников в сфере гражданской защиты, Института государственного управления в сфере гражданской защиты, полковник службы гражданской защиты, Киев, Украина;

Пьянкова Алина Евгеньевна, преподаватель. Краевое государственное образовательное учреждение Алтайский промышленно-экономический колледж, Барнаул, Российская Федерация;

Садвокасова Адель Талгатовна, докторант, Карагандинская академия МВД РК имени Баримбека Бейсенова, Караганда, Республика Казахстан;

Бранислав Симонович, доктор юридических наук, профессор, Крагуевацкий университет, Сербия;

Велько Туранянин, кандидат юридических наук, доцент, Крагуевацкий университет, Сербия;

Шакенов Ардак Ордашевич, кандидат юридических наук, профессор, Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Ханов Талгат Ахматзиевич, доктор юридических наук, профессор, Директор НИИ экономических и правовых исследований Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Azhibaeva Zhanna, Master of Law; Senior Lecturer; Innovative Eurasian University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan;

Bashirov Alexander, Candidate of Technical Sciences, docent, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Belitsky Vladislav, Ph.D. (Law), Associate Professor, Barnaul Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, Barnaul, Altai Territory, Russian Federation;

Boretsky Alexey, Candidate of Technical Sciences; Senior Lecturer, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan;

Gromilov Vasily, senior legal adviser of the Department of judicial work and interaction with control and Supervisory bodies of the joint-Stock company "United engine Corporation"; Senior Lecturer of the Department of private law of the GAUGN, Moscow, Russian Federation;

Zhumzhumaev Nurtay, Senior Lecturer, Master, Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Korobka Ivan, Institute of Public Administration in the Field of Civil Protection, Colonel of the Civil Protection Service, Kiev, Ukraine;

Kustov Anatoly, Doctor of Law, Professor, Moscow State Regional University, Moscow, Russian Federation;

Mukhametkairov Arslanbek, Master of Law, Teacher; Innovative Eurasian University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan;

Nukusheva Aigul, Candidate of Law, Professor, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Nurgaliyev Bakhyt, Doctor of Law, Professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Pavlov Sergey, Head of the Department for Advanced Training and Certification of Teachers in the Field of Civil Protection, Institute of Public Administration in the Field of Civil Protection, Colonel of the Civil Protection Service, Kiev, Ukraine;

Pyankova Alina, Teacher, Regional State Educational Institution Altai Industrial and Economic College, Barnaul, Russian Federation;

Sadvokasova Adel, doctoral student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Branislav Simonovich, Doctor of Law, Professor, Kragujevac University, Serbia;

Velko Turanyanin, Ph.D. (Law), Associate Professor, Kragujevac University, Serbia;

Shakenov Ardak, Doctor of Law, Professor, Karaganda State University named after academician Ye.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Khanov Talgat, Doctor of Law, Professor, director of the Research Institute of economic and legal researches, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 316.032
ҒТАХР 14.43.43

Маржангүл Тоқтарқызы Баймұқанова
marber_96@mail.ru
Жомарт Жанасыл
JANASYL98JANASYL98@mail.ru

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы

«ПАТРИОТИЗМ» ҰҒЫМЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Мақалада жалпы патриотизм және патриотизм ұғымы туралы мәлімдеме берілген. Патриотизм халықтың тарихы мен мәдениетіне деген сүйіспеншілікті қалыптастыру, сонымен қатар мақтаныш сезімімен бар құндылықтарды көбейтуге ұмтылдыратын ерекше бір күшке ие екендігіне нақты тоқталып көрсетіледі. Қазіргі кезеңде өскелен жас ұрпаққа ата-бабаларымыз бізге қалдырған құнды мұралары туған ел, туған жер сынды, батырларымыз жерімізді қандай ержүректіліктерімен, еңбектерімен сақтап қалғандығы жайлы шығармаларын оқып бойларына сіңіре отырып патриоттық сезімдерін оятуда. Оқушы жастарда жоғары патриоттық сана сезімі бар, азаматтық жауапкершілігі басым, әлеуметтік белсенді, қоғам мен жеке тұлғаның рухани-адамгершілік дамуын жетілдіру мәселесін қарастырғандар отандық және шет елдердің зерттеушілері. Олар «Қазақстандық патриотизм» шоғырландырушы рухани саяси фактор ретінде, мемлекеттік саясат пен идеологияның жаңа парадигмасы ретінде қарастырған.

Ғылыми мақаланың мақсаты – қазіргі тарихи оқиғаларға сипаттама бере отырып, оқушылардың саяси көзқарастарының дұрыс қалыптасуына оң ықпал ету; өз халқына, ел тарихына деген сүйіспеншілік пен құрметке тәрбиелеу; ардагерлерге және жауынгер-интернационалистерге ұқыпты қарау және белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыруды жалғастыру.

Кілтті сөздер: патриот, отаншылдық, идеология, ұлтшылдық, ассамблея, Отан, лингвист, патриотизм, мемлекет, дәстүр, менталитет, ұлт, демократия, тарих, тұлға.

«Патриотизм» сөзі грек тілінен «Отан» деп аударылады, бұл сезім, оның мәні-өз еліне деген сүйіспеншілікте және ол үшін барлығына қайырымдылық жасауға әзір. Патриот кім-тұлға, өз державасының табысын мәдениетін мақтан тұтады, Ана тілі мен дәстүрінің ерекшеліктерін сақтауға ұмтылады. Бұл – «патриотизм» терминінің мәнін белгілеудің ең көп таралған нұсқасы, бірақ басқа да түсініктер бар: адамгершілік көрсеткіші, ол үлкен тұлғаны төменнен ажыратады. Өз халқының ерлігі үшін мақтаныш. Өз мемлекетінің іс-әрекетін нақты бағалау.

Жалпы үшін жеке мүдделерді құрбан етуге дайындық. Отаншылдық - бұл өз адамдар мен олардың менталитетіне, дәстүрлеріне және т. б. ностальгиямен жиі зардап шегеді; өз мемлекетпен бірігу сезімі (мен-орыс!); елдің болашағына және болашағына алаңдаушылық (адамдарға мемлекет ішінде не болып жатқанымен бірдей емес); дайын поступиться өз мүдделері үшін оның тіледі. Бұл жерде, мысал ретінде, екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі 18 жасқа толмаған жас жігіттер майданға түсіп, Отанының абыройына төтеп беру үшін құжаттарды қолдан жасағаны туралы көптеген оқиғаларды келтіруге болады [1].

Патриотизм сезімін «Отанға деген махаббат» ұғымын «мемлекетке деген сүйіспеншілік» деп жиі ауыстыра отырып, әр түрлі құбылыстар белгіленді. Осылайша патриотизмнің басқа түрлері пайда болды.

Мемлекеттік державаның мүдделері бәрінен жоғары болғанда. Көптеген ғасырлар бойы славяндар үшін, содан кейін – Кеңес адамдары үшін "Отан" ұғымы ең бастысы болды, оны қорғауы керек қалыңдықпен, анамен салыстырды.

Халықтың тарихы мен мәдени мұрасына негізделеді, мұндай сүйіспеншілікті қалыптастыру мақтанш сезімін, бар құндылықтарды көбейтуге ұмтылысты дамытады. Жергілікті өз ауылына, қаласына, көшесіне, үйіне деген сүйіспеншілікте көрінеді. Кеңес идеологиясының тән ерекшелігі жеке адамнан ортақ, өз өлкесіне адалдықтан өз еліне өмір сүруге дайын болғанға дейінгі сезімдерді тәрбиелеу болды [2].

Барлық уақытта патриотизмді дамыту кез келген елдің идеологтарының басты міндеті болды. Ерлік мысалдарына баса назар аударып отырып, іс-шаралар әзірленді, әндер шырқалды, өткен оқиғалар түзетілді. Бала өзінің елі-ең жақсы деген оймен өсуі керек, өйткені ол көңілді балалық шақты қамтамасыз етеді, жастық шақтағы кәсіпті таңдауда қолдайды және кемел жастағы қиындықтардан қорғайды. Сондықтан рәміздерді, құқықтық жүйені зерттеуге, көрнекті адамдардың іс-әрекеттерімен танысуға үлкен мән беріледі [3]. Бірақ мемлекеттен қайтарымы жоқ елде, жеке тұлға өзінің жеке басын құрбан етуге дайындығының орнына алғандығын көрмейді, патриотизм проблемасы әсіресе өткір болып отыр. Кейде оны жасанды түрде өсіру үшін билік әрекет етеді. Көптеген адамдар «ұлтшылдық» және «патриотизм» ұғымдарын шатастырады, тіпті сөздіктерде де патриотизм - бұл Отанға және өз халқына деген сүйіспеншілік. Тәжірибелі лингвистер түсініктерді ауыстырудағы мұндай қатені көрсетеді. Отанға деген махаббат-бұл жерге, табиғатқа, ана тіліне және мемлекетке деген сезім. Бұл патриотизм-өз үйіне деген сүйіспеншіліктің кеңейтілген ұғымдары. Халыққа деген махаббат - Отан сүйгіштіктен ерте туған адамдарға деген сүйіспеншіліктің кең ұғымы. Бұл ұлтшылдық, ұлтқа деген адалдықты сезіну, бұл туудан туындайды [4].

Мамандардың пікірінше, бұл - табиғи психикалық жағдай, ол өзгенің қолынан қорғауға, оны басқа маскамен тануға дайын. Отаншылсыз өмір сүру қиын, өйткені әрбір адамның басты құндылықтары болуы керек, олар үшін қорқынышты жеңу және тіпті өлімге бару керек. Тек үлкен патриоттықтың арқасында кеңестік адамдар екінші дүниежүзілік соғысты жеңіп, миллиондаған өмір сүру бағасымен жаудың төбесін тоқтата алды.

Патриот – бұл мемлекет тағдыры үшін әрқашан бірінші орында болатын тұлға. Бірақ мұндай қарым-қатынас адам сенімді болғанда ғана пайда болады: оның елі ауыр уақытта қорғайды, отбасына көмек көрсетеді. Сондықтан да, қайғыда өмір сүргендерді патриот болуға мәжбүрлеуге болмайды, адамдар мақтан тұтуға тиіс және нақты нені, өзінің әл-ауқатын, тылын, жетістіктерін нақты қорғауға тиіс.

Қазақстандық патриотизм-посткеңестік кеңістікте алғашқылардың бірі болып алға жылжып, жаңа мемлекет құрып, өзінің өршіл, ауқымды өзгерістерімен ғана емес, шетелдік саясаткерлер мен мемлекет көшбасшыларын, сондай-ақ өз отандастарын таң қалдыра отырып, өзінің Отанын мақтан тұтудың маңызды негізі. Қазір қазақстандық патриотизмді тәрбиелеу туралы көп айтылады. Бұл ұғымның мәні неде? Оның негізгі қағидалары қандай? Қазақстанның жаңа тарихының соңғы бір жарым онжылдығында, бәлкім, бірде-бір идеологиялық құндылық осындай қайта ойлауға, демек, патриотизм сияқты сынақтарға ұшырамаған. Қайта құру уақытының тән ерекшелігі әртүрлі догмалар мен постулаттардың қирауы болды. Патриотизм — бұрынғы стереотиптерден Бос жаңа демократиялық қоғам құруға кедергі келтіретін құндылық. Біздің қоғамымыздың маңызды бөлігі үшін қандай да бір кезеңде "басу" жаңа идеология болды. Уақыт өте өзінің мемлекеттік бағдарламасы бар жаңа мемлекеттер пайда болды. Біздің жас Қазақстан Республикасы да ерекше болған жоқ.

Бүгінгі Қазақстандықтар өз тағдырының иелері. Бұл туралы Мемлекет басшысы өзінің «Қазақстан жолы» кітабында айтқан. Қазіргі Қазақстанның көптеген жетістіктерін біз Президентіміздің есімімен, оның саяси ерік-жігерімен, дана көріністерімен, жоғары патриоттық сезіммен және Қазақстанды әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосуға қабілетті экономикалық күшті, демократиялық мемлекет етуге зор ниетпен байланыстырамыз [5].

Қазақстандық патриотизм – бұл ерекше нәрсе, өйткені бұл жағдайда әңгіме көп ұлтты Қазақстан халқының отан үшін ортақ бір елге деген қарым-қатынасы туралы болып отыр. Қазақстан көпұлтты мемлекетке айналды. Қазақстандық патриотизмнің интернационализмі посткеңестік кеңістіктегі Республикалардың ешқайсысында Қазақстан халқы Ассамблеясы сияқты беделді қоғамдық ұйым жоқ, бұл қоғамдық-саяси қозғалыстың мәртебесі өте жоғары, өйткені қоныс аударушылардың көптеген ұрпақтары Қазақстанды өз Отаны деп санайды, қазақстандық патриотизмді біз басқа этностардың тілдері мен мәдениетіне құрметпен тәрбиелейміз. Президенттің ақпан айындағы Қазақстан халқына Жолдауында мынадай сөздер айтылды: «Біз бірге болғанда, табысқа жетеміз». Біздің тамаша және бай жерімізде ұрыс-керіс туралы білмейтін және білмейтін біртұтас және көп ұлтты халық тұрады. Бұл біздің мемлекетіміздің жетістігінің кепілі. Бұл қазақстандық патриотизмнің басты көздері. Ұлы Абай өз шығармаларында халықтар достығы туралы

көп айтқан, және оның көптеген пікірлерінің мағынасы: өз мәдениетін сүю, бірақ басқаларын қорламай. Осының бәрі жаңа жалпы қазақстандық патриотизмнің іргетасын жасайды.

Отанға деген махаббат-асыл сезім, ол қазақстандық патриотизм ұғымымен ажырамас байланысты. Мұндай түсінікпен, ұлтқа қарамастан, жаңа Қазақстанның көкжиектері көрінеді. «Жүз рет естігенше бір рет көрген жақсы», - дейді халық даналығы. Бұл біздің елімізде бір кездері өмір сүріп, болған, бірақ кейбір уақытта болмаған адамдардың сөздерімен расталады. Түрлендіру көрініп тұр. Барлығы өзгерді: қалалардың келбеті, халықтың өмір сүру деңгейі және біздің республикамызға деген қатынасы. Енді әрбір қазақстандық өзінің жас демократиялық мемлекетке жататындығын мақтан тұтады. Біздің адамдарымызға еліміздің, біздің жас елордамыздың қалай өзгергенін көруге мүмкіндік болғаны жақсы. Санаулы күннен кейін өзінің алғашқы 10 жылдық мерейтойын тойлайтын Астана біздің жас демократиялық мемлекетте болып жатқан барлық өзгерістер көрініс тапқан айна ретінде. Қазақстан бүкіл әлемге барлық халықтар бейбітшілік пен келісімде өмір сүруі тиіс екендігін тағы да дәлелдейді [6]. Сондықтан, біздің партияның Көшбасшысы Нұрсұлтан Назарбаев айтқандай, жаңа мемлекетті құрудың маңызды факторы қазақстандық патриотизм болып табылады. Бүгін мен «Жас Отан» жастар қанатының пікірлестерім сияқты, көптеген Қазақстан сияқты, ұлттық тиесілілігі мен діни нанымдарына қарамастан, мақтанышпен айтамын: "Мен өз елімнің патриотымын!" Қазақстандық патриотизм-посткеңестік кеңістікте алғашқылардың бірі болып алға жылжып, жаңа мемлекет құрып, өзінің өршіл, ауқымды өзгерістерімен ғана емес, шетелдік саясаткерлер мен мемлекет көшбасшыларын, сондай-ақ өз отандастарын таң қалдыра отырып, өзінің Отанын мақтан тұтудың маңызды негізі. Қазір қазақстандық патриотизмді тәрбиелеу туралы көп айтылады. Бұл ұғымның мәні неде? Оның негізгі қағидалары қандай? Қазақстанның жаңа тарихының соңғы бір жарым онжылдығында, бәлкім, бірде-бір идеологиялық құндылық осындай қайта ойлауға, демек, патриотизм сияқты сынақтарға ұшырамаған. Қайта құру уақытының тән ерекшелігі әртүрлі догмалар мен постулаттардың қирауы болды. Патриотизм — бұрынғы стереотиптерден Бос жаңа демократиялық қоғам құруға кедергі келтіретін құндылық. Біздің қоғамымыздың маңызды бөлігі үшін қандай да бір кезеңде "басу" жаңа идеология болды. Уақыт өте. Өзінің мемлекеттік бағдарламасы бар жаңа мемлекеттер пайда болды. Біздің жас Қазақстан Республикасы да ерекше болған жоқ. Отаншылсыз жаңа күшті мемлекет құру, адамдарға олардың азаматтық борышын түсінуді және заңды құрметтеуді үйрету мүмкін емес екен. Біздің еліміздің Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың "біз өзіміз өзгердік, біздің ой-санамыз бен дүниетанымымыз өзгерді. Біз тек өз еңбегіміз әл-ауқат көзі болатынын, ал мемлекет бұл үшін қажетті жағдай жасауы тиіс екенін ерекше ескертусіз түсіндік". Патриоттық ұғымның өзі өте терең, қиын-опенимое мәнге ие.

Отан сезімі-қасиетті сезім. Адам қай жерде болса да, туған жері оны энергетикамен қоректендіреді [7]. Ал Отанға деген махаббат бұл байланысты күшейтеді. Адам, тіпті қуғынға ұшыраған, күшті сезінеді, оны бұзу қиын. Сондықтан барлық уақытта елден қайтып оралу құқығынсыз қайта жіберу тек өлім жазасымен салыстыруға болатын ең қатал жазалау шараларының бірі болып табылады. Отанға деген махаббат табиғатына қарай да, басқа да сияқты құпия. Қандай да бір оқиғадан кейін патриот болуға болмайды. Патриотизм біртіндеп санада қалыптасады. Алдымен ол отбасы мен мектепте тәрбиеленеді, дегенмен көптеген отбасылар осы мәселеге әлі де көңіл бөлмейді. Патриотизм халық өмірінің барлық салаларымен, қоғамның күш-жігерімен қалыптасады [8].

Біздің еліміздің тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «біз өзіміз өзгердік, біздің ой-санамыз бен дүниетанымымыз өзгерді. Біз тек өз еңбегіміз әл-ауқат көзі болатынын, ал мемлекет бұл үшін қажетті жағдай жасауы тиіс екенін ерекше ескертусіз түсіндік». Патриоттық ұғымның өзі өте терең, қиын- мәнге ие. Отанға деген сезімі-қасиетті сезім. Адам қай жерде болса да, туған жерінің энергетикасымен қоректендіреді. Ал Отанға деген махаббат бұл байланысты күшейтеді. Адам, тіпті қуғынға ұшыраған, күшті сезінеді, оны бұзу қиын [9]. Сондықтан барлық уақытта елден қайтып оралу құқығынсыз қайта жіберу тек өлім жазасымен салыстыруға болатын ең қатал жазалау шараларының бірі болып табылады. Отанға деген махаббат табиғатына қарай да, басқа да сияқты құпия. Қандай да бір оқиғадан кейін патриот болуға болмайды. Патриотизм біртіндеп санада қалыптасады. Алдымен ол отбасы мен мектепте тәрбиеленеді, дегенмен көптеген отбасылар осы мәселеге әлі де көңіл бөлмейді. Патриотизм халық өмірінің барлық салаларымен, қоғамның күш-жігерімен қалыптасады. Отаншылдық - бұл өз Отанының, өз елінің игілігі үшін қиын жағдайларда, тағдыр сынағы кезінде еңбек етсең, оны қорғайсың, дәстүрінді сақтайсың, заңдарды сақтайсың. Жеке ұлттық экономикаға, отандық өндірушілердің өсуіне, жеке Күштерге деген қамқорлықсыз адамдардың өмірін жақсарту мүмкін емес. Өз тарихын, аға ұрпақтың істері мен дәстүрлерін құрметтей отырып, моральдық сау жастарды өсіру мүмкін емес. Ұлттық мақтаныш пен ұлттық қадір-қасиеттің қайта түлеуінен адамдарды жоғары істерге шабыттандыру мүмкін емес. Тарихты еске

түсірейік. Ұлы Отан соғысы барысында, жас Кеңес мемлекетінің тағдыры туралы мәселе шешілген кезде, халық пен армия фашистік Германиядан рухани-адамгершілік басымдықтың негізі болып табылатын күшінде болмаған патриотизмді көрсетті [10].

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Токтаров Б. Патриотизм. Что это значит? // Мысль-2011.-№9.-С.24-26.
2. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан- 15 желтоқсан 2012. - Б. 1–5.
3. Бегалин С. Шығармалар жинағы. -Алматы: Жазушы, 1966.-246б.
4. Кенжалин Ж. Ұлт рухын ұлықтаған ұрпақпыз. – Алматы: Парасат, 2005.-361 б.
5. Жанайдаров О. Менің елім- Қазақстан.-Алматы: Балауса, 2003. -289 б.
6. Отансүйгіштік тәрбие-басты міндет //Қазақстан мектебі. - 2005. - №5-6.-Б,36-39.
7. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның болашағы-қоғамның идеялық бірлігінде».-Алматы: Кітап,-2007.-372 б.
8. Ұлттық патриотизм негіздері. Оқу құралы.-Алматы: Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты, 2004.
9. «Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы». Қ.Р. Президентінің Жарлығы.
10. Қойгелдинова А., Шәріпбеков О. // Егемен Қазақстан.-12 қаңтар 2013.-Б.11.

РЕЗЮМЕ / RESUME

Баймуканова Маржангуль Токтаровна

Жомарт Жанасыл

**Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Караганда,
Республика Казахстан**

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ПАТРИОТИЗМ»

В статье представлен анализ понятия патриотизма в социально-педагогической литературе. В статье авторы отмечают особенную силу патриотизма, которая направлена на формирование любви к истории и культуре своего народа, а также гордости за свой народ как нравственную ценность. В настоящее время у подрастающего поколения воспитываются все компоненты патриотизма: мышление, чувства, стремления, мотивы, учитывая учебный материал о родной стране, родной земле, легенды о подвигах, сохранившие нашу землю. У учащейся молодежи необходимо воспитывать высокое патриотическое сознание, гражданскую ответственность, социально активность, отмечается в работах отечественные и зарубежные исследователей, рассматривающие вопросы совершенствования духовно-нравственного развития общества и личности. Они рассматривались в статье «казахстанский патриотизм» рассматривается как «консолидирующий духовно-политический фактор», как новая парадигма государственной политики и идеологии.

Цель научной статьи - дать характеристику современным историческим событиям, способствующие правильному формированию политических взглядов учащихся; воспитать любовь и уважение к своему народу, истории страны; продолжить формирование активной гражданской позиции и бережного отношения к ветеранам ВОВ и воинам-интернационалистам.

Ключевые слова: патриот, патриотизм, идеология, национализм, ассамблея, Родина, лингвист, патриотизм, государство, традиции, менталитет, нация, демократия, история, личность.

Baymukanova Marzhangul

Zhomart Zhanasil

**Karaganda State University named after academician Ye.A. Buketov, Karaganda,
Republic of Kazakhstan**

SOCIO-PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE CONCEPT «PATRIOTISM»

The article presents an analysis of the concept of patriotism in socio-pedagogical literature. In the article, the authors note the special power of patriotism, which is aimed at forming a love for the history and culture of their people, as well as pride in their people as a moral value. Currently, the younger generation is being educated all the components of patriotism: thinking, feelings, aspirations, motives, taking into account the educational material about the native country, the native land, the legends of exploits that have preserved our land. Students need to cultivate a high Patriotic consciousness, civic responsibility, and social activity, as noted in the works of domestic and foreign researchers who consider the issues of improving the spiritual

and moral development of society and the individual. They were considered in the article «Kazakhstan's patriotism» is considered as a «consolidating spiritual and political factor», as a new paradigm of state policy and ideology.

The purpose of scientific state is to characterize modern historical events that contribute to the proper formation of the political views of students; to foster love and respect for its people, the history of the country; to continue to encourage active citizenship and respect for veterans and soldiers-internationalists.

Keywords: patriot, patriotism, ideology, nationalism, Assembly, homeland, linguist, patriotism, state, traditions, mentality, nation, democracy, history, personality.

List of references:

1. Toktarov S. Patriotism. What does it mean? // Thought-2011. - № 9. - Pp. 24-26.
2. Message of N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan // Egemen Kazakhstan - December 15, 2012. - p. 1-5.
3. Collection of works by S. Begalin. - Moscow: Higher school, 1966.-
4. Kenzhalin G.-a descendant who exalted the spirit of the nation. - Almaty: Parasat, 2005. -361 p.
5. O. zhanaydarov my country-Kazakhstan.- Almaty: Balausa, 2003. -289 p.
6. Patriotic education-the main task // Kazakhstan school. - 2005. - № 5-6. - P. 36-39.
7. N. A. Nazarbayev "the future of Kazakhstan is in the ideological unity of society".- Almaty: Kniga, 2007. -372 p.
8. The foundations of national patriotism. Studies'.stipend.- Almaty: Kazakh state women's pedagogical Institute, 2004.
9. "On the state program of Patriotic education of citizens of the Republic of Kazakhstan for 2006-2008". Decree Of the President of the Republic of Kazakhstan.
10. S. Koygeldinova, Sarypbekov O. // Kazakhstanskaya Pravda.- January 12, 2013. - B. 11.

УДК 37.013.

МРНТИ 77.03. 07

Марат Тұрымұлы Бодеев

marat_sport@mail.ru

Бауыржан Болатұлы Жұмабай

bauka_volleyball@mail.ru

Толеген Шалатаевич Сериков

tolegenserikov@mail.ru

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,

Қазақстан Республикасы

Бекнур Бекбаевич Смагулов

Smagulov_B@krg.nish.edu.kz

Қарағанды қаласының химия-биология бағытындағы Назарбаев зияткерлік мектебі,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫН ЖАҢҒЫРТУ АРҚЫЛЫ САБАҚТЫҢ САПАСЫН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада білім беру кеңістігінде болып жатқан реформалар, оның ішінде жаңартылған мазмұндағы дене шынықтыру пәнін дамыту, сонымен қатар сабақтың сапасын арттыру арқылы мектеп оқушыларының денсаулықтарын жақсарту мәселелері қарастырылған. Оқушылардың дербес ерекшеліктерін, дайындық деңгейлері мен белгілі бір спорт түріне деген қызығушылықтарын ескере отырып ұйымдастырылған жаңартылған мазмұндағы білім беру процесі ағзаның қалыпты дамуына және күн тәртібін сақтауға ықпал ететіні белгілі. Сонымен қатар, мектеп қабырғасында ұйымдастырылатын спорт үйірмелерінің де маңызы жоғары. Зерттеу жұмысы көрсеткендей, жалпы білім беру мектептері мен Назарбаев зияткерлік мектептерінде білім алатын оқушыларында дене тәрбиесіне деген көзқарастарында айырмашылықтар бар. Ол айырмашылықтар сынып жоғарылаған сайын өзгереді. Назарбаев зияткерлік мектептерінде білім алатын оқушылардың қимыл-қозғалыс белсенділіктерінің төмен болуына басқа пәндер бойынша берілетін жүктемелердің жоғары болуы, аз қимылдау салтының әсер ететіні белгілі болды.

Кілтті сөздер: жаңартылған мазмұндағы дене тәрбиесі, дене сапалары, қимыл-қозғалыс белсенділігі, спорт үйірмелері.

XXI ғасыр өскін ұрпаққа жаңа міндеттер жүктейді, оның құндылық ұстанымына өзгерістер енгізіп, оқушылардың білі алуға деген ынта-жігерлеріне, ұстаздың педагогикалық технологияларына түзетулер енгізу қажеттіліктерін айқындайды. Ол үшін білім беру мазмұнын жаңартып, біліктілігі жоғары мамандарды қажет ететін қоғамның талабын қанағаттандыру керек.

Жаңартылған мазмұн оқушының қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес білім алуларына мүмкіндік беріп, өмірдегі өз орындарын табуға ықпал етеді. Әрине, терең білім береміз деп, оқу жүктемелерін шамадан тыс арттыру арқылы баланың денсаулығына теріс әсер етуі мүмкін екендігін де жоққа шығара алмаймыз. Себебі, білім деңгейін арттыру кезінде денсаулық құндылықтары елеусіз қалып, екінші кезекте қалып қойып жатады. Балалардың көпшілігі дерлік дене тәрбиесінің құндылықтарын мойындамай, оларды өз өмірлеріне серік етпейді. Соның салдарынан дене мәдениеті төмендеп, қимыл-қозғалыс белсенділігі артта қалады [1].

Сапа – қазіргі білім беру саласының басты мәселелерінің бірі. Оқу-тәрбие жұмыстарына деген талаптардың өзгеруі, шексіз реформалардың әсерінен білім деңгейінің төмендегені де белгілі және оның дене шынықтыру сабағына да қатысы бар.

Білім беру жүйесіндегі көптеген өзгерістер, ұстаздардың білім деңгейлері мен материалдық-техникалық базаның заманауи талаптарға сәйкес келмеуі, оқушылардың дене шынықтыру пәнінің өмірдегі маңызын түсінбеулері, дене тәрбиесі процесіне жаңа ақпараттық технология жетістіктерінің дұрыс енгізілмеуі басты себеп болып табылады [2-4].

Дене тәрбиесі және спорт саласында туындаған мәселелер ғылыми-әдістемелік тұрғыдан жан-жақты зерттелді дегеннің өзінде сабақтың сапасын арттыру арқылы балалардың денсаулықтарын қалыптастыру және нығайту проблемасы өзінің өзектілігін жоғалтқан жоқ. Әрине, қосымша сағаттар бөлініп, түрлі үйірмелер ашылуда, дегенмен дене шынықтыру сабағының мазмұнын жаңғырту, қазіргі заманғы жетістіктерді оқу процесіне енгізу мәселелері әлі де болса зерттеуді және зерделеуді қажет етеді. Ол үшін пәннің қызмет етуіне және дамуына ықпал ететін әдістемелік-ұйымдастырушы шарттар құрып, оқушылардың дене мәдениетін арттыратын жүйелі жол іздестіру қажет [5].

Аталған мәселелерді тиімді ұйымдастыру және шешу үшін дене шынықтыру сабағының сапасын қамтамасыз ететін әдістемелік-ұйымдастыру жолдарды анықтау және ғылыми тұрғыдан негіздеу қажет. Ал ол үшін жалпы білім беру ұйымдарындағы жаңартылған мазмұндағы дене шынықтыру пәнінің ұйымдастырылу ерекшеліктерін анықтап, оқушылардың жаңартылған мазмұндағы дене шынықтыру пәніне деген көзқарастарын зерделеу қажет және жеке тұлғаның дене мәдениетін қалыптастыратын үлгі құру қажет деп болжам айтуға болады.

Жалпы білім беру мектептерінде оқытылатын жаңартылған мазмұндағы дене шынықтыру пәні оқушыларды жаңашылдыққа дербестікке, ізденімпаздыққа, батылдыққа, жауапкершілікке тәрбиелеуі тиіс. Мұғалімдер аталған қасиеттерді оқыту мен үйретудің түрлі стратегияларын қолдана отырып тәрбиелейді деп болжанады және оларға мыналар жатады:

әрбір оқушының ой-пікірін тыңдай отырып, дамыту мақсатында олардың бойында бар білім, біліктілік және дағдыларды пайдалану;

тапсырмалар мен орындалатын іс-әрекеттерді мұқият іріктеу арқылы оқушыларды ынталандыра әрі дамыта отырып оқыту;

мәселелерді жобалау және оны оқушының дайындық деңгейін қарай құру;

оқушылардың ізденуіне мүмкіндік беретін, туындаған мәселені шығармашылық жолмен шешуін қолдайтын жол;

оқушылардың сыни тұрғыдан ойлана білу дағдыларын дамыту;

топтасып және дербес жұмыс істеуді ұйымдастыру. Яғни, аталған жағдайлар мектепте қабырғасында спорт үйірмелері немесе арнайы спорт мектептері мен клубтарында белгілі бір спорт түрлерімен шұғылдану, оқушылардың танымдық бағыттағы ұстанымдарына деген көзқарастарын айқындайды.

Сонымен, дене тәрбиесін оқытудың дәстүрлі жүйесі мектеп оқушыларының дене мәдениеті құндылықтарын игерулеріне қажет белсенділіктерін ұйымдастыруды толыққанды қамтамасыз ете алмайды. Олардың көпшілігінің таңдап алған спорт түрімен шұғылдану арқылы өз қажеттіліктері қанағаттандыруға мүмкіндіктері жоқ. Сондықтан, оқушының дербес ерекшеліктері мен спортқа деген қызығушылықтарын ескере отырып, дене шынықтыру пәнінің базалық және вариативті бөлімдерін оңтайлы үйлестіру керек. Біздің пікірімізше, жалпы білім беру ұйымдарында дене тәрбиесінің

мазмұны мен құрылымын жетілдірудің басым бағыттарына оңтайлы әдістемелік-ұйымдастыру және әлеуметтік-психологиялық шарттарды қалыптастыруға арналған келесі үш бағытты ұсынған дұрыс:

- таңдап алған спорт түрі бойынша жаттығу;
- жалпы дамыту жаттығулары;
- сауықтыру және бейімдеуге арналған дене мәдениеті.

Бұл дегеніміз, мектептегі дәстүрлі дене шынықтырудың практикалық түрінен бас тарту; дене шынықтыру сабағын оқушылардың дене дайындықтарын спорттық мәдениет бағытында қайта құру; сабақты оқушының дербес ерекшеліктері мен қызығушылықтарын, дайындық деңгейлерін ескере отырып құру; оқушылардың дене мүмкіндіктері мен әлеуеті туралы ақпараттар негізінде спорт түрін таңдауға мүмкіндік беру; сабақтың нұсқалары, өту қарқынын жоспарлауға мүмкіндік беру.

Өз беттерімен дене қабілеттерін жетілдіруге деген ұмтылысты қалыптастыруды келесі педагогикалық іс-әрекеттер арқылы іске асыруға болады: танымдық және практикалық іс-әрекеттерді ынталандыру; оқыту мен тәрбиелеудің белсенді әдістерін қолдану; жаппай бұқара-спорттық түрдегі жүйені құру және енгізу; дербес дене шынықтырумен шұғылдануды бақылау, өздік реттеу және сараптау; дене шынықтыру сабағының сапасын арттыру; жобалық әрекеттер әдісін қолдану.

Міне, зерттеу жұмысымызды осы аталған іс-әрекеттерді зерттеу мақсатында құрдық. Қарағанды қаласының Назарбаев Зияткерлік мектебі (НЗМ) және Қарағанды қаласының №36 жалпы білім беру мектептерінің (ЖББМ) 7-11 сынып оқушыларының дене шынықтыру сабағына деген көзқарастарының динамикасын зерттей келе келесі нәтижелерге қол жеткіздік. 7-сыныпта оқитын ұлдардың спорт үйірмелеріне қатысуының орташа көрсеткіштері мынадай екенін жүргізілген талдаулар көрсетті: орташа көрсеткіш 32,55% құрады (ЖББМ – 34,3% және НЗМ – 30,8%), ал қыздарда 23,35% құрады (тиісінше 25,5 және 21,2).

Сонымен қатар, оқушылармен саулнама жүргізілді, сабаққа хронометраж жасалды және олардың дене дайындықтарын анықтау үшін келесі қорытынды сынақтар қабылданды: 30 м жүгіру, 3×10 алға-артқа жүгіру, кермеде тартылу (ұлдар), кермеде асылып жатып тартылу (қыздар), түрегеп тұрған қалыптан алға еңкею, бір орыннан ұзындыққа секіру және 6 минуттық жүгіру.

Кестеден көріп отырғанымыздай, спорт үйірмелеріне жүйелі түрде қатысатын ұлдар мен қыздардың саны НЗМ-де төмендеу. Спорт үйірмелеріне жүйелі қатысатын балалардың көрсеткіштерін зерттеген кезде, ЖББМ белсенді-танымдық ұстанымдары жоғары екендігін аңғарамыз (1-кесте).

1-кесте. Спорт үйірмелерінде жүйелі шұғылданатын оқушылар санының өзгеру динамикасы, %

2017-2018 оқу ж. (7сын.ұл)	2018-2019 оқу ж. (8сын.ұл)	2019-2020 оқу ж. (9сын. ұл)	2017-2018 оқу ж. (7сын. қыз)	2018-2019 оқу ж. (8сын.қыз)	2019-2020 оқу ж. (9сын.қыз)
ЖББМ	ЖББМ	ЖББМ	ЖББМ	ЖББМ	ЖББМ
36,5%	34,3%	32,1%	26,3%	25,7%	24,6%
НЗМ	НЗМ	НЗМ	НЗМ	НЗМ	НЗМ
32,2%	31,0%	29,1%	24,1	23,3	19,9

Оқыту жүйесі әртүрлі мектеп оқушыларының спорт үйірмелеріне қатысу көрсеткіштерін салыстыра отырып, ЖББМ және НЗМ-нің спорт үйірмелеріне жүйелі қатысатын ұлдардың саны жоғары екендігін анықтадық ($p < 0,05$).

ЖББМ және НЗМ білім алатын оқушылардың айырмашылықтарын салыстыру, спорт үйірмелеріне жүйелі қатысатындар арасындағы айырмашылықтың ұлдар арасында 14-15 жас, ал қыздар арасында 15-16 жас аралығында шарықтау шегіне жететіндігін көрсетті. Мысалы, 7-сыныпта оқитын ұлдардың айырмашылығы 6,6% құраса, 8-сыныпта бұл көрсеткіш сәл төмендеді де, 9-сыныпта 4 есеге ұлғайды және 25,2 пайызды құрады.

Спорт үйірмелеріне қатысатын қыздардың көзқарастары төмендегідей болды: 7-сыныпта ЖББМ және НЗМ арасындағы айырмашылық 0,7% құраса, 8-сыныпта ол көрсеткіш 5,9%, ал 9-сыныпта 2,5 есеге ұлғайды және 14,7% құрады. ЖББМ 10-сыныбында оқитын қыздардың дене тәрбиесіне деген көзқарастары 15,6% жоғары болып шықты.

Зерттеулер көрсеткендей, оқыту жүйесіндегі өзгерістерге қарамастан, 7-8 сынып оқушыларының арасында дене тәрбиесіне деген көзқараста статистикалық өзгеріс көп болған жоқ.

Балалардың дене тәрбиесіне деген көзқарастарын саралай келе, 9-11 сынып аралығында спорт үйірмелеріне жүйелі қатысатын балалар арасында статистикалық көп өзгеріс байқалмады ($p=0,005$). Бұл кезең аралығында «Дене шынықтыру» сабағына деген белсенділіктері төмендегендігін аңғаруға болады.

Оқушылардың дене тәрбиесіне деген көзқарастарын, олардың апта ішіндегі белсенділіктері бойынша бағалауға болады. Оқушылардың апталық циклдегі белсенділіктеріне хронометраж жасай отырып, олардың қимыл-қозғалыс белсенділіктері қажетті деңгейге жетпейді деген тұжырымға келдік. Мысалы, НЗМ-нің 7-сынып оқушыларының апталық қимыл-қозғалыс белсенділіктері нормаға сәйкес 3-4 сағат болу керек, ал іс жүзінде 2 сағатты ғана құрады. ЖББМ білім алатын 7-сынып оқушыларының қимыл-қозғалыс белсенділіктері орташа есеппен 3 сағат 12 минутты құрады. НЗМ оқушыларының қимыл-қозғалыс белсенділіктеріндегі мұндай теріс көрсеткішті балалардың басқа пәндерге дайындалуға жұмсайтын уақыттарымен түсіндіруге болады. НЗМ оқушы қыздары дене жаттығуларымен шұғылдануға арналған бос уақыттарын теледидар көру, ғаламторда отыру және компьютердегі ойындарға арнайтындары белгілі болды. Аталған жағдайды балалардың сабақ тапсырмаларын орындауға ұзақ уақыт отыру арқылы аз қимылдау әдетінің қалыптасу салдарымен түсіндіруге болады.

Сонымен, жүргізілген талдау нәтижесінде, НЗМ оқушыларының қимыл-қозғалыс белсенділіктерінің төмендеп кеткендігін анықтадық. Оның ішінде 7-11 сынып қыздарының оқу жылы ішіндегі тәуліктік белсенділіктері 32,4%, ұлдарда 24,2% төмендеген және ЖББМ білім алатын балалардың да тәуліктік белсенділіктерінде төмендеу байқалды. Алайда қыз балалардың белсенділіктері тиісті деңгейден 20% көрсетсе, ер балаларда 7,7% көрсетті.

Аталған жағдайлар, жаңартылған мазмұндағы дене шынықтыру сабағы бойынша шешімін таппаған мәселелердің бар екендігін, мәселенің өзектілігінің жоғалмағандығын көрсетті және осы бағыттағы зерттеу жұмысымызды жалғастыру керек екендігін дәлелдеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. <http://adilet.zan.kz/rus>
2. Омарова Р.С. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушылардың шығармашылық қызығушылығын қалыптастырудың дидактикалық негіздері: пед.ғ.д. ... дис.– Түркістан, 2008. – 370 б.
3. Иманбетов А.Н., Кулейменов А.Ж., Мускунов Қ.С. Ұлттық спорт ойындарындағы құндылықтардың патриоттық тәрбие берудегі орны. – Қарағанды университетінің хабаршысы. – Педагогика сериясы, 2010. – № 2 (58). – Б. 136 – 139.
4. Касымова А.С. Развитие информационной культуры и социальной компетентности обучающихся в условиях модернизации. /„Әлеуметтік жаңғырту жағдайында білім беру жүйесін жетілдіру“ халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Астана, 2013. – Б. 16-19.
5. Қасымбекова С.И. Научно-педагогические основы формирования физической культуры учащихся молодежи: дисс. д.п.н.: 13.00.04. – Алматы, 2002. – 306 с.

РЕЗЮМЕ / RESUME

**Бодеев Марат Турымович
Жұмабай Бауыржан Болатұлы
Сериков Толеген Шалатаевич**

**Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганды,
Республика Казахстан
Смагулов Бекнур Бекбаевич**

**Назарбаев интеллектуальная школа биолого-химического направления города Караганды,
Караганды, Республика Казахстан**

ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА УРОКОВ ЧЕРЕЗ ОБНОВЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ УРОКОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассмотрены реформы, происходящие в образовательном пространстве, в том числе развитие предмета физической культуры обновленного содержания, а также вопросы улучшения здоровья школьников путем повышения качества уроков. Как известно, образовательный процесс обновленного содержания, организованный с учетом индивидуальных особенностей учащихся, уровней подготовки и интереса к определенному виду спорта, способствует нормальному развитию организма и соблюдению режима дня. Также, большое значение имеют спортивные секции,

организуемые в образовательных учреждениях. Как показывает исследовательская работа, у учащихся, обучающихся в общеобразовательных школах и Назарбаев интеллектуальных школах, существуют различия в отношении к физическому воспитанию, и оно меняется с возрастом. На низкую двигательную активность учащихся, обучающихся в Назарбаев интеллектуальных школах, влияет высокая нагрузка по другим предметам, а также малоподвижный образ жизни.

Ключевые слова: физическая культура обновленного содержания, физические качества, двигательная активность, спортивные секции.

Bodeyev Marat
Zhumabai Bauyrzhan
Karaganda State University named after academician Ye.A. Buketov, Karaganda,
Republic of Kazakhstan
Smagulov Beknur

Nazarbayev Intellectual School, Karaganda, Republic of Kazakhstan

The article discusses the reforms taking place in the educational space, including the development of the subject of physical culture of updated content, as well as issues of improving the health of students by improving the quality of lessons. As you know, the educational process of updated content, organized taking into account the individual characteristics of students, training levels and interest in a particular sport, contributes to the normal development of the body and compliance with the daily routine. Also, sports sections organized in educational institutions are of great importance. Research shows that students studying in General education schools and Nazarbayev Intellectual schools have different attitudes to physical education, and it changes with age. The low motor activity of students studying in Nazarbayev intellectual schools is affected by a high load on other subjects, as well as a sedentary lifestyle.

Keywords: updated physical culture, physical qualities, motor activity, sports sections.

1. The state program of development of education and science in the Republic of Kazakhstan for 2016-2019. <http://adilet.zan.kz/rus>

2. Omarova RS Didactic bases of formation of creative interest of pupils in the conditions of new paradigm of education: doctor of pedagogical sciences ... dis. - Turkestan, 2008. - 370 p.

3. Imanbetov AN, Kuleimenov A.Zh., Muskunov KS The role of values in patriotic education in national sports. - Bulletin of Karaganda University. - Pedagogy Series, 2010. - № 2 (58). - Б. 136 - 139.

4. Kasymova AS Develop information culture and social competence of students in the conditions of modernization. / Proceedings of the international scientific-practical conference "Improving the education system in the context of social modernization." - Astana, 2013. - В. 16-19.

5. Kasymbekova SI Scientific and pedagogical bases of formation of physical culture of youth: diss. Ph.D. : 13.00.04. - Almaty, 2002. - 306 p.

ӘОЖ 378

ҒТАХР 14.35.01.

Асемгуль Айтболатовна Есмагулова
24.07.84@mail.ru

Галия Тюляковна Таликова
Talikova_galiya@mail.ru

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ТҰЛҒАНЫҢ БАҒЫТТЫЛЫҒЫ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада болашақ педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің негізі ретінде тұлғаның бағыттылығы, мамандық таңдаудағы оның рөлі қарастырылған.

Кілтті сөздер: кәсіби бағыттылық, болашақ маман, кәсіби білім, педагогикалық үдеріс, тұлға бағыттылығы.

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде маман білімді, еркін және сын тұрғысынан ойлай алатын, зерттеу жұмысына, өзінің кәсіби-тұлғалық қалыптасуының стратегиясын жобалауда жеке көзқарасты

жүзеге асыруға дайын, өзінің кәсіби іс-әрекетінде өзін - өзі белсендіруге, жеке мәртебесі мен беделіне ие болуға қабілетті және аса маңыздысы кәсіби құзыретті болуы тиіс.

Кәсіби бағыттылық кез келген бейіндегі маманның жетекші сипаттамаларының бірі. Кәсіби бағыттылық - кәсіби тұлғаның жетекші қасиеті, өзінің күші мен қабілетін таңдап алған кәсіпте қолдануға итермелеу жүйесінің ерекшеліктері. Ол кәсіпке деген оң көзқараспен, оның мақсаттары мен міндеттерін мақұлдаумен, өзіне қол жеткізуге және шешуге деген қажеттілігімен сыналатын, оның басты жеке ұмтылыстары мен өмірге бейімділігіне, жеке қабілеттеріне, өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі бекіту мүмкіндіктеріне, оның қиындықтарына өлшенген қарым-қатынасымен сипатталады[1].

Кәсіби бағыттың кендігі - бұл адамның өз қызметінде қоятын мотивтер мен мақсаттар қажеттілігінің әртүрлі мүдделерінің көлемі. Дүниетаным мен идеалдардың, мүдделердің, бейімділіктің және өмірлік ұмтылыстардың тұрақтылығы салыстырмалы икемділік пен қозғалушылық кезінде бағыттылықтың орнықтылығын анықтайды.

Оның қарқындылығы адамның мүдделерін, мотивтер мен мақсаттардың үлгілісін сезіну дәрежесімен анықталады, ақылға қонымды ойын-сауықтан саналы ниетке дейін және белсенді талпыныстан толық сенімге дейін ауытқиды. Бағыттылық белсенді ниетпен және талпыныспен, қойылған мақсаттарға жетудегі тұлғаның табандылығымен байланысты.

Кәсіби бағыттылық болашақ мамандардың кәсіби білімін, іскерлігін және дағдыларын меңгеру және дамыту мүмкіндігін арттыратын оқытудың маңызды компоненті болып табылады. Ол оқу процесінің қозғаушы күші, студенттердің практикалық-танымдық іс-әрекетіне итермелеуші, оқыту процесінің құрамында іс-әрекет немесе басқа жағдайларда өтетіні сөзсіз.

Педагогикалық үдерісте кәсіби бағыттылық келесі функцияларды орындайды[2]:

1) психикалық қызметке жалпы ынталандырушы әсер етеді, болашақ маманның рухани күштерін практикалық-танымдық міндеттерді шешуге жұмылдырады, психикалық қызмет деңгейін арттырады, психикалық процестердің мазмұнына, олардың өту динамикасына, олардың эмоционалдық және ерік-жігеріне әсер етеді;

2) болашақ маманның жеке басын дамытудың маңызды ішкі шарты болып табылады;

3) ойлау, сенсорлық-моторлы үдерістердің өтуіне реттеуші әсер етеді, өзіндік ізденіс, шығармашылық практикалық-танымдық іс-әрекетке, өндірістік практикалық міндеттерді шешудің анағұрлым жетілдірілген тәсілдерін қолдануға итермелейді;

4) студенттердің білім, білік және дағдыларының сапасына (тереңдігі мен әрекеттілігіне, беріктігіне және тұрақтылығына) оң әсер етеді, жалпы болашақ педагогтардың зияткерлік дамуына, жекелеген психикалық үдерістердің дамуына және ойлау сапасына ықпал етеді;

5) ағзаның физиологиялық процестерін жіберуге, оның өмір сүру тонусына, мидың функционалдық жағдайына үлкен ынталандырушы әсер етеді.

Кәсіби бағыттылықтың аталған функциялары болашақ мамандардың дамуына қарай толық, тереңірек, жан-жақты көрінеді. Бұл колледж оқытушыларының неғұрлым мазмұнды оқытудағы, оны ұйымдастырудың әртүрлі нысандары мен әдістерін, яғни неғұрлым күрделі құрылым, оқу-тәрбие процесінің «құрылымы» қолданудағы педагогикалық мүмкіндіктерінің өсуіне себепші болады.

Кәсіби бағыттылықтың толықтығы деп кәсіпті таңдау себептерінің шеңбері (әртүрлілігі) түсініледі. Кәсіпке таңдап қарау көбінесе белгілі бір қызмет мазмұнының жекелеген тараптарымен, ұзақтық процесімен немесе кәсіптің қандай да бір сыртқы атрибуттарымен байланысты жеке мотивтердің туындауынан басталады.

Белгілі бір жағдайларда кәсіппен байланысты көптеген факторлар адам үшін маңызды бола алады: оның шығармашылық мүмкіндіктері, кәсіби өсу перспективалары, кәсіптің беделі, оның қоғамдық маңыздылығы, материалдық, гигиеналық және басқа еңбек жағдайлары, оның әдеттерге, мінез-құлық ерекшеліктеріне және т. б. сәйкестігі.

Бұл кәсіби бағыттылық адамның қажеттіліктерінің, мүдделерінің, идеалдарының кең шеңберіне негізделеді. Бұл ретте, бұл қызмет түрі адам үшін көпжақты мағынаға ие.

Болашақ маманның жеке басының бағыттылығын дамыту процесі өте ұзақ, ол көптеген кезеңдерден тұрады, олардың әрқайсысында тілек, орнату, мүдделер, бейімділік және басқа да ниеттер аса маңызды рөл атқарады. Студенттерді тәрбиелеу кезінде әр жолы маңызды «көпір», бір қызметтен екіншісіне, өмірдің бір кезеңінен екіншісіне мотивациялық ауысуды құрайтын тұлғаның бағыттылығын ескеру қажет. Бұл ауысу үшін болашақ маман қызметіне деген жеткілікті дамыған ниетке ие болуы керек. Тек осы жағдайда ғана ол таңдалған қызметке толыққанды кірісе алады, онда өзін дамытып, қоғамдық маңызды, пайдалы нәтижелерге қол жеткізе алады.

Тұлғаның бағыттылығын қалыптастыру процесінде тұлғаның өзін және таңдалған белгілі бір іс-әрекетті біртіндеп біріктіру жүреді. Бұл қосылыс барысында адам осы қызметтің құрамына кіретін арнайы білімді, дағдыларды ғана емес, оның мақсаттары мен себептерін де меңгереді.

Тұлғаның бағыттылығын дамыту және тиісті кәсіби мамандану процесінде адам белгілі бір қызметтің мазмұнына енеді, ал мазмұны, өз кезегінде, жеке тұлғаға енеді, оны толтыра түседі. Мұндай процестің нәтижесі жеке тұлға мен қызметтің ажырамас бірлігі болып табылады. А. Моцарт былай деп жазды: «Мен құмарлықпен қарайтын қызмет, менің қызметім, жұмысым - менің алғашқы ләззатім».

И.З. Гликманның пікірінше, тұлғаның кәсіби бағыттылығының эволюциясы белгіленген критерийлерге сәйкес оқушының (студенттің) төрт сатыға жылжуымен сипатталады[3]:

Бастауыш (бірінші) саты оқушының нақты мамандықты меңгеруге шешім қабылдап, тиісті эмоционалдық көңіл-күй, эпизодтық, ситуативтік қызығушылық, пәндік ұстаным, кейбір еңбек әдеттері бар, бірақ дербестік, бастамашылық танытпайды.

Екінші сатыда оқушы мамандыққа белгіленген ұстанымдары және тұрақты қызығушылықтары бар, ол осы жұмысқа бейімділігін көрсетеді, алайда оны оқу материалының практикалық жақтары ғана қызықтырады, қалыптасқан мақсат оған оқу-өндірістік қызметтің жалпы бағытын береді, оның өзіне сенімділік, дербестік, жауапкершілік сезімі қалыптасады.

Үшінші сатыда оқушы мамандықты меңгеруге, оған деген тұрақты қызығушылыққа, қажетті практикалық жұмыс тәжірибесіне ие болады, осы қызмет түріне қабілеттілікті, оқытудың практикалық және теориялық жақтары сияқты ерекше қызығушылықты көрсетеді; қалыптасқан дүниетаным негізінде ол қоғамдық өмірге белсене қатысады; кәсіби еңбек арқылы тұлғаның өзін-өзі бекіту процесі жүреді.

Төртінші саты таңдаған мамандыққа құмарлықпен әуестенумен сипатталады; адам және оның ісі бірыңғай тұтастыққа қосылады; кәсіби бағыттылықты дамытудың бұл сатысы айқын білінетін қабілеттері мен таңдаған мамандыққа бейімділігі, жеткілікті жоғары кәсіпқойлығы, кәсіби идеал және өзінің еңбек іс-әрекетінің жеке және қоғамдық маңыздылығына нық сенімі болған кезде қалыптасады.

Болашақ маманның кәсіби бағыттылықты қалыптастырудың үшінші және төртінші сатысына қол жеткізуі оқу және еңбек іс-әрекетінде оның одан әрі өздігінен дамуы үшін жеткілікті база болып табылады. Төртінші сатының аясында кәсіби жетілдіру мүмкіндіктері шексіз.

Мамандық туралы жаңа ақпараттың келуін, оның адамға қойылатын талаптарын қамтамасыз ететін танымдық іс-әрекет толық кәсіби бағытта (таңдаудың тікелей себептері басым) анағұрлым тиімді. Адам алдында ашылатын жаңа көкжиектер осы жағдайларда қалыптасқан бағалар мен ұсыныстардың жүйесін кеңейтетін және тереңдететін құндылық-бағдарлық іс-әрекетін ынталандыра алады.

Осылайша, тұлғаның кәсіби бағыттылығының психологиялық механизмдері кәсіби маңызды қасиеттерді анықтайтын мотивтердің, құндылықтардың, тұлғалық мәндер мен қабілеттердің көп деңгейлі күрделі құрылымы болуы мүмкін.

Оқытушы тұлғасының кәсіби-педагогикалық бағыттылығы Столяренко А. М. педагогикалық қызметтің тартымдылығын және оған оның күші мен қабілеттерінің қосылуын анықтайтын оның итермелеу жүйесі ретінде анықтайды. Сол арқылы ол оқытушының өмірлік-кәсіби ұстанымын білдіре отырып және оған құрылымды түрде мыналар енеді[4]:

- кәсіби-педагогикалық тұжырымдама, қызмет ұстанымы (ішкі қабылданған қағидатты білім беру идеялары, білім беру процесін құру және жүзеге асыру тәсілдері);

- педагогикалық мақсатқа талпынушылық (шын мәнінде оқытудағы көзделетін мақсаттар, осы оқытушыны қанағаттандыратын оның табыстылық өлшемдері туралы түсінік және т. б.);

- педагогикалық қызығушылықтар (адамға, оны қалыптастыру мәселелеріне, білім беру процесіне, оқыту мен тәрбиелеу мәселелеріне, педагогика мен психологияның ғылыми жетістіктері мен ұсыныстарына және т. б.);

- педагогикалық іс-әрекеттің мәні мен әртүрлі аспектілеріне жауап беретін себептер, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар, қызығушылықтар, қажеттіліктер.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетті талдау педагог тұлғасының кәсіби бағыттылығының бірыңғай түсінігінің, анықтауының және жалпы қабылданған құрылымының жоқтығына қарамастан, тұлғаның осы қасиетін барлық авторлар қызметтің табыстылығын анықтайтын және тұлғаның басқа да кәсіби маңызды қасиеттерін дамытуды ынталандырушы ретінде қарастыратынын көрсетті.

Болашақ педагогтың кәсіби-педагогикалық бағыттағы мәселесін кеңінен зерттеу осы бағыттың бірқатар белгілерін анықтауға алып келді:

1) тұлғаның кәсіби-педагогикалық, қоғамдық және танымдық бағыттылығының өзара байланысы (Сластенин В. А.);

2) балаларға деген қарым - қатынас, «шынайы педагогикалық бағыт»-бұл балалардың өзіне деген қызығушылыққа негізделген балалармен оқу-тәрбие жұмысына бағыттау, олардың ең жақсы адами қасиеттерін тәрбиелеу (Н. В. Кузьмина);

3) педагогикалық қызметке саналы және психологиялық дайындық (Щербаков А. И., Кирпичева А. Г.);

4) студенттің болашақ мұғалім ретінде қалыптасуы оны (студентті) объектіден тәрбие процесінің субъектісіне айналдыру болып табылады (Г. Колев);

5) педагогикалық бейімділікті дамыту негізінде педагог мамандығына тұрақты қызығушылық (Деркач Т. С.);

6) болашақ педагогтың өзінің педагогикалық міндеттеріне жауапкершілікпен қарауы (Черных А. П.).

Тұлғаның бағыттылығы динамикалық сипат болып табылады, яғни мақсатты қызмет процесінде оның дамуы және қалыптасу деңгейінің дамуы мүмкін.

Қорыта келе, студенттердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру болашақ мамандыққа деген оң көзқарас, қызығушылық, бейімділік, оған деген қабілет, өзінің біліктілігін жетілдіруге ұмтылу, таңдаған мамандығы саласында жұмыс жасай отырып, материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыруға, кәсіптің идеалдарын, көзқарастарын, нанымдарын дамытуға тәрбиелеу болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Педагогика: Жоғары педагогикалық оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. - М.: «Академия» баспа орталығы, 2011.- 380 б.

2. Мижериков В.А., Ермоленко М.Н. Мұғалім мамандығына кіріспе (Оқулық) - Мәскеу: Ресейдің педагогикалық қоғамы, 2002. - 268 б.

3. Маркова А.К. Кәсіби шеберлік психологиясы. - М.: РАГС, 2006.-308 б.

4. Құлмақ Н.Д. Мұғалім даярлаудың теориялық негіздері. - Алматы: Ғылым, 1998.- 319 б.

РЕЗЮМЕ / RESUME

Есмагулова Асемгуль Айтбулатовна

Таликова Галия Туляковна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

НАПРАВЛЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ОСНОВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В данной статье рассмотрена направленность личности как основы профессиональной компетентности будущих педагогов, ее роль в выборе профессии.

Ключевые слова: профессиональная направленность, будущий специалист, профессиональные знания, педагогический процесс, личностная направленность.

Esmagulova Asem

Talikova Galiya

«Bolashaq Academy», Karaganda, Republic of Kazakhstan

PERSONALITY ORIENTATION AS THE BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

This article examines the orientation of the individual as the basis of professional competence of future teachers, its role in choosing a profession.

Keywords: professional orientation, future specialist, professional knowledge, pedagogical process, personal orientation.

List of references:

1. Pedagogy: Textbook for students of higher pedagogical educational institutions / V.A. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. - М.: Publishing House "Academy", 2011. - 380 p.

2. Mizherikov VA, Ermolenko MN Introduction to the teaching profession (Textbook) - Moscow: Russian Pedagogical Society, 2002. - 268 p.

3. Markova AK Psychology of professional skills. - М.: РАГС, 2006.-308 б.

4. Kulmak ND Theoretical bases of teacher training. - Almaty: Science, 1998. -- 319 p.

Звягинцев Виктор Владимирович
zvaga@bk.ru
Сибирский университет потребительской кооперации,
Новосибирск, Российская Федерация

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ТЕХНОЛОГИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ. ТЕНДЕНЦИИ И РЕАЛЬНОСТЬ

В статье указывается на наличие разрыва между современными тенденциями технологизации и цифровизации образования и существующей социально-экономической ситуацией. Современные цифровые и информационные технологии оцениваются как гигиенические факторы. Это факторы, снижающие степень неудовлетворенности процессом обучения, но не мотивирующие на получение профессиональных знаний. Мотивирующие факторы, по указанным в статье причинам, работают слабо. Особенно отмечается снижение мотивирующей силы социального фактора. Причины этого – развитие рыночных отношений, в основе которых лежит индивидуализм, и особенности современных образовательных технологий, направленных на индивидуализацию процесса обучения. Отмечается тенденция снижения ценности образования в глазах молодых людей. Делается вывод, что внедрение современных цифровых и информационных технологий в образовательный процесс не влечет автоматически повышение качества образования. Проблема в повышении уровня мотивации к получению профессиональных знаний, умений, навыков. И решение этой проблемы лежит в реформировании социальной и экономической сфер общества. Образование нельзя эффективно реформировать в отрыве от других сфер общества.

Ключевые слова: цифровизация, технологизация, информатизация, цифровые технологии, информационные технологии, мотивация, потребности.

Цифровизация, информатизация и технологизация образования является сегодня ведущим трендом развития сферы образования в России и в мире в целом. Движение в этом направлении считается перспективным, соответствующим духу времени, можно сказать, – естественным. С развитием этих процессов связывают повышение качества образования, усиление конкурентных позиций российского образования на международной арене, повышение его рейтинга.

От педагога сегодня ожидается умение применять современные образовательные технологии и использовать электронные образовательные средства. При этом неявно предполагается, что эти новации едва ли не автоматически приведут к позитивным результатам. Предполагается, что если преподаватель применяет активные, лично ориентированные методы обучения, то количество мотивированных студентов и уровень мотивации возрастает, а это, в свою очередь, ведет к более качественному овладению компетенциями. Много внимания уделяется, также, способностям преподавателя, так или иначе, мотивировать студентов на овладение требуемыми знаниями и умениями. Между тем исследования показывают снижение количества выпускников, получивших среднее профессиональное образование и продолжающих обучение в вузах, рост пропуска занятий студентами, снижение мотивации овладения профессией [1, с. 63].

Очевидно, что без выраженной мотивации (познавательный интерес, профессиональный интерес) эффективность учебной деятельности будет невелика. В этом случае, даже при условии применения самых современных технологий и самых прогрессивных технических средств обучения, желаемый результат получить не представляется возможным.

Следует сказать, что цифровые технологии сами по себе не являются мотивирующими факторами. Цифровые технологии делают информацию более доступной, облегчают накопление информации ее обработку; повышают эффективность усвоения информации (визуализация) и т.д. То есть, расширяют познавательные способности человека. Компьютерные, кибернетические, информационные технологии – это инструменты познавательной деятельности. Исследователь Ф. Герцберг разделил все факторы, влияющие на деятельность человека на мотивирующие и гигиенические. К мотивирующим факторам он отнес содержание деятельности, профессиональный рост, успех, статус, уважение. Гигиенические факторы – это условия и оплата труда, его безопасность, график работы и т.п. Эти факторы влияют на степень неудовлетворенности деятельностью. Удовлетворенность деятельностью зависит от мотивирующих факторов, и прежде всего, – от интересного содержания деятельности. Именно это побуждает человека к активизации

своей деятельности. Так, вот, степень развития инновационных и цифровых технологий в данном учебном заведении и в работе данного преподавателя – это, как раз, гигиенические факторы. Их использование снижает степень неудовлетворенности процессом обучения (в идеале до нуля), но никак не мотивирует. Какие технологии не используй, но если обучающийся не мотивирован самим процессом получения знаний, процессом узнавания нового, саморазвития – значимого результата не получится.

Вопрос мотивации остается открытым. Цифровизация дает возможности (доступность) для обучения, а желание (мотив) это дело внутренней предрасположенности студента, внутренняя побудительная сила. В этом аспекте сомнительным представляется требование (пожелание) к преподавателям мотивировать студентов на учебу. Студенты (это, прежде всего, те, кто обучается в высших учебных заведениях) уже должны быть мотивированы на получение образования, на приобретение профессиональных знаний, умений и навыков. Иначе, зачем им поступать в вуз? Впрочем, это относится и к средним профессиональным учебным заведениям. Дело преподавателя не мотивировать, а поддерживать и развивать существующую мотивацию, создавать условия способствующие реализации актуального мотива. В учебной сфере (теоретические знания) это познавательный мотив, в практической сфере (прохождение практики) – профессиональный мотив. И здесь, конечно, все образовательные ресурсы (цифровые, информационные технологии) как раз кстати.

Следует все же понимать, что, технологизация и цифровизация образования, не являясь прямыми мотиваторами, должны содержать в себе мотивирующую составляющую. И при проектировании учебных занятий необходимо представлять себе весь мотивационный спектр, который может быть использован для активизации познавательной деятельности студентов. Для этого можно в ряду естественных потребностей людей выделить те, которые могут лежать в основе мотивов учебной деятельности и овладения компетенциями выбранной профессии. Ниже представлена таблица, где дан возможный перечень таких потребностей и вытекающих из них мотивов.

Таблица 1

Потребности и мотивы, которые необходимо учитывать при разработке и использовании образовательных технологий

Потребности	Мотивы
Коммуникационная потребность, в общественном признании	Социальный мотив, стремление быть полезным для окружающих
Потребность в самоутверждении	Мотив достижения, стремление занять определенное место в обществе
Познавательная потребность	Мотив приобретения профессиональных знаний, удовлетворение учебной деятельностью
Потребность в самоопределении	Мотив овладения специальностью, ценностные и смысловые установки, мотив самоопределения
Потребность в самовыражении	Мотив преодоления неудач, достижения успеха, творческое развитие
Потребность в профессиональной компетентности	Профессиональный мотив, мотив учебной деятельности, познавательный мотив, мотив выбора профессии

Иерархия мотивов может быть разная, но всегда есть ведущий мотив, на который можно опереться при использовании той или иной технологии. Необходимо, также учитывать, что один из важнейших в прошлом мотивов учебной деятельности – социальный мотив – к сожалению, уже во многом утратил свою силу. Советский психолог П.М. Якобсон, в свое время, отмечал, что «социальная мотивация процесса учения связана с достаточно остро переживаемым чувством гражданского долга перед страной» [2, с. 125]. Сегодня, в эпоху переломных процессов, происходящих в стране, в связи со сменой ценностных ориентаций этот мотив стремительно теряет свою актуальность. Более того, цифровизация образования, его индивидуализация, широкое использование интернет-технологий затрудняет формирование важнейшего социального навыка – умения контактировать с коллегами, работать в команде. Обучение в группе еще и стимулирует, внеаудиторное самообразование атомизирует студенческое сообщество, мотивация снижается. В результате можем получить низкомотивированных, социально некомпетентных студентов.

Исследования показывают, что как раз невысокий уровень коммуникативной компетентности является еще одной причиной снижения мотивации и в учебной деятельности, и активности в студенческой жизни вообще [3, с. 387].

Традиционно высшее образование имело высокую ценность в глазах людей в России. Дети-студенты это всегда предмет гордости для родителей. И сегодня, согласно опросам, более 70% родителей хотят, чтобы их дети окончили вуз [4, с. 712]. Однако дети настроены более прагматично вопросы получения образования по профессии своей мечты их часто не интересуют. Каждый третий из тех, кто собирается получить высшее образование, руководствуется приземленными житейскими мотивами: получение диплома, отсрочка от армии, уровень ожидаемой зарплаты по окончании вуза. Еще треть при выборе учебного заведения руководствуется не индивидуальными интересами и предпочтениями, а финансовыми возможностями семьи, территориальной близостью учебного заведения.

Таким образом, ценность образования в глазах молодого поколения не велика. И к тому есть определенные социально-экономические предпосылки.

Во-первых, сегодня высшее образование не гарантирует устройство по специальности и выпускники вузов все реже связывают получаемую специальность со своей будущей карьерой.

Во-вторых, если раньше получение высшего образования было допуском в элиту (престижно, доходно), то сейчас, в эпоху массового доступного образования, явных выгод от самого по себе высшего образования нет.

Но, все же, есть достаточно узкий круг престижных, дающих в будущем высокий статус профессий. И поступают на них не для получения знаний и квалификации, а для попадания в престижную социальную группу.

В-третьих, в государственные вузы часто не имеют возможности попасть способные, мотивированные, но бедные молодые люди.

В-четвертых, система платного обучения, дистанционного обучения позволяет получать образование любому заплатившему за это деньги, независимо от способностей и мотивации.

В-пятых, согласно опросам работодателей, для них на первом месте стоит дисциплина и ответственность выпускников, а профессиональные навыки на втором месте [4, с. 713]. Уровень квалификации можно поднять уже в процессе практической профессиональной деятельности, а дисциплинированность, чувство ответственности за порученное дело формируется дольше, сложнее и, скорее, должно идти из семьи.

В-шестых, в сфере рынка труда сложилась ситуация, когда работодатели воспринимают наличие высшего образования у соискателя как нечто само собой разумеющееся. Требования к соискателям часто завышены и не обоснованы, вакансии явно не требуют высокого уровня квалификации. Такое положение дел обесценивает диплом о высшем образовании, потому что часто важны лишь «корочки».

В-седьмых, в условиях «массовизации» высшего образования, предложения рабочей силы со стороны дипломированных специалистов увеличивается. Это, опять же, девальвирует образование. К тому же работодатели уже понимают, что наличие диплома вовсе не говорит о квалификации молодого специалиста, и часто требуют наличие опыта работы.

В перечисленных условиях предложение инновационных технологий образования, в том числе и цифровизация, не имеет спроса. Повседневная образовательная практика демонстрирует широко распространенную ситуацию, когда преподаватель увлеченно, с использованием аудио-визуальных средств, с использованием информационных, компьютерных средств излагает основы своей дисциплины, а в это время многие студенты сосредоточены на манипуляциях со своим гаджетом.

В условиях широкой доступности информации (интернет) знания перестают быть ценными. Зачем знать, если всегда можно найти информацию в интернете.

Таким образом, всеобщая тенденция к технологизации и цифровизации образования не является гарантом повышения качества образования. Эти процессы должны быть адаптированы к наличной социально-экономической и культурной реальности. Любой социум представляет собой системную целостность. Сферу образования невозможно реформировать изолированно от остальных частей общества. Пока же можно заметить, что острие реформ направлено на технологическую, инструментальную сторону образования. Социально-культурная составляющая игнорируется, человеческий фактор не учитывается.

Список использованных источников:

1. Ляшенко М.В. Мотивация учебной деятельности: основные понятия и проблемы /М.В. Ляшенко // Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки». -2019.-Т.11, № 1.-С. 53-73.
2. Психология чувств и мотивации: Избр. психол. тр. / П.М. Якобсон; Моск. психол. -соц. ин-т. - М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. - 304 с.
3. Галынская Ю.С. Значение коммуникативных навыков студентов в освоении самоуправленческих компетенций //Условия и способы повышения активности молодежи как субъекта инноваций и устойчивого развития регионов: сб. докл./ ст. участников XV Всерос. науч.-практ. конф. в рамках инициативной программы «Проблемы социокультурной эволюции России и ее регионов». Санкт-Петербург, 9-11 октября 2019 г. / сост. Н.И. Лапин, Р.Х. Салахутдинова; отв. ред. А.В. Немировская. - СПб.: «Реноме», 2019. - С. 381-393.
4. Веревкин О.Л. Ценность образования в общественном сознании // Вестник Российской академии наук. - 2010. - Т. 80, N 8. - С. 710-715.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Виктор Владимирович Звягинцев

**Сібір тұтыну кооперациясы университеті, Новосибирск, Ресей
БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛАНДЫРУ.
ҮРДІСТЕР МЕН ШЫНДЫҚ**

Мақалада білім беруді технологияландыру мен цифрландырудың қазіргі заманғы үрдістері мен қолданыстағы элеуметтік-экономикалық жағдайлар арасындағы алшақтықтың болуы көрсетіледі. Заманауи сандық және ақпараттық технологиялар гигиеналық факторлар ретінде бағаланады. Бұл оқу үдерісінің қанағаттанбаушылық деңгейін төмендететін, бірақ кәсіби білім алуға ынталандырмайтын факторлар. Мақалада көрсетілген себептер бойынша уәждеуші факторлар нашар жұмыс істейді. Әсіресе элеуметтік фактордың уәждеуші күшінің төмендеуі байқалады. Мұның себептері-негізінде индивидуализм жатқан нарықтық қатынастарды дамыту және оқыту процесін индивидуалдандыруға бағытталған қазіргі заманғы білім беру технологияларының ерекшеліктері. Жастарға білім беру көздері құндылығының төмендеуі үрдісі байқалады. Білім беру үдерісіне заманауи цифрлық және ақпараттық технологияларды енгізу білім беру сапасын автоматты түрде арттыруға әкеп соқпайды. Кәсіби білім, білік, дағды алуға уәждеме деңгейін арттыру мәселесі. Бұл проблеманы шешу қоғамның элеуметтік және экономикалық салаларын реформалауға жатады. Білім беруді қоғамның басқа салаларынан тыс тиімді реформалауға болмайды.

Кілтті сөздер: цифрландыру, технологизация, ақпараттандыру, цифрлық технологиялар, ақпараттық технологиялар, мотивация, қажеттілік.

Zvyagintsev Viktor

**Siberian University of consumer cooperation, Novosibirsk, Russia
DIGITALIZATION AND TECHNOLOGIZATION OF EDUCATION.
TRENDS AND REALITY**

The article points out that there is a gap between the current trends of technologization and digitalization of education and the existing socio-economic situation. Modern digital and information technologies are evaluated as hygienic factors. These are factors that reduce the degree of dissatisfaction with the learning process, but do not motivate you to obtain professional knowledge. Motivating factors, for the reasons indicated in the article, work poorly. Especially marked is the decrease in the motivating power of the social factor. The reasons for this are the development of market relations based on individualism, and the features of modern educational technologies aimed at individualizing the learning process. There is a tendency to reduce the value of education in the eyes of young people. It is concluded that the introduction of modern digital and information technologies in the educational process does not automatically increase the quality of education. The problem is to increase the level of motivation to obtain professional knowledge, skills. And the solution to this problem lies in the reform of the social and economic spheres of society. Education cannot be effectively reformed in isolation from other areas of society.

Keywords: digitalization, technologization, Informatization, digital technologies, information technologies, motivation, needs.

List of references:

1. Lyashenko M. V. Motivation of educational activity: basic concepts and problems / M. V. Lyashenko // Bulletin Of SUSU. Series " Education. Pedagogical science». - 2019. - Vol. 11, No. 1. - P. 53-73.
2. Psychology of feelings and motivation: Elected. the course of studies. Tr. / P. M. Jacobson; Mosk. the course of studies. -SOC. in-T.-M.: In-t prakt. psychology; Voronezh: NPO "MODEK", 1998. - 304 p.
3. Galynskaya Yu. S. the Value of students ' communication skills in the development of self-government competencies //Conditions and ways to increase the activity of youth as a subject of innovation and sustainable development of regions: sat. Dokl. / St. participants XV allros. scientific-practical Conf. within the framework of the initiative program "Problems of socio-cultural evolution of Russia and its regions". Saint Petersburg, October 9-11, 2019 / comp. N. I. Lapin, R. H. Salakhutdinova; ed. A.V. Nemirovskaya. Saint Petersburg: Renome, 2019, Pp. 381-393.
4. Verevkin O. L. the Value of education in public consciousness // Bulletin of the Russian Academy of Sciences, 2010, Vol. 80, N 8, Pp. 710-715.

УДК 368.5
МРНТИ 10.67.35

Кендирбекова Жанар Хайдаровна
zhanaret@mail.ru

Кусайнова Айман Толеутаевна
aiman_kusainova91@mail.ru

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова,
Караганда, Республика Казахстан

К ПРОБЛЕМЕ СОДЕРЖАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Содержание статьи посвящено актуальной проблеме организации социальной работы с такой социально уязвимой категорией как пожилые люди с ограниченными возможностями, спектр проблем которых в настоящее время достаточно широк и требует определения путей решения в соответствии с объемом и характером потребностей данной категории. Авторы приводят доказательную базу необходимости конкретизации этого направления профессиональной деятельности. В статье представлен анализ международного и отечественного опыта в области организации социальной работы с пожилыми (старыми) людьми в современных условиях. Рассматривается проблема интеграции пожилых людей с ограниченными возможностями в общество. Раскрыты цель и задачи социальной реабилитации пожилых людей с ограниченными возможностями, конкретизировано содержание комплексной социальной работы. На основе обозначенного содержания социальной работы с пожилыми (старыми) людьми с ограниченными возможностями представлены основные направления дальнейшего развития системы социального обслуживания данной категории.

Ключевые слова: пожилые люди с ограниченными возможностями, социальная защита, социальная поддержка, социальное обслуживание, социальная работа, социальная политика.

Новый тип социальных взаимоотношений, характеризующий современное развитие казахстанского общества, одновременно вызвал кризис социализации личности. Это обстоятельство повлекло за собой кризисное состояние социальных взаимоотношений, коснувшееся и положения старых людей в системе общественных связей.

Организация системы социальной работы с данной возрастной категорией и включение ее в социально-позитивные контакты представляет собой важнейший компонент в социальном оздоровлении общества. Это подтверждается возможностью широкой профессиональной включенности социального работника в систему открытых социальных связей личности независимо от возрастного ценза и актуализирует определение содержания его работы с пожилыми людьми с ограниченными возможностями (далее - ОВ).

Принципы социальной работы с пожилыми (старыми) людьми базируются на сложившемся десятилетиями международном опыте. В его основе – подходы, связанные с профессиональным воздействием специалистов, направленным на создание условий для успешной социализации пожилых (старых) людей, их социальной востребованности, активного участия в системе социальных связей. Так, в Финляндии разработаны и действуют Законы «О статусе и правах пациентов», «О статусе и правах граждан, получающих государственную социальную помощь», в которых подробно освещены стандарты ухода за пожилыми (старыми) людьми; сущность социальной работы с данной категорией. В Великобритании, помимо определения содержания социальной работы с пожилыми в целом, разработаны Стандарты ухода в стационаре и на дому и Стандарты общего ухода, в случаях деменции и инсульта, что свидетельствует о подробном рассмотрении проблем пожилых (старых) людей, с одной стороны, и конкретизирует роль социального работника в решении данных проблем – с другой.

Опыт Австрии и Германии свидетельствует о наличии стандартизированного ухода и регулярного контроля в области состояния социальной защищенности лиц преклонного возраста. В этих странах принят Перечень экспертных стандартов в сфере ухода за пожилыми и престарелыми в учреждениях длительного пребывания.

Анализ международного опыта в области организации социальной работы с пожилыми (старыми) людьми показывает достаточно подробное обоснование путей решения их проблем.

В плане организации социальной работы с пожилыми (старыми) людьми с ОВ в Казахстане также предпринимаются определенные действия. В частности, определены цели социальной политики в области социальной защиты пожилых людей, сущность социальных, в том числе специальных, услуг, предоставляемых в учреждениях социального обслуживания, социальных службах. К их основным видам в соответствии с Законом РК «О специальных социальных услугах» относят:

- социально-бытовые – содействие пожилым (старым) людям в оказании необходимой помощи по улучшению их жилищных условий, организации нормального быта;

- социально-медицинские – организация работы по профилактике заболеваний, помощь в овладении основами первой медицинской помощи, культуры питания в данном возрасте, санитарно-гигиеническими нормами; содействие формированию здорового образа жизни;

- психолого-педагогические – различные виды консультирования и коррекции межличностных отношений, помощь в социальной адаптации и реабилитации; а также выявление интересов и потребностей людей в различных видах деятельности (культурно-досуговая, спортивно-оздоровительная, а также техническое и художественное творчество) и привлечение к работе с ними различных учреждений, организаций, специалистов, организаторов культурно-досуговой деятельности и др.;

- социально-правовые – использование всего комплекса законов и правовых норм, направленных на оказание помощи и поддержки в защите прав и законных интересов клиентов.

Как видим, помощь в социальной работе не сводится лишь к материальному обеспечению и обслуживанию. Ее можно и нужно рассматривать и как содействие, и как поддержку. А главное в социальной работе – процесс, который требует конкретной организации, времени для достижения определенного типа социальности в обществе, когда удовлетворение социальных потребностей обеспечивает конкретному человеку соответствующее требованиям общества и его возможностям место и роль [1-4]. В этой связи проблема оказания помощи пожилым людям с ограниченными возможностями принадлежит к числу наиболее важных и новых. Известны технологии социальной работы с пожилыми инвалидами. Однако ее интегрированное направление находится в стадии формирования.

Преобладающее большинство пожилых людей с ОВ нуждается в самом широком спектре услуг и помощи, оказываемой им посторонними людьми, (члены семьи, соседи, медицинские, социальные или благотворительные организации). Применительно к Казахстану в основной своей массе семьи неспособны взять на себя все заботы о пожилых людях с ОВ и беспомощных родственниках. Вся тяжесть по уходу за пожилыми людьми с ОВ ляжет на плечи государственных социальных служб и в меньшей степени, учитывая нынешнее состояние и переход в будущем на платную медицинскую помощь, - на органы здравоохранения.

Общеизвестно, что переплетение соматических, психогенных, психологических проблем старых людей до такой степени сложно, что без достаточных знаний и специальной подготовки трудно определить, кто может оказать более полноценную и своевременную помощь – гериатр или геронтопсихиатр. Тем более это касается социальных работников, от которых требуется

оперативность, инициативность, сообразительность в решении конкретных потребностей каждого пожилых людей с ОВ [5, с. 115]. Основными целями являются: их адаптация, реабилитация и интеграция в общество.

Интеграция пожилых людей с ОВ в общество – достижение оптимального уровня их жизнедеятельности и потенциальных способностей личности в результате воздействия мер социальной защиты.

В этой связи социальная реабилитация, с нашей точки зрения, является важнейшим средством интеграции пожилых людей с ОВ в социум. В числе ее задач – содействие социально-бытовой адаптации инвалидов, оказание помощи в определении жизненных перспектив и выборе способов их достижения, развитие коммуникативных навыков. Она включает: обучение пожилых людей с ОВ основным социальным навыкам самообслуживания, передвижения, общения; обеспечение пожилых людей с ОВ техническими вспомогательными и специальными средствами передвижения; социальное обслуживание пожилых людей на дому, нуждающихся в постороннем уходе и помощи; предоставление социальных услуг в соответствии с индивидуальной реабилитацией; социальное обслуживание в медико-социальных учреждениях.

Социальному работнику при проведении реабилитационных мероприятий с пожилыми людьми с ОВ необходимо учитывать их комплексный характер, ориентированность не только на конечную цель – восстановление личного и социального статуса инвалида, но и метод взаимодействия с клиентом, характеризующийся принципами: апелляции к личности клиента; партнерства его с социальным работником в реализации целей реабилитации; разносторонности усилий, направленных на различные сферы жизнедеятельности инвалида и на изменение его отношения к себе и к своему недугу; единства воздействий биологических (медикаментозное лечение, физиотерапия и т.д.) и психосоциальных (психотерапия, трудовая терапия и др.); определенной последовательности - перехода от одних воздействий и мероприятий к другим.

При разработке реабилитационных мероприятий необходим учет как медицинского диагноза, так и особенностей личности и социальной среды. Этим, в частности, объясняется необходимость привлечения к работе с пожилыми людьми с ОВ социальных работников и психологов в самой системе здравоохранения - ибо границы между профилактикой, лечением и реабилитацией весьма условны и существуют для удобства разработки мероприятий. Тем не менее, реабилитация отличается от обычного лечения требованием выработки совместными усилиями социального работника, медицинского психолога и врача, с одной стороны, и клиента и его окружения, в первую очередь семейного - с другой, качеств, помогающих его оптимальному приспособлению к социальной среде. Лечение в данной ситуации - это процесс, больше направленный на организм, на настоящее, а реабилитация больше адресуется личности и устремлена в будущее.

Социальному работнику необходимо учитывать, что реабилитация это еще и комплекс мероприятий, направленных не только на самого клиента, но и на его окружение - в первую очередь, на семью. В этой связи важное значение для реабилитационной программы имеют групповая (психо)терапия, семейная терапия, трудовая терапия и терапия средой. Как форма вмешательства (интервенции) в интересах клиента она может быть рассмотрена как метод лечения, влияющий на психические и соматические функции организма; как метод влияния, связанный с обучением и профессиональной ориентацией; инструмент социального контроля и средство коммуникации [6].

В целом, социальная работа с пожилыми (старыми) людьми, в том числе с ОВ, имеет многоаспектный характер. Однако, несмотря на несколько усложненный процесс социализации в данном возрасте, отягощенный многочисленными проблемами со здоровьем, важную роль играет создание ситуации позитивного социального самовосприятия представителями данной возрастной категории, что во многом обеспечивается через соответствующие формы социальной работы.

Выявление специфики социальной работы, ее сущности с пожилыми людьми с ОВ, основных социальных проблем данной категории клиентов позволили попытаться определить следующее содержание социальной работы с пожилыми людьми с ограниченными возможностями (рис.1).

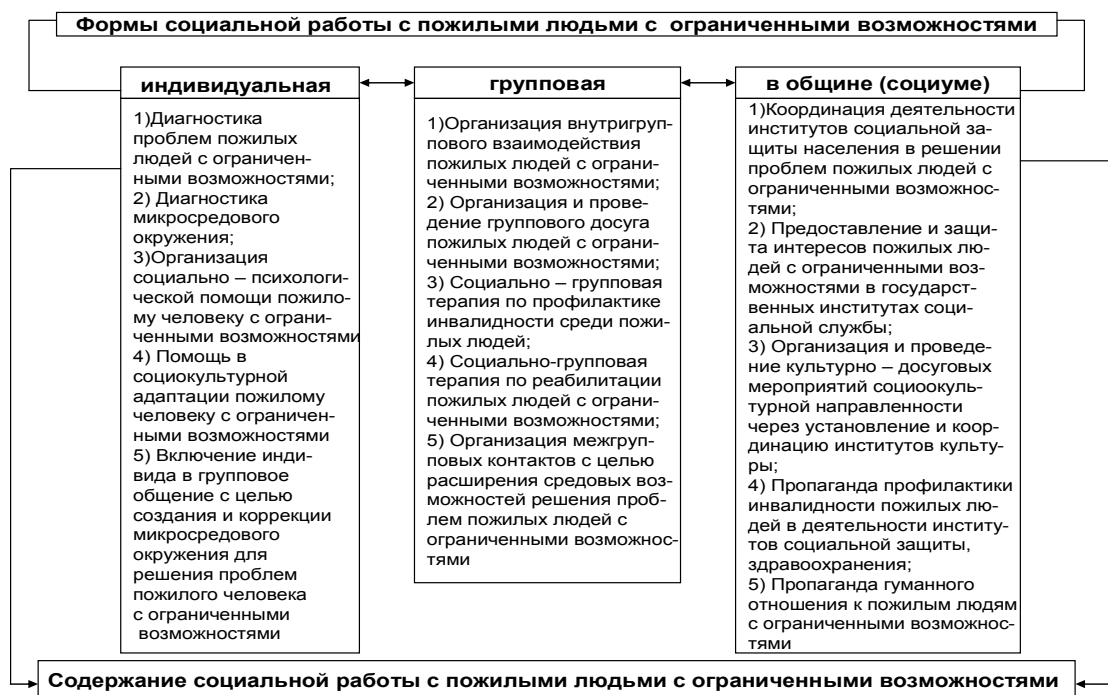

Рисунок 1 Содержание социальной работы с пожилыми людьми с ограниченными возможностями

На основе обозначенного содержания социальной работы с пожилыми (старыми) людьми с ОВ основными направлениями дальнейшего развития системы социального обслуживания данной категории можно обозначить следующие:

- устойчивое повышение уровня социального обслуживания на дому и в стационарных условиях как фактора улучшения качества жизни в пожилом возрасте;
- развитие сети учреждений и служб, учитывающих специфику возрастных и социально-психологических особенностей пожилых (старых) людей с ОВ, в том числе региональные особенности климатического, национально-этнического, демографического, религиозного характера;
- разработка инновационных программ по созданию моделей социального обслуживания, семейного ухода максимально содействующих эффективности удовлетворения потребностей пожилых (старых) людей в социальном взаимодействии, их индивидуальному долголетию;
- повышение качества социальных и медицинских услуг (включая хосписы на дому);
- развитие адресной реабилитационной и физкультурно-оздоровительной работы с целью профилактики преждевременного старения, предупреждения развития имеющегося ограничения здоровья и увеличения продолжительности жизни на индивидуальном уровне;
- развитие института волонтерства в оказании социальных услуг пожилым людям с ОВ.

Список использованных источников:

1. Социальная энциклопедия. /Гл. редактор А. П. Горкин. М.: Союз, 2000. 302 с.
2. Козлов А.А., Иванова Т.Б. Практикум социального работника. Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. 233 с.
3. Менлибаев К.Н., Туганбекова К.М., Черная Г.Г., Каргин С.Т. Социальная работа. Караганда: КарГУ, 2002. 125 с.
4. Гулина М.А. Словарь-справочник по социальной работе. М.-СПб.: Питер, 2008. 255 с.
5. Яцемирская Р.С. Социальная геронтология. М: Владос, 2009. 168 с.
6. Черношвитов Е.В. Специальная социальная медицина. М.: «Академический Проект», 2004. 717 с.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

**Жанар Хайдаровна Кендирбекова
Айман Толеутаевна Кусайнова**

**Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы**

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ҚАРТ АДАМДАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕР ЖҰМЫСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ МӘСЕЛЕСІ

Мақаланың мазмұны мүмкіндігі шектеулі қарт адамдар сияқты әлеуметтік осал санаттармен әлеуметтік жұмысты ұйымдастырудың өзекті проблемасына арналған, қазіргі уақытта проблемалардың спектрі кең және осы санаттағы қажеттіліктердің көлемі мен сипатына сәйкес шешу жолдарын анықтауды талап етеді. Авторлар кәсіби қызметтің осы бағытын нақтылау қажеттілігінің дәлелді базасын келтіреді. Мақалада қазіргі жағдайда егде (қарт) адамдармен әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру саласындағы халықаралық және отандық тәжірибеге талдау жасалған. Мүмкіндігі шектеулі қарт адамдардың қоғамға кірігуі мәселесі қарастырылған. Мүмкіндігі шектеулі қарт адамдарды әлеуметтік оңалтудың мақсаты мен міндеттері ашылды, кешенді әлеуметтік жұмыстың мазмұны нақтыланды. Мүмкіндігі шектеулі егде (қарт) адамдармен әлеуметтік жұмыстың белгіленген мазмұны негізінде осы санаттағы әлеуметтік қызмет көрсету жүйесін одан әрі дамытудың негізгі бағыттары ұсынылған.

Кілтгі сөздер: мүмкіндігі шектеулі қарт адамдар, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік қызмет көрсету, әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік саясат.

**Kendirbekova Zhanar
Kussainova Aiman**

Ye.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Republic of Kazakhstan TO THE PROBLEM OF THE CONTENT OF THE SOCIAL WORKER'S WORK WITH ELDERLY PEOPLE WITH DISABILITIES

The content of the article is devoted to the actual problem of organizing social work with such a socially vulnerable category as elderly people with disabilities, whose range of problems is currently quite wide and requires determining solutions in accordance with the volume and nature of the needs of this category. The authors provide evidence of the need to specify this area of professional activity. The article presents an analysis of international and domestic experience in organizing social work with the elderly (old) people in modern conditions. The problem of integration of elderly people with disabilities into society is considered. The purpose and tasks of social rehabilitation of elderly people with disabilities are revealed, the content of complex social work is specified. Based on the indicated content of social work with elderly (old) people with disabilities, the main directions for further development of the social service system of this category are presented.

Keywords: elderly people with disabilities, social protection, social support, social services, social work, social policy.

List of references:

1. Social encyclopedia. / Chief editor A.P. Gorkin. M.: Soyuz, 2000. 302 p.
2. Kozlov A.A., Ivanova T.B. Social worker's workshop. Rostov-on-don: Phoenix, 2011. 233 p.
3. Menlibayev K.N., Tuganbekova K.M., Chernaya G.G., Kargin S.T. Social work. Karaganda: Karsu, 2002. 125 p.
4. Gulina M.A. Dictionary-reference on social work. Moscow-Saint Petersburg: Peter, 2008. 255 p.
5. Yatsemirskaya R.S. Social gerontology. Moscow: Vldos, 2009. 168 p.
6. Chernosvitov E.V. Special social medicine, Moscow: «Academic Project», 2004, 717 p.

Киспаев Тохтар Атамбаевич

Kispaev_t@mail.ru

Соколов Денис Андреевич

Sokol_den_91@bk.ru

Карынбаева Маржан Жайлаубаевна

karynbaeva63@mail.ru

Сарсекеева Ботагоз Абдыкалыковна

sarsekeeva_b@mail.ru

Плешакова Юлия Михайловна

yka777@bk.ru

**Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букегова, Караганда,
Республика Казахстан**

ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ 15-ТИ ЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ИННОВАЦИОННОГО ТИПА

Авторы статьи рассматривают особенности физического развития обучающихся 15-ти летнего возраста в образовательных учреждениях инновационного типа

Для получения более точной и достоверной картины средних значений физического развития ими использовались оценочные таблицы уровней развития показателей физического развития учащихся 15-летнего возраста по Карагандинской области. Индивидуальный анализ показал достоверную картину физического развития каждого обучающегося и выявил уровни развития (низкий, ниже-средний, средний, выше-средний и высокий).

Ключевые слова: Обучающиеся образовательных учреждений инновационного типа, физическое развитие (длина и масса тела, окружность грудной клетки, жизненная емкость легких, динамометрия кистей рук).

Актуальность. В Государственных программах развития здравоохранения и образования в Республики Казахстан на 2020-2025 годы [1] говорится о кардинальной модернизации системы здравоохранения и образования. Особое внимание уделяется состоянию здоровья подрастающего поколения, формированию интеллектуального, физически и духовно развитого гражданина Казахстана, необходимости внедрения новых педагогических, информационных и здоровьесберегающих технологий обучения.

Дети и подростки в Казахстане окружены особой заботой. За годы в Казахстане создана система государственных, общественных и медицинских мероприятий, обеспечивающих рождение и воспитание здорового ребенка, правильное и всестороннее его развитие.

Для правильной оценки физического развития обучающихся необходимо знать основные закономерности и возрастные особенности протекания этого процесса, что позволяет понять и объяснить деятельность отдельных органов и систем, их взаимосвязь, функционирование целостного организма в разные возрастные периоды и его единство с внешней средой.

В настоящий момент возрастает роль физической культуры в укреплении здоровья населения, профилактике заболеваний, повышении производительности труда, организации досуга, продлении жизни и творческой активности.

В последние годы идет интенсивная дифференциация системы образования, когда появились новые виды учебных заведений (лицеи, гимназии, колледжи и др.), уплотняются учебные программы, вводятся новые педагогические технологии, а так же наблюдается повышенный объем учебной нагрузки в условиях дефицита времени и несовершенная существующая организация физического воспитания все это ведет к недостаточной двигательной активности, снижению показателей физического развития и физической подготовленности.

В настоящее время прослеживается отчетливая негативная динамика показателей здоровья детского населения, наиболее выраженная у детей школьного возраста [2]. Результаты наблюдений свидетельствуют о том, что к моменту окончания школы доля абсолютно здоровых детей сокращается в 2,0-5,0 раза и составляет не более 3,5 % выпускников, при этом существенно

увеличивается количество детей с III и IV группой здоровья (до 43 %) [3]. По данным Института возрастной физиологии РАО, за период обучения в школе у детей в 5,0 раза возрастает частота нарушений зрения и осанки, в 4,0 раза - психоневрологических отклонений, в 3,0 раза - патологии сердечно-сосудистой системы и органов пищеварения [4].

Целью работы явилось изучить особенность физического развития обучающихся 15ти летнего возраста в образовательных учреждениях инновационного типа.

Организация исследования: Исследование проводилось на базе специализированной школы – интернат для одаренных детей «Мурагер». г. Караганды. Условия обучения и состояние школы отвечали санитарно-гигиеническим требованиям. Работа проводилась методом естественного гигиенического эксперимента, не нарушая педагогический процесс. Наблюдения велись за 15-ти летними обучающимися, в количестве 36 человек.

Методы исследования. Использовали медико-педагогические методы исследования, информативные, адекватные, надежные и простые, применяемые в научно—практических исследованиях педагогами, физиологами, гигиенистами и другими специалистами. Изучили показатели: физического развития (длина тела и масса тела, окружность грудной клетки, жизненная емкость легких, динамометрия кистей рук)

Результаты исследования. Системе образования, через которую проходит практически все подрастающее поколение, предъявляются качественно иные требования, обусловленные социальным и научным прогрессом общества. Нововведения в образовании и воспитании являются составной частью очень сложного и длительного процесса, на который влияют многие факторы.

Нами были проведены экспериментальные исследования на базе специализированной школы-интернат для одаренных детей «Мурагер» г. Караганды, где под наблюдением находились 36 учащихся пятнадцатилетнего возраста, занимающиеся по традиционной программе физического воспитания в образовательном учреждении по утвержденной учебной программе для обучающихся старших классов, согласно нормативных документов Министерства образования и науки РК

Анализ результатов исследования показателей физического развития (см. табл. 1) выявил, что у обследуемых учащихся по среднестатистическим значениям длины тела результат составил $172,5 \pm 0,8$ см. Показатель массы тела составил $62 \pm 2,4$ кг. Окружность грудной клетки измерялась в 3 положениях и результаты составили: $82,8 \pm 1,45$ см (покой), $88,3 \pm 1,4$ см (вдох) и $79,6 \pm 1,5$ см (выдох). Экскурсия составила $8,7 \pm 0,35$ см.

Таблица 1

Показатели физического развития обучающихся 15-летнего возраста в образовательных учреждениях инновационного типа ($M \pm m$).

Длина тела (см)	Масса тела (кг)	ОГК(см)			Экскурсия (см)
		Покой	Вдох	Выдох	
$172,5 \pm 0,8$	$62 \pm 2,4$	$82,8 \pm 1,45$	$88,3 \pm 1,4$	$79,6 \pm 1,5$	$8,7 \pm 0,35$

Показатели функционального состояния обследуемых групп выявили следующую картину (см. табл. 2). По показателю жизненной емкости легких у 15-ти летних обучающихся в образовательном учреждении инновационного типа составил: $3,5 \pm 0,1$ литра. По динамометрии выявлены следующие результаты: по силе мышц правой кисти рук - $32,2 \pm 1,35$ кг, по силе мышц левой кисти рук - $30,2 \pm 1,14$ кг. По силе мышц спины - $61,6 \pm 2,55$ кг.

Таблица 2

Показатели функционального состояния обучающихся 15-летнего возраста в образовательных учреждениях инновационного типа ($M \pm m$).

ЖЕЛ (литр)	Динамометрия (кг)		
	Правая	Левая	Спина
$3,5 \pm 0,1$	$32,2 \pm 1,35$	$30,2 \pm 1,14$	$61,6 \pm 2,55$

Для более точного анализа средних значений показателей физического развития: длины и массы тела, окружности грудной клетки обследуемой группы мы использовали оценочные таблицы уровней развития показателей физического развития учащихся 15-летнего возраста по

Карагандинской области [5], где приводятся пять уровней развития: низкий (н), ниже-средний (н/с), средний (с), выше-средний (в/с), высокий (в) для 15ти летнего возраста обследуемых лиц

По средним абсолютным значениям мы получили следующие показатели у обследуемых лиц (см. табл. 3). По длине тела выявлен выше - средний уровень развития. По массе тела - средний уровень развития. По окружности грудной клетки получен ниже-средний уровень развития.

По функциональным показателям согласно оценочных таблиц для 15-ти летнего возраста по ЖЕЛ и динамометрии мышц кистей рук и мышц спины получены следующие показатели. У обучающихся по первому показателю он составил средний уровень развития. По силе мышц правой и левой кистей рук учащиеся имели ниже-средний уровень развития.

Таблица 3

Средние значения показателей уровней развития физического состояния обучающихся 15-летнего возраста в образовательных учреждениях инновационного типа согласно оценочной таблицы 1.

Длина тела	Масса тела	ОГК. Покой	ЖЕЛ	Сила правой	Сила левой
в/с	с	н/с	с	н/с	н/с

Для получения более точной и достоверной картины физического развития и функционального состояния каждого обучающегося мы провели индивидуальный анализ исследуемых абсолютных показателей у каждого учащегося по оценочным таблицам. Это позволило нам более точно получить результаты по каждому обучающемуся (см. табл. 4). Так, например, обучающиеся по длине тела имели в 72,2% случаях с выше-средний и высокий уровень развития и в 27,8% случаев -средний уровень развития. В то время как по показателю массы тела обучающихся имели низкий и ниже-средний уровень развития в 55,6% случаев, в то время как с выше-средним и высоким уровнем развития всего выявлено 33,3% случаев и со средним уровнем развития - 11,1% случаев. По показателю окружности грудной клетки обучающиеся 15-ти летнего возраста имели в 63,9% случаев, низкий и ниже-средний уровень развития, а по среднему уровню развития 22,2% случаев и только 13,9% обследуемых лиц имели выше-средний и высокий уровень развития.

Индивидуальный анализ функционального состояния обучающихся 15-ти летнего возраста в образовательном учреждении инновационного типа (школы-интернат для одаренных детей) выявил следующие результаты: по жизненной емкости легких 52,8% обучающихся имели низкий и ниже-средний уровень развития, в то время как 38,9% обследуемых лиц имели выше-средний и высокий уровень развития и только 8,3% обучающихся по полученным результатам функционального состояния соответствуют стандартам для учащихся общеобразовательных школ Центрального Казахстана. По показателю сила мышц правой кисти рук 69,5% обучающиеся имели низкий и ниже-средний уровень развития, а 19,4% - выше-средний и высокий уровень развития и только 11,1% обследуемых лиц - средний уровень развития. По силе мышц левой кисти рук выявлена следующая картина. 55,5% обучающихся имели низкий и ниже-средний уровень развития, в то время как 27,8% обследуемых лиц имели выше-средний и высокий уровень и только 16,7% обучающихся имели средний уровень развития

Таблица 4

Индивидуальные показатели уровней развития физического состояния обучающихся 15-летнего возраста в образовательном учреждении инновационного типа (%).

Уровень развития показателей	Длина тела	Масса тела	ОГК покой	ЖЕЛ	Сила правой кисти рук	Сила левой кисти рук
Низкий	0	36,1	38,9	22,2	52,8	41,7
Ниже/ср	0	19,5	25	30,6	16,7	13,8
средний	27,8	11,1	22,2	8,3	11,1	16,7
Выше/ср	47,2	25	5,6	30,6	13,8	19,5
высокий	25	8,3	8,3	8,3	5,6	8,3

Выводы. Таким образом, анализ средних значений результатов физического развития показал, что по окружности грудной клетки и динамометрии кистей рук выявлен ниже-средний уровень развития, а по массе тела и ЖЕЛ – средний уровень развития и по длине тела - выше-средний уровень

развития. Индивидуальный анализ выявил, более достоверную характеристику физического развития каждого обучающегося. Большой процент обучающихся имели от 52,8% до 69,5% низкий и ниже-средний уровень развития по всем показателям, за исключение длины тела.

Список использованных источников:

1. Государственную программу развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы. Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988

2. Зорина И.Г. Социально-гигиенический мониторинг факторов среды обитания и состояния здоровья как метод определения приоритетов профилактики в гигиене обучения детей // Здоровье населения и среда обитания. - 2013. - № 1. - С. 17-18.

3. Макунина О.А., Якубовская И.А. Структура и динамика состояния здоровья школьников 7-17 лет // Электронный научно-образовательный вестник: здоровье и образование в 21 веке. - 2015. - Т. 17, № 2. - С. 29-31.

4. Кучма В.Р., Сухарева Л.М., Степанова М.И. Гигиенические проблемы школьных инноваций: монография. - М.: Научный центр здоровья детей РАМН, 2009. - 240 с.

5. Гейнц К.А., Гейнц Р.П., Киспаев Т.А. и др. Оценка двигательной подготовленности и физического развития учащихся 6-17 лет городских и сельских школ Карагандинской области. Методическое пособие. Караганда, 2009. -126с.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Тохтар Атамбаевич Киспаев

Денис Андреевич Соколов

Маржан Жайлаубаевна Карынбаева

Ботагоз Абдыкалыковна Сарсекеева

Юлия Михайловна Плешакова

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҮЛГІДЕГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ 15 ЖАСТАҒЫ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Соңғы жылдары білім беру жүйесінде жаңа білім беру мекемелерінің (лицейлер, гимназиялар, колледждер және т.б.) пайда болуымен қарқынды саралау (дифференциация) жүріп жатыр, оқу бағдарламалары жеделдетіліп жаңа педагогикалық технологиялар енгізілуде. Оқу жүктемелерінің ұлғаюы ағзаға және білім алушылардың денсаулықтаулықтарының нашарлауына әкеледі. Мақалада инновациялық үлгідегі білім беру мекемелеріндегі 15 жастағы білім алушылардың физикалық даму көрсеткіштері зерттелген. Дене салмағы мен ұзындығы, кеуде қуысының аумағы, өкпенің сыйымдылығы және қол білегі динамометриясының абсолютті көрсеткіштері көрсетілген. Физикалық дамудың орта мәндерінің нақты және расталған мәліметтерін алу үшін біз Қарағанды облысының 15 жастағы оқушыларының физикалық даму көрсеткіштерінің бағалау кестесін қолдандық. Жеке талдау әр білім алушының физикалық дамуының шынайы көрінісін көрсетті. Әр білім алушының даму деңгейі анықталды (төмен, төмен-орта, орта, жоғары-орта және жоғары).

Кілтті сөздер: инновациялық үлгідегі білім беру мекемелерінің білім алушылары, физикалық дамуы (дене салмағы мен ұзындығы, кеуде қуысының аумағы, өкпенің тіршілік сыйымдылығы, қол білегі динамометриясы).

Kispaev Tokhtar

Sokolov Denis

Karynbaeva Marzhan

Sarsekeeva Botagoz

Pleshakova Julia

Karaganda State University named after academician Ye.A. Buketov, Karaganda,

Republic of Kazakhstan

FEATURES OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF TRAINING 15-YEAR OLD AGE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS INNOVATIVE TYPE

In recent years, an intensive differentiation of the educational system has been taking place, when new types of educational institutions appeared (lyceums, gymnasiums, colleges, etc.), curricula are being

condensed, and new pedagogical technologies are being introduced. This leads to an increase in training loads on the body and the prerequisites are created for the deterioration of their health. The article studies the indicators of physical development in students of 15 years of age in innovative educational institutions. Absolute indicators are shown for the length and weight of the body, the circumference of the chest, the vital capacity of the lungs and the dynamometry of the hands. To obtain a more accurate and reliable picture of the average values of physical development, we used grading tables for the levels of development of indicators of physical development of students of 15 years of age in the Karaganda region. Individual analysis showed a reliable picture of the physical development of each student. The levels of development of each student were identified (low, lower-intermediate, intermediate, higher-intermediate and high).

Keywords: Students of educational institutions of an innovative type, physical development (length and weight, chest circumference, lung capacity, dynamometry of the hands).

List of references:

1. The state program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2025. The Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988 was approved
2. Zorina I.G. Social and hygienic monitoring of environmental factors and health status as a method for determining the priorities of prevention in the hygiene of children's education // Public Health and Environment. - 2013. - No. 1. - S. 17-18.
3. Makunina O.A., Yakubovskaya I.A. The structure and dynamics of the health status of students aged 7-17 // Electronic scientific and educational bulletin: health and education in the 21st century. - 2015. - T. 17, No. 2. - S. 29-31.
4. Kuchma V.R., Sukhareva L.M., Stepanova M.I. Hygienic problems of school innovation: a monograph. - M.: Scientific Center for Children's Health RAMS, 2009. - 240 p.
5. Heinz K.A., Heinz R.P., Kispayev T.A. et al. Assessment of motor fitness and physical development of 6-17-year-old students in urban and rural schools of the Karaganda region. Toolkit. Karaganda, 2009. - 126p.

УДК 37.013.8

МРНТИ 77.03.07

Кучина Людмила Александровна

Lyudmila-Kuchina-58@mail.ru

Смирнова Ирина Дмитриевна

smirlis.ir@mail.ru

Какетаев Асхат Каржауович

s.talant@list.ru

Медицинский университет Караганды, Караганда, Республики Казахстан

К ВОПРОСУ ПРОФИЛАКТИКИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Авторы данной статьи акцентируют внимание на основных признаках здоровья, к которым отнесли высокую приспособляемость организма к изменяющимся условиям внешней среды. Здоровый организм, по их мнению, способен переносить психические и физические нагрузки, а также значительные колебания факторов внешней среды.

Ключевые слова: Физическое здоровье, самоконтроль, физкультурно-спортивная активность, мобилизация, функциональное состояние, студент, психическое здоровье, физическая культура.

Здоровье - это такое состояние организма, при котором функции всех его органов и систем уравновешены с внешней средой и отсутствуют какие-либо болезненные изменения. Человек-существо биологическое и социальное одновременно. И если его биологическая природа, формируемая миллионами лет, подчиненная наиболее экономичной ритмической деятельности, входит в гармоническое соединение с его социальной активностью, то это благотворно влияет на здоровье и наоборот.

Здоровый образ жизни, являясь важнейшим составным элементом культуры, способствует формированию здоровья будущего специалиста. Его существенной стороной является гармоничное проявление физических и духовных возможностей студентов, связанных с социальной и физической активностью в учебно- трудовой, общественной и иных сферах деятельности.

На современном этапе, в условиях качественного преобразования всех сторон жизни нашего общества возрастают требования к физической подготовленности молодых специалистов, необходимой для успешной трудовой деятельности.

Под здоровым образом жизни понимаются такие формы и способы повседневной жизнедеятельности, которые соответствуют гигиеническим принципам, укрепляют адаптивные возможности организма, способствуют успешному восстановлению, поддержанию и развитию его резервных возможностей, полноценному выполнению личностью социально профессиональных функций. Здоровый образ жизни - это комплекс оздоровительных мероприятий, обеспечивающий гармоничное развитие и укрепление здоровья, повышение работоспособности студентов, продление их творческого долголетия. Основными субъективными факторами, влияющими на здоровье студентов, которые зависят в той или иной степени от их поведения, являются:

1. Достаточная двигательная активность.
2. Рациональное питание.
3. Ритмичность в труде и отдыхе, ритмичность (режим) в жизни и учебе.
4. Умение противостоять и бороться с негативным влиянием стресса.
5. Личная гигиена и закаливание.
6. Профилактика самоотравления.

На академических занятиях по физической культуре в ходе бесед со студентами прослеживается поддержание ими здорового образа жизни не в полной мере. Учебная деятельность и загруженность рабочего дня студента-медика связаны с умственной и психо-эмоциональной нагрузкой. Основными факторами, которых стараются придерживаться студенты, являются трехразовое питание, причем избегая фаст-фуда, пешие прогулки, самостоятельные занятия физической культурой и спортом, отказ от вредных привычек. А самыми нарушаемыми у большинства студентов остаются неразумное чередование труда и отдыха, полноценного сна ввиду перечисленного выше. Оптимальный двигательный режим является основным элементом здорового образа жизни студента и включает в себя занятия физической культурой и спортом и активный отдых.

Занятия физической культурой и спортом в различных формах еще недостаточно внедряются в повседневный быт студентов. Социальными показателями здорового образа жизни являются формы и методы удовлетворения физических и духовных потребностей студентов в учебе, труде, нормальных бытовых условиях, активном отдыхе, способствующих формированию здоровых норм общежития.

Отношение студентов к физической культуре и спорту является одной из актуальных проблем учебно-воспитательного процесса, дальнейшего развития и расширения массовой оздоровительной, физкультурной и спортивной работы в высшей школе. Критерием физкультурно-спортивной деятельности является физкультурно-спортивная активность.

Ее можно рассматривать как меру и характер участия непосредственно в занятиях физическими упражнениями и как активность в организаторской, пропагандистской, инструкторско-педагогической, судейской и других видах деятельности.

Самоконтроль (саморегуляция и самооценка) студента имеет не только воспитательное значение, но и приучает более сознательно относиться к занятиям, соблюдать правила личной и коллективной гигиены, разумного распорядка дня, режима учебы, труда быта и отдыха. На основе получаемых результатов самоконтроля можно оценивать реакцию своего организма на физическую нагрузку, дозировать ее.

Исследования и практический опыт показали, что роль активного отдыха существенно повышается. Активный отдых способствует восстановлению двигательной функции, сердечно-сосудистой и других систем. Также благодаря активному отдыху возрастают творческая активность и трудовое долголетие.

Основным признаком здоровья является высокая приспособляемость организма к изменяющимся условиям внешней среды. Здоровый организм способен переносить огромные физические и психические нагрузки, значительные колебания внешней среды и вывести его из равновесия очень трудно. И, наконец, характерным признаком здоровья является сохранение известного постоянства внутренней среды в организме - так называемый гомеостазис. Он проявляется

в том, что в норме поддерживается определенная температура, химический состав крови, насыщение артериальной крови кислородом и т.д.

Если под влиянием, каких-либо факторов внешней среды гомеостазис нарушается, то возникает болезнь. Существование индивидуумов, обладающих абсолютным или идеальным здоровьем, как оно представляется теоретически, отвергается. Однако практически важно, что среди здоровых людей может быть выделена небольшая группа людей, отличающихся максимальной полнотой здоровья. Эти люди либо вообще никогда не болеют, либо очень редко испытывают приходящее недомогание, а при объективном исследовании у них на протяжении многих лет не отмечается каких-либо заметных отклонений от индивидуальной нормы. Физическое здоровье оценивается физическим развитием человека. Эта оценка производится на основании наружного осмотра, показателей антропометрии и функциональных проб. Антропометрические показатели сравниваются с имеющимися для лиц данного пола, возраста, характера двигательной деятельности стандартами и оцениваются соответственно как «среднее», «ниже», или «выше среднего». При динамических обследованиях важную роль играют функциональные показатели физического развития. Эта оценка производится на основании анализа и сопоставления всех проведенных исследований в состоянии мышечного покоя и при функциональных пробах и тестах.

Функциональное состояние- один из основных показателей состояния физического здоровья и тренированности студента. Функциональное состояние может быть оценено как хорошее, удовлетворительное или с нарушениями (переутомление, перетренированность и т.д.). После проведения и обработки функциональных проб на занятиях физической культуры наблюдалось, что у половины студентов функциональное состояние оценивалось как удовлетворительное. Здоровье психическое обуславливает нормально протекающие процессы высшей нервной деятельности. Перенапряжение высшей нервной деятельности, вызванное психическими травмами (горе, страх и др.), тяжелыми жизненными ситуациями, может привести к изменению функциональных взаимоотношений коры головного мозга, и подкорковой области. В результате этого появляются расстройства функций различных органов. Под влиянием внушения и самовнушения могут возникнуть как положительные, так и отрицательные структурные изменения в организме. У психически здоровых людей все психические процессы в организме (зрительной перцептивной функции, кинестезии, внимания, памяти и др.) протекают нормально. К числу психических процессов, обеспечивающих познавательную деятельность человека, относятся ощущения, восприятия, представления, мышление, память и внимание. В результате ощущения и восприятия, каких-либо предметов или явлений у человека формируются представления. Они, как и восприятия, имеют наглядный характер, но менее отчетливы и легко изменчивы. Студенту необходимо развивать и совершенствовать свою память, особенно двигательную. Но для этого необходимо систематическое и осмысленное выполнение упражнений, а также запоминание темпа движений, их амплитуды и характера лучших вариантов согласования движений и т.д. Авторы отмечают, что регулярные занятия физическими упражнениями совершенствуют внимание студентов, благодаря которому они мобилизуют и сосредотачивают всю психическую деятельность на чем-либо определенном. Внимание студентов должно быть интенсивным, устойчивым, сосредоточенным и распределенным. С каждым годом все сложнее становится учебный процесс в высших учебных заведениях. Успешно справляются с ним только наиболее организованные и волевые студенты. Да и у них зачастую наблюдается патологическое нервно-психическое состояние (нарушается сон и аппетит, повышается раздражительность, появляются навязчивые идеи и тревоги и т.п.). Авторы считают, что возникновению этих состояний способствуют и такие факторы, как отсутствие строгого распорядка дня, плохое и несвоевременное питание, кратковременный сон, хронические, часто обостряющиеся заболевания, неполадки во взаимоотношениях в семье или учебном коллективе. Доказано, что уже сами по себе регулярные занятия физическими упражнениями и спортом положительно сказываются на нервно-психическом состоянии студентов. Однако многое зависит и от умения регулировать это состояние: управлять эмоциями, концентрировать внимание, мобилизовывать волю на выполнение сложных заданий, формировать чувство готовности или полного покоя, расторможенности, расслабления и т.п. Как специалисты в области физической культуры, авторы убеждены, что в системе образования, воспитания и отдыха физическая культура проявляет себя в оздоровительном значении. Результатом оздоровительной спортивной деятельности является физическая подготовленность, с помощью которой достигается совершенство определенных навыков и задатков человека. Таким образом, физическая культура для студента создает условия для комфортного занятия физической активностью, объясняет студентам основные моменты ведения

здорового образа жизни, укрепляет здоровье и улучшает нормальные показатели у студентов, популяризирует спорт, активный отдых. Из этого следует, что студенты по мере развития личностной физической культуры воспринимают ее и как учебную дисциплину, и как важную ступень на пути к здоровому образу жизни.

Обобщая можно сказать, что физическая культура для студентов это один из главнейших компонентов его привычной жизни. Именно в таком контексте должно формироваться отношение студентов к физической культуре, спорту и здоровому образу жизни. Занятия физической культуры в ВУЗе помогают правильно оценить свои способности и развить их в нужном направлении, тем самым укрепляя свое здоровье. Исходя из вышеизложенного, авторы пришли к выводу, что в профилактике здорового образа жизни большую роль играет систематическая двигательная активность, волевые качества, полноценный сон и правильное питание, отказ от вредных привычек, умение регулировать свое психо-эмоциональное состояние, которое воспитывается только в результате длительных и кропотливых усилий, как самого студента, так и преподавателя, направленных на совершенствование психологической подготовленности. Личное, бережное отношение к здоровью - необходимое условие формирования здорового образа жизни в студенческие годы.

Список использованных источников:

1. Виноградов П.А., Физическая культура и здоровый образ жизни. Москва, 2007 год
2. Физическая культура: учебная пособия для подготовки к экзаменам / Под ред. В.Ю. Волкова и В.И. Загоруйко. СПб.: Питер, 2009 – 224 с.
3. Физическая культура студента: Учебник/Под ред. В.И. Ильинича.-М.:Гардарака, 2008-448 с.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Людмила Александровна Кучина

Ирина Дмитриевна Смирнова

Асхат Каржауович Какетаев

Қарағанды медициналық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Бұл мақалада денсаулықтың негізгі белгісі сыртқы ортаның өзгермелі жағдайларына ағзаның жоғары бейімделуі болып табылады. Салауатты организм орасан зор психикалық және физикалық жүктемелерді, сыртқы орта факторларының елеулі ауытқуларын көтере алады және оны тепе-теңдіктен шығару өте қиын.

Кілтгі сөздер: Дене денсаулығы, өзін-өзі бақылау, дене шынықтыру және спортпен шұғылданду, жұмылдыру, функционалдық жағдайы, студенттік, психикалық денсаулығы, дене шынықтыру.

Kuchina Lyudmila

Smirnova Irina

Kuketaev Askhat

Medical University of Karaganda, Karaganda, Republic of Kazakhstan

The authors of this article focus on the main signs of health, which include the high adaptability of the body to changing environmental conditions. A healthy organism, in their opinion, is able to tolerate mental and physical stress, as well as significant fluctuations in environmental factors.

Keywords: Physical health, self-control, physical culture and sports activity, mobilization, functional state, student, mental health, physical culture.

List of references:

1. Vinogradov P. A., Physical culture and a healthy lifestyle. Moscow, 2007
2. Physical culture: textbooks for preparing for exams / ed. by V. Yu. Volkov and V. I. Zagoruiko. SPb.: Piter, 2009 – 224 p.
3. Physical education student: Textbook/Under the editorship of V. I. Ilyinich.- Moscow: Gardarika, 2008-448 p.

Соколов Денис Андреевич

Sokol_den_91@bk.ru

Жангабыл Марлен Саятович

marlen_sambo_kaz92@mail.ru

Багдаулет Тилеубек

Tleubek_kazak_89@mail.ru

Рысбек Кастер

rysbe.k.r@mail.ru

Кожамжаров Елдос Нурлыбаевич

eldos.kozhamzharov.91@mail.ru

**Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букегова, Караганда,
Республика Казахстан**

МОНИТОРИНГ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ, ОСВАИВАЮЩИЕ ПРОФЕССИЮ ГОРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Авторами рассматривается кадровый потенциал угледобывающей отрасли, повышение привлекательности рабочих профессий, в частности, специальностей горного профиля через оказание профориентационных услуг. Авторами выявлены механизмы взаимодействия образовательных учреждений с работодателями. Время обучения студентов (15-21г.) в профессиональных школах, лицеях, колледжах, вузах совпадает с усиленным ростом и развитием учащейся молодежи, когда организм чувствителен к воздействию благоприятных и неблагоприятных условий окружающей среды. В статье изучены показатели физической подготовленности студентов, осваивающие профессию горной промышленности в технических и профессиональных колледжах. Показаны абсолютные показатели по скоростным, силовым, скоростно-силовым и координационным способностям, выносливости и гибкости. Для получения более точной и достоверной картины средних значений физической подготовленности авторами использовались оценочные таблицы уровней развития показателей физической подготовленности учащихся 16-летнего возраста по Карагандинской области. Индивидуальный анализ показал достоверную картину физической подготовленности каждого студента. Ими выявлены уровни развития каждого обучающегося (низкий, ниже-средний, средний, выше-средний и высокий).

Ключевые слова: Студенты, профессиональный колледж, выносливость и гибкость, координационные, силовые, скоростные, скоростно-силовые способности.

Здоровье детей и подростков, учащейся молодежи в любом государстве и при любых социально-экономических и политических ситуациях является актуальнейшей проблемой и предметом первоочередной важности. Здоровье подрастающего поколения определяет будущее страны, генофонд нации, научный и экономический потенциал общества и наряду с другими демографическими показателями, является чутким барометром социально-экономического развития страны.

После распада СССР вместе с сокращением государственного сектора экономики начала разрушаться система взаимосвязи государственных предприятий и профессионального обучения, что породило разрыв между запросами рынка и теми квалификациями, которые получали выпускники профессиональной школы. Необходимо отметить, что проблема несоответствия существует и в настоящее время, когда в условиях бурного развития технологий и глобальной конкуренции растет потребность в гибкой квалифицированной рабочей силе, готовой к постоянному обучению и развитию. Поэтому задача модернизации профессионального образования путем приведения его содержания и структуры в соответствие с потребностями рынка труда, разработки и внедрения современных образовательных стандартов актуальна сегодня как для российской системы профессионального образования в целом, так и для ее региональных составляющих [1-2].

Угольная промышленность – одна из крупнейших отраслей промышленности нашего государства. Карагандинский угольный бассейн – один из крупнейших механизированных среди стран СНГ, где используются современные механизированные комплексы и комбайны, требующие подготовки высококвалифицированных горнорабочих. Решающая роль в их подготовке отводится

профессионально-техническим образовательным учреждениям, где юноши подросткового возраста получают общее среднее образование и внутришахтную специальность. Успешному овладению профессии и одновременному укреплению здоровья способствует хорошее функциональное состояние обучающихся, осваивающих профессию горной промышленности.

Караганда является одним из главных центров развития горного дела, а подготовка кадров для горнодобывающей промышленности – приоритетная задача всего профессионального сообщества. Прогноз развития угольной отрасли Карагандинской области ставит перед регионом новые количественные и качественные задачи по развитию системы подготовки кадров с учетом перспективных потребностей предприятий в специалистах.

Модель модернизации подготовки кадров, отработанная для угольной промышленности с определенными корректировками успешно применяется и при модернизации других важных отраслей экономики и сферы услуг региона. Эффективность проведения преобразования системы профессионального образования обеспечивается опорой на лучший отечественный и зарубежный опыт, детальной научной проработкой планируемых изменений.

Исходя из выше изложенного изучение физического состояния студентов учреждений технического и профессионального образования (ТиПО) является актуальной проблемой на современном этапе.

Целью нашей работы явилось изучение физической подготовленности студентов 1 курса, осваивающих профессию «Электрослесарь подземный» в учреждениях ТиПО.

Организация исследования: Организация исследования была проведена на базе Карагандинского горно-индустриального колледжа где под наблюдением находились 19 студентов 1 курса, осваивающих профессию «Электрослесарь подземный».

Методы исследования. Использовали медико-педагогические методы исследования, информативные, адекватные, надежные и простые, применяемые в научно—практических исследованиях педагогами, физиологами, гигиенистами и другими специалистами. Изучили показатели: физической подготовленности (сила, выносливость, скорость, координация, гибкость).

Результаты исследования. Согласно многочисленным исследованиям физическая подготовленность является одним из ведущих показателем физического развития. Показатели физической подготовленности – это региональные возрастно-половые средние величины признаков, которые разработаны на основании тестирования большого количества детей различных возрастов.

Анализ и статистическая обработка полученных результатов исследования физической подготовленности студентов первого курса профессионального колледжа осваивающих профессию “электрослесарь подземный” позволил нам получить средние арифметические величины (М) показатели физической подготовленности (см. таблицу 1).

Таблица 1

Показатели физической подготовленности студентов 1-ого курса обучения, осваивающих профессию «Электрослесарь подземный» (М±m)

Бег 6 минут, м	Челночный бег 3x10 метров, сек	Бег на 30 метров, сек
1025±108,03	7,8±0,83	4,9±0,17

Далее мы получили стандартное (квадратическое) отклонение или просто стандарт. Условное обозначение его – δ . Величина среднего квадратического отклонения является показателем рассеивания (т.е. отклонение вариант которые получены в исследовании), от их средней величины. И призвана дополнять характеристику группы явлений. Величина δ зависит от величина колебаний вариант: чем больше амплитуда различий между крайними значениями вариант, т.е. чем больше изменчивость признака, тем больше величина среднего квадратического отклонения. Вычисление δ позволило нам получить среднюю ошибку среднего арифметического значения – m. Следует помнить, что под “ошибкой” в статистических методах исследования понимается не ошибка исследования, а мера представительства данной величины, т.е. мера которой m, полученная на выборочной совокупности (нашем примере на 19ти подростках), отличается от истинной m, которая была бы получена на генеральной совокупности (это все подростки аналогичного возраста, уровня подготовленности и т.д.)

Анализ результатов исследования физической подготовленности по выносливости показал, что среднее значение по 6-ти минутного бега составило 1025 ± 108,03 метра. По оценочным таблицам

средний показатель физической подготовленности по выносливости у обследуемых подростков соответствует ниже-среднему уровню развития.

По координационным и скоростным способностям среднее значение показателей челночного бега 3×10 метров и бег 30 метров и составило 7,8±0,83 сек и 4,9±0,17 сек (см. табл. 2).

Таблица 2

Показатели физической подготовленности студентов 1-ого курса обучения, осваивающих профессию «Электрослесарь подземный» (M±m)

Прыжки в длину с места, см	Подтягивание, кол-во раз	Накл. вперед пол. сидя, см
206±0,14	7,4±2,93	9,64±2,77

По уровню развития этих качеств они соответствуют выше среднему развитию. Полученный показатель среднего значения по подтягиванию на высокой перекладине из виса, равен 7,4±2,93 раза и соответствует ниже-среднего уровня развития. По гибкости - 9,64±2,77 см соответствует низкому уровню развития соответственно.

По уровню развития этих качеств они соответствуют ниже-среднему и низкому развитию. В то время как по скоростно-силовым способностям среднее значение прыжка в длину места у обследуемых лиц составило 2.06±0.14метра. По оценочным таблицам этот показатель равен выше-среднему значению.

Индивидуальный анализ показателей физической подготовленности выявил более точную картину исследуемых качеств у каждого учащегося (см. таблицу 3) [3]. Так, например, у всех подростков в 100% случаях выявлен низкий уровень развития по выносливости. По скоростным качествам 85.7% подростков имеют низкий уровень развития и только 14,3% – средний. По координационным способностям 50% подростков имеют низкий и ниже средний уровень развития. Более хуже положение выявлено по силовым способностям и гибкости. 71.45% подростков имеет низкий и ниже средний уровень развития по выполнению упражнения по подтягиванию на высокой перекладине и только 28.55% имеют средние и выше средние развитие этого качества. Аналогичные показатели выявлены по выполнению физического упражнения – наклоны вперед из положения сидя. 78.6% подростков имеют низкое и ниже среднее значение по развитию такого важного физического качества как гибкость. Только 21.4% подростков имеют по этому показателю выше среднее и высокое развитие.

Таблица 3

Индивидуальная оценка показателей физической подготовленности студентов 1-ого курса обучения, осваивающих профессию «Электрослесарь подземный» (%).

№	Показатели физической подготовленности, %	Уровни физической подготовленности					Всего %
		Низкий	Ниже среднего	Средний	Выше среднего	Высокий	
1	Выносливость - 6 мин. бег, %	100	-	-	-	-	100
2	Скоростные - бег 30 метров, %	85,7	14,3	-	-	-	100
3	Координационные - челночный бег 3×10, %	14,3	35,7	42,9	7,1	-	100
4	Скоростно-силовые - прыжки в длину с места, %	21,45	7,1	50	21,45	-	100
5	Силовые - подтягивания на высокой перекл., %	57,15	14,3	21,45	7,1	-	100
6	Гибкость - наклон вперед из положения сидя, %	28,6	50		7,1	14,3	100

Здесь мы наблюдаем не нормальное распределение этого показателя согласно так называемого «гауссовое распределение», не выявлены учащиеся со средним значением. Аналогичное распределение показателей физической подготовленности мы отмечаем по показателям выполнения 6-ти минутного бега и бега на 30 метров. В первом значении все студенты имеют низкий уровень развития -100% отсутствуют показатели уровней развития: ниже средние, средние, выше средние и высокое. Во втором отсутствуют показатели: среднего, выше-среднее и высокое.

По скоростно-силовым способностям более менее распределение показателей выполнения физического упражнения наблюдается в прыжке в длину с места. В 28.55% случаях у подростков

отмечается низкое и ниже среднее развитие этого качества, в половине случаев (50%) – среднее и в 21.45% - выше среднее развитие.

Выводы. Таким образом, исследование физической подготовленности студентов 1 курса, осваивающих профессию «электрослесарь подземный» выявило отрицательную картину физической подготовленности обследуемых лиц. В 100% и 85.7% случаях учащиеся имеют низкий уровень развития по выносливости и скоростным качествам соответственно. В 50%, 71.45% и 78.6% случаях исследуемые подростки имеют низкий и ниже средний уровень развития по координационным, силовым способностям и гибкости соответственно.

Список использованных источников:

1. Пахомова Е.А. Модернизация системы профессиональной подготовки кадров (на примере угольной отрасли Кемеровской области) // Профессиональное образование в России и за рубежом. - 2013.- №2 (10).-С.9-12
2. Харковенко Н.М. Гигиенические основы организации профессионального обучения подростков в ПТУ угольной промышленности: Автореф. дис...д-ра мед.наук.-Ростов на Дону, 1988.-40с.
3. Гейнц К.А., Гейнц Р.П., Киспаев Т.А. и др. Оценка двигательной подготовленности и физического развития учащихся 6-17 лет городских и сельских школ Карагандинской области. Методическое пособие. Караганда, 2009. -126с.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

**Денис Андреевич Соколов
Марлен Саятұлы Жанғабыл
Тілеубек Бағдаулет
Кастер Рысбек**

Елдос Нурлыбайұлы Қожамжаров

**Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы**

ТАУ-КЕН ӨНДІРІСІ МАМАНДЫҒЫН МЕНГЕРІП ЖАТҚАН СТУДЕНТТЕРДІҢ ФИЗИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ МОНИТОРИНГІ

Авторлар көмір өндіру саласының кадрлық әлеуетін қарастырады, жұмысшы мамандықтарының, атап айтқанда, тау-кен өндірісі мамандықтарының тартымдылығын жоғарылатады, кәсіптік бағдар беру қызметтерін ұсынады. Авторлар білім беру мекемелерінің жұмыс берушілермен өзара әрекеттестігінің механизмі. Студенттердің кәсіптік мектеп, лицей, колледж, ЖОО білім алу уақыты (15-21ж.) білім алушы жастардың ағзасының қоршаған ортаның қолайлы қолайсыз жағдайларына сезімталдығы мен қарқынды өсу және дамуына сәйкес келеді. Мақалада техникалық және кәсіптік колледждерде тау-кен өндірісі мамандығын меңгеруші студенттердің физикалық дайындығының көрсеткіштері зерттелген. Жылдамдық, күш, жылдамдық-күш және үйлестіру қабілеттерінің төзімділігі мен икемділігі бойынша абсолюттік көрсеткіштері көрсетілді. Физикалық дамудың орта мәндерінің нақты және расталған мәліметтерін алу үшін Қарағанды облысының 16 жастағы оқушыларының физикалық дайындық көрсеткіштерінің бағалау кестесін қолдандық. Жеке талдау әр студенттің физикалық дайындығының шынайы көрінісін көрсетті. Әр білім алушының даму деңгейі анықталды (төмен, төмен-орта, орта, жоғары-орта және жоғары).

Кілтті сөздер: Студенттер, кәсіптік колледж, шыдамдылық пен икемділік, үйлестіру, күш, жылдамдық, жылдамдық және қуат қабілеттері.

**Sokolov Denis
Zhangabyl Marlen
Baghdaulet Tleubek
Rysbek Kaster
Kozhamzharov Eldos**

**Karaganda State University named after academician Ye.A. Buketov, Karaganda,
Republic of Kazakhstan**

MONITORING OF PHYSICAL PREPAREDNESS OF STUDENTS, DEVELOPING THE PROFESSION OF MINING

The authors consider the personnel potential of the coal mining industry, increasing the attractiveness of working professions and, in particular, mining specialties through the provision of career guidance services. The authors revealed the mechanisms of interaction between educational institutions and employers. The time of students' training (15-21 years) in vocational schools, lyceums, colleges, universities coincides with the increased growth and development of students, when the body is sensitive to the effects of favorable and adverse environmental conditions. The article studies the indicators of physical fitness of students mastering the profession of mining in technical and vocational colleges. Absolute indicators are shown for speed, power, speed, power and coordination abilities, endurance and flexibility. To obtain a more accurate and reliable picture of the average values of physical fitness, we used grading tables for the levels of development of physical fitness indicators for students of 16 years of age in the Karaganda region. Individual analysis showed a reliable picture of each student's physical fitness. The levels of development of each student were identified (low, lower-intermediate, intermediate, higher-intermediate and high).

Keywords: Students, professional college, endurance and flexibility, coordination, power, speed, speed and power abilities.

List of references:

1. Pakhomova EA Modernization of the professional training system (for example, the coal industry of the Kemerovo region) // Vocational education in Russia and abroad. -2013.- No. 2 (10) .- C.9-12
2. Kharkovenko N.M. Hygienic basis for the organization of vocational training for adolescents in vocational schools of the coal industry: Author's abstract ... Dr. med.science.-Rostov-on-Don., 1988.-40s.
3. Heinz K.A., Heinz R.P., Kispayev T.A. et al. Assessment of motor fitness and physical development of 6-17-year-old students in urban and rural schools of the Karaganda region. Toolkit. Karaganda, 2009. -126p.

УДК 37.013.

МРНТИ 77.03. 07

Соколов Денис Андреевич

Sokol_den_91@bk.ru

Киспаев Тохтар Атамбаевич

Kispayev_t@mail.ru

Смагулов Саят Кабдолаевич

sayat-1988-16@mail.ru

Кабдолла Ербол

kab-1990@mail.ru

Алимжанов Еркайыр Мұқатайұлы

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда,

Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ 15-ТИ ЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ИННОВАЦИОННОГО ТИПА

В статье изучены показатели физической подготовленности у обучающихся 15ти летнего возраста в образовательных учреждениях инновационного типа. Показаны абсолютные показатели по скоростным, силовым, скоростно-силовым и координационным способностям, выносливости и гибкости. Авторы для получения более точной и достоверной картины средних значений физической подготовленности использовали оценочные таблицы уровней развития показателей физической подготовленности учащихся 15-летнего возраста по Карагандинской области. Индивидуальный анализ показал достоверную картину физической подготовленности каждого обучающегося. Выявлены уровни развития каждого обучающегося (низкий, ниже-средний, средний, выше-средний и высокий).

Ключевые слова: образовательные учреждения, инновация, физическая подготовленность, координационные способности, выносливость, гибкость.

Актуальность. В Государственных программах развития здравоохранения и образования в Республики Казахстан на 2020-2025 годы [1] говорится о кардинальной модернизации системы здравоохранения и образования. Особое внимание уделяется состоянию здоровья подрастающего поколения, формированию интеллектуального, физически и духовно развитого гражданина Казахстана, необходимости внедрения новых педагогических, информационных и здоровьесберегающих технологий обучения.

Для теории и практики физического воспитания и спорта особенно важны данные о физической подготовленности детей и подростков школьного возраста и периодах развития их физических качеств. Физическая подготовленность является основным критерием определения состояния физического здоровья человека. В то же время, многими учеными доказано, что обучающиеся, проживающие в разных климатогеографических условиях, имеют различный уровень физической подготовленности и темпов прироста результатов тестирования основных физических качеств [2-3]. Установлены периоды возрастных темпов ускоренного, равномерного и замедленного развития физических качеств, обусловленные гетерохромным созреванием различных систем организма. Такие периоды получили название сенситивных (чувствительных) периодов развития. В связи с этим без знаний о физическом статусе учащихся, проживающих в определенных средовых условиях, невозможно построить эффективную региональную систему физического воспитания в общеобразовательной школе.

Подготовка современных обучающихся к выполнению нормативных президентских тестов предполагает наличие объективной и исчерпывающей информации о степени их физической подготовленности, результаты которой являются исходными данными для планирования процесса физического воспитания. Данную информацию можно приобрести посредством соответствующего тестирования в рамках мониторинга физической подготовленности, программа которого должна соответствовать испытаниям президентских тестов.

Целью работы явилось изучить особенность физической подготовленности обучающихся 15ти летнего возраста в образовательных учреждениях инновационного типа.

Организация исследования: Исследование проводилось на базе специализированной школы – интернат для одаренных детей «Мурагер». г. Караганды. Условия обучения и состояние школы отвечали санитарно-гигиеническим требованиям. Работа проводилась методом естественного гигиенического эксперимента, не нарушая педагогический процесс. Наблюдения велись за 15-ти летними обучающимися, в количестве 36 человек.

Методы исследования. Использовали медико-педагогические методы исследования, информативные, адекватные, надежные и простые, применяемые в научно—практических исследованиях педагогами, физиологами, гигиенистами и другими специалистами. Изучили показатели: физической подготовленности (сила, выносливость, скорость, координация, гибкость).

Результаты исследования. Многочисленные исследования ученых выявили большую зависимость уровня двигательной подготовленности учащихся от условий жизни, социальных, бытовых и климато-географических условий проживания. Поэтому оценки уровней физической подготовленности и физического развития разрабатываются для каждого региона отдельно.

Каждый регион характеризуется своими особенностями: климатом, географическим расположением, производственной средой, национальным составом и т.д. Все эти составляющие конкретного региона оказывают влияние на показатели физического развития и физической подготовленности. В связи с этим антропометрические стандарты физического развития и физической подготовленности разрабатываются для конкретной местности. С этой целью большая работа проведена учеными по разработке оценочных таблиц показателей физической подготовленности и физического развития учащихся 6-17-ти летнего возраста для Карагандинской области [4].

Нами были проведены экспериментальные исследования на базе специализированной школы-интернат для одаренных детей «Мурагер» г. Караганды, где под наблюдением находились 36 учащихся пятнадцатилетнего возраста, занимающиеся по традиционной программе физического воспитания в образовательном учреждении по утвержденной учебной программе для обучающихся старших классов, согласно нормативных документов Министерства образования и науки РК

Анализ результатов исследования результатов физической подготовленности обучающихся 15ти летнего возраста (см. табл. 1) показал, что по среднестатистическим показателям скоростных способностей (бег 30 метров) они имели: $5,8 \pm 0,08$ сек. По координационным способностям (челночный бег 3x10 метров) - $8,6 \pm 0,055$ сек. По скоростно-силовым способностям лицеисты имели: $198 \pm 1,18$ см., а по гибкости (наклон вперед из положения сидя) $-4,1 \pm 0,351$ см. По силовым

способностям (подтягивание на высокой перекладине) имели: $5,3 \pm 0,59$ количество раз. По выносливости обучающиеся показали следующие результаты $950 \pm 21,62$ метров.

Таблица 1

Показатели физического развития обучающихся 15-летнего возраста в образовательном учреждении инновационного типа ($M \pm m$).

Бег 30 м	Челночный бег	Прыжки в длину	Подтягивание	Наклон	6-ти мин. бег
$5,8 \pm 0,08$	$8,6 \pm 0,055$	$198 \pm 1,18$	$4,1 \pm 0,351$	$5,3 \pm 0,59$	$950 \pm 21,62$

Анализ полученных показателей физической подготовленности по оценочных таблицах выявил, что по средним значениям уровней развития учащиеся специализированной школы-интернат для одаренных детей «Мурагер» г. Караганды (см таб. 2) по всем шести тестам выявлен низкий уровень развития, за исключение скоростно-силовых способностей. Этот показатель по средним значениям показал средний уровень развития у обучающихся специализированной школы-интернат.

Таблица 2

Средние показатели уровней развития физической подготовленности обучающихся 15-летнего возраста в образовательном учреждении инновационного типа.

Бег 30 м	Челночный бег 3x10	Прыжок в длину с места	Подтягивание	Наклон вперед	6-ти мин. бег
н	н	с	н	н	н

При планировании материала по развитию двигательных способностей необходимо оценить индивидуальный уровень физической подготовленности учащихся, что нами было и сделано, используя эти оценочные таблицы. Анализ индивидуальных показателей у каждого обучающегося позволили нам выявить более точную и достоверную картину полученных результатов по каждому учащемуся (см. табл. 3). Так, например, 97,22% обучающихся по скоростным способностям имели низкий и ниже-средний уровень развития и только 2,78% обследуемых лиц имели средний уровень развития. Следует отметить, что с выше-средним и высоким уровнем развития обучающиеся не выявлены. По координационным способностям 88,89% учащихся имели низкий и ниже-средний уровень развития и только всего 2,78% лиц имели выше-средний и высокий уровень развития. Средний уровень развития имели 8,33% обучающихся по этому показателю. По скоростно-силовым способностям 33,34% обследуемых лиц имели низкий и ниже-средний уровень развития. 2,78% обучающихся имели выше-средний и высокий уровень развития, а 63,89% лиц - средний уровень развития. По выносливости выявлены 100% лицеистов имеющих низкий и ниже-средний уровень развития. По силовым способностям 97,22% обучающихся имели низкий и ниже-средний уровень развития и только 2,78% лиц имели средний уровень развития. Обучающихся с выше-средним и высоким уровнем развития не выявлено. По гибкости выявлена следующая картина: большое количество 91,67% лиц имели низкий и ниже-средний уровень развития, в то время как всего 5,58% обучающихся имели выше-средний уровень развития и не имеющих высокий уровень развития. И только 2,78% обследуемых лиц имели средний уровень развития.

Таблица 3

Индивидуальные показатели уровней развития физической подготовленности обучающихся 15-летнего возраста в образовательном учреждении инновационного типа (%).

Уровень развития показателей	30 метров	3x10метров	Прыжок в длину с места	6-ти минутный бег	Подтягивание на переклад.	Наклон вперед с полож. сидя
Низкий	77,78	72,22	5,56	100	83,33	77,78
ниже/ср	19,44	16,67	27,78	0	13,89	13,89
средний	2,78	8,33	63,89	0	2,78	2,78
выше/ср	0	2,78	2,78	0	0	5,56
высокий	0	0	0	0	0	0

Выводы. Таким образом, анализ средних значений показателей физической подготовленности учащихся образовательного учреждения инновационного типа согласно оценочной таблице показателей физической подготовленности для учреждений Карагандинской области показал, что по скоростно-силовым способностям обучающиеся соответствуют стандартам нормативов для образовательных учреждений Центрального Казахстана, по остальным показал только низкий уровень развития. Более точный и достоверный индивидуальный анализ полученных результатов исследования физической подготовленности обучающихся выявил индивидуальную характеристику каждого обучающегося по результатам шести тестов. По всем шести тестам выявлен большой процент лиц, имеющих низкий и ниже-средний уровень развития от 88,89% до 100% случаев, за исключением скоростно-силовых способностей, по которым 63,89% обучающихся имели ниже-средний уровень развития.

Список использованных источников:

1. Государственную программу развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы. Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988.
2. Германов Г.Н. Темпы прироста показателей физического развития, функциональной и двигательной подготовленности школьников в различные периоды возрастного развития // Культура физическая и здоровье. - 2014. - Т. 1. - № 4. - С. 81-86.
3. Щетинина С.Ю. Физическое воспитание школьников в интегрированной воспитывающей физкультурно-спортивной среде : дис. ... д-ра пед. наук. - СПб., 2014. - 426 с.
4. Гейнц К.А., Гейнц Р.П., Киспаев Т.А. и др. Оценка двигательной подготовленности и физического развития учащихся 6-17 лет городских и сельских школ Карагандинской области. Методическое пособие. Караганда, 2009. -126с.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

**Денис Андреевич Соколов
Тохтар Атамбаевич Киспаев
Саят Кабдоллаевич Смагулов
Ербол Кабдолла**

Еркаир Мукатаевич Алимжанов

**Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы**

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҮЛГІДЕГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ 15 ЖАСТАҒЫ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ұтымды құрылған педагогикалық процестің негізінде мектеп жасында оқушылардың анатомдық-физиологиялық және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты физикалық даму қасиеттерін дамытудың қолайлы әлеуетті мүмкіндіктері бар. Өкінішке орай, кейбір мұғалімдер мен ата-аналар балалар мен жасөспірімдердің зияткерлік және эстетикалық тәрбиесіне көп көңіл бөліп, олардың дене тәрбиесі мен жалпы дене (физикалық) ақыл-ой дамуын жете бағаламайды. Мақалада инновациялық үлгідегі білім беру мекемелеріндегі 15 жастағы білім алушылардың физикалық дайындықтарының көрсеткіштері зерттелген. Жылдамдық, күш, жылдамдық-күш және үйлестіру қабілеттерінің төзімділігі мен икемділігі бойынша абсолюттік көрсеткіштері көрсетілді. Физикалық дамудың орта мәндерінің нақты және расталған мәліметтерін алу үшін Қарағанды облысының 15 жастағы оқушыларының физикалық дайындық көрсеткіштерінің бағалау кестесін қолдандық. Жеке талдау әр білім алушының физикалық дайындығының шынайы көрінісін көрсетті. Әр білім алушының даму деңгейі анықталды (төмен, төмен-орта, орта, жоғары-орта және жоғары).

Кілтті сөздер: инновациялық үлгідегі білім беру мекемелерінің білім алушылары, физикалық дайындығы (жылдамдық, күш, жылдамдық-күш және үйлестіру қабілеттерінің икемділігі мен төзімділігі).

**Sokolov Denis
Kispaev Tokhtar
Smagulov Sayat
Kabdolla Erbol
Alimzhanov Erkair**

E.A. Buketov Karaganda State University

**FEATURES OF PHYSICAL PREPAREDNESS OF TRAINERS OF 15 YEARS OF AGE IN
EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF INNOVATIVE TYPE**

At school age, there are favorable potential opportunities for the development of physical qualities, depending on the anatomical, physiological, and psychological characteristics of schoolchildren, subject to a rational construction of the pedagogical process. Unfortunately, some teachers and parents, paying much attention to the intellectual and aesthetic education of children and adolescents, underestimate the role of physical education in their overall physical and mental development. The article studies the indicators of physical fitness among students of 15 years of age in innovative educational institutions. Absolute indicators are shown for speed, power, speed, power and coordination abilities, endurance and flexibility. To obtain a more accurate and reliable picture of the average values of physical fitness, we used grading tables for the levels of development of physical fitness indicators for students of 15 years of age in the Karaganda region. Individual analysis showed a reliable picture of the physical fitness of each student. The levels of development of each student were identified (low, lower-intermediate, intermediate, higher-intermediate and high).

Keywords: Students of educational institutions of an innovative type, physical fitness (speed, strength, speed-strength and coordination abilities, endurance and flexibility).

List of references:

1. The state program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2025. The Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988 was approved
2. Germanov G.N. The growth rate of indicators of physical development, functional and motor readiness of schoolchildren in various periods of age development // Physical Culture and Health. - 2014. - T. 1. - No. 4. -C. 81-86.
3. Shchetinina S.Yu. Physical education of schoolchildren in an integrated educational physical culture and sports environment: dis. ... dr ped. sciences. - SPb., 2014.-- 426 p.
4. Heinz K.A., Heinz R.P., Kispaev T.A. et al. Assessment of motor fitness and physical development of 6-17-year-old students in urban and rural schools of the Karaganda region. Toolkit. Karaganda, 2009. - 126p.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Еркайыр Мұқатайұлы Әлімжанов, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Тилеубек Багдаулет, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Маржангүл Тоқтар қызы Баймұқанова, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Марат Турымович Бодеев, биология ғылымдарының кандидаты, доцент, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Марлен Саятұлы Жанғабыл, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Жомарт Жанасыл, магистрант, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Бауыржан Болатұлы Жұмабай, оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Виктор Владимирович Звягинцев, элеуметтану ғылымдарының кандидаты, доцент, Сібір тұтыну кооперациясы университеті, Новосибирск, Ресей;

Асемгуль Айтбулатовна Есмагулова, аға оқытушысы, магистр, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ербол Кабдолла, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Маржан Жайлаубаевна Карынбаева, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Асхат Каржауович Какетаев, жаттықтырушы-оқытушы, Қарағанды Медицина университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Жанар Хайдаровна Кендирбекова, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Тоқтар Атамбаевич Киспаев, медицина ғылымдарының кандидаты, профессор, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Елдос Нурлыбаевич Кожамжаров, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Айман Толеутаевна Кусаинова, аға оқытушысы, магистрі, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Людмила Александровна Кучина, жаттықтырушы-оқытушы, Қарағанды Медицина университеті. Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Юлия Михайловна Плешакова, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы ;

Рысбек Кастер, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ботагоз Абдыкалыковна Сарсекеева, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Толеген Шалатаевич Сериков, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Бекнур Бекбаевич Смагулов, Қарағанды қаласының химия-биология бағытындағы Назарбаев зияткерлік мектебі, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Саят Кабдоллаевич Смагулов, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ирина Дмитриевна Смирнова, аға жаттықтырушы-оқытушы, Қарағанды Медицина университеті.Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Денис Андреевич Соколов, аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Галия Туляковна Таликова, аға оқытушысы, магистр, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

- Алимжанов Еркаир Мукатаевич, преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Багдаулет Тилеубек, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Баймуканова Маржангуль Токтаровна, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Бодеев Марат Турымович, кандидат биологических наук, доцент, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Жангабыл Марлен Саятович, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Жомарт Жанасыл, магистрант, преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Жұмабай Бауыржан Болатұлы, магистрант, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Звягинцев Виктор Владимирович, кандидат социологических наук, доцент, Сибирский университет потребительской кооперации, Новосибирск, Российская Федерация;
- Есмагулова Асемгуль Айтбулатовна, старший преподаватель, магистр, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;
- Кабдолла Ербол, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Карынбаева Маржан Жайлаубаевна, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Какетаев Асхат Каржауович, тренер-преподаватель, Карагандинский Медицинский университет, Караганда, Республика Казахстан;
- Кендирбекова Жанар Хайдаровна, кандидат педагогических наук, доцент, Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Киспаев Тохтар Атамбаевич, кандидат медицинских наук, профессор, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Кожамжаров Елдос Нурлыбаевич, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Кусаинова Айман Толеутаевна, старший преподаватель, магистр, Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Кучина Людмила Александровна, старший тренер-преподаватель, Медицинский Университет Караганды, Караганда, Республика Казахстан;
- Плешакова Юлия Михайловна, преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Рысбек Кастер, преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Сарсекеева Ботагоз Абдыкалыковна, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Сериков Толеген Шалатаевич, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Смагулов Бекнур Бекбаевич, Назарбаев интеллектуальная школа биолого-химического направления города Караганды, Караганды, Республика Казахстан;
- Смагулов Саят Кабдоллаевич, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Смирнова Ирина Дмитриевна, старший тренер-преподаватель, Медицинский Университет Караганды, Республика Казахстан;
- Соколов Денис Андреевич, старший преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;
- Таликова Галия Туляковна, старший преподаватель, магистр, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Alimzhanov Erkair, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Baymukanova Marzhan, Senior Lecturer, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Baghdaulet Tileubek, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Bodeev Marat, candidate of biological sciences, head of the Department of physical education of Karaganda state University named after E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zhangabyly Marlen, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zhomart Zhanasyly, undergraduate, teacher, Karaganda State University named after E.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zhumabay Bauyrzhan, master's student of the faculty of physical culture and sports of the Karaganda state University named after E. A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zvyagintsev Viktor, candidate of social Sciences, associate Professor, Siberian University of consumer cooperation, Novosibirsk, Russia;

Esmagulova Asemgyl, senior lecturer, master, Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kabdolla Erbol, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kozhamzharov Eldos, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kaketaev Askhat, trainer-teacher, Karaganda Medical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kendirbekova Zhanar, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Karynbaeva Marzhan, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kispaev Tokhtar, candidate of medical sciences, professor, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kussainova Ayman, Master of Science, Senior Lecturer, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kuchina Lyudmila, senior coach-teacher, Karaganda Medical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Pleshakova Julia, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Rysbek Kaster, Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Sarsekeeva Botagoz, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Serikov Tolegen, senior lecturer of the Department of physical education of Karaganda state University named after E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Smagulov Beknur, Nazarbayev Intellectual School, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Smagulov Sayat, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Smirnova Irina, senior coach-teacher, Karaganda Medical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Sokolov Denis, Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karaganda State University named after Ye.A. Buketova, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Talikova Galiya, senior lecturer, master, Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ӘОК 336.226
МРНТИ 06.73.15

Айдана Зарубековна Апеева
aidanaapeyeva@mail.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

АЙМАҚ БЮДЖЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҮЛЕСІ

Мақалада салық саясатының дамуы мен аймақ бюджетін қалыптастырудағы үлесі қарастырылған. Мемлекетіміздегі салық төлеушілерді қолдау мақсатындағы өзгертулер мен жеңілдіктер маңыздылығы сипатталған.

Кілтті сөздер: салық, бюджет, салық мөлшерлемесі, салық түрлері.

Қазіргі таңда бюджеттің негізгі қайнар көзі –салықтар болып табылады. Салықтық түсімдердің бюджетке түсуі жыл, тоқсан және тіпті ай сайын дамып жетілу арқасында өзгерістерге ұшырап отырады.

Кез-келген мемлекеттің салық жүйесінің айтарлықтай бөлігі жергілікті бюджетті қалыптастыратын меншік салықтары, яғни көлік құралдары салығы, жер салығы, мүлік салығы. Меншікке салынатын салық тікелей салықтар қатарына жатады. Меншікке салынатын салық, салық салудың кең таралған түрі ғана емес, сонымен қатар маңызды түрі болып табылады. Меншік салығының мөлшерлемесі салықтардың басқа түрлерімен салыстырғанда орта дәрежедегі салық болып табылады. Жалпы салық жүйесін дамыту және сонымен қатар кез-келген мемлекеттің салық жүйесінің негізін қалыптастыратын меншік салығының түрлерін жетілдіру маңызды рөл атқарады.

Біріншіден, меншік салығы бойынша салық салу механизміне кейбір өзгерістер мен толықтырулар енгізу, оның ішінде меншік салығының өз қызметін жүзеге асырудағы басты мақсаты: бюджетке неғұрлым аз салықты төлеу болып табылады. Бұл мақсатқа жетуге оңай әдісті біркелкі көбейтілуі кезінде салық салынатын сомасы да азаяды. Осыған байланысты мынадай қорытынды жасауға болады, яғни салық төлеушіге меншік салықтары құралдарын азайта отырып меншік салығын азайту тиімді болғандықтан меншік салығының әрекет етуші механизмі меншік құралдары емес шығындардың өсуін ынталандырады. Тыйым салу мен нұсқау беру тәсілдері бұл арада жағдайды өзгерте алмайды, сондықтан неғұрлым көп табыс табу үшін салық төлеушілерді шығындарын азайтуға ынталандыру қажет.

Мемлекеттік бюджеттің негізгі кіріс көзінің көп бөлігін қамтамасыз ететін салықтардың бірі меншікке салынатын салық болып табылады. Қазақстан Республикасындағы меншікке салынатын салық бюджетке түсу сомасы бойынша да маңызды болып табылады. Меншікке салынатын салықтар түрлері бойынша заңмен бекітілген мөлшерлеме бойынша төленеді.

Жалпы салықтардың ішінде меншік салығының алатын орны ерекше. Меншік салығы толығымен дерлік аймақтық бюджетке барып түседі. Мемлекет және жергілікті бюджеттің кірісінің салық жүйесіндегі меншік салығының үлесін келесі кестелерден танысамыз.

Кесте 1

Аймақтық бюджет табысының салық жүйесіндегі меншік салығының үлесі (2017 – 2019жж.)

Мың теңге

Төлемдер	2017 жыл	Үлесі	2018 жыл	үлесі	2019 жыл	Үлесі
Салықтық түсімдер барлығы:	30568296	100,0	34511768	100,0	39622551	100,0
Меншік салығынан басқалары, барлығы:	25608440	83,8	28683187	83,2	33526806	84,7
Меншік салығы, барлығы: Оның ішінде:	4959856	16,2	5828581	16,8	6095745	15,3
Мүлік салығы	2531123	8,3	2970818	8,6	3107482	7,8
Жер салығы	738302	2,4	809190	2,3	831398	2,1
Көлік салығы	1690431	5,5	2048573	5,9	2156865	5,4

Жоғарыдағы кестеден жергілікті бюджетке келіп түсетін салықтардың 2017 - 2019 жылдар аралығындағы жалпы салықтық түсімдердің ішіндегі меншік салығының алатын үлесіне талдау жасадым. Мұнда 2017 жылы салықтық түсімнің 16,2 пайызын меншік салықтары, оның ішінде жер салығы 2,4 пайызын, мүлік салығы 8,3 пайызын, ал көлік салығы 5,5 пайызын құрап отыр.

2018 жылы жалпы салықтық түсімнің 16,8 пайызын меншік салықтары, оның ішінде мүлік салығы 8,6 пайызын, жер салығы 2,3 пайызын, ал көлік салығы 5,9 пайызын құрады.

2019 жылы салықтық түсімнің 15,3 пайызын меншік салығы, оның ішінде мүлік салығы 7,8 пайызын, жер салығы 2,1 пайызын, ал көлік салығы 5,4 пайызын құрап отыр.

Соңғы жылдарды салыстыру арқылы, салықтық түсімдердің ішіндегі меншік салықтың өсімін анықтауға болады.

Кесте 2.

Жергілікті бюджеттің кірісіндегі меншік салығының өсу қарқыны 2018 – 2019 жж.

Мың теңге

Төлемдер	Жылдар		Ауытқуы	
	2018	2019	+, -	
Салықтық түсімдер барлығы:	34511768	39622551	5110783	112,9
Меншік салығынан басқалары, барлығы:	28683187	33526806	4843619	114,4
Меншік салығы, барлығы:	5828581	6095745	2671164	143,8
Мүлік салығы	2970818	3107482	136664	104,3
Жер салығы	809190	831398	-22208	97,3
Көлік салығы	2048573	2156865	-108292	94,9

Жоғарыдағы кестедегі мәліметтерден салықтық түсімдердің 12,9 пайызға артқанын, яғни 5110783 мың теңгеге. Тиісінше меншік салығынан басқалары 4843619 мың теңгеге, яғни 14,4 пайызға; меншік салығы 2671164 мың теңгеге, яғни 43,8 пайызға, оның ішінде мүлік салығы 136664 мың теңгеге, яғни 4,3 пайызға артқан.

Меншік салығының мүлік салығынан басқа жер және көлік құралдар салығының кемігені байқалып отыр. Яғни, олар жер салығы 22208 мың теңгеге, 2,7 пайызға; ал көлік салығы 108292 мың теңгеге, яғни 5,1 пайызға кеміп отыр.

Меншік салығын жетілдіру бағытына байланысты ұсынысым жергілікті жердегі мүлік салығына тартылуға тиіс, барлық меншік түрлері түгел есепке алынуы тиіс. Жылжымайтын мүлікті тіркеу орталығының жұмысын жандандыру керек. Барлық заңды және жеке тұлғалардың мүлкі түгелдей осы орталықта тұруы тиіс.

Салық кодексі кәсіпкерлікті дамытуға да өзіндік біршама үлесін қосатын болды. Осы күнге дейін салықтан жалтарғандар өте көп болғандығы жасырын емес. Ішкі табыстың 40 пайызына жуығы өткен кезеңде көлеңкелі экономикаға жұмыс істегені де белгілі болды. Осыған орай, қабылдан

кодекстің бір ерекшелігі, салықтан жалтарғандарды анықтап отырады. Оның да өзіндік реттеуші тетіктері жеткілікті.

Бұрын жалпы үш заң болса, енді ол жалғыз салық кодексінде белгіленеді. Жалпы бөлімінде салықтың түрлері нақты мағлұматтар қамтылған. Ерекше бөлімде, қандай саладан, қанша мөлшерде салық алынатындығы жайлы. Ал салықты әкімшілендіру бөлімінде қылмыстық, әкімшілік кодекстерінде қамтылған салық төлеуге қатысты жауапкершілік мәселелері, салық жүйесіне қатысты заңды бұзған жағдайда, қолданылатын шаралар аталып өткен. Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласында салынатын салық та азайтылады. Яғни, салық пайдаланылатын жердің табыстылығына қарай салық мөлшерлемелері азайтылады. Бұл өз кезегінде ауыл шаруашылығының өркендеуіне зор көмегін тигізеді. Аталып өткендей, қосымша құнға салынатын салық пен әлеуметтік салық мөлшері төмендетіледі.

Кәсіпкерлікті жиі тексеруге тосқауыл қойылып, алдағы уақытта тексеруді уақытша тоқтату жұмыстары жүргізілуде.

Салық кодексі экономикалық ғана емес, саяси мәні бар құжат болып табылады. Еліміздегі саясаттың негізінің бірі осы кодекспен ұштасып жатыр. Кодекс қабылданғаннан кейін Үкімет оны жүзеге асырудың арнайы құжаттарын дайындап, тиімділігін арттыру үшін үлкен жұмыстар жүргізуі тиіс. Бұл тұрғыда үгіт -насихат жұмыстарын жүргізу де ерекше орын алады.

Сонымен қатар, 2020 жылдың қаңтар айынан салық кодексінде біршама өзгертілер енгізілді.

Атап өтетін болсақ:

- Шағын және орта бизнестерді салықтардан босату. Елбасының тапсырысымен шағын және орта бизнес иелерін табыс салығынан босату жайлы тапсырма берілді. Микро бизнес, яғни қызметкерлер саны 15 адамнан аз және жылдық табыс көлемі 30000 АЕК аспайтын заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер жатады. Шағын бизнес қызметкерлер саны 100 адамнан аспайтын және жылдық табысы 300000 АЕК аспайтын бизнес түрі. Берілген бизнес түрлеріне жеке табыс салығы мен корпоративті табыс салығына міндеттемені алып тастау жоспарлануда.

- Зейнетақы жинақтарын білім алу немесе тұрғын үй алу мақсатында қолдануы. Халықтың сұранысы бойынша, Елбасы Ұлттық банк өкілдеріне жыл соңына дейін бұл сұрақты зерттеп, бір амалын қарастыруды талап етті. Яғни, халықтың талабын ескере отырып, зейнетақы жиынының барлығын емес, белгілі бір бөлігін шешіп алуды ғана қарастыруды ұсынды.

- Көп қабатты үй иеленушілеріне жер салығын тоқтату және мүлік пен жер салығын жеңілдету. Заң шығарушы органдарының ұсынысы бойынша жеке тұлғаларға мүлік салығы мен жер салығын еш өзгеріссіз біріктіруді ұсынып отыр. Екі салық бір төлеммен төленетін болады. Осы уақытқа дейін бұл екі салық жеке – жеке төленіп, салық төлеушілерге бірталай қиыншылықтар тудырған болтын, оларды біріктіру арқылы салық төлеушілерге ыңғайлы жағдай жасалынады. Сонымен, қатар көп қабатты үйлер иегерлеріне жер салығын тоқтату туралы заң қабылданды. Себебі, есептеу объектілерінің көптігі мен есеп жүргізу қиыншылықтары, бұл салықтан түсетін сомалар көлемі ақтамайтындығы аталып отыр.

- Қазақстан Республикасы аумағында қызмет көрсететін, сауда – саттық пен айналысатын шетелдік ғаламтор желілерінен қосымша құн салығы салынатын болады. Мемлекеттік компаниялар төлейтін қосымша құн салығын, республикамыздың аумағында шетелдік ғаламтор кәсіпорындарының көрсетілген қызметтерімен тауарлары үшін қосымша құн салығы төленеді. Бұл заңнамадағы жаңашылдық болып табылады. Салықтың мұндай түрі бірнеше дамыған мемлекеттерде қолданылады.

- Қосымша құн салығынан босатылады:

а) жолаушыларды тасымалдаушы автокөліктерді 3 жылға дейін;

б) делдалдар көмегімен көлік құралдары мен шаруашылық құралдарын іске асыру;

в) темір жолдан су көлік құралдарына тауар тасымалдаған жағдайда қосымша құн салығының мөлшерлемесі нөлге тең;

г) әуеде жаңармай құю кезінде ҚҚС мөлшерлемесі нөлге тең;

Салық кодексі келесі мәселелердің шешілуіне мүмкіндік тудыруы қажет:

- шаруашылық субъектілеріне жер салығын төмендету жағдайын қалыптастыру;

- қызметіне байланысты кейбір жеке салық төлеушілерге берілген салық жеңілдіктерін алып тастай отырып, сол мезетте, салық ауырлығын төмендету;

-салық заңнамасы шеңберінде жүрген барлық нормативті-құқықты актілердің бірегейленуі;

- салық заңдылығының тұрақтылығы;

- Шағын және орта бизнестерді салықтардан босату

- Зейнетақы жинақтарын білім алу немесе тұрғын үй алу мақсатында қолдануы
- Көп қабатты үй иеленушілеріне жер салығын тоқтату және мүлік пен жер салығын жеңілдету;
- Қазақстан Республикасы аумағында қызмет көрсететін, сауда – саттық пен айналысатын шетелдік ғаламтор желілерінен қосымша құн салығы салынатын болады

Қазіргі кездегі жағдайларда салықтардың мәні мен ролі мемлекеттік органдарды қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету шекарасынан шығып отыр. Осыған орай, салықтар мемлекеттің ғылыми техникалық прогреске, қоғамдық өндіріске оның динамикасы мен құрылымына экономикалық әсерін тигізу үшін қолданылады.

Қорыта айтқанда, соңғы жылдары кәсіпорындардың есеп санаттары бюджетке түсірген салықтар қарқынына ие, кейбіреулері бойынша бюджетке төленетін салықтар көлемінің азаюы байқалған, ал жекелегендерде өндіріс көлемінің кемуі залалдық түзелуіне әкеп соқтырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы салық кодексі, 2017
2. Ермекбаева Б.Ж. Жалпы мемлекеттік салықтар / Алматы Экономика , 1997ж.
3. https://egov.kz/cms/ru/articles/home_tax_pay Меншік салығы, оны кім және қалай төлейді.
4. Статистикалық бюллетень Қаржы министрлігі - 2019 - № 11 – 12 - С.4-7
5. Статистикалық бюллетень Қаржы министрлігі - 2018 - № 12. - С. 4-7
6. Статистикалық бюллетень Қазақстан Республикасының статистика Агенттігі

РЕЗЮМЕ / RESUME

Апеева Айдана Зарубековна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ДОЛЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ БЮДЖЕТА РЕГИОНА

В статье предусмотрен вклад в развитие налоговой политики и формирование бюджета региона. В целях поддержки налогоплательщиков в стране описана важность изменений и льгот.

Ключевые слова: налогообложение, бюджет, налог на имущество, ставки.

Apeyeva Aidana

Academy «Bolashaq», Karaganda, Kazakhstan

SHARE OF TAXATION IN REGIONAL BUDGET FORMATION

The article provides a contribution to the development of tax policy and budget formation in the region. In order to support taxpayers in the country, the importance of changes and benefits is described.

Keyword: taxation, budget, property tax, rates.

List of references:

1. Tax code of the Republic of Kazakhstan, 2017
2. Yermekbayeva B. Zh. 2 General state tax2 / Almaty 2economic2, 1997.
3. https://egov.kz/cms/ru/articles/home_tax_pay answers: Maria Kulik response provided by: tax Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan
4. Statistical Bulletin of the Ministry of Finance-2019-no. 11-12-P. 4-7
5. Statistical Bulletin of the Ministry of Finance-2018-no. 12. - P. 4-7
6. Statistical Bulletin Agency of the Republic of Kazakhstan on statistics

Ботагоз Телмановна Ахметова
botagozakhmetova@mail.ru
«Bolashaq» академиясы», Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚР «АТАМЕКЕН» ҰЛТТЫҚ КӘСІПКЕРЛЕР ПАЛАТАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ ҚОЛДАУЫ

Мақалада инвестициялық жобаларды мемлекеттік қолдауы, қоғамдық байлықты құрудағы мемлекеттік және жеке инвестициялардың рөлі қарастырылған.

Кілтті сөздер: инвестициялау, қаржы, банктер, кәсіпкерлік субъектілер, мемлекеттік қолдау, инвестициялық жоба.

Соңғы бірнеше онжылдықта Қазақстан Республикасы қоғамдық әл-ауқатты ынталандыру үшін экономикалық құралдардың кең жиынтығын жиі қолданады. Әдетте, билік органдары қаржыны тікелей жергілікті кәсіпорындарға экономикалық даму бағдарламалары арқылы инвестициялайды, олар несие немесе субсидия береді, мұндай тәсілмен жергілікті кәсіпкерлердің қызметін инвестициялауды жүзеге асырады.

Қазақстанда тіркелген және жұмыс істеп тұрған инвестициялық жобалардың бастамашыларына жәрдем көрсету мақсатында инвестициялық жобаны қолдау және мемлекеттік қолдау (акпараттық, қаржылық, білім беру, мүліктік) алу мақсатында қр бекітілген кәсіпкерлік кодексі жұмыс істейді, ол инвестициялық жобаларды ұйымдастыру механизмін, мемлекеттік билік органдары тарапынан қолдауды – аумақтық бөліністе "бірыңғай терезе" қағидаты бойынша инвестициялық жобаларды қолдауды реттеуді қарастырады [1].

Мемлекеттік және жеке инвестициялар қоғамдық байлықты құруда шешуші рөл атқарады. олар кәсіпкерлік үшін қажетті капиталды қамтамасыз етеді, бұл жұмыс орындарын құруға және сақтауға және неғұрлым аумақтық экономиканы қолдауға көмектеседі.

Кәсіпкерлік қызметтің табысы өз кезегінде мемлекет қоғамының маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін пайдаланылуы мүмкін бюджетке (республикалық және жергілікті) салық түсімдерінің артуына алып келеді.

Инвестициялар сондай-ақ қоғамдастық ішінде ақша айналымының сақталуы мен рециркуляциясын қамтамасыз етуге көмектесетін экономикалық мультипликатордың оң әсері бар, өйткені жергілікті кәсіпкерлер қазақстандық жеткізушілер мен сатып алушыларға сүйенеді. жергілікті кәсіпорындарға салымдардың бір бөлігін инвестициялау бизнесмендерге табысқа жетуге көмектеседі және осылайша, инфрақұрылым мен қызметтерді жақсарту үшін пайдаланылуы мүмкін үлкен салық түсімдерін жасайды.

Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі жобаны іске асыруда жәрдем алу және/немесе субъект пайдалануға берілген сәтке дейін мемлекеттік қолдау көрсету үшін субъектінің республикалық және облыстық билік органдарына жүгінген сәтінен бастап (инвестициялық жоба бастамашысының өтініші арқылы) мемлекет аумағында инвестициялық жобаны іске асыру тетігін көздейді.

Кәсіпкерлік субъектілеріне қарыз қаражатын тартуда көмек көрсету мақсатында Қазақстан Республикасының Үкіметі "Kazakh Invest "Ұлттық компаниясы" АҚ инвестицияларды тарту саласындағы органға" Атамекен "ҚР Ұлттық Кәсіпкерлер палатасымен ынтымақтастық жасауға уәкілеттік берді.

"Атамекен" ҚР Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы - бұл коммерциялық емес ұйым, ол ҚР Үкіметімен және мемлекеттік органдармен Бизнесің келіссөз күштерін күшейту үшін құрылған. Кәсіпкер палатасы Сыртқы және ішкі сауданы қоса алғанда, кәсіпкерліктің барлық салаларын өз қызметімен қамти отырып, шағын, орта және ірі бизнестің мүдделерін білдіреді.

"Атамекен" ҚР Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының негізгі мақсаты – барлық бизнесмендерді кеңінен қамту мен қатыстыруды қамтамасыз ету-бизнес бойынша Заңнамалық база құру шеңберінде бизнестің құқықтары мен мүдделерін қорғау.

"Бизнестің жол картасы 2020" бизнесті қолдау мен дамытудың бірыңғай бағдарламасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 31 наурыздағы №168 қаулысымен бекітілген [2].

"Атамекен" ҚР Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы мен "Kazakh Invest" Ұлттық компаниясы" АҚ арасында өзара түсіністік туралы келісімге қол қою кәсіпкерлікті дамытудың өңірлік картасына сәйкес инвестициялық жобаларды сүйемелдеуді көздейді. Ұлттық палата "Kazakh Invest" өкілдерін орналастыру үшін Қазақстан Республикасының түрлі өңірлерінде құрылған жеті толық форматты кәсіпкерлік қызмет көрсету орталықтарында жабдықталған жұмыс орындарын ұсынады.

Кәсіпкерлер палатасы жергілікті жерлердегі мемлекеттік және жергілікті инвестициялық стратегияларға мүдделі практикалық қызметкерлерге көмек көрсетуге арналған құралдарды қолдануды түсіндіруге көмек көрсетеді. Мысалы, Даму Қорының анықтамалығы экономикалық, әлеуметтік және экологиялық қайтарымдылыққа қол жеткізу кезінде пайда табу үшін жеке инвестициялық қорларды пайдалануға мүдделі адамдар үшін тәжірибелік нұсқауды қамтиды.

Жеке инвесторлардың инфрақұрылымдық инвестициялауға қалай келетінін түсіну жеке жобалық қаржыландыру мен мемлекеттік-жеке әріптестікте (МЖӘ) пайдаланылатын келісімшарттық құрылымдарды алдын ала талдауды талап етеді [3].

Мемлекеттік және жеке кәсіпкерлік арасындағы әріптестік республикалық және өңірлік деңгейлерде мемлекеттік құрылымдармен қатынаспен немесе қатысумен байланысты. Көптеген жағдайларда мемлекеттік сектор реттеуші рөл атқарады; басқа жағдайларда ол жеке демеушілер мен инвесторларға қаржылық көмек көрсете алады. Тұтастай алғанда, бұл жағдайларда жобалық қаржыландыру МЖӘ қаржыландыру құралына айналады, ол жеке сектор алдын ала келісілген тәуекелдер және мемлекеттік сектормен пайда бөлу негізінде мемлекеттік қызметтер көрсететін және мемлекеттік сектор жоспарлау мен бақылау функцияларын сақтайтын, сондай-ақ жеке инвесторларға резервтік қаржылық қолдау көрсете алатын немесе тауарларды және/немесе қызметтерді сатып алушы ретінде жеке сектордың контрагенті бола алатын кез келген келісімшарттық келісім ретінде айқындалуы мүмкін.

Инвестициялық жобаларды мемлекеттік қолдау ұзақ мерзімді концессиялық келісім негізінде кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі тұрғысынан Екінші деңгейдегі банктермен тығыз ынтымақтастықты көздейді. Банктер шектеулі негізде немесе регресс құқығынсыз қаражат береді және барлық жобалық активтер бойынша қамтамасыз етуді қабылдайды. Әдетте, банктер LBO немесе секьюритизлендіру сияқты басқа құрылымдалған қаржы операцияларында болатынына ұқсас жоба үшін қаржыландырудың көп транштарын ұсынады. Стандартты комбинация инвестициялық шығыстарды (капиталдандырылған пайыздарды қоса алғанда) қаржыландыру үшін базалық тетікті, ҚҚС қолданылатын жағдайларда қосылған құнға салық салу тетігін (ҚҚС), базалық тетік таусылғаннан кейін қаржылық қажеттіліктерді жабу үшін резервтік тетікті және ақырында, күрделі салымдар аяқталғаннан кейін күнделікті қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін айналым қаражатының тетігін ұсыну болып табылады.

Шағын және орта бизнесті дамытуға арналған үлестік және борыштық құралдар нарығы өзгереді және бұл жаңа өнімдер институционалдық инвесторлардың қызығушылығын арттырады. Инвестициялық жобаның демеушілері үлестік салым туралы келісім негізінде қаражат береді. Көбінесе қаражат аванспен барлық сомаға емес, тепе-тең негізде мәміле үшін борыш/капитал таңдап алынған арақатынасына пропорционалды түрде беріледі. Сақтандыру жабынына келетін болсақ, ол басқа негізгі шарттармен тең дәрежеде шарттық тәуекелдерді төмендетудің маңызды құралы болып табылады. Банктер кейбір тәуекелдерді олардың борыштық қаржыландырылуы үшін алдын ала жағдай ретінде өтеуді талап етеді. Нарықта қол жетімді әр түрлі сақтандыру өнімдері кредит беруді қатысушы контрагенттердің ешқайсысы бақылай және басқара алмайтын тәуекелдерден қорғау үшін жобаның шарттық құрылымымен үйлестіріледі және байланысты [4].

Мысалы, құрылыс пен инжиниринг, сатып алу және құрылыс келісім-шарттары зауыт пен жабдықты иеленушінің иелігіне, әдетте, алдын ала белгіленген бағалар, жеткізу мерзімдері және орындау стандарттары бойынша беру үшін "кілтпен" жасалады. Бұл шарттық функциялар құрылыс тәуекелін келісім-шартқа қатысушыға көшіру үшін пайдалы.

Жобалық қаржыландыру бойынша мәмілелердің көпшілігінде жобаның демеушілері да шарттық контрагенттер болып табылатынын атап өткен жөн. Бұл, егер демеушілердің негізгі қызығушылығы жобамен генерацияланатын ақша ағындарының ең үлкен үлесін өзіне беру болып табылады. Акционердің рөлі мен контрагент рөлінің үйлесуі жоба демеушілерінің барабар емес мінез-құлқын болдырмауға және агенттік шығындарды шектеуге мүмкіндік береді.

"Атамекен" ҚР Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы көрсететін шаралар:

- Мемлекеттік бағдарламалар бойынша кеңес беру;
- кәсіпкерлерді сервистік қолдау;
- қаржы қаражатын алуға жәрдемдесу;
- келісу рәсімдері;
- өнімді өткізуге жәрдемдесу.

Осылайша, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық тұрақтылығы нарықтық жағдайда өсіп келеді және оны қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қолдау маңызды мәнге ие. Барлық кәсіпорындар қандай да бір дәрежеде инвестициялық қызметпен байланысты, сондықтан инвестициялық жобалар бойынша шешімдер қабылдауда мемлекет тарапынан ел экономикасын дамыту мақсатында Меншікті және қарыздық қаржы ресурстарын пайдалану мүмкіндіктерін кеңейту жөнінде белгілі бір шаралар қабылдануы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. О Карте индустриализации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://egov.kz/>– Заглавие с экрана. – (Дата обращения: 03.07.2020).
2. Киселева, Н.В. Инвестиционная деятельность / Н.В. Киселева, Т.В. Боровикова, Г.В. Захарова, и др. — М.: КноРус, 2014. — 432 с.
3. «Атамекен» и «Kazakh Invest» объединились в поддержке инвесторов и предпринимателей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://atameken.kz/ru/>. – Заглавие с экрана. – (Дата обращения: 30.05.2020).
4. Ведение бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.invest.gov.kz/>. – Заглавие с экрана. – (Дата обращения: 02.06.2020).

РЕЗЮМЕ / RESUME

Ахметова Ботагоз Телмановна

Академия «Bolashaq», Караганды, Республика Казахстан

СОПРОВОЖДЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПАЛАТОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ РК «АТАМЕКЕН»

В статье рассмотрена государственная поддержка инвестиционных проектов, роль государственных и частных инвестиций в формирование общественного богатства.

Ключевые слова: инвестиции, финансы, банки, субъекты предпринимательства, государственная поддержка, инвестиционный проект.

Akhmetova Botagoz

Academy «Bolashaq», Karaganda, Kazakhstan

SUPPORT OF INVESTMENT PROJECTS BY THE NATIONAL CHAMBER OF ENTREPRENEURS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN «ATAMEKEN»

The article considers the state support of investment projects, the role of public and private investment in the formation of public wealth.

Keywords: investment, Finance, Banks, business entities, state support, investment project.

List of references:

1. About the industrialization Map. [Electronic resource]. - Access mode: <https://egov.kz/>– title from the screen. (Date of application: 03.07.2020).
2. Kiseleva, N. V. Investment activity / N. V. Kiseleva, T. V. Borovikova, G. V. Zakharova, et al. - Moscow: KnoRus, 2014. - 432 p.
3. "Atameken" and "Kazakh Invest" United in supporting investors and entrepreneurs [Electronic resource]. – Mode of access: <http://atameken.kz/ru/>. – Title from the screen. (Date of application: 30.05.2020).
4. Doing business [Electronic resource]. - Access mode: <https://ru.invest.gov.kz/>. – title from the screen. (Date of application: 02.06.2020).

Гульжан Адилевна Кадырова
kadirova.77@mail.ru
Салтанат Турсынханқызы Туганбаева
tuganbaeva.salta@mail.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІҢ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Жұмыстың өзектілігі Қазақстандағы маркетингтің дамуының ерекшеліктері мен перспективаларын зерттеумен анықталады. Сонымен қатар, қазіргі жағдайдағы нарықтағы маркетингтің жағдайы белгіленген.

Кілтті сөздер: маркетинг, маркетингтік стратегия, нарық жағдайы, маркетингтік стратегия, бизнес, маркетингтік зерттеулер, цифрлық маркетинг.

Қазақстан Республикасында нарықтық қатынастарды қалыптастыру және дамыту процесі шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы бәсекелестік күрестің күшеюімен, сыртқы және ішкі маркетингтік ортаның тұрақты өзгеруімен қатар жүреді, бұл тауарлар мен қызметтерді құру, бөлу және тұтыну жөніндегі кәсіпкерлік және маркетингтік қызметті жетілдіруді талап етеді. Сондықтан маркетингке философия және кәсіпкерлік құралы ретінде қызығушылық айтарлықтай өсті. Сонымен қатар, бұған елдің экономикалық дағдарыстан шығу және экономикалық өсудің жоғары қарқынына қол жеткізу қажеттілігі талап етілді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, маркетинг кез келген бизнестің негізгі элементі, нарықтың барлық субъектілері арасындағы тепе-тең және тұрақты қатынастар ортасын жасайтын және қамтамасыз ететін қазіргі заманғы нарықты дамыту құралы болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда индустриялық-инновациялық саясат әзірленіп, іске асырылуда, елдің тұрақты экономикалық және әлеуметтік прогресіне қол жеткізу, экономиканың түрлі салаларын, оның инфрақұрылымын дамыту, халықтың нақты табысын арттыру жөніндегі міндеттер қойылды, басқару, ғылым, білім беру, денсаулық сақтау және басқа да салаларда реформалар белгіленді. Оларды іске асыру нарықтық шаруашылықты басқару иерархиясының барлық деңгейлерінде маркетингтік қызметтің теориясы мен тәжірибесінің дамуына байланысты, бұл біздің елде маркетингті дамыту қажеттілігін негіздейді.

Қазақстанда "маркетинг" термині алғаш рет 90-шы жылдардың басында қолданыла бастады. 1992 жылы орта және жоғары оқу орындарында "Маркетинг негіздері" курсы оқытыла бастады, ал 1994 жылы маркетинг-мамандардың алғашқы шығарылымы жүзеге асырылды [1].

Қазақстанда маркетинг саласында жұмыс істейтін кәсіби маркетингтік мамандар мен мамандардың күш-жігерін біріктіру және маркетингтік мәдениетті қалыптастыру үшін 2000 жылы "Қазақстанның маркетинг қауымдастығы" қоғамдық бірлестігі құрылды.

Соңғы жылдары маркетинг бойынша мамандарының қажеттілігі орын табады және сол маркетингтік мамандарға талаптар өсуде. "Қазақстанның маркетинг қауымдастығы" сарапшыларымен жүргізілген зерттеу деректері бойынша, кәсіпорындардың жартысынан көбі өз құрылымында маркетинг бөлімдері мен маркетинг жөніндегі мамандары бар. Компаниялардың 36,3% - жеке бөлінген маркетинг қызметкерлерінен құралады, компаниялардың үштен бір бөлігі (28,6%) өз құрамында маркетингтік білімі бар мамандардан құрылған. Кәсіпорындардың 20% - нан астамы маркетинг қызметін басқа қызметтерге бөлді. Фирманың 11% - ға жуығы өз кәсіпорнында маркетинг ұйымдастырудың басқа нысандарын пайдаланады: көбінесе жеке бөлінген маркетинг департаменттері мен қызметтерінде 5 адамға дейін жұмыс істейді.

Қазір бұл салада елеулі өзгерістер болып жатыр: көптеген компаниялардың өз құрылымында маркетинг бөлімі ғана емес, сонымен қатар кәсіпорындардың басшылары да өсіп келе жатқан бәсекелестік жағдайында маркетингтің қаншалықты маңызды екенін түсінеді. Маркетингке, бизнесті дамытудағы стратегиялық бағыты есебінде қарай бастайды, сонымен қатар, маркетингтің мәртебесі, және оның шешетін мәселелерінің, міндеттерінің деңгейі де өсуде.

Қазіргі заманғы бәсекелестік күрестің шиеленісуі жағдайында бизнесті дамыту перспективаларын анықтау үшін маркетингтік зерттеулер қарқынды жүргізілуде. Егер 90-шы жылдардың бірінші жартысында Қазақстанда кәсіби маркетингтік зерттеулер тек батыс, көбінесе - трансұлттық компаниялармен жүргізілсе, ал жергілікті зерттеу фирмаларына, әдетте, қарапайым жұмыстары ғана сеніп тапсырылған болса, қазіргі уақытта жағдай түбегейлі өзгерді. Экономикалық өсу жергілікті бизнестің маркетингтік зерттеулерге деген қажеттілігінің айтарлықтай өсуін туындады. Кейбір бағалаулар бойынша соңғы жылдары маркетингтік зерттеулер нарығының айналымы 10 нан 12 есеге дейін өсті. Қазақстанда маркетингтік зерттеулердің меншікті индустриясы қалыптасты. Қазақстандық компаниялар қазіргі заманғы зерттеу әдістері мен технологияларының барлық спектрін игерді [2].

2002 жылы елдің жетекші зерттеу компаниялары Қазақстандық қоғамдық пікір мен нарықтың кәсіби зерттеушілері қауымдастығына (КАПИОР) бірікті. Бұл ассоциацияға қазіргі заманғы кәсіби стандарттар деңгейінде жұмыс тәжірибесі бар және халықаралық мойындауға қол жеткізген барлық қазақстандық маркетингтік зерттеу компаниялары біріктірілді. Олар - "BRIF Research Group" ЖШС, "ЦИОМ" ЖШС, "Орталық Азия жобасы" ЖШС, "BISAM-Central Asia" ЖШС "Бизнес ақпарат, социологиялық және маркетингтік зерттеулер орталығы" және "MARKET CONSULT GROUP" ЖШС. Кейіннен құрылтайшылар құрамынан бірнеше компания шықты, бұл "Орталық Азия жобасы" және "MARKET CONSULT GROUP" ЖШС. Ал 2007 жылы "САНДЖ" зерттеу орталығы құрылтайшылардың құрамына кірді. Ассоциация мүшелері "ISAS" ЖШС, "ГфК Қазақстан" ЖШС, "Alvin Market" ЖШС, "ИПСОС" ЖШС және "AC Nielsen Kazakhstan" ЖШС сияқты маркетингтік және зерттеу компаниялары болып табылады.

Ассоциациялар көптеген конференциялар, тренингтер, мастер-кластар, сондай-ақ басқа да маңызды және қызықты іс-шаралар өткізеді.

Бұл қауымдастықты құруда Қазақстанда өркениетті зерттеу нарығының бар екендігі расталды, өйткені оның мүшелері ретіндегі барлық компаниялар бір мезгілде бәсекелестер болып табылады. Осыған байланысты, айта кететін тағы бір жағдай, Қазақстанның жетекші зерттеу компаниялары өз имиджіне ие болады, және отандық және шетелдік бизнес ортасында жақсы таныла бастайды [3].

Қазақстанның зерттеу ұйымдарының жиынтық портфеліндегі жергілікті және шетелдік тапсырыстардың арақатынасы бүгінде шамамен 70:30 қатынасын құрайды. Бұл көрсеткіш нарықтық экономикасы дамыған елдер деңгейінде дерлік (80:20). Бұл ретте шетелдік клиенттер, әдетте, қазақстандық зерттеушілермен делдалсыз қарым-қатынас жасайды және оларға инструментарийлерді әзірлеуден бастап (кейде зерттеуге жататын мәселерді диагностикалаудан) клиентке талдамалы есеп пен ұсыныстар бергенге дейін толық жобалық циклді тапсырады.

Қазақстандық нарықта әртүрлі тауарлар түрлерінің көбеюіне байланысты, тауардың, сауда маркаларының позициялануының өзектілігі артты. Сауда маркаларының құнын анықтау үшін 2006 жылдан бастап қазақстандық брендтердің жыл сайынғы листингі жүргізіледі. Қазақстандық брендтердің листингін жасау, компанияның материалдық емес активтерінің құндық бағалауын VR BV&A (Brand Valuation & Analysis) бірыңғай әдістемесі бойынша жүргізуге негізделген. Егер алдыңғы рейтингте алғашқы 50 топқа кірген компаниялардың жалпы түсімі 3,42 трлн теңгені құраса, 2019 жылы – 5,04 трлн теңгеге көтерілген. 2019 жылдың рейтингінің нәтижелері бойынша ең қымбат бренд "Қазхром" АҚ (705,05 млрд.теңге), екінші – KAZ Minerals PLC (631,92 млрд. теңге), "Қазақмыс корпорациясы" ЖШС (595,07 млрд. теңге), "SSGPO" АҚ (Соколов-Сарыбай тау-кен байыту өндірістік бірлестігі) (218,7 млрд. теңге), VI Group (376 млрд. теңге) болды.

Биылғы жылы тау-кен металлургия кешені көш бастап келеді, бұл жалпы алғанда, мұнай-газ кешенін негізінен шетелдік инвесторлар мен мемлекет бақылайтын шикізат елі үшін қалыпты жағдай. Алайда, ритейл мен құрылыс салалары да қалыпта қалмады, олар ірі компаниялардың саны бойынша екінші орынға орналасты.

MPP Consulting агенттігінің (Украина) зерттеу мәліметтері бойынша, 2019 жылдың қорытындысына сәйкес, Қазақстандағы ең қымбат брендтер қатарына: Бірінші орында - "Рахат" кондитерлік фабрикасы - \$96 млн., Екінші орында "Айналайын" сүт өнімдері, бренд құны \$83 млн., Салыстыру үшін, рейтингтің бірінші ондығына түскен банктің жалғыз бренді - Kaspi bank-құны \$46,2 млн. тоғызыншы орынға ие болды.

Қазақстандық рейтинг бес жылдық үзілістен кейін үшінші рет құрылды. Егер мұрағатқа қарайтын болсақ, 2014 жылы екінші орынға ие болған "Рахат" бренд құны \$84,5 млн. болатын. Бұл бренд зерттеушілердің мәліметтері бойынша, шамамен екі есе – \$101 млн-нан \$58 млн-ға дейін арзандады.

Қазақстандық маркетингте маркетингтік коммуникацияларды дамытуға көп көңіл бөлінеді. Қазақстанның жарнама нарығы салыстырмалы түрде жылдам қарқынмен дамып келеді. "Қазақстан бүгін" АА мәліметтері бойынша, жыл сайын жарнамалық нарықтың өсуі 30-35% құрайды. Оның көлемі 2019 жылы 651 млн. бұл 2018 жылмен салыстырғанда 37% - ға артық (474 млн.) Жарнама берушілер үшін жарнама орналастырылатын орын теледидар болып табылады. "Alvin Market" зерттеу компаниясы жүргізген Қазақстанның 19 ірі қалаларындағы халыққа сауалнама жүргізу нәтижесімен расталғандардың арасында тележарнама, нақты әзірленген аудиторияларға тартымды болып табылады (басқа да жарнама құралдары арасында тележарнама 1-орында, 44,6%).

Соңғы 15 жыл ішінде басқа нарықтармен қатар PR нарығы да сәйкесінше дамыды. 2001 жылы Қазақстан Республикасының қоғаммен байланыс ұлттық қауымдастығы (NASO) коммерциялық емес ұйымы құрылды - NASO құрылтайшыларына: Aktis System Asia Company, BRIF Орталық Азия агенттігі, Қазақстандық баспасөз клубы, Ұлттық баспасөз клубы және «Ренессанс» байланыстарды басқару Агенттігінен . NASO миссиясы - Қазақстанда PR-қызметтер мен технологиялардың кәсіби прогрессивті және сауатты нарығын қалыптастыру және дамыту болып табылады

Сонымен қатар, желілік бөлшек сауда нарығы да белсенді дамуда. Қазіргі замандағы ритейл дәстүрлі бөлшек сауда шеңберінен баяғыда шығып кеткен. Әлемдік өндірушілер дүкен коммерциясының форматынан біртіндеп кетті. Қазақстанда кейбір сапалы өсімге қарамастан, базар саудасы өркендеуде. Kursiv Research 2019 жылы отандық бөлшек сауда нарығына шолу жасап, бүгінгі күні ірі ритейлерлерді анықтады.

Қазақстанда дәстүрлі ритейл өз позициясын тапсыруды ойламайды. ҚРҰЭМ-нің мәліметтері бойынша, 2019 жылы Қазақстандағы бөлшек сауда көлемі 8 847,13 млрд теңгеге жетті. 2018 жылмен салыстырғанда көрсеткіш 26,3% - ға өсті, ал өткен үш жылда оның өсімі 13% - дан аспаған.

Республиканың бөлшек сауда көлемінің шамамен үштен бір бөлігі 2019 жылы Алматыға (27,9%), 11,7% – Нұр-Сұлтан қаласына және 9,4% – Шығыс Қазақстан облысына келді. Бұл ретте, бір жыл ішінде көрсеткіштің едәуір өсуі Нұр-Сұлтанда байқалды – 12,2%, ал Қызылорда облысында сату көлемі 0,3% - ға артты.

2019 жылдың соңына қарай Қазақстанда барлығы 129,26 мың сауда кәсіпорындары мен жеке кәсіпорындар тіркелген, ел бойынша жалпы сауда алаңы 13 млн шаршы метрді құрады.

Қазақстанда сауда алаңдарының салыстырмалы төмен тығыздығы – бір адамға 0,73 шаршы метр, оның 0,55 шаршы метрі-бұл шағын дүкендер мен базарлар. Мысалы, АҚШ-та қазіргі заманғы форматтағы екі шаршы метрден сәл артық сауда алаңы бір адамға келеді.

Қазақстан ритейлерлерінің Kursiv Research рейтингісіне сәйкес, кең ассортименті бар ірі гипермаркеттер желісі ішіндегі бірінші орынға ие болған:

- Magnum Cash & Carry-қазақстандық ритейл алыбы, 2019 жылы мемлекетке 4,93 млрд теңге төледі. Компания осыдан он жыл бұрын Алматы қаласында құрылған, бүгін Қазақстанның жеті қаласында Magnum Cash & Carry және "Magnum АТАК" форматтарында компанияның 33 сауда кешені жұмыс істейді. Бүгінгі күні сауда компаниясының жұмыс орын саны 8 мыңға жуық адамды құрайды, сатып алушылардың жалпы саны күніне 100 мың адамнан асады.

Салық төлемдерінің көлемі бойынша екінші ритейлер - "Анвар" көтерме-бөлшек желісі. 2019 жылы компания мемлекеттік бюджетті 2,65 млрд теңгеге толықтырды. Бүгінде компанияның Қазақстанның жеті өңірінде 33,5 мың шаршы метр сауда алаңы бар.

«Small және Skif discount» сауда белгілері бар "Скиф Трейд" бүгінгі күні Қазақстандағы ең көп таралған бөлшек желі. "Скиф Трейд" ЖШС мен "Скиф Сауда" ЖШС-нің жиынтық салық аударымдары өткен жылы 2,11 млрд теңгені құрады. 1994 жылы құрылған бөлшек сауда желілері қазіргі уақытта еліміздің 15 қаласында 55 супермаркеттерден тұрады. Желі негізіне бірнеше форматтар бойынша жұмыс істейді: "үйдегі дүкен" және "супермаркет", "дискаунтер" және "оптомаркет". Компанияның штаттық саны өндіріс қызметкерлерін қоса алғанда, 3 500-ден астам қызметкерді құрайды [4].

Сонымен қатар, Қазақстанда маркетингі дамытуды тежейтін белгілі бір мәселелер де бар. Қазіргі заманғы қазақстандық бизнестің өзекті мәселелерінің бірі болып кәсіпорында маркетингтік қызметті дұрыс ұйымдастыру болып табылады. Қазақстандық компаниялардың басым көпшілігі сатуға бағдарланған және олардың көпшілігінде басшыларда маркетингтік функциямен тығыз байланыс, түсіністік жоқ: басшының әрекеті сатудың қысқа мерзімді нәтижелеріне қол жеткізуге бағытталған, маркетингтік функция екінші дәрежеге түсіп, сату жөніндегі директорға бағыну деңгейіне түсуі мүмкін.

Маркетинг саласында мамандардың жетіспеу проблемасы да маңызды болып табылады. "Маркетингтік емес" жағдай бұрынғысынша өзекті болып қалады: маркетингтің ұстанымы ең маңызды болып табылады, жұмыс берушілер өз сұраныстарына сәйкес сапалы ұсыныс ала алмайды. Көптеген жоғары оқу орындарында маркетинг мамандарды даярлау жүргізілсе де, кадрлық жетіспеушілік - қазақстандық нарықта жұмыс істейтін көптеген компаниялар үшін өзекті шешілмеген мәселе.

2005 жылы топ - менеджерлердің пікірінше, компанияның бизнес - үдерістеріндегі маркетинг бөлімінің рөлі сатуды ұлғайту, өңірлік өкілдіктердің желісін дамыту, жаңа тауарларды құру және жылжыту, сатып алу, логистика, промоакцияларды әзірлеу және өткізу, сауда үй-жайларының дизайнын әзірлеу, жарнама, бұқаралық ақпарат құралдарында орналастыру, жұртшылықпен байланыс және т.б. сияқты қызмет түрлерінде болды. Сондықтан маркетингтің рөлін түсінбеу, яғни компания дамуының маркетингтік көрінісі мәселелері де бар, өйткені "біз не өндіреміз соны сатамыз" деген жағдай қалыптасқан.

Көп кәсіпорындарда арнайы маркетинг қызметтері жоқ. Ірі кәсіпорындарда тұтас маркетингтік бөлімдер бар, ал шағын және орта кәсіпорындарда қаржылық және адами ресурстардың шектеулігіне байланысты маркетингтік міндеттерді мақсатты түрде шешетін маркетингтік штатына қабылдай алмайды. Бірақ бұл жағдай жақсы жаққа өзгерді, қазір компаниялардың көпшілігі өз құрылымында маркетинг бөліміне ие болып қана қоймай, сонымен қатар кәсіпорын басшылары да өсіп келе жатқан бәсекелестік жағдайында маркетингтің қаншалықты маңызды екенін түсінеді. Қазіргі таңда маркетингке, бизнесті дамытудың стратегиялық бағыты есебінде қарай бастайды, сонымен қатар, маркетингтің мәртебесі, және де оның шешетін мәселелерінің, міндеттерінің деңгейі де өсуде.

Қазақстандық маркетинг қауымдастығы және "Market Consult Group" консалтингтік фирмасы маркетингтің даму деңгейін зерттеу мақсатында бірқатар алматылық компаниялардың мамандарына сауалнама жүргізді. Зерттеуден анықталғандай, Алматы кәсіпорындары үшін ең маңызды проблемалар: бәсекелестіктің жалпы шиеленісуі проблемасы (46,4% респондент); нарық көлемін кеңейту проблемасы (39,3%); өнім сапасын жетілдіру қажеттілігі (32,1%) болды.

Сыртқы салалық мәселелерден басқа да мамандар ішкі мәселелерді де анықтады, олар: маркалар, өнім, компания үшін имидж қалыптастыру (сұралғандардың 50%); жаңа өнімдерді әзірлеу, тапсырыс берушілерге қызмет көрсетуді кеңейту немесе жақсарту және өткізуді (нарық көлемін) болжау (тиісінше 39,3% және 32,1%); компанияда маркетингтік ақпараттық жүйелерді құру және сату мониторингі (10,7%).

Бірақ, көрсетілген проблемаларға қарамастан, Қазақстан нарығында болып жатқан өзгерістердің салдарынан стратегиялық және жедел жоспарлау үдерістерінің интеграциясы жүріп жатыр. Ұзақ мерзімді перспективаға тұжырымдалған стратегиялық мақсаттар қысқа мерзімді кезеңге бағдарланған жедел кезеңге бөлінеді. Жедел мақсаттарға қол жеткізе отырып, қазақстандық кәсіпорындар стратегиялық мақсаттарға ілгері қадам басып келеді, бұл ретте маркетинг саласындағы жетекші әлемдік компаниялардың тәжірибесі мен жетістіктері пайдаланылады.

Кез келген маркетингтік стратегия әрқашан келесі 4 кезеңге бағытталуы және олардың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуі тиіс:

- Әлеуетті аудиторияның назарын аудару;
- Лид генерациясы;
- Конверсия;
- Қайта сату мақсатында қажеттіліктерді қанағаттандыру

Жаңа жағдайларда, әлеуетті клиенттердің жоғарыда аталған 4 кезеңнен өту үшін дәстүрлі әдістер мен тәсілдер жеткіліксіз. Және бұл жағдайда, сандық технологияларды пайдаланбай болмайды.

Карантин мәңгі созылады деп ойлаңыз. Егер коммуникация мен алға жылжыту үшін сандық технологияларды пайдаланбаса, бизнеске не болады? Жауап айқын және қарапайым - бизнес өмір сүруді тоқтатады.

Егер сіз интернет желілерінде болмасаңыз, онда әлеуетті сатып алушы сіздің бизнесіңіз туралы ақпаратты біле алмайды, тіпті сізде аса қажетті тауарлар болса да, сапасы бойынша ең жақсы сервис көрсетсеңіз де бұл туралы ақпаратты тұтынушылардың көбі біле алмайды.

Сондықтан, қазіргі уақытта желілік - сандық маркетингтік стратегияны дамытуға үлкен көңіл бөлінеді, ол бизнестегі аудиторияға көріну үшін және онымен байланыс орнатуға көмектеседі.

Қазіргі уақытта ғаламторсыз заманауи бизнесті ұсыну қиын. Статистика бойынша, сатып алудың 90% - дан астамы интернетте ақпаратты іздеуден басталады. 80% астам бизнес электрондық

поштасыз жұмысын іске асыра алмайды. Күн сайын, мыңдаған басшылар, бизнес иелері, менеджерлер мен мамандар интернет-технологиялардың көмегімен түрлі ақпаратты алады және оның негізінде көптеген шешімдер қабылдайды. Оның ішінде маңыздысы маркетингтік шешімдер.

Белгілі болғандай, маркетингтік функциялар — бұл өнімнің, бағаның, өткізу мен жылжытумен байланысты нарықтағы іс-әрекеттер есебінен табыстың тұрақты өсуі арқылы пайда генерациясын қолдау мақсаты болып табылатын функциялар.

Көп жылдарда, маркетинг функциялары өзгерген жоқ. Маркетингтік арналар мен ақпарат беру және алу тәсілдері өзгерді. Қазіргі жағдайда олар әлдеқайда көп: дәстүрлі (тв, радио, баспа басылымдары), жаңа — сандық басылымдар қосылды.

Баспа басылымдары сандық және әлеуметтік желілерге орын беріп, іс жүзінде жұмыс істеуін тоқтатты. Радио подкастқа, ғаламтордағы радиохабарлар аналогына айналды. Ал теледидар онлайн-ресурстармен күресіп, аудиториясын жоғалтуда. Осылайша, маркетингте сандық технологияға келді.

Сандық (цифрлық) маркетинг кеше және сандық маркетинг бүгін-бұл әр түрлі нәрселер. Бұрын сандық арналар мен әдістер дәстүрлі тәсілдерге қосымша болып табылатын, ал бүгін керісінше-дәстүрлі әдістер қосымша әдістерге айналды. Бірақ қазіргі таңда сандық тәсілдерден басқа жолдармен бизнес жүргізу мүмкін емес.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. TNS Gallup Media Asia.
2. BISAM Central Asia
3. Маркетинг товаров и услуг, 2007, №1-4
4. Kursiv.kz.

РЕЗЮМЕ / RESUME

Кадырова Гульжан Адилевна

Туганбаева Салтанат Турсынханқызы

«Академия «Bolashaq», Караганды, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГА В КАЗАХСТАНЕ

В статье исследованы особенности и перспективы развития маркетинга в Казахстане, показано состояние маркетинга на рынке в современных условиях.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, финансы, показатели финансовой устойчивости, факторы финансовой устойчивости.

Gulzhan Kadyrova

Saltanat Tuganbaeva

Academy "Bolashak", Karaganda, Kazakhstan

FEATURES AND PROSPECTS OF MARKETING DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

The article examines the features and prospects of marketing development in Kazakhstan, shows the state of marketing in the market in modern conditions.

Keywords: financial stability, Finance, indicators of financial stability, factors of financial stability.

List of references:

1. TNS Gallup Media Asia.
2. BISAM Central Asia
3. Marketing of goods and services, 2007, no. 1-4
4. Kursiv.kz.

Тайлак Алия Елжаскызы
tailak77@mail.ru
«Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АКЦИЙ И ИХ ОТБОРА В ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОРТФЕЛЬ

В статье приводится разработанная автором методика анализа инвестиционной привлекательности акций на основе групп показателей фундаментального характера. Данная методика имеет важное значение при отборе акций в инвестиционный портфель, что, в целом, влияет на эффективность реализации инвестиционной стратегии индивидуального инвестора.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, индивидуальные инвесторы, акции, инвестиционный портфель, инвестиционная привлекательность акций, методика оценки акций.

В настоящее время в Казахстане инвестиционный потенциал индивидуальных инвесторов достаточно высок, однако он не реализуется в полной мере. Разработка новых и усовершенствование имеющихся механизмов и направлений реализации инвестиционных стратегий индивидуальных инвесторов на рынке ценных бумаг, способствующие, в целом, развитию индивидуального инвестирования в стране, является актуальной проблемой. Инвестиционная деятельность индивидуальных инвесторов на рынке ценных бумаг предполагает проблему выбора того или иного инструмента [1].

При всем многообразии индикаторов, анализ которых может быть полезен при принятии инвестиционного решения, представляется целесообразным выделить круг наиболее эффективных и наиболее используемых показателей. Данные показатели можно сгруппировать в три основные блока:

- параметры ценных бумаг, связанные с доходностью;
- показатели ликвидности ценных бумаг;
- параметры, основывающиеся на «материальной базе» эмитента акций.

Наиболее распространенными в международной практике показателями фундаментального характера являются параметры доходности акций. К их числу относится ряд коэффициентов:

- 1) прибыль на одну акцию – EPS (чистая прибыль компании / число обыкновенных акций в обращении);
- 2) соотношение цена и доход – P/E (текущая рыночная цена акции / EPS);
- 3) соотношение рыночной цены акции к стоимости активов, приходящихся на одну акцию – P/BV;
- 4) доходность акционерного капитала – ROE;
- 5) соотношение цены и объема продаж эмитента – P/S.

В своих трудах В. Бауман, К. Коновер и Р. Миллер проанализировали 2800 акций из 21 стран с целью отбора акций в портфель с наивысшей инвестиционной привлекательностью. Их исследования показали превосходство портфелей, основанных на отборе акций с наименьшими значениями соотношений P/E и P/B [2].

Однако, с точки зрения индикативности доходности основной применяемый для этой цели показатель – P/E, а также связанный с ним показатель EPS, представляются не вполне адекватными, поскольку они отражают прибыльность бизнеса эмитента в целом, а не доход, получаемый акционером от владения акцией. Так как прибыль от владения акцией складывается из двух основных компонентов – курсовой прибыли и дивидендов, представляется более логичным исчислять показатель доходности акций на основе именно этих параметров.

На основе вышеизложенного видится целесообразным разработать новую методику отбора акций в инвестиционный портфель.

Данная методика представляет собой алгоритм последовательного сужения круга фондовых активов на основе их «фильтрации» через набор иерархически выстроенных критериев. В ходе выделения акций используются критерии двух уровней – основного (критерии, основанные на

показателях цена/дивиденды, курсовой прирост и их сочетание, а также размер спрэдов между котировками на покупку и продажу) и дополнительного, включающего также ряд критериев (показатели P/BV, ROE, специализированные показатели отраслевого рынка) (рисунок 1).

Дополнительным инструментом оценки привлекательности акции компании является анализ динамики курса ценной бумаги, т.е. динамика ее рыночной цены, устанавливаемая на фондовой бирже. Рост курса акций зачастую более важен для инвесторов, чем дивиденды: если курс акции сильно вырастет, продажа ее может дать владельцу очень большую прибыль. Определяется курс акций, как и цена любого другого товара на рынке, соотношением спроса и предложения. На это соотношение большое влияние оказывают самые различные события. К примеру, состоялось годовое собрание акционеров, на котором было объявлено, что компания в прошлом году достигла хороших показателей и увеличит размер дивидендов. Весьма вероятно, что такие события приведут к росту спроса на акции компании и их курса. Такой же эффект будет, если станет известно, что компания заключила большой и выгодный контракт. Напротив, если в компании произошел несчастный случай или на нее подали в суд, курс ее акций резко упадет. На курс акций оказывает влияние не только ситуация в самой компании, но и в отрасли, где она функционирует. Поэтому средний курс акций крупнейших компаний (например, индекс Доу-Джонса на Нью-Йоркской фондовой бирже, индекс ММВБ на Московской бирже, индекс KASE на Казахстанской фондовой бирже) является показателем, на который, прежде всего, смотрят, чтобы установить, какова ситуация в экономике страны. На курс акций влияют также политические события в стране и за ее пределами, часто выборы президента ведут к повышению курса, а политические кризисы и войны, наоборот, к снижению. Поэтому для выявления акций с потенциальным ростом курсовой стоимости необходимо отслеживать новостной фон, связанный не только с перспективами деятельности самой компании – эмитента, но и с ситуацией в отрасли и в стране в целом.

Классические теории и концепции, связанные с анализом рынка ценных бумаг и разработанные, преимущественно, американскими и европейскими исследователями, не рассматривают ликвидность как один из факторов, определяющих инвестиционную привлекательность ценной бумаги, оперируя лишь понятиями доходности и риска.

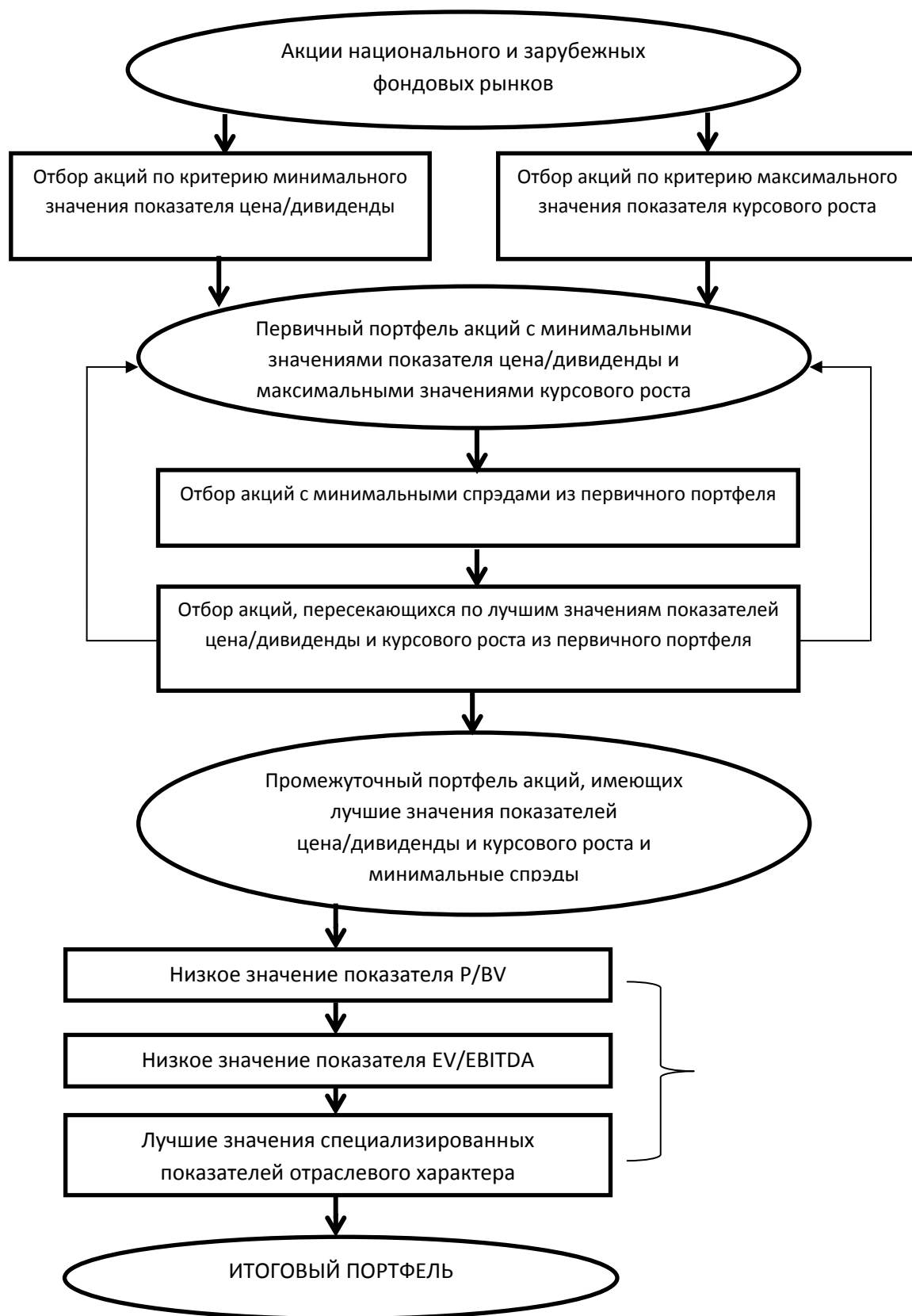

Рисунок 1. Методика отбора акций в портфель ценных бумаг

Данный подход, возможно, является обоснованным на развитых фондовых рынках, на которых обращается достаточное количество в равной степени высоколиквидных инструментов. В таких условиях учитывать фактор ликвидности при принятии инвестиционных решений нет особой необходимости.

В условиях казахстанского фондового рынка, напротив, именно ликвидность актива во многом предопределяет конечный финансовый результат инвестирования, поскольку самые высокие виртуальные прибыли, получаемые вследствие колебаний рыночных цен, могут быть нивелированы, если инвестор вынужден закрывать позицию с некоторым временным лагом, в течение которого цена может измениться негативно, либо немедленно закрывать ее по цене, существенно отличающейся от рыночной.

Кроме того, ценные бумаги, обращающиеся на казахстанском рынке ценных бумаг, значительно различаются по уровню ликвидности, причем такие различия явно выражены даже внутри группы наиболее ликвидных ценных бумаг. Соответственно, если предположить, что формирование равновесных цен на условно эффективном финансовом рынке осуществляется с учетом фактора ликвидности, то менее ликвидные ценные бумаги должны иметь относительно большую доходность при равном уровне риска.

Таким образом, если инвестор осуществляет выбор актива исходя только из его доходности и риска, он всегда будет выбирать менее ликвидные активы, считая их недооцененными. Результатом такого выбора может явиться ситуация, при которой, с одной стороны, дополнительный доход от дооценки рынком актива не будет получен, поскольку с учетом фактора ликвидности актив уже оценен справедливо, а с другой стороны, будет существовать угроза значительных потерь при закрытии позиции.

Категория ликвидности обычно выражается через два основных показателя – объем торгов и спрэд между котировками покупки и продажи. В контексте инвестиционного анализа, по нашему мнению, можно пренебречь показателем объема торгов и сосредоточиться на величинах спреда, тем более, что эти два параметра тесно связаны между собой. Как правило, бумаги с максимальными объемами продаж имеют минимальные спрэды. С точки зрения оценки доходности величина спреда имеет важное значение, так как непосредственно влияет на уровень доходности акций.

В течение торговой сессии величина спреда оказывается тем более стабильной, чем более ликвидной является ценная бумага. В то же время, для любых ценных бумаг в начале сессии, как правило, наблюдается относительно большое значение спреда, которое в течение первого часа уменьшается до значений, характерных для всего последующего дня и конца торговой сессии. Разница между максимальным и минимальным спрэдом по конкретной ценной бумаге может оказаться весьма значительной даже в течение одной торговой сессии, однако средний спрэд закрытия, исчисленный за несколько дней, достаточно точно характеризует типичный для данной ценной уровень спреда в течение торгов.

Соотношение между спрэдом открытия и спрэдом закрытия («сходимость спреда») также может рассматриваться как дополнительная характеристика ликвидности ценной бумаги. Расчеты показывают, что чем активнее проходят торги, чем больше заключается сделок, тем значительнее разница между этими величинами. В случае отсутствия или незначительного числа сделок в течение сессии спрэд ведет себя непредсказуемо, однако зачастую на конец дня оказывается даже больше, чем на начало, то есть сходимость в этот день оказывается менее единицы.

Суть авторской методики можно продемонстрировать на следующем примере. В начале отбираются акции по критерию цена/дивиденды. При этом акции подразделяются на несколько групп в соответствии с величиной этого показателя. Предположим, что группировка происходит с шаговым значением этого показателя, равным 5: до 5, от 5 до 10 и т.д. Выделив наиболее привлекательные активы, у которых значения показателя цена/дивиденды соответствуют первой группе, то есть не более 5, затем необходимо анализировать величину спрэдов по котировкам данных активов. Акции с разумным размером спрэдов, например до 20%, сразу попадают в формируемый портфель, а оставшиеся сравниваются с лучшими акциями из второй группы (у которых показатель цена/дивиденды находится в интервале от 5 до 10) на предмет возможной их замены на более ликвидные ценные бумаги данной группы, которые выступают «ближайшим резервом» портфеля.

Последней группой параметров, необходимых для принятия решения о включении акций в портфель согласно авторской методике являются такие показатели, как P/B и ROE.

Преимуществом показателя P/B является его стабильность: он меньше, чем чистая прибыль, зависит от текущих изменений экономической конъюнктуры. Инвесторы используют его для сравнения рыночной стоимости компании с балансовой, чтобы понять, сколько они платят за чистые активы компании, приходящиеся на одну акцию. При этом:

- акция с $P/B < 1$ считается недооцененной; акция с $P/B > 5$ — дорогой.
- если $P/E \times P/B \leq 22,5$, то по Б. Грэхему, такая акция справедливо оценена.

Но, как предупреждает Питер Линч, «покупать акции на основе одной лишь балансовой стоимости рискованно и недальновидно. Значение имеет только реальная стоимость» 3 .

В связи с этим для более точной оценки следует использовать P/B в паре с коэффициентом доходности акционерного капитала - ROE (Return On Equity), в расчете которого также используются чистые активы (ROE определяется как чистая прибыль, деленная на стоимость чистых активов).

При росте ROE должен расти и P/B. Низкий ROE и высокий P/B могут говорить о переоценке акций. Высокий ROE и низкий P/B, наоборот, о том, что рынок недооценивает потенциал компании.

При этом инвестору важно помнить, что коэффициент P/B не отражает способность компании создавать прибыль или денежные средства для акционеров. А в его использовании есть серьезное ограничение: он применим для компаний, на балансе которых есть материальные активы (здания, земля или финансовые активы), и не подходит для оценки сервисных или технологичных компаний, у которых основные активы – нематериальные (патенты, лицензии, торговые марки).

Существуют также более специализированные показатели отраслевого характера. Например, для нефтяных компаний применяется показатель запасов нефти в расчете на акцию, для энергетических компаний – производства электроэнергии или установленной мощности в расчете на одну акцию и т.д.

Показатели, рассмотренные выше в рамках авторской методики, могут быть сведены в систему сигналов о принятии инвестиционных решений не только по формированию, но и оперативному управлению портфелем ценных бумаг.

Таким образом, разработанная методика отбора акций, представляет собой алгоритм последовательного сужения круга фондовых активов на основе их «фильтрации» через набор иерархически выстроенных критериев.

Список использованных источников:

1. Тайлак А.Е. Модели поведения индивидуальных инвесторов // Актуальные проблемы современности: международный научный журнал. Сер. Экономика, Караганды: Болашак-Баспа, 2018.-№4 (22).- С.142-146

2. Петров С. С., Кашина О. И. Оптимизация активной стратегии управления портфелем ценных бумаг по критериям ожидаемой доходности и риска / Петров С. С., Кашина О. И. // Аудит и финансовый анализ. – 2013. – № 2. – С. 217–227.

3. Портал «Финансовая биржа» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://финансовая-биржа.рф/birjevoe-delo-birja/52kliringovyye-organizatsii-ryinke-tsennyih.html>

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Әлия Елжасқызы Тайлак

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

АКЦИЯЛАРДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САПАСЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ПОРТФЕЛЬГЕ ІРІКТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Мақалада автор жасаған іргелі сипаттағы көрсеткіштер тобының негізінде акциялардың инвестициялық тартымдылығын талдау әдістемесі келтіріледі. Бұл әдістеме акцияларды инвестициялық портфельге іріктеу кезінде маңызды мәнге ие, бұл тұтастай алғанда жеке инвестордың инвестициялық стратегиясын іске асырудың тиімділігіне әсер етеді.

Кілтті сөздер: бағалы қағаздар нарығы, жеке инвесторлар, акциялар, инвестициялық портфель, акциялардың инвестициялық тартымдылығы, акцияларды бағалау әдістемесі.

Taylak Aliya

«Academy» Bolashaq, Karaganda, Republic of Kazakhstan

METHOD OF EVALUATION OF INVESTMENT QUALITIES OF SHARES AND THEIR SELECTION INTO INVESTMENT PORTFOLIO

The article provides a methodology developed by the author for analyzing the investment attractiveness of shares based on groups of indicators of a fundamental nature. This technique is important in the selection of shares in the investment portfolio, which, in general, affects the effectiveness of the implementation of the investment strategy of an individual investor.

Keywords: securities market, individual investors, stocks, investment portfolio, investment attractiveness of stocks, stock valuation technique.

List of references:

1. Taylak A.E. Behaviors of individual investors // Actual problems of our time: international scientific journal. Ser. Economy, Karaganda: Bolashak-Basp, 2018.-No4 (22).- С.142-146
2. Petrov S. S., Kashina O. I. Optimization of an active strategy for managing a portfolio of securities according to the criteria of expected profitability and risk / Petrov S. S., Kashina O. I. // Audit and financial analysis. - 2013. - No.2. - S. 217–227.
3. Portal "Financial Exchange" [Electronic resource]. - Access mode: <http://financial-exchange.rf/birjevoe-delo-birja/52kliringovyie-organizatsii-ryinke-tsennyih.html>

УДК 336.6
МРНТИ 06.81.45

Динар Рахмангазовна Сихимбаева
sdinara2007@yandex.ru

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы

Зайра Казыгуловна Усувалиева
Zara1104@mail.ru

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ШАРУАШЫЛЫҚ СУБЪЕКТІНІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУПСІЗДІГІНІҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ

Мақалада шаруашылық субъектінің қаржылық тұрақтылығының теориялық аспектілері мен оны сипаттайтын көрсеткіштер нақты қарастырылған. Сондай-ақ қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету жолдары ұсынылған.

Кілтті сөздер: қаржылық тұрақтылық, қаржы, қаржылық тұрақтылық көрсеткіштері, қаржылық тұрақтылық факторлары.

Бүгін біз экономиканың барлық салаларына қатысты терең қаржылық дағдарыстың куәгері болып отырмыз. Қалыптасқан бәсекелестік пен тұрақты күрес өз алдына, соңғы айлардағы төтенше жағдайлар кезіндегі көптеген кәсіпорындардың қаржылық жағдайларының төмендегені соншалықты олар дәрменсіздікке ұшырауға шақ. Ал дағдарысқа төтеп бере алған қалғандары барлық шешімдерді жоғарыдан нұсқаулар мен ережелерсіз дербес қабылдауды, үлкен қауіп пен белгісіздік жағдайында өмір сүруді үйренулері тиіс. Жаңа дағдарыстық жағдайларда кәсіпорындар қайта бейімделуді талап ететін сыртқы ортамен бетпе-бет келіп отыр.

Қазіргі заманғы жағдайда бизнесті жүргізудің маңызды міндеттердің бірі компанияның қаржылық тұрақтылығын қалыптасқан деңгейде сақтап қалу. Компанияның ұзақ мерзімді кезеңдегі төлем қабілеттілігінің болжамы ретіндегі қаржылық тәуелсіздікті қаржылық тұрақтылық көрсеткіштердің көмегімен талдауға болады. Өтімділік және несие қабілеттілік көрсеткіштеріне қарағанда қаржылық тұрақтылық көрсеткіштері ұйымда қаржылық ақпаратты ішкі пайдаланушылар үшін аса маңызды.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы жоғары болған сайын, нарықтық конъюнктураның қазіргі кездегідей күтпеген өзгерістерінен тәуелсіздігі де жоғарылай түседі және демек, соғұрлым банкроттықтың шетіне шығу қаупі де аз болады.

Қаржылық тұрақтылықты бағалау шаруашылық субъектінің қаржылық жай-күйін талдаудың негізгі элементі болып табылады. Ол міндеттемелерді бұзу тәуекелін бағалауға және оларды жою жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның жалпы қаржылық тұрақтылығы, ол ең алдымен әрдайым табыстың шығыннан артуын қамтамасыз ететін ақша ағымының қозғалысын көрсетеді. Нарық жағдайында ол ең бірінші өнімді өткізуден түсетін табыстың тұрақтылығын талап етеді және оның мөлшері мемлекетпен,

жабдықтаушылармен, несие берушілермен, жұмысшылармен және тағы басқалармен есеп айырысу үшін жеткілікті дәрежеде болуы тиіс. Сонымен қатар кәсіпорынның одан әрі дамуы үшін, барлық есеп айырысулар мен барлық міндеттемелерді орындағаннан кейін, осы кәсіпорында өндірісті дамытуға, оның материалдық-техникалық базасын жаңартуға және де әлеуметтік климатты жақсартуға және басқаларға мүмкіндік беретіндей дәрежеде табыс қалуы қажет.

Қаржылық жағдайды жақсы білуді қаржылық тұрақтылықтан бастаған жөн және оған мыналар жатады:

- кәсіпорын активтерінің құрылымдық және құрамдық динамикасын талдау;
- кәсіпорын активтерінің қалыптасу көздерінің құрамдық және құрылымдық динамикасын талдау;
- кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының абсолюттік және салыстырмалы көрсеткіштерін талдау;
- кәсіпорынның төлем қабілеттілігін және несие қабілеттілігін талдау.

А.Д. Шеремет, В.В. Ковалев қаржы тұрақтылығының төрт түрін бөледі:

1) абсолютті қаржылық тұрақтылық, егер запастар мен шығындар меншікті айналым капиталының және банктің тауарлық-материалдық құндылықтарға арналған кредиттерінің сомасынан аз болса, ал запастар мен шығындардың қаражат көздерімен қамтамасыз етілу коэффициенті 1-ден артық болса;

2) ұйымның төлем қабілеттілігіне кепілдік беретін қалыпты қаржылық тұрақтылық (егер запастар мен шығындар меншікті айналым капиталының және тауар-материалдық құндылықтар үшін банк кредиттерінің сомасына тең болса);

3) төлем балансы бұзылған, бірақ кәсіпорынның (резервтік қордың, жинақтау және тұтыну қорының) айналымына қаражаттың уақытша бос көздерін тарту есебінен төлем қаражаты мен төлем міндеттемелерінің тепе-теңдігін, айналым қаражатын уақытша толықтыруға банк кредиттерін қалпына келтіру, қалыпты кредиторлық берешектің дебиторлық және басқалардан асып кетуі сақталмаған қаржылық тұрақтылық. Бұл ретте, егер мынадай шарттар сақталса, қаржылық тұрақты деп саналады:

- өндірістік запастар плюс дайын өнім запастарды қалыптастыруға қатысатын қысқа мерзімді кредиттер мен қарыз қаражатының сомасына тең немесе одан жоғары;

- аяқталмаған өндіріс плюс болашақ кезеңдердің шығыстары меншікті айналым капиталының сомасына тең немесе одан аз. Егер шарттар орындалмаса, онда қаржылық жағдайдың нашарлау үрдісі орын алады;

4) запастар мен шығындар меншікті айналым капиталының, банктің тауар-материалдық құндылықтарға арналған кредиттерінің және уақытша бос қаражат көздерінің сомасынан асатын дағдарыстық қаржылық жай-күйі (ұйым банкроттықтың шегінде болады) [1, 235 б.].

Бұл жағдайда төлем балансының тепе-теңдігі еңбекақы төлеу бойынша мерзімі өткен төлемдер, банк несиелері, жеткізушілер, бюджет есебінен қамтамасыз етіледі.

Сонымен, егер төлемқабілеттілік — кәсіпорынның қаржылық жағдайының сыртқы көрінісі болса, онда қаржылық тұрақтылық - ақша және тауар ағындарының, кірістер мен шығыстардың, қаражаттың және оларды қалыптастыру көздерінің теңгерімділігін көрсететін оның ішкі жағы.

Қаржылық талдауда мыналарды сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі қолданылады:

- 1) капиталды қалыптастыруға арналған көздер;
- 2) негізгі, жалпы және айналым капиталының құрамы;
- 3) капиталды пайдалану тиімділігі;
- 4) төлем қабілеттілігі (перспективалық, ағымдағы), ақша қаражаттар ағынының қозғалысы;
- 5) қаржылық тұрақтылық (айналым капиталының жай-күйі, қарыздық сыртқы көздерден қаржылық тәуелсіздік коэффициенттері, негізгі капиталдың жай-күйі);
- 6) қаржылық жағдайды қалыптастыру және өзгерту факторлары (сатудан түскен түсім, пайда, өзіндік құн);
- 7) қаржылық жағдайдың тұрақсыздығының индикаторлары (шығындар, дебиторлық және кредиторлық берешек, мерзімі өткен несиелер мен қарыздар, вексельдер);
- 8) іскерлік белсенділік (жалпы капиталдың рубльіне сату көлемі немесе жалпы капиталдың пайдасы).

Нақты мәселелерді шешуге және қаржылық тұрақтылыққа білікті баға алуға ұмтыла отырып, қаржылық көрсеткіштерді немесе есептіліктің түрлі баптары арасындағы пропорцияларды

сипаттайтын коэффициенттерді есептеу қажет.

Қаржылық тұрақтылық төлем қабілеттілігі, несие қабілеттілігі ұғымдарынан кең ұғым, өйткені кәсіпорын қызметінің әртүрлі жақтарын бағалауды қамтиды.

Қаржылық тұрақтылық келесі көрсеткіштермен сипатталады: автономия коэффициенті, қарыз капиталының шоғырлану коэффициенті, қарыз және айналым қаражатының арақатынас коэффициенті [2, 129 б.].

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау үшін бухгалтерлік баланс пайдаланылады.

Қаржы коэффициенттерін бағалау олардың есепті кезеңдегі динамикасын зерделеуден және олардың мәндерін базистік немесе нормативтік шамалармен салыстырудан тұрады.

1) ұйымның мүлкіне салынған барлық қаражаттың жалпы сомасындағы өз қаражатының үлесін көрсететін автономия коэффициенті (K_a) (немесе меншікті капиталдың шоғырлану коэффициенті).

Егер коэффициенттің мәні кемінде 0,5 болса, онда кәсіпорынның қаржылық жағдайын тұрақты деп айтуға болады, яғни мүліктің жартысы ұйымның өз қаражаты есебінен қалыптастырылуы тиіс. Көрсеткіштің мұндай мәні ұйымның барлық міндеттемелері оның өз қаражатымен жабылуы мүмкін деп болжауға негіз береді.

Автономия коэффициентінің өсуі кәсіпорынның қаржылық беріктігінің, тұрақтылығының және оның сыртқы кредиторлардан тәуелділігінің ұлғаюын куәландырады, ұйымның өз міндеттемелерін өтеу кепілдігін арттырады және сырттан қаражат тарту мүмкіндігін кеңейтеді.

Осы көрсеткішке қосымша капиталдың жалпы сомасындағы борыш үлесін сипаттайтын қарыз капиталының шоғырлану коэффициенті ($K_{КК}$) болып табылады. Бұл үлес жоғары болған сайын, ұйымның сыртқы қаржыландыру көздеріне тәуелділігі соғұрлым көп.

Жалпы капиталдағы қарыз және меншікті капитал үлесінің өзгеруі ұйым және сыртқы талдау субъектілері тұрғысынан әртүрлі бағалануы мүмкін. Мысалы, банк үшін өз қаражатының барынша жоғары үлес салмағы қолайлы, өйткені бұл жағдайда қаржылық тәуекел азаяды. Ұйымдар, егер меншікті қаражатты пайдаланудан түскен кіріс пайыздық ставкалардың деңгейінен жоғары болса, қарыз қаражатын көбірек тартуға мүдделі болуы мүмкін.

2) Қарыз және меншікті қаражат арақатынасының коэффициенті (капиталдандыру коэффициенті) ($K_{Т/с}$) ұйым міндеттемелері шамасының меншікті қаражат шамасына арақатынасымен анықталады.

3) Меншікті қаражаттың маневрлік коэффициенті (K_m).

K_m коэффициенті ағымдағы қызметті қаржыландыру үшін меншікті капиталдың қандай бөлігі пайдаланылатынын, яғни айналым қаражатына салынғанын, ал қандай бөлігі капиталдандырылғанын көрсетеді.

4) ұзақ мерзімді салымдар құрылымының коэффициенті ($K_{св}$).

Коэффициент негізгі құралдар мен басқа да айналымнан тыс активтердің қандай бөлігі ұзақ мерзімді қарыз көздері есебінен қаржыландырылғанын көрсетеді.

5) тұрақты қаржыландыру коэффициенті ($K_{уф}$).

Коэффициент активтердің қандай бөлігі тұрақты көздер есебінен қаржыландырылатынын және ұйымның қысқа мерзімді қарыздық жабу көздерінен тәуелсіздік (немесе тәуелділік) дәрежесін көрсететінін көрсетеді.

6) мүліктің нақты құнының коэффициенті (K_p).

Коэффициент алымына енгізілетін активтердің аталған элементтері – бұл өндірістің мәні бойынша, негізгі қызметті жүзеге асыру үшін қажетті шарттар, яғни ұйымның өндірістік әлеуеті. Мүліктің нақты құнының коэффициенті ұйымның негізгі қызметін қамтамасыз ететін мүлік активтерінің құрамындағы үлесті көрсетеді. Бұл коэффициент өндірістік саланы ұйымдастырудағы жағдайды нақты көрсетеді.

Ұйымның қаржылық тұрақтылығын бағалау критерийлерінің бірі қорларды (материалдық айналым қорларын) қалыптастыру үшін қаражат көздерінің артық болуы немесе жетіспеуі болып табылады.

Қорларды қалыптастыру көздерімен қамтамасыз ету-қаржылық тұрақтылықтың мәні, ал төлем қабілеттілігі – оның сыртқы көрінісі [3, 245-251 б.].

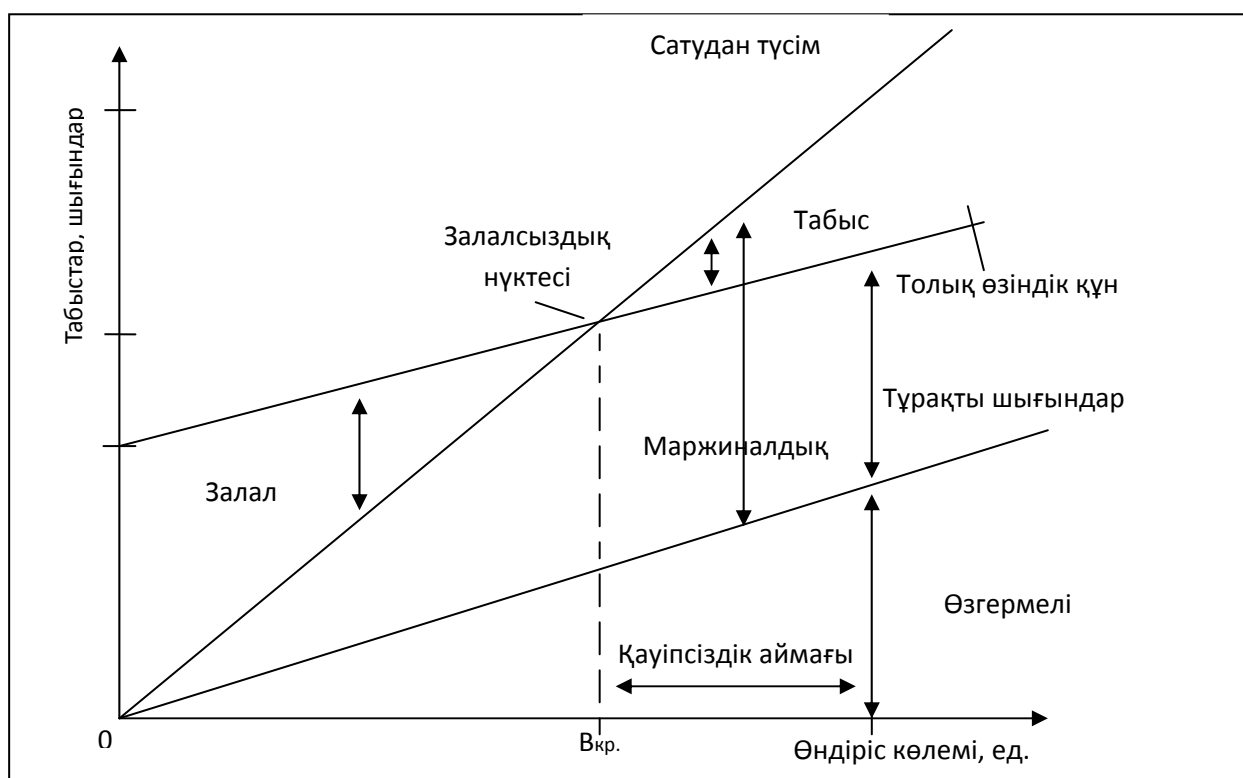
Қаржылық беріктік қоры (қауіпсіздік аймағы) нақты және шығынсыз көлемдердің арасындағы айырмашылықты білдіреді. Өндірістің шығынсыз көлемі өнімді сатудан түскен түсімнің теңдігіне және тұрақты және ауыспалы шығындардың сомасына негізделген теңдеуден есептеледі.

Шығынсыздық – бизнес пайда да, залал да әкелмейтін жағдай. Түсім тек шығындарды жабады, қаржылық нәтиже нөлге тең.

Шығынсыздық нүктесі сатудан түскен қаражат кәсіпорынның шеккен шығындарын төлеу үшін жеткілікті болатынын көрсетеді.

Қаржылық беріктілік қоры өндірістің нақты (немесе мүмкін болатын) көлемінің қанша пайызына аса жоғары екендігін көрсетеді, бұл ретте рентабельділік нөлге тең, яғни ұйымның қаржылық жағдайға қауіп төндірмей іске асыру көлемін қаншалықты төмендетеді.

Кесте құру үшін (1-ші суретті қараңыз) көлденең өнім өндірісінің көлемі заттай немесе құндық көріністе, тігінен – тұрақты және ауыспалы шығындар, яғни сатылған өнімнің толық өзіндік құны және сатудан түскен пайда сомасы сатудан түскен түсімді құрайды. Сатудан түскен түсім мен ауыспалы шығыстар арасындағы айырмашылық маржиналдық табысты сипаттайды, оның шамасы сондай-ақ тұрақты шығыстар мен сатудан түскен пайда сомасын көрсетеді.

Сурет 1. Залалсыздық нүктесінің графикалық интерпретациясы

Кесте өнімді өндіру және өткізу шығындары сатудан түскен түсімге тең болатын сатудан түскен шығындар мен түсімнің қиылысу нүктесін анықтауға мүмкіндік береді. Өндірістің сыни көлемінің нүктесі (шығынсыздық нүктесі) ұйым өзінің барлық шығындарын жабатын өнімнің ($V_{кр}$) санын көрсетеді, бірақ пайда сомасы нөлге тең. Шығынсыздық нүктесінен жоғары-пайда аймағы, төмен-шығындар аймағы. Сатудың сыни көлемінен жоспарланғанға дейінгі кесіндісі – қауіпсіздік аймағы немесе қаржылық тұрақтылық қоры.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. – М.: Инфра – М, 2002. – 333 с.
2. Абрютин М.С. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: Учебное пособие. – 3-е изд. – М.: Дело и Сервис, 2011. – 227 с.
3. Демесінов Т.Ж. Қаржылық талдау: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 320 б.
4. Әбленов Д.О. Қаржылық есептегі талдау концепциялары: Оқулық / ред. басқарған Н.Қ. Мамыров. – Алматы: Экономика, 2015. – 268 б.

РЕЗЮМЕ / RESUME

Сихимбаева Динар Рахмангазовна

**Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганды,
Республика Казахстан**

Усувалиева Зайра Казыгуловна

Академия «Bolashaq», Караганды, Республика Казахстан

**ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ХОЗЯЙСТВУЮЩЕГО СУБЪЕКТА КАК ОСНОВНОЙ
ФАКТОР ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

В статье четко рассмотрены теоретические аспекты финансовой устойчивости хозяйствующего субъекта и характеризующие его показатели. Также предложены пути обеспечения финансовой устойчивости.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, финансы, показатели финансовой устойчивости, факторы финансовой устойчивости.

Sikhimbayeva Dinar

**Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan
Ussuvaliyeva Zaira**

Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan

**FINANCIAL STABILITY OF AN ECONOMIC ENTITY AS THE MAIN FACTOR OF ITS
ECONOMIC SECURITY**

The article clearly examines the theoretical aspects of financial stability of an economic entity and its characteristics. Ways to ensure financial stability are also suggested.

Keywords: financial stability, finance, indicators of financial stability, factors of financial stability.

List of references:

1. Sheremetskaya S.D. Theory of economic analysis, Moscow: Infra-M, 2002, 333 P.
2. Abryutina M.S. Analysis of financial and economic activity of the enterprise: Textbook. - 3rd ed. Moscow: Delo I SERVIS, 2011, 227 P.
3. Demesinov T.R. financial analysis: textbook. - Almaty: RBC "Daur" LLP, 2011. - 320 p.
4. Ablenov D.O. analytical concepts in financial reporting: textbook / ed. directed by N. K. Mamyrov. - Almaty: Economics, 2015. - 268 p.

АВТОР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Айдана Зарубековна Апеева, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ботагоз Телмановна Ахметова, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Гульжан Адилевна Кадырова, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Динар Рахмангазовна Сихимбаева, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚҚЭУ Экономикалық және құқықтық зерттеулер ҒЗИ бас ғылыми қызметкері, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы,

Алия Елжасовна Тайлак, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Салтанат Турсынханқызы Туганбаева, «Bolashaq» академиясының студенттер бөлімі бастығы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Зайра Казыгуловна Усувалиева, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Апеева Айдана Зарубековна, магистр экономических наук, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Ахметова Ботагоз Телмановна, магистр экономических наук, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Кадырова Гульжан Адилевна, кандидат экономических наук, доцент, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Сихимбаева Динар Рахмангазовна, доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан;

Тайлак Алия Елжасовна, магистр экономических наук, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Туганбаева Салтанат Турсынханқызы, начальник студенческого отдела Академии «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Усувалиева Зайра Казыгуловна, магистр экономических наук, старший преподаватель, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Apeyeva Aidana, Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Akhmetova Botagoz, Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kadyrova Gulzhan, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Sikhimbayeva Dinar, Doctor of economics, professor, Chief research officer of the research Institute of Economic and legal research KEUK, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tailak Aliya, Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tuganbaeva Saltanat, Chief of student's department of Bolashaq Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Usulvalieva Zaira, Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan.

УДК 81-2
МРНТИ 16.21.23

Бехахметова Балжан Каиргельдыевна
Zhannaastra15@mail.ru
Гавриленко Валерия Владимировна
gavrilenko_1_94@mail.ru
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РОМАНАХ ЭПОХИ ПОСТМОДЕРНИЗМА (НА МАТЕРИАЛАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ PAULO COELHO «ALCHEMIST» И В.О. ПЕЛЕВИНА «GENERATION «П»»)

В статье рассматриваются особенности использования элементов интертекстуальности в двух произведениях эпохи постмодернизма: в романе-притче Р. Coelho «Alchemist» и в романе В.О. Пелевина «Generation «П»». Исследуется интертекстуальность как авторский прием с целью передачи читателю замысла произведения, его основных идей, собственных эмоций и оценки жизни как величайшей ценности.

Ключевые слова: постмодернизм, интертекстуальность, цитата, аллюзия, библейская аллюзия, реминисценция, фразеологизм, Библия, Коран.

Большинство писателей современности создают произведения, которые трудно отнести к тому или иному литературному направлению или жанру и которые находятся на стыке нескольких литературных стилей. Их относят к постмодернизму как способу мышления или ситуации в культурном самосознании общества, отдельных его представителей. Постмодернизм как течение в литературе проявляется особенно активно во второй половине 20–начале 21 века в западноевропейской и российской культуре. Его главными характерными особенностями являются использование прошлого опыта человечества, отсутствие его отрицания в настоящем, попытка его переноса в будущее, твердая вера в необходимость его сохранения, утверждение идеи прогресса, провозглашение универсальных для всех норм морали в повседневной жизни и эстетических норм в искусстве [1,67]. Этими основными положениями определяется интерес к данной теме, находящейся на стыке двух лингвистических наук: языкознания и литературоведения. Внимание вызывают произведения двух наиболее ярких представителей современного постмодернизма, а именно романы Paulo Coelho «Alchemist» и В.О. Пелевина «Generation» «П», поскольку интертекстуальные включения в различных своих проявлениях, на наш взгляд, встречаются в них довольно часто и наиболее полно способствуют реализации авторского замысла. «Alchemist» Paulo Coelho - самый известный его роман, ставший культовым. Это роман-притча, который способен изменить жизнь многих людей после тщательного прочтения и осмысления. Не менее известным современным литературным постмодернистом в мировой культуре является российский автор В. О. Пелевин его произведения наполнены ярко выраженным постмодернистским окрасом.

Интертекстуальность является основной чертой современной литературы, по мнению болгарского литературоведа и исследователя Ю. Кристивой. По ее словам, «интертекстуальность - социальное целое, рассмотренное как текстуальное целое». [2,с.27]. То, что было принято называть реминисценцией, цитатами или аллюзиями, относится ею к интертекстуальности. Вышеназванные авторы современности привнесли в интертекстуальность новый элемент: они используют фрагменты текстов библейских повествований, то есть «текст в тексте» с целью создания яркой образной картины мысли. Приведем наглядные примеры. Давайте вчитаемся в следующий фрагмент из Ветхого завета являющимся своеобразным прологом ко всему роману «Alchemist»: «No was they went on their way, Jesus entered a village. And a woman named Martha welcomed him into her house. And she had a sister called Mary, who sat at the Lord's feet and listened to his teaching. But Martha was distracted with much serving. And she went up to him and said, "Lord, do you not care that my sister has left me to

serve alone? Tell her then to help me." But the Lord answered her, "Martha, Martha, **you are anxious and troubled about many things**, but one thing is necessary. Mary has chosen the good portion, which will not be taken away from her."/«В продолжение пути их пришел Он в одно селение; здесь женщина, именем Марфа, приняла Его в дом свой; у нее была сестра, именем Мария, которая села у ног Иисуса и слушала слово Его. Марфа же заботилась о большом угощении и, подойдя, сказала: Господи! или Тебе нужды нет, что сестра моя одну меня оставила служить? скажи ей, чтобы помогла мне. Иисус же сказал ей в ответ: Марфа! Марфа! **ты заботишься и суетишься о многом**, а одно только нужно; Мария же избрала благую часть, которая не отнимется у нее». [3,с.16.]. Какую цель автор поставил перед собой, используя данный прием создания интертекста? Мы полагаем, что по его мнению, человек фактом своего рождения призван не к ежедневной суете по поводу хлеба в своей жизни, а более великой и интересной задаче: нести добро и любовь окружающим людям.

П. Коэльо использует еще одну яркую аллюзию, взятую из текста Корана Священной книги мусульман, с одной стороны очень простую, но наполненную в то же время глубоким смыслом «...the Prophet gave us the Koran and assigned us only five duties that we must fulfill during our life. The most important thing is to remember that there is no God but Allah. The other four are to pray five times a day, fast when the month of Ramadan comes, and **be merciful to the poor...**» «Пророк дал нам Коран и возложил на нас лишь пять обязанностей, которые мы должны выполнить в течении жизни. Самая главная – помнить, что нет Бога, кроме Аллаха. Четыре других – молиться пять раз в день, поститься, когда наступает месяц Рамадан, **быть милосердным к нищему...**» [3,с.79]. Разве это не так? Не в этом ли еще одно призвание человека? И далее в его романе мы неоднократно встречаем ссылки на святые книги человечества. Цель автора – не в убеждении нас в необходимости простого чтения и почитания Библии и Корана, а глубокого, осмысленного восприятия их заповедей и в соблюдении их в повседневной жизни. Благодаря символичности данного произведения, мы знакомимся с таким исламским фаталистическим понятием как Мактуб (означает «так предначертано») и библейским персонажем Мелхиседека (царь справедливости), нарицательными именами Урима и Тумима – предметами, при помощи которых первосвященник от имени народа или царя задавал вопросы Богу, то есть вопрошал, и их переосмысление несёт в себе для читателя определенную информацию. Так, создавая «текст в тексте», П. Коэльо доносит в очередной раз до нас простые человеческие формулы жизни.

В произведении В. Пелевина мы также встречаем фрагменты литературы третьей мировой религии – буддизма, а именно буддистских, даосистских текстов, а также их интерпретацию. Например, рассуждая о смысле жизни по даосизму, он приводит своего героя к мысли о том, что современный человек становится жертвой мировых корпораций, меняется его сознание, он становится «вау – человеком», который ощущает передел сознания, «находится под непрерывным действием орального, анального и вытесняющего вау-импульсов, начинает самостоятельно генерировать три вау-фактора, вследствие чего происходит устойчивое и постоянное вытеснение личности и появление на ее месте так называемой «identity» [4, с.122]. Человек, каким он должен быть в понимании Будды- творца, исчезает. Вот еще одна мысль, над которой стоит подумать... А начинается все с задумки Творца. Оба автора не зря апеллируют к священным книгам, в этом заключается их призыв к человечеству.

Следующим приемом интертекстуальности, который часто применяется авторами-постмодернистами, является реминисценция, под ней понимают мысленную отсылку, сравнение с неким образом, сознательное или несознательное сопоставление, взгляд назад или в прошлое. Однако сам по себе способ реминисцирования всегда носит интеллектуальный и творческий характер, этим он отличается от обыкновенного копирования, компиляции или, тем более, плагиата. [5] В прологе романа П. Коэльо упоминается история о мифическом герое Нарциссе. Образ взят им из мифов Древней Греции. Рассказывая подробно читателю о Нарциссе, автор напоминает нам, что нельзя быть самовлюбленным человеком, видящим только самого себя, это вредит не только нам самим, но и окружающим. Пелевин также включает в своё произведение имена известных поэтов, писателей, политиков, известных деятелей различных областей наук, названия произведений и их создателей, известных музыкальных групп, а также названия брендов, существующих в оригинале рекламных текстов, часто с вольным переводом. Последняя группа реминисценций наиболее многочисленна в «Пелевине П», так как большинство рекламируемых брендов являются не выдуманными, а герои рекламы чаще всего сами писатели и их художественные персонажи. Возникает риторический вопрос: зачем? С какой целью? Что даёт нам подобный текст в тексте самого произведения? Автор передает нам их опыт, их мысли, их уроки жизни, возможно даже их

ошибки и говорит: учитесь у них, будьте мудрее, идите вперед, оглядываясь на них, учтите их промахи и не повторяйте их. Опыт – великий урок жизни.

Аллюзия как элемент интертекстуальности также часто встречается в обоих произведениях. Как намёк на реалии современной общественной жизни, аллюзия отсылает нас в произведениях к историческому прошлому [6,203]. Описывая день сегодняшней, П. Коэльо отсылает нас к маврам в средневековую Европу. Так называли мусульман, которые в VIII в. пришли из Северной Африки на Пиренейский полуостров и основали там свое государство Андалус, нынешняя провинция Андалусия в Испании. Они стали частью культуры современной испанской культуры, оставив ней великолепные памятники архитектуры и даже, по мнению писателя, необыкновенную красоту в испанских женщинах [3,21]. Прошлое неразрывно связано с настоящим. И автор «Пелевина П» тоже использует этот способ создания интертекстуальности, что, несомненно, украшает его роман, придает ему глубину и вызывает желание узнать больше об упоминаемом им прошлом.

Фразеологизмы как устойчивые обороты речи позволяют авторам «Alchemist» и «Поколения «П»» расширить представления читателя о своих героях, о смысловой структуре и семантическом потенциале созданного ими текста, внутренне развить его содержание. Они стали элементом лингвистической интертекстуальности, раздвинув рамки повествования, усилив его информативность. Например: «The girl said that the shopkeeper was her father, that her life was boring and that the days were **like two drops of water**»/ «Девушка рассказала, что лавочник – ее отец, что жизнь у нее скучная и дни похожи один на другой **как две капли воды**» [3,21]. Данный фразеологизм часто используется, как и в текстах, так и в разговорной речи. Автор показал читателю обыденность человеческой жизни, ежедневное повторение одних и тех же событий на протяжении долгого времени, возможно даже в течении всей жизни. И все же, как скучно это не было бы, это дает ежедневный хлеб. Каждый прожитый день герой книги Сантьяго напоминал «день сурка», но после знакомства с черноволосой девушкой все изменилось. День сурка исчез. Автор использует уже противоположный по значению фразеологизм «not like two drops of water». Жизнь меняется к лучшему, дни становятся не похожими друг на друга.

Иногда аллюзию автор использует как шутку, например: «**Good for the sheep, he thought, they don't have to decide anything. May be that's why they're clinging to me**»/«**Хорошо овцам, – думал он, – им ничего не нужно решать. Может быть, поэтому они и жмутся ко мне**» [3,24].

В некоторых фрагментах произведения автор прибегает к такому интертекстуальному элементу как пословица: «We must be prepared for what her surprises," thought Santiago, glad that the jacket was so heavy and warm./

«Надо быть готовым к сюрпризам погоды, Сантьягодумал, радуясь, что куртка такая тяжелая и теплая» Предупреждён - значит, вооружён [3,25]. Созданный текст в тексте означает предостережение: человек должен быть готов ко всякого рода неожиданностям, если о них он извещён заранее. Ведь говорят же у многих народов: «Знать бы, где упадешь, соломку бы подстелил».

Таким образом нами рассмотрены и проанализированы приемы создания интертекста двумя авторами современности: Р.Соелхов «Alchemist» и В.О. Пелевина в «Generation» «П». Эти два произведения объединяет постмодернистское время как время изменений, перестроений, разрушений, улучшений, нового типа мышления, в том числе и в литературе. Это стиль, который с трудом поддается определению. Используя известные стилистические приёмы, авторы расширяют их значимость и с их помощью расширяют границы своих произведений и доносят до читателя свои мысли.

Список использованных источников:

1. Философские основания эстетики постмодернизма. Научно-аналитический обзор. – М., 1993. – С.70.
2. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика от структурализма к постструктурализму /пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К Косикова, М.: ИГ Прогресс, 2000. С. 27
3. Алхимик : [роман] / Пауло Коэльо; [пер. с . португ. А. Богдановского]. – Москва : Издательство Аст, 2018.-220.
4. Generation «П»: роман /Виктор Пелевин. – СПб. : Азбука, Азбукка-Аттикус, 2019. – 320 с.
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F>
6. Прохоров А.М Аллюзия // Большая советская энциклопедия: в 30 т. М. : Сов. энциклопедия, 1960. Т. 1. С. 215

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Бегаметова Балжан Каиргельдыевна
Валерия Владимировна Гавриленко

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ПОСТМОДЕРНИЗМ ДӘУІРІ РОМАНДАРЫНДАҒЫ ИНТЕРТЕКСТУАЛДЫ ЭЛЕМЕНТТЕР (PAULO KOELCHO "ALCHEMIST" ЖӘНЕ В. О. ПЕЛЕВИННИҒ "GENERATION" «П» ШЫҒАРМАЛАРЫ МАТЕРИАЛДАРЫНДА)

Мақалада постмодернизм дәуіріндегі интертекстуалды элементтердің қолдану құндылықтары екі шығармада қарастырылған: Р. Соелһоның «Alchemist» романы және В.О. Пелевиннің «Generation» романында. Интертекстуалдылық авторлық тәсіл ретінде оқырманға шығарманың ой-пікірін, оның негізгі идеяларын, өзіндік эмоцияларын және өмірлік құндылықтарды бағалау мақсатында зерттеледі.

Кілтті сөздер: постмодернизм, интертекстуалдылық, дәйексөз, аллюзия, библиялық аллюзия, реминисценция, фразеологизм, Библия, Құран.

Begakhmetova Balzhan
Gavrilenko Valeriya

Academy "Bolashaq", Karaganda, Republic of Kazakhstan

INTERTEXTUAL ELEMENTS IN POSTMODERN NOVELS (BASED ON THE WORKS OF PAULO KOELCHO "ALCHEMIST" AND V. O. PELEVIN "GENERATION «P»")

The article discusses the features of using intertextuality elements in two postmodernist works: in P. Coelho's novel-parable "Alchemist" and in V. O. Pelevin's novel "Generation «P»". Intertextuality is studied as an author's technique in order to convey to the reader the idea of a work, its main ideas, one's own emotions, and the evaluation of life as the greatest value.

Keywords: postmodernism, intertextuality, quotation, allusion, biblical allusion, reminiscence, phraseology, Bible, Koran.

List of references:

1. The philosophical foundations of the aesthetics of postmodernism. Scientific and analytical review. - М., 1993. -- P.70.
2. Kristeva Yu. Bakhtin, word, dialogue and novel // French semiotics from structuralism to poststructuralism / trans. from French, comp., entry Art. G.K. Kosikova, Moscow: IG Progress, 2000.S. 27
3. Alchemist: [novel] / Paulo Coelho; [trans. from . portuguese. A. Bogdanovsky]. - Moscow: Publishing house Ast, 2018.-220.
4. Generation "P": novel / Victor Pelevin. - SPb. : Alfabeta, Alfabeta-Atticus, 2019. -- 320 p.
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F>
6. Prokhorov A.M. Allusion // Great Soviet Encyclopedia: in 30 vols. М.: Sov. Encyclopedia, 1960.V. 1.P. 215

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Балжан Каиргельдыевна Бегахметова, доцент, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Валерия Владимировна Гавриленко, магистр, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Бегахметова Балжан Каиргельдыевна, доцент, Академия "Bolashaq", Караганда, Республика Казахстан;

Гавриленко Валерия Владимировна, магистр, Академия "Bolashaq", Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Begakhmetova Balzhan, Associate Professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Gavrilenko Valery, master, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 343.1
МРНТИ 00.08

Елікбаев Н.,
elikbaev.nabi@mail.ru
«Bolashaq» Академиясы, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы
Елікбаева Ж.Н.,
zha2150@mail.ru
ҚР ІІМ Қарағанды облыстық ПД
Қарағанды қаласы бойынша басқармасы

ӘЛЕУМЕТТІК ТӘРТІП – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ ӨЗЕГІ

Мақалада рухани жаңғыру құбылысындағы әлеуметтік тәртіпті нығайтудың алатын орны қозғалған. Мұнда қазіргі кезеңдегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелері қараастырылған.

Кілтті сөздер: мемлекеттік қызмет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, тарихи сана, қоғамдық талаптар, қызметтік этика, құқықтық жауапкершілік.

Қазақстандағы саяси және экономикалық реформалармен қатар рухани жаңғыру процесі де нақтылы мақсат-міндеттер арқылы қоғам өмірінен орын алуда. Осы кешенді құбылыстар саналық рухтың, саналық серпіннің ерекше екендігін айқындап көрсетуде. Себебі еліміздің қазіргі кезеңдегі даму мақсаты мен бағытына негіз болуы қажет болып отыр. Соған орай Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты еңбегінде: «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады», - деп көрсеткен болатын [1]. Дегенмен бұл жұмыстар тек бүгін қоға алынған жоқ. Ол 2004 жылғы мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасына бастау алған болатын. Аталған бағыттағы өзгерістер өзара тығыз байланысты екені анық.

Рухани жаңғыру өзінің құрылысы, құрамы мен технологиясы санатында өте күрделі мәселе. Ол тек саналық болғанымен қоғам жауапкершілігінде саяси, құқықтық, әдептілік, мәдени деңгейді, экономикалық мінез-құлықты және т.б. көптеген бағыттарды қамтиды. Оның күрделілігінің мәні осында. Бұл қасиеттердің әрқайсысы ел бірлігі мен қауіпсіздігімізге, экономикалық күшімізге ықпалды болып өмір сүреді. Сондықтан біз барлық мәселені қамти алмағандықтан тек әлеуметтік тәртіпті нығайтуға басты күш салатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыру мәселесіне сөз қозғаймыз.

■ Сыбайлас жемқорлықпен күрес бүкіл әлемді шарпыған мәселе. Әрбір мемлекет бұл құбылыстың зияндылығына байланысты өз күрестерін ұсынып отыр. Қазақстан Республикасы 2002 жылғы 20 қыркүйекте құқықтық саясат Концепциясында мемлекеттік органдардың негізгі міндеттері анықталған болатын. Мұнда мемлекеттік бақылау жүйесінің қаржы-шаруашылық өрісіндегі билікті теріс пайдалану, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, қызметтік этика нормаларын сақтау талаптары көрсетілді. Сыбайлас жемқорлықтың қоғамдағы қауіптілігі санатында мынаны атауға болады:

■ билікте отырғандардың арасынан жекелеген адамдар мемлекеттік саясатты өз басына, жеке мүддесіне бағыттап билік қызметін қоғамдық талаптардан жоғары ұстайды. Қоғам өміріндегі маңызды иіндер сыбайлас жемқорлық негізде жүзеге асады немесе «көлеңкелі фигураларға» байланысты жемқорларды паналатуды мақсат етеді;

■ сыбайлас жемқорлықтан туатын тікелей шығындар мемлекеттік бюджеттің табысын тікелей, ұлттық жалпы өнімнің көлемін жанама төмендетеді;

■ сыбайлас жемқорлық көлеңкелі экономиканы кеңейтіп, бәсекелестікке теріс әсер етіп «пара» көрінісі бәсекелестіксіздерге басымдылықты қамтамасыз етеді. Бұл дегеніміз нарықтық қатынастарға зиян келтіріп, оның орнына жаңа сыбайлас жемқорлық монополиясын тудырады. Осылайша ұйымдасқан қылмыстармен байланыстырылып бүтіндей экономиканың тиімділігі төмендейді;

■ сыбайлас жемқорлық нарықтық ережелердің адал жағдайларын сақтауды қамтамасыз етудегі мемлекет мүмкіндіктерін жоқ етеді онымен қоса нарықтық идеясының беделін түсіріп әрі сенімсіздікке ұшыратады. Сыбайлас жемқорлық тиімді меншік иелеріне де зиянды оған қоса экономика субъектілерінің шығынын ұлғайтады. Соның салдарынан тұтынушылар бағасы мен тарифын көтеріп жібереді. Сонымен сыбайлас жемқорлық басқару органдарын қожыратып түрлі корпорацияларды басқаруға да зиянын тигізеді. Осының бәрі қосыла келе мемлекеттік болсын немесе коммерциялық болсын жалпы басқару тиімділігін төмендетуге соқтырады.

Көрсетілген қоғам өміріне зиянды әрекеттер сөзсіз рухани жаңғыруға байланысты саналық әрі мәдени және тәрбиелік шараларды күшейтуді қажет етеді. Соған орай елімізде қазіргі заманғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама жұмыс істеуде, оның негізі «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» және «Мемлекеттік қызмет туралы» заңдар болып табылады, бірқатар бағдарламалық құжаттар іске асырылуда, мемлекеттік қызмет және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы функцияларды кешенді түрде іске асыратын арнайы уәкілетті орган құрылды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет саласындағы халықаралық ынтымақтастық белсенді жүзеге асырылуда.

Ресми мемлекеттік құжатта [2] ағымдағы ахуалды талдай отырып сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы оң үрдістер, шешімі талап етілетін проблемалар, процеске ықпал ететін негізгі факторлар, мақсат пен міндеттер, түйінді бағыттар, негізгі тәсілдер және басым шаралар көрсетілген. Сонымен қатар мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда қоғамдық бақылау институтын енгізу, квазимемлекеттік және жекеше сектордағы іс-қимылдар, сот және құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, стратегияны іске асыруды мониторингтеу және бағалау жұмыстары қамтылған.

Стратегияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықты дамыту ерекше алға қойылған.

Құжатта сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін қалыптастыру жеке бағытта алынған. Мұнда бұқаралық ақпарат құралдарына олардың рөліне баса назар аударылған. Әрбір қазақстандық, әрбір отбасы көрсетілген зиянды әрекетке қарсы мәдениет қалыптастыруы бүкіл қоғамның ісі екендігі міндеттелген.

Мемлекет тарапынан осы іс-шараларға байланысты мемлекеттік қызметтегі этикалық нормаларды жетілдіру, мінез-құлық стандарттары оның негізгі бағыттары, стилі айқындалған [3].

Осы процестегі күрес жұртшылықтың кең қатысуымен сүйемелденуі тиімді, еліміздің әрбір азаматы сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік ұстанымын, Адалдық пен Сатылмаушылық мінез-құлық нормасына ие болып тәрбиеленуі маңызды қажеттілік. Соған орай сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру тәрбие-оқу жұмыстарын кең жүргізіп әсіресе бұл әлеуметтік зұлымдықты жою жас кезден бастап төзбестік мінез-құлықты иеленуді жүзеге асыру өз нәтижесін көрсетеді. Осыдан барып бала кезінен жастарды қазақстандық патриотизм және сыбайлас жемқорлықты қабылдамау рухында тәрбиелеудің маңызы шығып отыр. Мұндай оқу барлық оқу орындарын, мемлекеттік органдар мен тұтастай алғанда барлық азаматтық қоғамды қамтуы міндеттелген.

Көрсетілген тәрбиелік міндеттер аясында Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару Академиясы барлық бакалавр даярлау бағыттары мен мамандықтар бойынша «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері» оқу пәнінің модельдік оқу бағдарламасын ұсынды. Пәннің мақсаты сыбайлас жемқорлыққа қарсы азаматтық ұстанымды жүйелі білім арқылы қалыптастыру болса, жемқорлық әрекеттеріне әсер ететін факторлар, жемқорлық көріністері туралы жалпы кешенді білімдер; сыбайлас жемқорлық саласындағы құқықтық мәдениетті қалыптастыру; сыбайлас жемқорлыққа қарсы біліктермен, білімдермен қаруландыру; күнделікті және білім алу қызметі кезінде, жемқорлық көріністерін қабылдаудағы сыншыл көзқараспен талдау пәннің міндеттері тұрғысында қамтылған. Оқу курсы игеру кезеңіндегі әдістемелік нұсқаулар, бакалавр міндеттері, нені білуі тиіс, нені істей білуі керек, біліктерді алдын-алу негізінде қолдану оны игеру мәселелерін сіңіру бағдарлары ұсынылған. Мұндағы оқу бағдарламасының мазмұны сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет: ұғымы, құрылымы, міндеттері мен функциялары; сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет: тетіктері мен даму институттары; сыбайлас жемқорлыққа қарсы

заңнама және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін құқықтық жауапкершілік; мемлекеттік қызметте және бизнес ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру проблемаларын қамтиды.

Елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Стратегиясының мақсаты осы саясаттың тиімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлықтың кез келген көрінісіне «мүлдем төзбеушілік» ахуалын жасау арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа бүкіл қоғамды тарту және Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету болып табылады. Мұнда қолданылатын нысаналы индикаторлар: мемлекеттік көрсетілетін қызметтер сапасы; қоғамның мемлекеттік билік институттарына сенімі; халықтың құқықтық мәдениетінің деңгейі; елдің халықаралық қауымдастықтағы беделін арттыру және т.б. шаралар саналады. Осының бәрі сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексындағы Отанымыздың рейтингін жақсартуға бақытталған. Аталған стратегияның міндеттері болса мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; қоғамдық бақылау институтын енгізу; квази мемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; соттар мен құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлықтың алдын алу; сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейін қалыптастыру; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша халықаралақ ынтымақтастықты дамыту мәселелерін алға қойған. Осы бағытта саяси партиялар мен басқа қоғамдық бірлестіктерінің ұсыныстары, пікірлері және бағдарламалық ережелерін ескеру де мақұлдалған.

Бұл кешенді процесте мемлекеттік аппаратта сыбайлас жемқорлықтың деңгейін азайту үшін шенеуніктердің еңбекақысы мен әлеуметтік жеңілдіктерін мемлекеттің қаржылық мүмкіндіктерінің кеңеюіне қарай одан әрі кезең-кезеңмен жоғарылату көзделген. Бұл мәселе мемлекеттік қызметшілер еңбекақысының жекеше сектормен салыстырғанда әзірше бәсекеге қабілеттілігі жеткіліксіз екендігі де ескерілген. Тиянақтап айтқанда мемлекеттік қызметшілердің сатылмайтындығы және олардың қызметінің ашықтығы-сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатының табысты болуының негізі ретінде анықталған.

Осы бағдарламаға сәйкес Қарағанды «Болашақ» академиясында «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері» арнайы пән болып өткізілуде. Болашақ мамандар аталған зиянды процестерге қарсы өмірлік факторлармен танысып, қазіргі күннің құбылысы ретінде сыбайлас жемқорлық және оның тарихи тамырлары туралы мәлімет алады.

Мәдениет тұрғысындағы тәрбие отбасының рөлі, ұлттық салт-дәстүрлердің ерекшеліктері, шетелдік тәжірибелер жағдайымен де танысады. Жас мамандар қоғамның саяси-әлеуметтік және экономикалық дамуында сыбайлас жемқорлықтың зиянды әрекеттерін ұғынып оған қарсы өз рухы мен азаматтық позицияларын қалыптастырады деп сенім артамыз.

Олардың оқу-тәрбиелік жұмыстары барысында құқық қорғау салалары, ішкі істер органдары, прокуратура, жемқорлықпен күрес агенттіктері теориялық материалдарға қосымша тиісті мерзімдік шолу анықтамаларын беріп толықтырып отырса оқу нәтижелері тиімді әрі ықпалды болар деген ойды ұсынамыз. Осылайша өзара байланыс шаралары қажет екендігі дау тудырмаса керек.

Қорыта айтқанда ел бірлігіне негіз салатын әлеуметтік тәртіптің нығаюына себепкер Отаншыл ұрпақ тәрбиесі рухани жаңғыру талаптарымен толығымен түсінетіндігі болашаққа сенімді арттырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – «Егемен Қазақстан», 12 сәуір 2017ж.
2. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 Жарлығы
3. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі №119 Жарлығы.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Еликбаев Н., Еликбаева Ж.Н.

СОЦИАЛЬНАЯ ДИСЦИПЛИНА - СТЕРЖЕНЬ ДУХОВНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА.

В данной статье анализируется процесс совершенствования дисциплины в комплексе духовной модернизации общества. Рассматриваются вопросы формирования основ антикоррупционной культуры в Республике Казахстан.

Ключевые слова: госслужба, антикоррупционная культура, историческое сознание, общественные требования, служебная этика, правовая ответственность.

Elikbaev N., ElikbaevaZh.
SOCIAL DISCIPLINE IS THE CORE OF THE SPIRITUAL MODERNIZATION OF SOCIETY

This article analyzes the process of improving the discipline in the complex of spiritual modernization of society. The issues of forming the foundations of anti-corruption culture in the Republic of Kazakhstan are considered.

Keywords: civil service, anti-corruption culture, historical consciousness, social requirements, service ethics, legal responsibility.

List of references:

1. Stat'ya Prezidenta Respubliki Kazahstan «Vzglyad v budushchee: modernizaciya obshchestvennogo soznaniya» - «Kazhstanskaya pravda» ot 12 aprelya 2017 goda.

2. Antikorrupcionnaya strategiya Respubliki Kazahstan na 2015-2025 gody. Ukaz Prezidenta RK ot 26 dekabrya 2014 goda za № 986, g.Astana.

3. Koncepciya novoj modeli gosudarstvennoj sluzhby Respubliki Kazahstan. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 21 iyulya 2011 goda za №119.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Елікбаев Нәби, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі, жалпы білім беретін кафедрасы, «Bolashaq» Академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

Елікбаева Жанар Набиевна, заң ғылымдарының кандидаты, Қарағанды қаласы полиция департаменті, ҚР ІІМ Қарағанды облысы бойынша ДП, полиция капитаны/

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Еликбаев Наби, доктор философских наук, профессор, академик Академии социальных наук РК, кафедра общеобразовательных дисциплин, «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан.

Еликбаева Жанар Набиевна, кандидат юридических наук, Управление полиции г.Караганды ДП Карагандинской области МВД РК, капитан полиции.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Yelikbayev Nabi, Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the Academy of Social Sciences of the Republic of Kazakhstan department of general education, «Bolashaq» Academy», Karaganda, Kazakhstan.

Elikbaeva Zhanar Nabievna, Candidate of Legal Sciences, Police Department of Karaganda, DP of Karaganda Region of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Captain.

Уразбаев Х.К.,
hamit-urasbaev@mail.ru
«Bolashaq» Академиясы, Қарағанды,
Қазақстан Республикасы

ӘЗ - ТӘУКЕ ХАННЫҢ ЖЕТІ ЖАРҒЫСЫ

Тәуке ханның тарихтағы ең басты орны оның қазақ әдет-ғұрыптарын өзіне дейінгі «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» сияқты заңдарды жинастыра келіп, билердің басын қосып «Жеті жарғы» (Жеті ереже) заңын қабылдауында болып отыр. Жеті Жарғыны біз тәуелсіз қазақтың бірыңғай таза ұлттық мемлекетінің алғашқы Ата Заңы деп есептейміз.

Кілтті сөздер: Тәуке хан, Ата Заңы, Жеті жарғы.

Жоңғар шапқыншылығы қазақ халқының тарихындағы аса маңызды оқиға болып табылады. Қазақ халқы өзінің бостандығы мен тәуелсіздігі үшін болған бұл шайқаста, өз елін, жерін, халқын жоңғар – қалмақтардан сақтап қалу деген ойда болды [1]. XVII ғасырдың аяғында Қазақ халқы мен қалмақ халқы арасындағы қарым-қатынаста жер мәселесі ерекше орын алды. Осыған орай ойрат одағы құрамынан XVII ғасырдың басында дүрбіт, хошауыт, торғауыт, шорыс рулары бөлініп шыға бастайды. Осы төрт тайпаның басын қосқан ойрат – жоңғар одағының ең жоғарғы билеушісі хұнтайжы деп аталды. Жоңғарлар, негізінде, моңғол тайпаларынан құралып “қалмақтар” деген атпен белгілі болған ойраттардың бұл одағы шамамен 1399-1408 жылдарда пайда болған [3]. Ойрат тайпаларының тұрақты атына айналған “жоңғар” деген сөз Шыңғыс хан әскерінің сол қанатының атауынан алынған. Бұл әскердің ойраттардан құралған сол жақ беттегі жасақтары жоңғарлар деп аталған. Қалмақ рулары XVIII ғасырдың 20 жылдарында Кіші жүз жеріне қоныстанып, ноғай мен қазақ рулары қарсылығына кезігеді де, Ресей жеріне қарай ығысып Астрахан өңірін жайлайды. Тарихта бұл өзгеріс Еділ қалмақтары деп аталды. XVIII ғасырдың аяғында жоңғар – қалмақтары қазақ жерлеріне кіре бастайды, олардың мақсаты-жаулап алу.

Қытай қалмақтары туралы Ш. Уәлиханов және К. Нұрпеіс, өз жазбаларында - “Қазіргі уақытта қытай қалмақтары “дурган – сууна аргун сууы” руы Құсмұрын және Лабасы таулары арғы жағында көшіп жүр. Сумбе таулары арғы жағында олардың қаласы мен буддистер монастыры бар” [2] - деп жазады.

XVII ғасырдың 60 жылдарында қалмақтар Жайық пен Еділ өзендері аралығында, Астрахан мен Самар қалаларының арасында өмір сүрген. Алайда, Шығыстағы Жоңғар қалмақтарының әлі де күштілігіне сенген Еділ қалмақтары бодандыққа өтсе де Ресей үкіметіне бірден бағына қоймаған. Жәңгір хан қайтыс болған соң хан тағына 1680-1718 жылдары Тәуке отырды [4]. Жәңгір хан бар өмірін қазақ жерін жоңғар басқыншыларынан қорғаумен өткізген, өзі жаумен кезекті бір шайқаста ерлікпен қаза тапқан. Тәуке қалмақ ханшысынан туылған Жәңгір ханның ұлы, Есім ханның немересі. Тәуке батыр, хан, ірі қайраткер, өз заманының тұлғасы, қазақ, қытай, орыс жоңғар және басқа шығыс халықтарының тарихнамасында көрнекті қолбасшы ретінде із қалдырған. Ол таққа отырған соң, Қазақ хандығын дамытуға күш салған.

Тәуке хан сол кездегі ішкі – сыртқы жағдайларды талдай отырып, хандық билікті нығайтуға бағытталған тың өзгерістер енгізген. Тәуке ел ағасы жасына келіп ақыл тоқтатқан, мемлекет ісіне араласып, мол тәжірибе жинақтаған білікті жан болатын. Тәуке хан билікке келісімен Қазақ хандығында күшейген ішкі тартысты бәсеңдетіп бір орталыққа бағынған Қазақ Хандығын құрды десек артық болмайды.

Ол таққа отырып, әке ісін алға жалғап, оның саясатын жүргізгенімен, оны жүзеге асыруға келгенде бұрынғы сұрлеумен кетпей, өзіндік жаңа жолмен жүрді. Тәуке ханның тұсында да қазақ ылғи қалмақпен қағысып тұрса да өзге хандардың тұсындағы тыныс алмай жөңкілу, аттаныс, шабыншылыққа қарағанда сәл шабыншылығы аздау болып, тіршілік жасайды. Тәуке ханның елі үшін сіңірген ереңбегі екі қырымен айрықша назар аударады. Ол өз билігін феодалдардың, ел сыйлаған билердің қолдауына сүйене отырып, халықтың, елдің бірлігіне қарсы шыққандарды қатты жазалап, халықтың тұтастық туын жоғары ұстады. Тәуке хан таққа отырғаннан кейін қазақтың сол замандағы қоғамның ішкі және сыртқы саясатына ерекше қарап, биік деңгейге көтеруге көп күш салған. Тәуке хан отырған кезінде “Билер кеңесін” құрды. Бұл мемлекеттік орган қазақ қоғамының саяси жүйесінде үлкен құқыққа ие болған. Тәуке ханды сол кезде қолдаған, бірігіп өмір сүрген қазақ, қырғыз,

қарақалпақтың ірі руларында билік жүргізген ірі билердің аты шыққан. Ұлы жүзде Төле би, Орта жүзде Қазыбек би, Кіші жүзде Әйтеке би, қырғызда Қәкім би, қарақалпақта Сасық би [5].

Халық зердесінде үлкен із қалдырған ірі тұлғалар қатарына XVII ғасырдың соңы XVIII ғасырдың басындағы қазақ ханы болған Әз Тәукені жатқызғанымыз жөн болады. Ол өзінің даналығы, ұлылығы арқасында халық арасында “Әз Тәуке” деген атқа ие болған. Тәуке хан Қазақ Хандығының тек ішкі тартысты мәселелерін ғана шешіп қоймай, сыртқы саясатында да көрші елдермен бейбіт байланыс жасай отырып, қарым – қатынас орнатты. Соның ішінде ұзақ уақытқа созылған Ресей елімен сауда байланысын орнатады. Тәуке хан, сонымен бірге Бұхар, Хиуа хандықтарымен қарым-қатынасты жоғалтпайды. Жалпы, Тәуке хан тұсында Ресеймен қарым - қатынас басқа кезеңдермен салыстырғанда ең жақындасқан, ең түсініскен дәрежеде болды деп ойлаймыз. Ал Тәуке ханның тарихи рөлі, ерекше. Ең алдымен, Қазақ Хандығының территориясының кеңеюі, халқының саны көбеюі және алыс-жақын елдерге Қазақ Хандығы деген қуатты мемлекеттің және қазақ деген халықтың іргелі ел екендігін көрсетуі, жариялауы өте орынды деп сеніммен айта аламыз. Тәуке ханның тірі кезінде-ақ ол туралы және Қазақ Хандығының атақ-даңқы туралы мәліметтер көрші елдерге белгілі болды.

М. Тынышпаев өз жазбаларында былай деп жазады - “Тәуке хан өз сенімдігін көрсетіп, ішкі және сыртқы саясатты түсініп отырып, басқару тұтқасын билерге бөліп берді. Ұлы жүзде – Төле би, орта жүзде Қазыбек би, кіші жүзде Әйтеке би, қарақалпақтарда Сасық би” [4].

Тәуке ханның тарихтағы ең басты орны оның қазақ әдет-ғұрыптарын өзіне дейінгі «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» сияқты заңдарды жинастыра келіп, билердің басын қосып «Жеті жарғы» (жеті ереже) заңын қабылдауында болып отыр. Жеті Жарғыны біз тәуелсіз қазақтың бірыңғай таза ұлттық мемлекетінің алғашқы Ата Заңы деп есептейміз [1]

Жаңадан шыққан бұл заң тарихта “Тәуке ханның “Жеті жарғы” заңы қазақ елінің бірігуіне жағдай жасады. Тәуке ханның тұсында Төле би, Әйтеке би, Қазыбек би, “Билер кеңесінің” мүшесі ретінде мемлекеттік істердің оң шешілуіне үлес қосқан және жыл сайын өтетін бүкіл рулық жиынды ұйымдастырушылардың бірі болған. Қазақ тарихында бидің алатын орны ерекше, сондықтан олар мемлекеттің саяси және мәдени өмірінде әрқашан маңызды рөл атқарған. Әрине, қазақ мемлекетін хан басқарды дегенмен, хан мемлекеттің ішкі және сыртқы істерін билермен ғана ақылдасып шешіп отырған. Әлібекұлы Төле би, Байбекұлы Әйтеке би, Келдәбекұлы Қазыбек би, Түркістан қаласын орталық етіп үш жүз ұлыстарын бір орталыққа бағындыруға, Қазақ хандығын нығайтуға, жоңғар шапқыншылығына қарсы қырғыз, қарақалпақстан, өзбек халықтарының одағын құруға бағытталған шараларды жүзеге асыруға белсене қатысады. Бір жағынан жоңғар, бір жағынан Қытай, қазақ жерін құрсаулай торлап, шекараға әскерлерін шоғырландырған қиын күндерге Тәуке хан билермен бірігіп, батырларды жинап елді, жерді, халықты қорғауға белсене араласады. Жоңғар басқыншылығына қарсы халық күресін ұйымдастырушылардың бірі болған Тәуке хан елдің азаттық алуы жолында аянбай жанын берер болған кісі. Сондай-ақ ол Жоңғар, Қытай, мемлекеттері арасындағы ел аралық мәселелерге де араласып, бейбітшілік пен достық жолдарын іздестіріп, аразды татуластырып, алысты жақындастырып отырған. [3]

Тәуке хан үш жүздің ішіндегі шешуі қиын, ең күрделі мәселелерді шешіп халықтың сенімді ақылшысы болған, ол ақылмен жол тауып, ел бірлігінің емшісі бола білген. Тәуке ханның “Жеті жарғысы” жалпы халық үшін аса қажет болған. “Тәуке ханның жеті жарғысы” туралы құқылық ережелердің ана тіліміздегі толық нұсқасын жазушы – этнограф Ж. Ахмедиев Түркістан қаласындағы белгілі Ахмет Йассауи мұражайы экспозициясынан 1977 жылы көшіріп алған. “Жеті жарғының мазмұны мынандай[4].

1. Халықтың ханы, сұлтаны, пірі, хазіреті қастандықпен өлтірілсе, олардың әрқайсысы үшін, жеті кісінің мөлшерінде құн төленсін.

2. Төрелер мен қожалардың жай қатардағы біреуі өлтірілсе олардың әрқайсысына ақ сүйектің тұқымы деп екі кісінің құны төленуі тиіс.

3. Сырттан келген адам үйге кірерде мініп келген аты босағаға байланғандықтан біреуді теуіп өлтірсе - бүтін құн төленеді, үйдің жапсарына байланған ат теуіп өлтірсе - жарты құн төленеді, ал үйдің артына байланған ат теуіп өлтірсе – тек ат – тон айып берілсін.

4. Егер туған баласы ренжітіп, қарсы келіп, қол жұмсайтын болса, ата-ана оны өлтірем десе де ерікті, сұраусыз болады.

5. Кәмелетке жеткен баласы тіл тигізсе (қол тигізбей) туған ата-анасы оған дүреден бастап не жаза қолданамын десе де ерікті.

6. Құда түсіп, құйрық-бауыр жескен ақ баталы жесір кетсе оған төленген қалың мал түгел жесір иесіне қайтарылып, оның үстіне қалыңсыз қыз немесе бір қыздың қалың малы төленеді.

7. Ұры айыр түйеге - нар, атқа - аруана, тайлаққа - атан, тайға - ат, қойға - тана төлейді. Оның үстіне үш тоғыз айыптың бірін ретіне қарай төлеу керек.

“Жеті жарғының” бізге жұқанасы ғана жеткен деп ойлаймыз. Тәуке ханның “Жеті Жарғысында” ұрлыққа, кісі тонауға, өлтіруге, зинақорлыққа, құн төлеуге, қан араластыруға тыйым салынған, үлкендерді құрметтемеген үшін жауапқа тартқан осы және де басқа да мәліметтер ойластырылған. “Жеті Жарғы” ережесінде “хандыққа сұлтандар ғана, яғни Шыңғыс хан ұрпақтары сайланады деп көрсетілген. “Жеті Жарғы” бойынша қазақтар малды мұсылман салтымен союға тиысты. Тарихи құжаттар бойынша, ең бастысы, Тәуке ханның билігі кезінде жасалған бұл еңбекке Шыңғыс ханның Заңы мен Қазақ Хандығындағы салт-дәстүрлер, діни нанымдар негіз болған. Жоңғар шапқыншылығы салдарының бірі қазақтардың мемлекеттік тәуелсіздігін жоғалтып, Ресейге бағынуға мәжбүр болуы. Қарастырылып отырған кезеңдердің әскери-саяси жағдайының өзгешелігіне қарамастан осы екі заңдар жинағының жасалуына түрткі болған жағдай ортақ. Ол дәстүрлік құқықтың өмір сүріп тұрған нормалардың, қоғамның жаңа талаптарына сай келетінін ғана заңдастыру, ескірген және талапқа сай келмейтін нормалардың орнына жанасып, талаптан шығатындарын жасау [6].

Қазақ даласына қызығып, оны қол астына қаратуды армандаған тек Жоңғарлар емес Батыстан Ресей, шығыстан Қытай. Екі жақтан көз сүзіп, ретін тапса жалмап жұтып қоймақшы болып жатқан көкжал жыртқыш сияқты екі іргелердің арасында халқының бейбітшілігі мен берекелі тірлігін сақтау қазақ хандарына оңайға түскен жоқ. Олар екі жақтан еңтелеп тұрған бұл мемлекеттермен икемді де ақылды саясат жүргізуге тиіс болды. Сондай саясат жүргізу арқылы олар Қазақ хандығының тәуелсіздігін, егемендігін ұзақ уақыт қамтамасыз етті, халықтың тірлік, бірлігін сақтап қалуға қол жеткізді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Н. Ә. Назарбаев. Тарих толқынында. Алматы. 1999.
2. К. Нұрпеіс. Қазақстан тарихы. Алматы. 1995.
3. Ж. О. Артықбаев. Қазақстан тарихы. Астана, 2012.
4. М. Тынышпаев. История Казахского народа. Алматы. 1993.
5. А.М. Сайтбеков. Қазақ хандығының құрылуы. Актуальные вопросы современной науки // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 550-летию Казахского ханства. Караганды 2015.
6. Х. К. Уразбаев. Қазақстан тарихы. Қарағанды, 2010.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Уразбаев Х.К.

СЕМЬ УКАЗОВ ХАНА ТАУКЕ

Автор в своей статье рассматривает внешнюю и внутреннюю политику хана Тауке, который нормализовал политическую ситуацию в Казахском ханстве в конце XVII в начале XVIII вв.(1680-1715).

Ключевые слова: Тауке хан, Казахское ханство, политическая ситуация.

Urazbaev H.K.

SEVEN EDICTS OF AL-TAWKE KHAN

The author in his article considered the foreign and domestic policy of Khan Tauke, which normalized the political situation in the Kazakh Khanate in the late of XVII at the beginning of XVIII centuries.

Keywords: Tauke Khan, the Kazakh khanate, the political situation.

List of references:

1. N. Ә. Nazarbaev. Tarih tolkynynda. Almaty. 1999.
2. K. Nұrpeis. Қазақстан тарихы. Almaty. 1995.
3. Ж. О. Artykbaev. Қазақстан тарихы. Astana, 2012.
4. M. Tynyshpaev. Istoriya Kazahskogo naroda. Almaty. 1993.
5. A.M. Sajtbekov. Қазақ хандығының құрылуы. Aktual'nye voprosy sovremennoj nauki // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvyashchennoj 550-letiyu Kazahskogo hanstva. Karagandy 2015.
6. H. K. Urazbaev. Қазақстан тарихы. Қарағанды, 2010.

АВТОР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Уразбаев Хамит Курентаевич, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, «Bolashaq» Академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Уразбаев Хамит Курентаевич, кандидат исторических наук, доцент, «Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Urazbaev Hamit Kurentaevich, candidate of historical Sciences, associate Professor «Bolashaq» Academy», Karaganda, Kazakhstan.

УДК 519.876.5
МРНТИ 73.47.12

Баширов Александр Витальевич
bashirov_av@mail.ru
Ханов Талгат Ахматзиевич
thanov@mail.ru

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда,
Республика Казахстан

КОМПЬЮТЕРНЫЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ В ВОПРОСАХ МИНИМИЗАЦИИ СОВЕРШЕНИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье обосновывается использование компьютерного эксперимента, как составной части комплексного подхода при проведении экспериментов по вопросам оптимизации организационного обеспечения безопасности дорожного движения в Республике Казахстан.

Отмечается, что целевая функция T_{cp} , которая определена как усредненный показатель существования транспортного средства с момента ее появления до момента ее исчезновения, может быть использована в исследованиях по минимизации совершения дорожно-транспортных происшествий

Ключевые слова: компьютерное моделирование, целевая функция, дорожно-транспортные происшествия, компьютерный эксперимент, статистическая обработка

Научно-исследовательский институт экономических и правовых исследований Казпотребсоюза проводит исследование, за счет средств грантового финансирования, по вопросам оптимизации организационного и правового обеспечения безопасности дорожного движения в Республике Казахстан, минимизации риска совершения ДТП. Предварительные результаты проведенного исследования были опубликованы [1-5].

В настоящее время, как и в прошлом, в исследование активно привлекаются молодые ученые. Следует отметить, что авторы провели исследование по методике привлечения молодых ученых к научно-исследовательской деятельности [6].

Актуальность исследований по вопросам минимизации риска совершения ДТП не вызывает сомнений.

Мировая статистика смертности, связанной с ДТП показывает, что требуются действенные меры комплексного характера. На безопасность дорожного движения влияет значительное количество факторов:

- правовые меры;
- психо-эмоциональное состояние;
- степень информированности;
- техническое состояние транспортного средства;
- состояние дорожного покрытия;
- работа автоматических систем управления дорожным движением и большое количество других факторов [7].

Для того чтобы обеспечить возможную безопасность необходимо иметь информацию о том, какие факторы влияют сильнее на риск возникновения ДТП, как может измениться ситуация, как повлияют принятие определенных мер на состояние безопасности на дорогах. Для этого нужна научно-обоснованная оценка влияния различных факторов на обеспечение безопасности.

В качестве изначальных предпосылок для проведения исследования использовались официальные статистические данные Республики Казахстан [2,3]. Данный источник информации был наиболее удобен для выполнения предварительных расчетов и оценки сложившейся ситуации аварийности на дорогах Казахстана, своей доступностью и прозрачностью.

Следует отметить, что использование статистических данных, как объекта статистического анализа, в вопросах комплексной систематизации факторов, влияющих на возникновение ДТП в Республике Казахстан, ранее не рассматривалось.

Однако мы не являемся первооткрывателями в данном вопросе. В частности, подобные исследования проводились в Российской Федерации. При публикации результатов и выводов этих исследований, российскими авторами было отмечено, что основные факторы, отражающие анализ и статистику ДТП носят несистематизированный характер, что усложняет проведение профилактики и не соответствует требованиям сегодняшнего времени [8; 9]. Исследователями был сформулирован вывод о необходимости проведения статистического исследования ДТП как особого объекта исследования, оказывающего влияние на социально-экономическое развитие страны [8].

Разделяя позицию российских исследователей, мы также придерживаемся той точки зрения, что существует особый объект изысканий «статистические исследования». Проведенное авторским коллективом изучение аварийности на дорогах и количественные показатели ДТП в Республике Казахстан, как объект статистического анализа, подтвердил тезис о бессистемном характере официально публикуемой информации [2,3].

Один из способов получить скрытую или неучтенную информацию по факторам возникновения ДТП в Республике Казахстан является проведение и обработка социального опроса. Этот опрос предполагается провести среди различных категорий респондентов, причастных к дорожному движению и при этом учесть:

- гендерную принадлежность;
- водительский стаж;
- наличие автомобиля и срок его изготовления;
- профессиональную принадлежность к дорожному движению (сотрудник ГАИ, сотрудник автосервиса, водитель транспортного средства и так далее);
- возраст;
- уровень образования.

Обработка результатов подобного социального опроса позволит систематизировать наиболее существенные факторы возможного риска наступления ДТП, выделить требуемую приоритетность отдельно взятых факторов (критериев).

В настоящее время существует практика использования возможностей компьютерных технологий и, в частности, современного компьютерного эксперимента [4,5]. Имеющиеся средства и технические возможности позволят принципиально упростить решение.

В случае осуществления имитационного компьютерного моделирования необходимо удостовериться в том, что результаты компьютерного эксперимента в принципе можно использовать в таких важных вопросах. Для этого необходимо использовать расширенные возможности проведения компьютерного эксперимента в режиме оптимизационного поиска.

Проведенный авторами предварительный анализ показал, что исследований и обобщений в этом направлении достаточно много [10-13]. Многие исследователи подтверждают эффективность использования разработанное в России и получившее мировую популярность программное средство AnyLogic [14-16].

При выполнении исследования были получены результаты, которые показали принципиальную возможность использования компьютерного средства AnyLogic в условиях Республики Казахстан. Была подтверждена результативность использования программного средства в условиях города Караганды [5,6]. Вместе с тем проведенные исследования показали, что возможности бесплатной версии AnyLogic ограничены при выполнении длительного по времени и насыщенного по требуемому количеству параметров компьютерного эксперимента. Эти ограничения снимаются при использовании лицензионной версии вышеназванного программного продукта.

В этой связи для выполнения расширенных экспериментов необходимо использование лицензионной версии программного продукта AnyLogic. Это резко увеличивает результативность исследований. С одной стороны, появляется возможность проверки изменения параметров, полученных в ходе обобщения результатов социального опроса. С другой стороны, компьютерный перебор позволяет выбрать наиболее благоприятные условия и оптимальные параметры управления

при организации осуществления дорожного движения. Вышеописанный компьютерный перебор является основой оптимизационного эксперимента при условии минимизации целевой функции. Очевидно, что этой целевой функцией является вероятность совершения ДТП.

Следует отметить, что в качестве целевой функции при выполнении компьютерного эксперимента использовалось $T_{\text{ср}}$ – усредненный показатель существования транспортного средства с момента ее появления до момента ее исчезновения.

$$T_{\text{ср}} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N T_i$$

где T_i – время существования отдельно взятого транспортного средства с момента ее появления до ее исчезновения, N – количество генерируемых машин (и соответственно исчезнувших)

При выполнении дальнейших экспериментов возможно использование вышеназванной целевой функции $T_{\text{ср}}$ без принципиального изменения ранее разработанных программных приложений. [10,17]

Список использованной литературы:

1. Bakishev K.A., Bashirov A.V., Fetkulov A.K.//Analysis and prediction of the state of road accidents and traffic crimes in the republic of Kazakhstan//Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2017. Т. 8. № 5. С. 1456-1466
2. Ханов Т.А., Баширов А.В.//Проблемы исследования причин дорожно-транспортных правонарушений с использованием статистических данных в Республике Казахстан//Актуальные проблемы современности. 2019. № 4 (26). С. 1-14.
3. Ханов Т.А., Бакишев К.А., Баширов А.В.// Использование статистического анализа в снижении риска совершения дорожно-транспортных правонарушений в Республике Казахстан // Актуальные проблемы современности. 2019. № 4 (26). С. 14-19.
4. Баширов Александр Витальевич, Ханов Талгат Ахматзиевич// Моделирование транспортного движения в г. Караганда с использованием программного обеспечения AnyLogic//Актуальные проблемы современности. 2020. № 1 (27). С. 172-177.
5. Баширов А.В., Ханов Т.А.//Результативность использования программного средства AnyLogic в вопросах оптимизации транспортного движения города Караганды //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2020. № 3-1 (42). С. 195-198.
6. Баширов А.В., Ханов Т.А.// Факторы повышения активности научно-исследовательской работы студентов//Современные проблемы науки и образования.2018. № 4.С.91.
7. World Health Organization// Global status report on road safety 2015.URL : https://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2015/en/
8. Золотарева О.А. //Проблемы исследования дорожно-транспортных происшествий как объекта статистического анализа // Вестник Московского автомобильно-дорожного государственного технического университета (МАДИ). 2011. № 1 (24). - С. 105-109.
9. Золотарева О.А., Карманов М.В.// Методологические вопросы статистического исследования дорожно-транспортных происшествий // Вестник УМО. Экономика, статистика и информатика. 2010. № 2. С. 101-103.
10. Сорокин А А, Яковлев С В, Орлова А Ю//Анализ факторов, влияющих на дорожно-транспортные происшествия // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. 2019. № 1 (70),с 95-99
11. Li, R., Pereira, F.C. & Ben-Akiva, M.E. Overview of traffic incident duration analysis and prediction. Eur. Transp. Res. Rev. 10, 22 (2018) <https://doi.org/10.1186/s12544-018-0300-1>
12. Kumar, S., Toshniwal, D. Analysis of hourly road accident counts using hierarchical clustering and cophenetic correlation coefficient (CPC). J Big Data 3, 13 (2016). <https://doi.org/10.1186/s40537-016-0046-3>
13. Kumar, S., Toshniwal, D. A data mining approach to characterize road accident locations. J. Mod. Transport. 24, 62–72 (2016). <https://doi.org/10.1007/s40534-016-0095-5>
14. Шамлицкий Я.И., Охота А.С., Мироненко С.Н.//Моделирование транспортных потоков в среде AnyLogic //Программные продукты и системы. 2018. № 3. С. 632-636
15. Андронов С.А. //Сравнение эффективности адаптивных алгоритмов светофорного регулирования в среде AnyLogic//Программные продукты и системы. 2019. № 1. С. 150-158.

16. Сергеев Е.С. //Имитационное моделирование в системе AnyLogic// Современные тенденции развития науки и технологий. 2017. № 3-3. С. 109-111.

17. Овчаров Е.Б., Некрасов И.Б., Бакирова Э.И. //Обзор используемых методов математического моделирования при разработке программного комплекса для оценки факторов и управления показателями безопасности дорожного движения//Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2012. №9 (45). С. 22.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Александр Витальевич Баширов

Талгат Ахматзиевич Ханов

Қарағанды экономикалық қазтұтынуодағы университеті,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОЛ ЖӘНЕ ЖОЛДАРДЫ ЖОҚАРАСТАРДЫ МІНДЕТТЕУДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ЗАНДЫ ТАРАПТЫҚ БӨЛІГІНІҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ҚЫЗМЕТІ

Мақала Қазақстан Республикасында жол қауіпсіздігін ұйымдастыруды қамтамасыз етуді оңтайландыру бойынша тәжірибе жүргізу кезінде компьютерлік экспериментті интегралды тәсілдің ажырамас бөлігі ретінде қолдануды негіздейді.

Автокөлік құралының пайда болу сәтінен бастап оның жоғалып кеткенге дейінгі орташа көрсеткіші ретінде анықталған Тав объективті функциясын жол-көлік оқиғаларының туындауын барынша азайту үшін зерттеулерде қолдануға болатындығы атап өтілді.

Кілтті сөздер: компьютерлік модельдеу, объективті функция, жол-көлік оқиғалары, компьютерлік эксперимент, статистикалық өңдеу.

Bashirov Alexander

Khanov Talgat

Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

COMPUTER EXPERIMENT AS AN INTEGRAL PART OF RESEARCH ON MINIMIZATION OF ROAD ACCIDENTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article substantiates the use of a computer experiment ,as part of an integrated approach to conducting experiments on optimizing organizational road safety in the Republic of Kazakhstan.

It is proved that the target function T_{cp} , which is defined as an average indicator of the existence of a vehicle from the moment of its appearance to the moment of its disappearance, can be used in research to minimize the occurrence of road accidents.

Keywords: computer modeling, target function, road accidents, computer experiment, statistical processing.

List of references:

1. Bakishev K. A., Bashirov A.V., Fetkulov A. K. // Analysis and prediction of the state of road accidents and traffic crimes in the republic of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2017. Vol. 8. No. 5. Pp. 1456-1466

2. Khanov T. A., Bashirov A.V. // Problems of research of causes of road traffic offenses using statistical data in the Republic of Kazakhstan// Actual problems of modernity . 2019. No. 4 (26). Pp. 1-14.

3. Khanov T. A., Bakishev K. A., Bashirov A. V. // Use of statistical analysis in reducing the risk of committing traffic offenses in the Republic of Kazakhstan // Actual problems of modernity . 2019. No. 4 (26). P. 14-19.

4. Alexander Vitalievich Bashirov, Talgat Akhmatzиеvich Khanov// The simulation of traffic movement in the city of Karaganda with using software AnyLogic//. Actual problems of modernity 2020. No. 1 (27). Pp. 172-177.

5. Bashirov A.V., Khanov T. A. // Effectiveness of using AnyLogic software in the optimization of transport traffic in the city of Karaganda //International journal of Humanities and natural Sciences, 2020, no. 3-1 (42), Pp. 195-198.

6. Bashirov A.V., Khanov T. A. // Factors of increasing the activity of students ' research work//Modern problems of science and education.2018. No. 4. P. 91.

7. World Health Organization/ / Global status report on road safety 2015.URL : https://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2015/en/
8. Zolotareva O. A. //Problems of investigation of road accidents as an object of statistical analysis // Bulletin of the Moscow automobile and road state technical University (MADI). 2011. no. 1 (24). - Pp. 105-109.
9. Zolotareva O. A., Karmanov M. V. // Methodological issues of statistical research of road accidents // Vestnik UMO. Economics, statistics, and computer science. 2010. no. 2. Pp. 101-103.
10. Sorokin A A, Yakovlev S V, Orlova a Yu // Analysis of factors affecting on road accidents // Bulletin of the North Caucasus Federal University. 2019. # 1 (70), from 95-99
11. Li, R., Pereira, F.C. & Ben-Akiva, M.E. Overview of traffic incident duration analysis and prediction. Eur. Transp. Res. Rev. 10, 22 (2018) <https://doi.org/10.1186/s12544-018-0300-1>
12. Kumar, S., Toshniwal, D. Analysis of hourly road accident counts using hierarchical clustering and cophenetic correlation coefficient (CPCC). J Big Data 3, 13 (2016). <https://doi.org/10.1186/s40537-016-0046-3>
13. Kumar, S., Toshniwal, D. A data mining approach to characterize road accident locations. J. Mod. Transport. 24, 62–72 (2016). <https://doi.org/10.1007/s40534-016-0095-5>
14. Shamlitsky Ya. I., Okhota A. S., Mironenko S. N. // Modeling of transport flows in the AnyLogic environment //Software products and systems. 2018. no. 3. Pp. 632-636
15. Andronov S. A. // Comparison of the effectiveness of adaptive traffic light control algorithms in the AnyLogic environment//Software products and systems. 2019. no. 1. Pp. 150-158.
16. Sergeev E. S. // Simulation modeling in the AnyLogic system//Modern trends in the development of science and technology. 2017. no. 3-3. P. 109-111.
17. Ovcharov E. B., Nekrasov I. B., Bakirova E. I. // Review of the used methods of mathematical modeling in the development of a software package for evaluating factors and managing indicators of road safety // Management of economic systems: electronic scientific journal. 2012. No. 9 (45). P. 22.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Александр Витальевич Баширов, техника ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Талғат Ахматзиұлы Ханов, заң ғылымдарының докторы, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Баширов Александр Витальевич, кандидат технических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан;

Ханов Талгат Ахматзиевич, доктор юридических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Bashirov Alexander, Candidate of technical sciences, Associate Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Khanov Talgat Akhmatzievich, Doctor of Law, Associate Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ОӘК 615.014
ГТАХР 3.33.08.03

Жаннур Амиргалиевна Исина
Zhan_isa@mail.ru
Айгуль Кудайбергеновна Калдыбаева
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
aigul_240873@mail.ru

ПИРИМИДИН ЖӘНЕ ПУРИН ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ ДӘРІЛІК ПРЕПАРАТТАРЫ

Мақалада дәрілік препараттар құрамында кездесетін пиримидин және пурин туындыларына әдеби шолу қарастырылған. Олардың дәрілік препараттарының химиялық қасиеттері, сандық және сапалық талдау әдістері және фармакологиялық әсерлері көрсетілген.

Кілтті сөздер: тиазол, пиримидин гетероцикл, гетероатом, тотығу, белсенді зат, фосфотиамин.

Бес мүшелі екі гетероатомды циклді қосылыстар (пиразол, имидазол, тиазол) – оларды азолдар деп атайды.

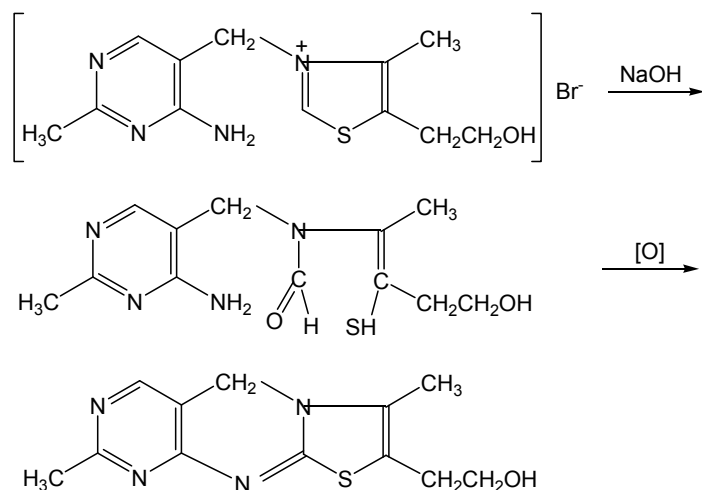
В₁ тобының дәрумендері: тиамин бромиді (хлориді) және оның коферменттік формасы — кокарбоксилаза гидрохлориді, фосфотиамин және бенфотиамин. Қазіргі уақытта тиамин препараттарын синтетикалық жолмен алады.

Химиялық қасиеттері бойынша пиразол негіз болып табылады, имидазол пиразолға изомер болады. Тиазол табиғатта табылмаған, бірақ пеницилин тиазол туындысы болып табылад

Бұл препараттар – өзіне тән иісі бар ақ түсті ұнтақтар, суда жақсы ериді, ортасы қышқылдық (әлсіз органикалық негіздер ретінде күшті минералдық қышқылдарымен әрекеттеседі). Бенфотиамин – синтетикалық дәрілік препарат, құрылысы жағынан тиаминге және оның коферменттік формасына ұқсас. Басқа өкілдерінен айырмашылығы, суда мүлдем ерімейді.

Тиамин және оның туындылары дәрумендердің тұрақсыз тобына жатады. Тиамин ауадағы оттегімен тотығып, тиохром және тиаминдисульфидке айналады. Тиаминнің бұзылуына тотықсыздандырғыштар, күшті қышқылдық немесе сілтілік, жарық, әсіресе УК сәулелері, температураның көтерілуі де әсер етеді. Тиамин ерітінділерінде рН мәні 4-тен аспауы керек. рН аймағының жоғарылап кетуі, препарат ыдырауына ауадағы оттегінен де күшті әсер етеді.

Түпнұсқа. Тиаминнің сілтілік ортада «тиохромды сынама» арнайы жалпы топтық реакциясы, яғни тиохром түзілу реакциясын жатқызамыз. Зерттеудің мәні болып, тиаминді сілтілік ортада біртіндеп тотықтыру (сілтінің 3 эквиваленті жұмсалады), үшциклді тиамин туындысы түзіледі (тиохром), УК аймағында бутанол немесе изоамил спирті ортасында көк түсті флюоресценция береді.

Тиохромды сулы ерітіндіден бутил немесе изоамил спиртмен бөліп алады. Алынған спиртті ерітінділер УК сәулеленуде өзіне тән көк түсті флуоресценция береді, қышқылдандырғанда қайтадан жоғалып кетеді.

Тиохромды сол сияқты, фосфотиамин және кокарбоксилаза түзеді, бірақ бенфотиамин түзе алмайды. Тиохром түзілу реакциясын тиаминді флуориметриялық анықтағанда қолданады.

Кристалдық күйдіргіш натриймен балқытқанда тиамин сульфид түзе ыдырайды, оны натрий нитропруссиді арқылы білуге болады.

Азотты негіздер тұздары ретінде тиамин препараттары жалпыалкалоидтық тұндырғыш реактивтермен (Вагнер, Драгендорф, Майер, реактиві, гетерополикышқылдармен — кремневольфрам, пикрин, танинмен және т.б.) өзіне тән түс береді. МФ X тиамин бромидін кремневольфрам қышқылымен тұндыру арқылы гравиметриялық әдіспен анықтауды ұсынады. Бұл реакцияны тиамин препараттарын фотонелометриялық анықтау үшін де қолданады.

Сандық анықтау әдістері. В₁ тобының витаминдері дәрілік заттарының сандық анықтау үшін түрлі химиялық және физико-химиялық әдістерін қолданады:

- 1) қышқылдық-негізді титрлеу (сулы және сусыз ортада);
- 2) тұндырып титрлеу (аргентометрия);
- 3) физико-химиялық әдістер (спектрофотометрия, ФЭК, нефелометрия);
- 4) гравиметрия.

Тиамин бромидін гравиметриялық сандық анықтау кремневольфрам қышқылымен кешен түзуге негізделген.

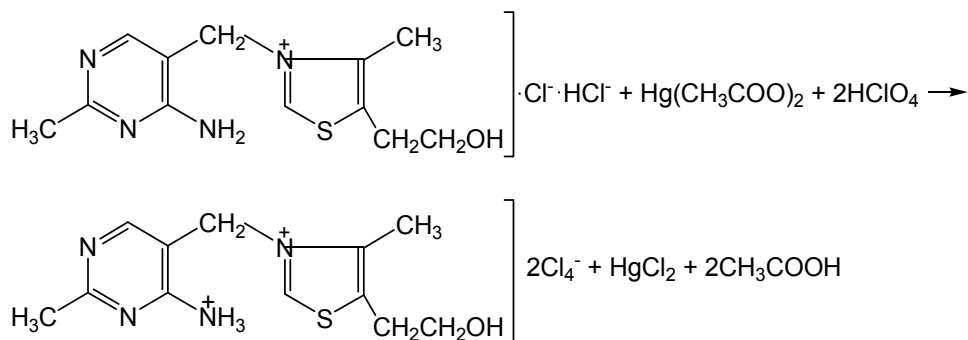
Тиамин бромидін сандық анықтау аргентометриялық әдіс арқылы жүргізіледі. Анықтауды 4 кезеңмен жүзеге асырады. 1 –ші кезеңде тиамин бромидін NH- қышқыл ретінде 0,1 М натрий гидроксиді ерітіндісімен титрлейді. 2-ші кезеңде индикатор - темір (III) тиоцианатын индикатор ретінде дайындайды. Бұл үшін белгілі мөлшердегі 0,1М аммоний тиоцианаты ерітіндісіне железоаммоний ашудасын салады. 3-ші кезеңде бромидтер қосындысын 0,1М күміс нитратымен титрлейді. Соңғы сатыда, яғни 4-ші кезеңде 2-ші кезеңде алынған темір (III) тиоцианатын 0,1 М күміс нитратымен титрлейді. Тиамин бромидін титрлеуге кеткен 0,1 М күміс нитратын есептеу үшін титранттың көлемі мен натрий гидроксиді және темір тиоцианаты мөлшерінен азайту арқылы жүргізеді.

Тиамин хлоридін сандық анықтау сірке қышқылы ортасында қышқылдық-негіздік титрлеу арқылы жүзеге асырылады (екі негізді қышқыл тұз ретінде). Галогенид-ионды байланыстыру үшін сынап (II) ацетатын қосады.

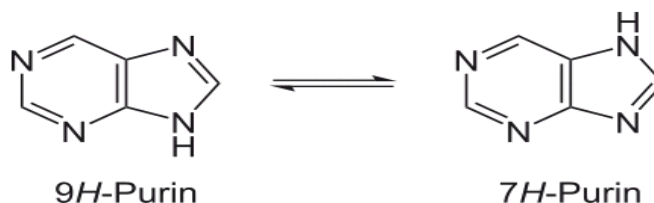
Кокарбоксилаза гидрохлоридін сандық анықтау алкалиметриялық әдіспен (титрант - 0,1 М натрий гидроксиді) жүргізіледі

Тиамин хлоридін МФ X бойынша сандық анықтау сусыз титрлеуге негізделген. Еріткіш – сусыз сірке қышқылы, титрант – 0,1 н хлор қышқылы ерітіндісі (индикатор кристалды күлгін көк):

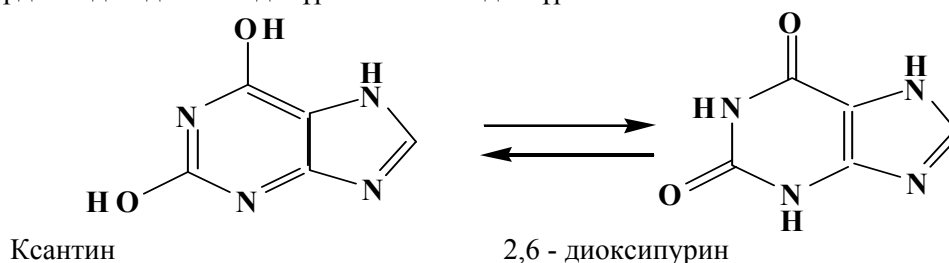

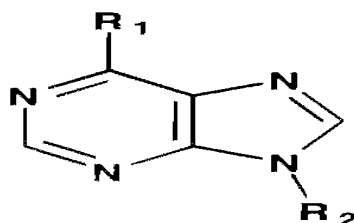
Пурин - конденсирленген гетероциклді жүйе, екі циклден тұрады. Пиримидин және имидазол:
Жалпы формуласы

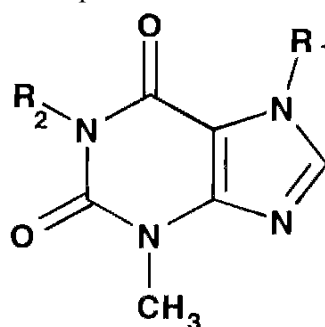
Пурин алкалоидтары ксантин туындылары болып есептеледі (2,6 — екі оксипурин), олар мынандай түрде кездеседі: енольді түрі және кетонды түрі:

Жалпы формуласы:

Пурин алкалоидтарының синтездік жолдары

Кофеинді 1818 жылы бірінші ашқан Рунге. Ол кофеде, шайда және басқа өсімдікте де кездеседі. Шайда аз мөлшерде теofilлин кездеседі, оны Коссель 1889 жылы ашқан. Теоброминді бірінші болып кофеден бөліп алып, әрі зерттеген орыс ғалымы А.А. Воскресенский болған. Пурин алкалоидтарының табиғи шикізаты шай өнеркәсібіндегі қалдықтар болып саналады. Осы қалдықтарда кофеин 1-3 % дейін болады, ал бобы какаосында 1,5 -2 % теобромин болады.

Кофеиннің бірнеше алу жолдары бар. Бір жолы қарама-қарсы ағу арқылы экстракциялау әдісі. Су экстрактысын қоспалардан тазатады, бөгде заттарды қорғасын, кальций, магний тұздарымен бөліп алады. Сүзінді ертіндіні қалдыққа дейін қыздырады. Суық су арқылы кофеинді кристаллдандырып,

бөліп қайта алады. Осы тәсіл сықылды бобы какаоcынан теоброминді, негіз түрінде немесе кальций тұзы түрінде бөліп алады.

Кофеинді осы шәй қалдықтарынан көп шығымы бар нәтижелі жолын 1952 жылы Измаилов Н.А. өздерінің қызметкерлерімен бірге тапты. Олар адсорбциялық хроматографияны пайдалана отырып, кофеинді хлороформмен немесе дихлорэтанмен ерітіп, бөліп алды.

Синтез. Пурин алкалоидтрадың синтездік жолдары, өте үнемді әрі шикізаттары арзан. Сондай шикізаттардың бірі зәр қышқылы оны құс қалдықтарынан сумен шайқап бөліп алады, онда оның мөлшері 25% дейін болады. Осы зәр қышқылынан Пурин алкалоидтары әртүрлі жолмен алады. Ксантинді диметилсульфат арқылы метилдейді. Метилдеу жағдайына байланысты кофеин немесе теобромин алынады. Екінші жолын Магидсон О. өзінің қызметкерлерімен бірге (ВНИХФИ) зәр қышқылынан алу жолын іске енгізеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Бейсенбеков А.С. Фармацевтикалық химия оқулығы. Алматы, 1999.- 215 б.
2. А.П. Арзамасцев. Фармацевтическая химия: учебное пособие, 3-е изд., испр. –М.: ГЭОТАР-Медиа, 2006.- 325с.
3. Беликов В.Г. Фармацевтическая химия. В 2-х ч: учебное пособие, 4-е изд., перераб. и доп. – М.: МЕДпресс-информ. 2007. - 646с.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Исина Жаннур Амиргалиевна

Калдыбаева Айгуль Кудайбергеновна

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ПРЕПАРАТЫ ПРОИЗВОДНЫХ ПИРИМИДИНА И ПУРИНА

В статье проведен литературный обзор на производные пиримидина и пурина, встречающихся в составе лекарственных препаратов. Их химические свойства лекарственных препаратов, фармакологические действие и методы количественного и качественного анализа.

Ключевые слова: тиазол, гетероцикл, гетероатом, окисление, пиримидин, пурин, активное вещество, фосфотиамин.

Issina Zhannur

Kaldybayeva Aigul

«Bolashaq Academy», Karaganda, Republic of Kazakhstan

DRUGS OF PYRIMIDINE AND PURINE DERIVATIVES

The article deals with the derivatives of pirazole, occurring in the composition of drugs. Their chemical properties of drugs, pharmacological effects and methods of quantitative and qualitative analysis pirimidin, purin.

Keywords: pyrazole, a heterocycle, with oxygen hetero-atom oxidation, pirimidin, purin, the active ingredient, phosphotiamine.

List of literature:

1. Beisembekov A. S. Pharmaceutical chemistry owley. Almaty, 1999.- 215B.Pshendin P. I. - nutrition athletes - SPb.: Olimp-SPb, 2003.
2. A. P. Arzamastsev. Pharmaceutical chemistry: a textbook, 3rd ed., Spanish. –М.: GEOTAR-Media, 2006.- 325С.
3. Belikov V. G. Pharmaceutical chemistry. In 2 hours: textbook, 4th ed., Rev. and extra – М.: Medpress-inform. 2007. - 646с.

Исмаилова Фируза Махмудовна
buiratau@mail.ru

ГУ «Государственный национальный природный парк «Буйратау», Карагандинская область,
Республика Казахстан

РАСТЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БУЙРАТАУ», ЗАНЕСЕННЫЕ В КРАСНУЮ КНИГУ

В статье приведены результаты полевых обследований флоры ГНПП «Буйратау» с целью уточнения списка видов, занесенных в Красную книгу Республики Казахстан. На настоящий период список краснокнижных растений «ГНПП «Буйратау» следующие: *Alnus glutinosa*, *Betula kirghisorum*, *Adonis wolgensis*, *Adonis villosa*, *Adonis vernalis*, *Pulsatilla patens*, *Pulsatilla flavescens*, *Tulipa patens*, *Paris quadrifolia* и *Stipa pennata*.

Ключевые слова: ГНПП «Буйратау», флора, Красная Книга, редкие растения, современный список.

Продолжение инвентаризационных работ по выяснению видового состава и комплексному изучению флоры является одной из первостепенных задач, стоящих перед национальным парком в области научно-исследовательской деятельности.

До создания «Государственного национального природного парка «Буйратау» флористические исследования на территории парка и прилегающих к ней районах проводились и ранее, особенно в Ерейментауском горном массиве, но они имели далеко не полный, фрагментарный характер.

Флористический состав отличается достаточным видовым разнообразием, создает благоприятные условия для формирования уникальных для формирования природных экосистем.

Методика. Определение краснокнижных видов растений вели согласно материалов, изложенных в «Красной книге Казахстана» [1].

Определение расно-книжных растений и камеральная обработка полевых материалов осуществлялись по общепринятой ботанической и биологической методике. При этом использовались традиционные приемы – составление списков известных видов по конкретным маршрутам, точкам и экосистемам, а также сбор гербария и последующее определение по различным флористическим сводкам [2].

Результаты и их обсуждение. Анализ литературных источников и по результатам собственных исследований, было выявлено произрастание на территории парка «Буйратау» 610 видов сосудистых растений из них 228 родов и 75 семейств, также, в данной статье, были выбраны краснокнижные, редкие и находящиеся под угрозой исчезновения растения национального природного парка «Буйратау» [3, 4].

Вместе с тем Красная книга является не только сигналом тревоги за судьбу редких и находящихся под угрозой исчезновения видов, но и официальным документом, дающим право на реализацию в отношении них специальных мер охраны.

В связи с изданием 2 тома часть 1 «Красной книги Казахстана» вносим дополнение в список краснокнижных растений, которые ранее были представлены восемью видами (ольха клейкая (*Alnus glutinosa*), береза киргизская (*Betula kirghisorum*), адонис волжский (*Adonis wolgensis*), адонис пушистый (*Adonis villosa*), прострел раскрытый (*Pulsatilla patens*), тюльпан поникающий (*Tulipa patens*), вороний глаз обыкновенный (*Paris. quadrifolia*) и ковыль перистый (*Stipa pennata*)).

В новый список внесены еще 2 вида растений, это следующие виды: адонис весенний (*Adonis vernalis*) и прострел желтеющий (*Pulsatilla flavescens*).

В связи с этим на настоящий период список краснокнижных растений «ГНПП «Буйратау» представляется в следующем виде: Ольха клейкая (*Alnus glutinosa*), береза киргизская (*Betula kirghisorum*), адонис волжский (*Adonis wolgensis*), адонис пушистый (*Adonis villosa*), адонис весенний (*Adonis vernalis*), прострел раскрытый (*Pulsatilla patens*), прострел желтеющий (*Pulsatilla flavescens*), тюльпан поникающий (*Tulipa patens*), вороний глаз обыкновенный (*Paris. quadrifolia*) и ковыль перистый (*Stipa pennata*).

Представляемая работа содержит материалы наших полевых, стационарных наблюдений, данные учетов за период 2012-2020 гг. и обобщенные литературные сведения [5-12]:

1. *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn. – Ольха клейкая (жабысқақ қандыағаш). II категория. Очень редкий вид. Значение таксона для сохранения генофонда: Четвертичный реликт. Декоративный вид, перспективен для защитного лесоразведения. Дерево. Цветение в IV-V, (до распускания листьев). Местообитание: Прибрежные лесные участки, мезофильные ущелья гор. Территория парка: Поймы ручьев, реже возле родников на склоне. Урочище Кара-ағаш.

2. *Betula kirghisorum* Sav.-Rucz. - Берёза киргизская (қызыл қайың). II категория. Редкий вид. Значение таксона для сохранения генофонда: Узкоэндемичный. Дерево. Цветет в V, плодоносит в VI-VII. Местообитание: Островные сосновые боры, междюновые понижения, степные впадины. Территория парка: Заболоченные поймы ручьев, блюдцевидные межсочные понижения с избыточным увлажнением.

3. *Adonis vernalis* L. – Адонис весенний (көктем жанаргүл). II категория. Редкий вид. Значение таксона для сохранения генофонда: Среди всех видов рода наиболее ценное лекарственное растение, применяемое при сердечных болезнях. Декоративное растение. Многолетник травянистый. Цветение в III-IV. Местообитание: степные и луговые участки, опушки лесов, заросли степных кустарников. Территория парка: склоны гор филиала Ерейментауский.

4. *Adonis wolgensis* Steven - Адонис волжский (еділ жанаргүл). III категория. Сокращающийся вид. Значение таксона для сохранения генофонда: Высокодекоративное, лекарственное растение. Многолетник травянистый. Цветение в III-IV. Местообитание: Разнотравно-ковыльных степях, по опушкам березовых колок, среди кустарников. Территория парка: В разнотравных-ковыльных степях, по опушкам березовых колок, кустарниково- разнотравных лугах.

5. *Adonis villosa* Ledeb. – Адонис пушистый (түкті жанаргүл). II категория. Очень редкий вид. Значение таксона для сохранения генофонда: Высокодекоративное растение. Многолетник травянистый. Цветет в III-IV. Местообитание: Растет межсочные долины и понижения, остепненные разнотравные, разнотравно-злаковые, кустарниково-разнотравные луга. Территории парка: По каменистым склонам сопок в составе разнотравно-ковыльных степей.

6. *Pulsatilla flavescens* (Zucc.) Juz. – Прострел желтеющий (сарғыш құндызшөп). III категория. Численность вида сокращается. Значение таксона для сохранения генофонда: Декоративное растение. Многолетнее ранцветущее травянистое растение. Цветение в IV-V, плодоносит в V-VI. Местообитание: Растет на склонах сопок, по степным участкам. Территория парка: степные участки предгорных территорий филиала Ерейментауский.

7. *Pulsatilla patens* (L.) Mill. – Прострел раскрытый (сарғылт құндызшөп). II категория. Редкий вид. Встречается в небольшом количестве, может исчезнуть. Значение таксона для сохранения генофонда: Декоративное, лекарственное, ядовитое растение. Многолетнее ранцветущее травянистое растение. Цветение в IV-V, плодоносит в V-VI. Местообитание: Растет по опушкам лесов, на суходольных лугах и по склонам сопок. Территория парка: Вид отмечен по остепненным склонам сопок парка.

8. *Paris. quadrifolia* L. - Вороний глаз обыкновенный (кәдімгі қарғақөз). II категория. Редкий вид, встречающиеся в небольшом количестве на ограниченной территории. Значение таксона для сохранения генофонда: Растение находится на границе ареала. Многолетнее корневищное растение. Цветет в VI-VII. Местообитание: в лиственных и смешанных лесах, на склонах оврагов, лугах, пастбищах, среди кустарников, по берегам рек. Территория парка: Ольховые леса.

9. *Tulipa patens* Agardh.ex Schult et Schult - Тюльпан понижающийся (жатаған қызғалдақ). III категория. Редкий, сокращающийся в численности, вид. Значение таксона для сохранения генофонда: Декоративный вид. Многолетнее луковичное растение. Цветет в IV-V, плодоносит в VI. Местообитание: Растет в степях на щебнистых и глинистых склонах мелкосопочника и на солонцах. Территория парка: Каменистые склоны сопок.

10. *Stipa pennata* L. - Ковыль перистый (қауырсын қау). III категория. Вид с сокращающиеся численностью. Значение таксона для сохранения генофонда: Исчезающее растение. Многолетнее плотнодерновинное растение. Цветет в V-VI. Местообитание: Растет в степи, сухие склоны и осыпи. Территория парка: В степных сообществах по склонам сопок.

Заключение. Таким образом, осуществлено уточнение редких и исчезающих видов растений флоры ГНПП «Буйратау». В обновленный список краснокнижных растений добавлены еще 2 вида. Материалы данной статьи могут быть использованы учеными по ботанике, экологами, учителями средних общеобразовательных школ в целях экологического воспитания молодёжи.

Список использованных источников:

1. Красная книга Казахстана. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. Том 2.: Растения. – Астана, 2014. – 420 с.
2. Куприянов А.Н., Хрусталева И.А., Габдуллин Е.М., Исмаилова Ф.М. Конспект флоры Государственного национального парка «Буйратау» (горы Ерментау, Центральный Казахстан) // Ботанические исследования Сибири и Казахстана. – 2014. – С. 30-57.
3. Баньковский Л. В. Систематический обзор видов флоры Ерментау // Собрание сочинений. Статьи. Очерки. Документы. 1982-1986. - Березники: РГБ, 2013. - Т. V. - С. 629-649.
4. Исмаилова Ф.М. Растительные ресурсы парка «Буйратау // Материалы междунауч. конф. к 10-летию ГНПП «Көлсай көлдері» и Международному дню защиты снежного барса. - Саты, 2017. - С. 229-232.
5. Карамышева З.В., Рачковская Е.И. Карта растительности степной части Казахского мелкосопочника. – М 1: 1 500 000, М.-Л., 1975.
6. Исмаилова Ф.М. Анализ флоры государственного национального природного парка «Буйратау // Сборник материалов республиканской научной практической конференции с международным участием, посвященный 20-летию Иле-Алатауского государственного национального природного парка. – Алматы, 2016. - С. 118-120.
7. Исмаилова Ф.М. Дополнение к списку краснокнижных видов растений ГНПП «Буйратау // Международная научно-практическая конференция Актуальные проблемы экологии XXI века. – Туркистан, 2015. - С. 338.
8. Куприянов А.Н. Охраняемые растения Карагандинской области. - Караганда, 1993. - 37 с.
9. Ишмуратова М.Ю., Исмаилова Ф.М., Минаков А.И. Географические новинки во флоре Государственного национального природного парка «Буйратау» // Международный научный журнал Актуальные проблемы современности. – 2015. - № 3(9). – С. 169-172.
10. Ишмуратова М.Ю. Лекарственные растения гор Буйратау (Центральный и Северный Казахстан). - LAP LAMBERT Academic Publishing, 2018. - 60 с.
11. Ишмуратова М.Ю., Исмаилова Ф.М. Древесные растения во флоре Государственного национального природного парка «Буйратау» // Актуальные проблемы современности, серия фармация. – 2018. - № 1 (19). - С. 198-204.
12. Флора Казахстана. – Алмат-Ата: Наука, 1956-1966.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Фируза Махмудовна Исмаилова

«Бұйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы» МК, Қарағанды облысы «БҮЙРАТАУ» МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКІНІҢ ҚЫЗЫЛ КІТАПҚА ЕНГІЗІЛГЕН ӨСІМДІКТЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген түрлердің тізімін нақтылау мақсатында «Бұйратау» МҰТП флорасын далалық зерттеу нәтижелері келтірілген. Қазіргі уақытта «Бұйратау» МҰТП Қызыл кітапқа енген өсімдіктер тізімі мынадай: *Alnus glutinosa*, *Betula kirghisorum*, *Adonis wolgensis*, *Adonis villosa*, *Adonis vernalis*, *Pulsatilla patens*, *Pulsatilla flavescens*, *Tulipa patens*, *Paris quadrifolia* және *Stipa pennata*.

Кілтті сөздер: "Бұйратау" МҰТП, флора, Қызыл кітап, сирек өсімдіктер, қазіргі тізім

Ismailova Firusa

State National Natural Park "Buyratau", Karaganda region

PLANTS OF STATE NATIONAL NATURAL PARK «BUYRATAU», INCLUDED IN RED BOOK

The article presents the results of field surveys of the flora of the «Buyratau» State national Park in order to clarify the list of species listed in the Red book of the Republic of Kazakhstan. For the present period, the list of red-book plants of SNPP "Buyratau" is as follows: *Alnus glutinosa*, *Betula kirghisorum*, *Adonis wolgensis*, *Adonis villosa*, *Adonis vernalis*, *Pulsatilla patens*, *Pulsatilla flavescens*, *Tulipa patens*, *Paris quadrifolia* and *Stipa pennata*.

Keywords: SNNP «Buyratau», flora, Red Book, rare plants, modern list

List of references:

1. The Red book of Kazakhstan. 2nd ed., revised and supplemented. Volume 2.: Plants. - Astana, 2014. - 420 p.
2. Kupriyanov A.N., Khrustaleva I.A., Gabdullin E.M., Ismailova F.M. Synopsis of the flora Of the state national Park "buiratau" (Ermentau mountains, Central Kazakhstan) // Botanical research of Siberia and Kazakhstan. – 2014. – P. 30-57.
3. Bankovsky L.V. Systematic review of species of flora of Ermentau // Collected works. Articles. Essays. Documents. 1982-1986. - Berezniki: RGB, 2013. - T. V. - P. 629-649.
4. Ismailova F.M. Plant resources of the Park "Buyratau" // Materials of the conference. science-practice. Conf. for the 10th anniversary of SNNP "Kolsai lakes" and the International day of protection of the snow leopard. Saty, 2017, Pp. 229-232.
5. Karamysheva Z.V., Rachkovskaya E.I. Vegetation Map of the steppe part of the Kazakh melkosopochnik. - M 1: 1 500 000, M-L, 1975.
6. Ismailova F.M. Analysis of the flora of the state national natural Park "Buyratau" // Collection of materials of the Republican scientific practical conference with international participation, dedicated to the 20th anniversary of the Ile-Alatau state national natural Park. - Almaty, 2016. - P. 118-120.
7. Ismailova F.M. Addition to the list of red book plant species of the buiratau state enterprise // International scientific and practical conference Actual problems of ecology of the XXI century. - Turkistan, 2015. - P. 338.
8. Kupriyanov A.N. Protected plants of the Karaganda region. - Karaganda, 1993. - 37 p.
9. Ishmuratova M.Yu., Ismailova F.M., Minakov A.I. Geographical novelties in the flora Of the state national natural Park "Buyratau" // International scientific journal Actual problems of modernity. – 2015. - № 3(9). – Pp. 169-172.
10. Ishmuratova M.Yu. Medicinal plants of the Buiratau mountains (Central and Northern Kazakhstan). - LAP LAMBERT Academic Publishing, 2018. - 60 p.
11. Ishmuratova M.Yu., Ismailova F.M. Woody plants in the flora of the state national natural Park "Buyratau" // Actual problems of modernity, pharmacy series. – 2018. - № 1 (19). - P. 198-204.
12. Flora of Kazakhstan. - Almaty: Nauka, 1956-1966.

УДК 615.0 (035)
МРНТИ 34.29.25

Ишмуратова Маргарита Юлаевна
margarita.ishmur@mail.ru

Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан

Исмаилова Фируза махмудовна
buiratau@mail.ru

ГУ «Государственный национальный природный парк «Буйратау», Карагандинская область, Республика Казахстан

СОСТАВЛЕНИЕ КАЛЕНДАРЯ СБОРА ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БУЙРАТАУ»

В статье приведены результаты фенологических ритмов развития наиболее распространенных 33 видов лекарственных растений Государственного национального природного парка «Буйратау». По цо циклу цветения все виды можно разделить на весенние, ранне-летние, средне-летние и позднее-летние. Для 6 видов лекарственных растений производится заготовка подземных органов, для 1 вида – плоды, для 23 - травы. Для остальных видов заготавливаются листья, побеги и цветочные корзинки.

Составлен календарь заготовки лекарственных растений в течение вегетационного периода. В апреле можно собрать 1 наименование лекарственного сырья, в мае – 1 наименование, в июне – 12 наименований, в июле – 15 наименований, в августе 5 наименований, в сентябре – 5 наименований.

Ключевые слова: горы Буйратау, ГНПП «Буйратау», лекарственные растения, фенология, ритмы развития, лекарственное сырье, календарь сбора

Введение. Важнейшим аспектом при изучении дикорастущих лекарственных растений и оценке их сырьевых запасов является оптимизация сроков сбора растительного сбора.

Так, в фармакопее и отдельных фармакопейных статьях определены фазы сбора сырья на основе исследования динамики накопления биологически активных соединений [1, 2]. Для разных видов растений, сырья определены различные сроки, и даже время проведения заготовки. Например, сбор травы проводить от фазы отрастания до плодоношения, цветков – в фазу массового цветения, плодов – в фазу созревания плодов и семян, корней – в фазу отрастания или отмирания надземных органов и т.д. [3].

Однако, конкретные даты сбора сырья лекарственных растений должны определяться на региональном (и даже районом) уровне, так как климатические условия сильно различаются на территории Казахстана. Даты наступления отдельных фенологических фаз по областям и районам республики могут варьировать от 1 до 2 месяцев [4]. Разнятся длительность вегетационного периода. Так, в Южном Казахстане вегетационный период длится с конца февраля до середины ноября, в Юго-Восточном и Западном Казахстане – с апреля по конец октября, в Центральном Казахстане с середины апреля до начала октября, в Северном и Восточном Казахстане – с начала мая до 1 половины сентября.

Правильное определение сроков сбора любого вида растения играет важную роль для максимального накопления и сохранения содержащихся в нем ценных компонентов.

Объекты и методика исследований. Объектами исследования являлись дикорастущие лекарственные растения ГНПП «Буйратау».

Для изучения оценки состояния и структуры популяций лекарственных растений будут использованы маршрутно-рекогносцировочные обследования [5], включающие поиск, гербаризация образцов растений, описание типичных сообществ с указанием биологии, экологии, географических координат, описанием рельефа, размещения, общего проективного покрытия и жизненности.

Определение видов вели по классическим сводкам [6], уточнение латинских названий - по сводке С.К. Черепанова (1995) [7].

При составлении календаря фенологии учитывали фенологические даты травянистых растений (начало отрастания, рост побегов в высоту, бутонизация, цветение, плодоношение, отмирание надземных органов) [8].

Результаты и их обсуждение. За период наблюдений 2017-2019 гг. нами проведены наблюдения за фазами развития некоторых лекарственных растений ГНПП «Буйратау», на основе чего составлены фенологические спектры отдельных видов растений (таблица 1).

Таблица 1.

Даты наступления основных фенологических фаз развития некоторых лекарственных растений ГНПП «Буйратау»

Вид	Фенологические фазы (декады и месяцы)						
	Начало вегетации	Массовая бутонизация	Начало цветения	Массовое цветение	Начало плодоношения	Массовое плодоношение	Отмирание
Ферула джунгарская	3 IV	1-3 V	1 VI	2-3 VI	2 VII	2-3 VII	1-2 IX
Жабрицабухтарминская	3 IV	1-2 VI	3 VI	1-2 VII	1 VIII	2-3 VIII	2 IX
Тысячелистник щетинистый	2 IV	1-2 VI	3 VI	1-3 VII	1-2 VIII	3 VIII	3 IX
Тысячелистник обыкновенный	2 IV	1-2 VI	3 VI	1-3 VII	1-2 VIII	3 VIII	3 IX
Тысячелистник благородный	2 IV	1-2 VI	3 VI	1-3 VII	1-2 VIII	3 VIII	3 IX
Полынь эстрагон	2-3 IV	2-3 VII	2 VIII	3 VIII	1 IX	3 IX	1 X
Полынь селитряная	2 IV	2-3 VIII	3 VIII	1 IX	2 IX	1-2 X	3 X
Полынь метельчатая	2 IV	2-3 VIII	3 VIII	1 IX	2 IX	1-2 X	3 X
Полынь австрийская	1-2 IV	2-3 VI	1 VII	2 VII	2 VIII	3 VIII	1 X
Полынь холодная	1-2 IV	2-3 VI	1 VII	2 VII	2 VIII	3 VIII	1 X
Бессмертник песчаный	2 IV	1 VI	2 VI	3 VI-1 VII	2 VII	1-2 VIII	2-3 IX
Наголоватка	1-3 IV	2 VI	1 VII	2-3 VII	1 VIII	3 VIII	2-3 IX

многоцветковая							
Соссюрея горькая	1-3 IV	2 VI	1 VII	2-3 VII	1 VIII	3 VIII	2-3 IX
Пижма обыкновенная	2 IX	2 VI	1 VII	2-3 VII	1 VIII	3 VIII	1 X
Дескурайния София	1 IV	3 V	3 V	1 VI	2 VI	2 VI	1-2 VII
Солянка холмовая	3 IV-1 V	2-3 VIII	3 VIII	1 IX	2 IX	3 IX	3 IX
Зверобой продырявленный	1-2 IV	2 VI	2-3 VI	1 VII	3 VII	2-3 VIII	3 IX
Ирис кожистый	1 IV	3 IV-1 V	1 V	2-3 V	1 VI	2-3 VI	1 X
Иссоп сомнительный	2 IV	2-3 VI	1 VII	2-3 VII	1 VII	3 VIII	1 X
Шалфей степной	2 IV	2-3 VI	1 VII	2-3 VII	1 VII	3 VIII	1 X
Тимьян Маршаллиевский	1-2 IV	3 V-1 VI	1-2 VI	3 VI	2 VII	1 VIII	2-3 IX
Кермек Гмелина	2 IV	2-3 VI	2 VII	1 VIII	3 VIII	2 IX	1 X
Шиповник рыхлый	1-2 IV	1 V	2-3 V	1 VI	3 VI	2-3 VIII	1 X
Кровохлебка лекарственная	2-3 IV	2 VI	2 VII	3 VII	1 VIII	2-3 VIII	3 IX
Крапива двудомная	3 IV	2 VI	1 VII	3 VII	1 VIII	3 VIII	3 IX
Хартолепис средний	2 IV	1 VI	3 VI	2 VII	1 VIII	3 VIII	1 X
Соссюрея солончаковая	2-3 IV	2 VI	1 VII	3 VII	2 VIII	3 VIII	1 X
Серпуха венценосная	2 IV	1 VI	3 VI	2 VII	2 VIII	3 VIII	3 IX
Донник белый	3 IV	1 VI	2-3 VI	2 VII	1 VIII	1 IX	3 IX
Донник лекарственный	3 IV	1 VI	2-3 VI	2 VII	1 VIII	1 IX	3 IX
Зизифора пахучковидная	2-3 IV	3 V	2 VI	3 VI-2 VII	3 VII	3 VIII	1 X
Таволга зверобоелистная	2 IV	2 V	2 V	3 V	1 VI	3 VI	3 IX
Патриния средняя	2-3 IV	1-2 V	3 V	1 VI	2 VI	1 VIII	2 IX

Полученные данные показывают, что изученные растения отличаются по ритмам роста и развития. По циклу цветения все виды можно разделить на весенние, ранне-летние, средне-летние и позднее-летние.

Весенние растения начинают отрастать с момента схода снежного покрова, цветение их приходится на май месяц, плодоношение – на июнь – начало июля. К этой группе растений нами отнесены следующие: дескурайния Софии, ирис кожистый, таволга зверобоелистная и патриния средняя.

Растения ранне-летнего цикла цветения начинают бутонизации. В мае, основное цветение приходится на июнь, в июле начинают завязываться семена. К ним отнесены бессмертник песчаный, виды тысячелистников, хартолепис средний и другие.

Средне-летние растения отличаются тем, что период массового цветения приходится на июль – начало августа, плодоношение – на июль - август. Среди них донник лекарственный, донник белый, серпуха венценосная, крапива двудомная, зизифора пахучковидная, кровохлебка лекарственная и другие.

К растениям осеннего цикла цветения отнесены виды, цветение которых приходится на конец августа – сентябрь; это солянка холмовая, полынь эстрагон, полынь селитряная, полынь метельчатая.

По результатам анализа фенологических показателей и анализа, какие органы растений и в какой фазе заготавливаются, была определена периодичность сбора в каждый временный промежуток вегетационного периода и определены – какие части растений необходимо собирать (таблица 2).

Таблица 2

Периодичность сбора лекарственных растений ГНПП «Буйратау» в течение вегетационного периода

Вид	Заготавливаемый орган	Фаза вегетации	Сроки сбора
Ферула джунгарская	Корни и корневища	Начало вегетации, отмирание надземных органов	3 декада апреля, 1-2 декады сентября
	Трава	Начало цветения	1 декада июня
Жабрица бухтарминская	Трава	Начало цветения	3 декада июня
	Корни и корневища	Конец вегетации	1 декада сентября

Тысячелистник щетинистый	Трава	Цветение	3 декада июня – начало июля
Тысячелистник обыкновенный	Трава	Цветение	3 декада июня – начало июля
Тысячелистник благородный	Трава	Цветение	3 декада июня – начало июля
Полынь эстрагон	Молодые побеги с листьями	Начало бутонизации	3 декада июня
Полынь селитряная	Трава	Начало цветения	2-3 декады августа
Полынь метельчатая	Трава	Начало цветения	2-3 декады августа
Полынь австрийская	Трава	Начало цветения	2-3 декады июля
Полынь холодная	Трава	Начало цветения	2-3 декады июля
Бессмертник песчаный	Цветочные корзинки	Бутонизация – начало цветения	Середина июля
Наголоватка многоцветковая	Трава	Бутонизация – начало цветения	2 декада июня
Сосюрея горькая	Трава	Начало цветения	1 декада августа
Пижма обыкновенная	Цветоносные побеги с корзинками	Начало цветения	1 декада июля
Дескурайния София	Трава	Бутонизация – цветение	1 декада июня
Солянка холмовая	Трава	Плодоношение	1-2 декады сентября
Зверобой продырявленный	Трава	Цветение	2 декада июня
Ирис кожистый	Корни и корневища	Конец вегетации	2 декада сентября
Иссоп сомнительный	Трава	Цветение	2-3 декады июля
Шалфей степной	Трава	Цветение	2-3 декады июля
Тимьян Маршаллиевский	Трава	Цветение	1-2 декады июня
Кермек Гмелина	Корни и корневища	Конец вегетации	2 декада сентября
Шиповник рыхлый	Плоды	Массовое созревание	3 декада августа
Кровохлебка лекарственная	Корни и корневища	Конец вегетации	1-2 декада сентября
Крапива двудомная	Листья	Начало бутонизации	2 декада июня
Хартолепис средний	Трава	Бутонизация - цветение	Середина июля
Сосюрея солончаковая	Трава	Бутонизация - цветение	1 декада августа
Серпуха венценосная	Трава	Бутонизация - цветение	Середина июля
Донник белый	Трава	Бутонизация - цветение	Середина июля
Донник лекарственный	Трава	Бутонизация - цветение	Середина июля
Зизифора пахучковидная	Трава	Бутонизация - цветение	2-3 декады июня – 1 декада июля
Таволга зверобоелистная	Веточки	Цветение	3 декада мая
Патриния средняя	Корни и корневища	Конец вегетации	1-2 декады сентября

Таким образом, для 6 видов лекарственных растений (патриния средняя, кровохлебка лекарственная, ирис кожистый, ферула джунгарская и другие) производится заготовка подземных органов. Для 1 вида, шиповник рыхлый, собираются плоды. Для 23 видов, как донник белый, донник лекарственный, серпуха венценосная, сосюрея солончаковая, зизифора пахучковидная и другие, производится заготовка травы. Для остальных видов заготавливаются листья, побеги и цветочные корзинки.

В качестве свода данных нами составлен календарь заготовки лекарственных растений в течение вегетационного периода (таблица 3).

Таблица 3

Календарь сбора различного вида сырья лекарственных растений ГНПП «Буйратау»

Сроки заготовки	Месяцы	Декады	Количество заготавливаемых видов, шт.
Ранне-весенний	Апрель	III	1
Позднее-весенний	Май	III	1
Ранне-летний	Июнь	I	3
		II	5

Средне-летний	Июль	III	7
		I	4
		II	9
		III	5
Позднее-летний	Август	I	1
		II	2
		III	3
Осенний	Сентябрь	I	5
		II	5

Из полученных данных ясно, что в апреле можно собрать 1 наименование лекарственного сырья, в мае – 1 наименование, в июне – 12 наименований, в июле – 15 наименований, в августе 5 наименований, в сентябре – 5 наименований.

Таким образом, составлены фенологические спектры для 33 видов лекарственных растений ГНПП «Бұйратау», на основании которых составлен календарь и определена периодичность сбора растительного сырья в течение вегетационного периода.

Список использованных источников:

1. Compendium of Medicinal and Aromatic Plants. – Италия, 2006. – 415 с.
2. Растительные ресурсы СССР: Цветковые растения, их химический состав, использование. ТТ. 1-8. – М.-Л.: Наука, 1984-1995.
3. Государственная фармакопея Республики Казахстан. Т1-3. – Астана, 2010-2017.
4. Джаналиева К.М., Будникова Т.И., Веселов Е.Н. и др. Физическая география Республики Казахстан. – Алматы: Қазақ университеті, 1998, - 266 с.
5. Щербаков А.В., Майоров А.В. Полевое изучение флоры и гербаризация растений. – М.: Изд-во МГУ, 2006. – 84 с.
6. Флора Казахстана. ТТ. 1-9. – Алма-Ата: Наука, 1956-1966.
7. Czerepanov S.K. Vascular plants of Russia and adjacent states (the former USSR). – Cambridge: University Press, 1995. – 516 p.
8. Соколов С.Я. Фитотерапия и фитофармакология. - М.: Мед.информ. агенство, 2000. - 953 с.

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

Маргарита Юлаевна Ишмуратова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,

Қазақстан Республикасы

Фируза Махмудовна Исмаилова

«Бұйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы» МК, Қарағанды облысы

«БҰЙРАТАУ» МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКІНІҢ ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕРІН ЖИНАУ КҮНТІЗБЕСІН ЖАСАУ

Мақалада «Бұйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің дәрілік өсімдіктерінің кең таралған 33 түрін дамытудың фенологиялық ырғағының нәтижелері келтірілген. Гүлдену циклі бойынша барлық түрлерді көктемгі, ерте-жазғы, орта-жазғы және кешірек-жазғы деп бөлуге болады. Дәрілік өсімдіктердің 6 түрі үшін жер асты органдары дайындалады, 1 түрі үшін – жемістер, 23 түрі үшін – шөптер дайындалады. Қалған түрлер үшін жапырақтар, бұтақтар және гүл себеттері дайындалады.

Вегетациялық кезең ішінде дәрілік өсімдіктерді дайындау күнтізбесі жасалды. Сәуірде дәрілік шикізаттың 1 атауын, мамырда – 1 атауын, маусымда – 12 атауын, шілдеде – 15 атауын, тамызда – 5 атауын, қыркүйекте-5 атауын жинауға болады.

Кілтті сөздер: Бұйратау тауы, МҰТП «Бұйратау», дәрілік өсімдіктер, фенология, даму ырғағы, дәрілік шикізат, жинау күнтізбесі

Ishmuratova Margarita
Karaganda state university named after E.A.Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan
Ismailova Firusa
State National Natural Park "Buyratau", Karaganda region
PREPARATION OF THE CALENDAR OF GATHERING OF HERBS OF THE STATE NATIONAL
NATURAL PARK "BUYRATAU"

The article presents the results of phenological rhythms of development of the most spread 33 species of herbs of the State National Natural Park "Buyratau." By the cycle of flowering all species can be divided into spring, early-summer, mid-summer and later-summer. For 6 species of herbs underground organs are harvested, for 1 species - fruits, for 23 species - herbs. Leaves, shoots and flower baskets are harvested for the rest of the species.

A calendar for the preparation of herbs during the growing period has been compiled. In April it is possible to collect 1 name of medicinal raw materials, in May - 1 name, in June - 12 titles, in July - 15 titles, in August 5 titles, in September - 5 titles.

Keywords: Buyratau Mountains, SNNP "Buyratau", herb, phenology, rhythms of development, medicinal raw material, calendar of gathering.

List of references:

1. Compendium of Medicinal and Aromatic Plants. – Италия, 2006. – 415 с.
2. Plant Resources of USSR: Flower plants, their chemical composition, using. Vol. 1-8. – Moscow-Leningrad: Science, 1984-1995.
3. The State Pharmacopeia of Republic of Kazakhstan. Vol. 1-3. – Astana, 2010-2017.
4. Janaliyeva K.M., Budnikova T.I., Veselova E.N. et al. The physical geography of Republic of Kazakhstan. – Almaty: Qazaq University, 1998. - 266 p.
5. Sherbakov A.V., Mayorov A.V. Field study of flora and herbarization of plants. – Moscow: MSU, 2006. – 84 p.
6. Flora of Kazakhstan. Vol. 1-9. – Alma-Ata: Science, 1956-1966.
7. Czerepanov S.K. Vascular plants of Russia and adjacent states (the former USSR). – Cambridge: University Press, 1995. – 516 p.
8. Sokolov S.Ya. Phyto therapy and phyto pharmacology. - Moscow: Medical inform.agency, 2000. - 953 p.

ӘОК 613:37
ҒТАХР 76.35.37

Амантай Мұқанбайұлы Мұхаметжанов
a.muhamed@bk.ru
«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Сайлаубек Мұқанбайұлы Мұхаметжанов
s.mukametzhano@mail.ru
С.Ғаббасов атындағы ЖББОМ, Мамырсу ауылы, Шығыс Қазақстан облысы,
Қазақстан Республикасы
Шолпан Мұхаметқалиқызы Алжанова
Sholpan.alzhanova@mail.ru
№ 38 ЖББОМЛ, Семей, Қазақстан Республикасы

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Бұл мақалада студенттің салауатты өмір салтына қатысты мәселелер қарастырылады. Әдетте, студенттердің дұрыс ұйымдастырылмаған оқу және еңбек әрекеттері олардың денсаулығына әсер етуі мүмкін. Осыған сүйене отырып, студенттердің ұтымды өмір салтын ұйымдастырудың маңызы зор деп қорытынды жасауға болады. Студенттік кезден бастап күндік режимді қалай ұйымдастыруды білетін адам болашақта шығармашылық белсенділігі мен күш-жігерін сақтай алады.

Кілтті сөздер: салауатты өмір салты; студент; қауіп факторлары; денсаулық; сауықтыру шаралары; күн тәртібі.

Жоғарғы оқу орын (университет) қабырғасындағы студенттердің оқу және еңбек қызметі, ең алдымен, жүйке және эмоционалды күйзелісте өтеді, сондықтан ол жүйке күйінің пайда болуына және органдар мен жүйелер жұмысында әртүрлі функционалды бұзылулардың дамуын болдырмайтын түрлі құралдарды үнемі қолдануды талап етеді. Көптеген жағдайларда оқу процесінде студенттердің эмоционалды сезімдерін жою мүмкін емес, нәтижесінде денсаулықты сақтауға бағытталған барлық күш төмендегілерге бағытталуы керек:

- жатақханаларда гигиеналық өмір сүру жағдайларын жасау;
- оқу процесін жетілдіру;
- студенттердің салауатты өмір салтын қалыптастыру дағдылары мен дағдыларын тәрбиелеу.

Студенттердің денсаулығының жай-күйі әр университетте үнемі тексеріліп отыруды қажет етеді, өйткені дені сау адамдар мен денсаулық жағдайында ауытқулары бар адамдардың саны айтарлықтай өзгеруі мүмкін, бұл тек еліміздің әр аймағындағы университеттерде ғана емес, сонымен бірге бір университет ішінде (әртүрлі факультеттерде) болуы мүмкін, сонымен қатар университетте оқу кезеңінде.

Соңғы жылдары дені сау студенттердің үлесі төмендей бастады. Оқуға түсу кезінде денсаулық жағдайында ауытқулары бар адамдардың жоғары (30% - дан астам) үлесі анықталады, ол оқу кезеңінде өседі. 2 курста ұлдарда невроздар, жүрек-қантaмыр жүйесі аурулары жиі кездеседі. Қыздарда созылмалы аурулар барлық аурулар кластары бойынша өседі. Денсаулық жағдайында ауытқулары бар студенттердің үлес салмағы 3-4 курста 2 курспен салыстырғанда төмендейді, бірақ 1-ші курсқа қарағанда жоғары болып қала береді.

Университетте білім алудың алғашқы кезеңінде әртүрлі аурулардың пайда болуының алдын алу үшін ауру алдындағы жасырын буындарды, яғни шекаралық жағдайды анықтауды үйрену және оларды қолжетімді құралдармен жою шараларын қабылдау қажет.

А.И. Киколов (1985) студенттер жоғары қауіп факторлары бар халықтың санатына жатады деген тұжырымға келді. Бұл факторларға мыналар жатады:

- ақыл-ойдың шаршауы;
- жүйкенің артық күш жұмсауы;
- ұйқының созылмалы бұзылуы;
- еңбек және демалыс режимінің созылмалы бұзылуы;
- темекі шегу;
- жеткіліксіз қозғалыс белсенділігі;
- жатақханада тұруға қатысты қиындықтар.

Университетте білім алудың басында әр түрлі аурулардың пайда болуының алдын алу үшін, ең алдымен, қол жетімді қаражат арқылы аурудың шекаралық жағдайларын жою шараларын қабылдау қажет.

Аурудың пайда болу ықтималдығын болжау үшін студенттерде дұрыс жұмыс істемеу жағдайлары мен себептерін, сондай-ақ білім беру қауіп факторларының мәнін анықтау қажет екендігіне назар аударған жөн. Студенттердің жай-күйі туралы диагностика ерте функционалды бұзылулары бар адамдарға жүйелі түрде тексерулер, бақылау және алдын алу шаралары жүргізілген жағдайда ғана мүмкін болады. Алдын алу шараларын жасаудан бұрын, оқушылардың жеке ерекшеліктерін, денсаулығының оңтайлы өлшемдерін ескере отырып, мүмкін болатын қауіп факторларын бағалау қажет. Алдын алу шараларының негізгі мақсаты бейімделу тетіктерін оқытуға және жетілдіруге, бұзылған функцияларды қалпына келтіруге, күштілікті қалпына келтіруге және бір функцияны басқасына ауыстыруға бағытталуы керек.

Академик И.П. Павлов: «Денсаулық - бұл табиғаттың баға жетпес сыйы, бірақ ол мәңгілікке берілмейді, оны қорғау керек. Бірақ денсаулық көп жағдайда өзіне, өмір салтына, жұмыс жағдайына, тамақтануына, әдеттеріне байланысты болады ...».

Қазіргі дәуірде жүргізілген әлеуметтік және гигиеналық зерттеулер студенттердің денсаулығының деңгейіне түбегейлі өзгеруге студент өзінің өмір салтын өз бетінше өзгертсе ғана қол жеткізуге болатындығын дәлелдеді.

Студенттердің денсаулығы үшін 1 курста бейімделу кезеңі өте маңызды болып табылады және осы кезеңде сауықтыру іс-шаралары өте маңызды, себебі олар бейімдеу механизмдерін жетілдіруге бағытталған. 17-20 жас аралығында ағзаның барлық функциялары мен жүйелерінің дамуында оңтайландыру байқалады: анализаторлардың сыртқы тітіркендіргіштерге тез реакциялары; жүйке және эмоциялық процестердің жоғары лабильділігі; ең жоғары икемділік; есте сақтау және зейінді бір қызмет түрінен екіншісіне ауыстыру жүйке процестерінің төзімділігі мен қозғалғыштығы; таным

белсенділігінің артуы; логикалық міндеттерді шешуде табыстылық пен жылдамдық; жаңалыққа деген жоғары қызығушылық артады. Бұл жаста қоздырғыш процестері тежеуіш процестерінен басым болады.

Сонымен, адамның денсаулығы оның өмір салтына байланысты екенін түсіну үшін келесідей іс-шаралардан тұратын өмір салтының құрамы мен құрылымы туралы жақсы білу керек:

- өндірістік;
- әлеуметтік;
- тұрмыстық
- медициналық белсенділік;
- физикалық;
- үй шаруашылығы.

Бұл іс-шаралар шарттарға тікелей байланысты және оларға әсер етеді.

Студенттің салауатты өмір салтының маңызды сипаттамасы оның зейіні (бағыты) болып табылады. Студенттердің қалай өмір сүретіні ғана емес, сонымен бірге олар не үшін өмір сүретіні, нені мақтан тұтатыны және оған қарсы не істейтіні маңызды. Осылайша, салауатты өмір салты болжалды және нормативтік тұжырымдамаға ие болады.

Жалпы, салауатты өмір салты студенттің дүниетанымына, оның адамгершілік және әлеуметтік тәжірибесіне, құндылық бағдарларына байланысты. Демек, университетте әр студенттің салауатты өмір салтының әлеуметтік құндылықтарын саналы таңдауын қамтамасыз ету қажет деген қорытынды жасауға болады. Адамның жетекші ұстанымы - Денсаулық. Көбінесе адамның өз денсаулығына қалай қарайтындығы, оның өзін-өзі бағалауының, өзіне деген сенімінің, сондай-ақ психикалық және физикалық жағдайының көрсеткіші болып табылады.

Ақыл-ой еңбегінің кернеулігі (қарқындылығы) ми тіндерінің метаболизм деңгейімен сипатталады. Студенттер ақыл-ой еңбегінің жоғары өнімділігін қамтамасыз ететін бірқатар шарттарды сақтауы қажет:

1. Бірінші шарт жұмысқа біртіндеп кіру болып табылады.
2. Ақыл-ой жұмыс қабілеттілігінің жоғары деңгейін қолдаудың екінші шарты жұмыстың біркелкілігі мен ырғақтылығы болып табылады.
3. Ақыл-ой жұмыс істеу қабілетін қалпына келтіру мен жоғарылатудың ең тиімді құралы жұмыс істейтін бұлшық еттерден орталық жүйке жүйесіне қуатты импульстер ағынын жасайтын физикалық белсенділік (жүктемелер) болып табылады.

Физикалық жұмыс кезінде қалпына келтіру процестері тек жүйке жасушаларында ғана емес, сонымен қатар қозғалыстың ұзақ шектелуінен зардап шегетін барлық ішкі органдар мен жүйелерде де орын алады.

Қазіргі уақытта денсаулықты нығайтуға және сақтауға, сондай-ақ жұмысқа қабілеттілікті жеткілікті жоғары деңгейде ұстауға мүмкіндік беретін қажетті апталық қозғалыс режимі орнатылған.

Сонымен қатар, өз денсаулығына мұқият қарау – ұйқы және демалыс режимін сақтау болып табылады.

Сондай-ақ, студент үшін салауатты өмір салтын сақтау дұрыс тамақтану, ұйқы, демалу, гигиена режимін белгілеуді көздейді. Бұл шараларды жүзеге асыру студенттен өзін-өзі тәрбиелеу, ерік-жігер, жалқаулық пен жаман әдеттерден арылуды талап етеді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, салауатты өмір салты дегеніміз - бұл, ең алдымен, студенттің жоғары мәдениетінің көрсеткіші, сонымен қатар өз денсаулығына саналы және жауапкершілікпен қарау.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Киколов А.И. Білім және денсаулық - М.: Жоғары мектеп, 1985 - 105 б.
2. Павлов, И.П. Физиология. Таңдамалы шығармалар / И.П.Павлов. - 2-ші басылым, өшірілген. - М.: «Юрайт» баспасы, 2016. - 394 б. - серия: Ойлау антологиясы.
3. Блюментал, Бретт Жыл дұрыс өтті. 52 Салауатты өмір салтына қадам / Бретт Блюментал. - М.: Альпина баспасы, 2016. - 450 б.

ТҮЙІНДЕМЕ / PESIME

Мухаметжанов Амантай Муканбаевич
Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан
Мукаметжанов Сайлаубек Муканбаевич

СОШ имени С.Габбасова, с. Мамырсу, Восточно-Казахстанская область, Республика Казахстан
Алжанова Шолпан Мухаметкалиевна
СОШЛ № 38, Семей, Республика Казахстан
ОСНОВЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся здорового образа жизни студента. Как правило, неправильно организованная учебно – трудовая деятельность студентов может повлиять на состояние здоровья. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что большое значение имеет организация рационального образа жизни студентов. Человек, который умеет со студенческой поры правильно организовывать свой режим дня, в будущем сможет сохранить творческую активность и бодрость.

Ключевые слова: здоровый образ жизни; студент; факторы риска; здоровье; оздоровительные мероприятия; режим дня

Mukhametzhano Amantay
Academy "Bolashaq", Karaganda, Kazakhstan
Mukhametjanov Sailaubek

S. Gabbasov secondary school, s. Mamyrсу, East Kazakhstan region, Republic of Kazakhstan
Alzhanova Sholpan
SOSHL № 38, Semey, Republic of Kazakhstan
BASIS OF A HEALTHY LIFESTYLE

This article discusses issues relating to a healthy lifestyle student. As a rule, improperly organized educational and labor activity of students can affect the state of health. Based on this, we can conclude that the establishment of a rational way of life of students is of great importance. A person who knows how to organize his daily routine from a student's time can maintain creative activity and vigor in the future.

Keywords: healthy lifestyle; student; risk factors; health; recreational activities; daily routine

List of references:

1. Kikolov A.I. Education and health - M.: Higher school, 1985 - 105 p.
2. Pavlov, I. P. Physiology. Selected Works / I.P. Pavlov. - 2nd ed., Erased. - M.: Yurayt Publishing House, 2016 .-- 394 p. - Series: Anthology of Thought.
3. Blumenthal, Brett The year lived right. 52 Steps to a Healthy Lifestyle / Brett Blumenthal. - M .: Alpina Publisher, 2016 .-- 450 p.

УДК 378
МРНТИ 14.35.01

Тнимова Гульбагиза Тауфиковна
gulbagiza@bk.ru
Мурзалиева Гульнар Тлеухановна
pharmacia2011@mail.ru
Сиволобова Ольга Александровна
sivol-kz@mail.ru

Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ МОТИВАЦИИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗа

Статья посвящена исследованию мотивации к профессиональной деятельности ППС академии «Bolashaq». Полученные данные свидетельствуют о структурных, гендерных и возрастных различиях в доминирующей мотивации к профессиональной деятельности преподавателей вуза.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, социальное здоровье, преподаватели, гендер.

Профессиональная мотивация имеет многозначную по содержанию и формам структуру, в которой выделяют профессиональные мотивы (успешность работы определяется устойчивым и осознанным выбором профессии, желанием стать высококвалифицированным специалистом, тесно связанным с профессиональной направленностью) [1]. Также могут иметь место познавательные мотивы (стремление приобрести новые знания и получить удовлетворение от самого процесса познания, пройти переподготовку или усовершенствование), прагматические мотивы (желание иметь профессию с социальными льготами, стабильной зарплатой, вероятность вторичных доходов и выгод от работы). Различают широкие социальные мотивы (принести пользу государству и обществу), а также мотивы личного престижа (желание иметь высокое положение в обществе и утвердить себя как личность, стремление к карьере).

Следует отметить, что целостная оценка здоровья, которой авторы статьи придерживаются, подразумевает единство организма и личности [2]. Поэтому в целостной оценке здоровья необходимо учитывать личностные, психические особенности, которые могут быть представлены как уровень морально-волевых и ценностно-мотивационных установок, приводящих к укреплению или ослаблению здоровья, а также являющиеся выраженными факторами эффективной деятельности специалистов любого профиля и определяющие продуктивность труда.

На формирование мотивационно-потребностной сферы индивида влияют ряд факторов, одним из которых является пол обследуемого [3]. Ранее нами изучался (в рамках другого вуза) данный аспект мотивационной сферы, который показал существенные гендерные различия полученных показателей, что свидетельствует о необходимости дальнейшего углубленного изучения указанной проблемы с целью разработки мероприятий для оптимизации профессиональной деятельности преподавателя в вузе.

Для изучения мотивационно-потребностной сферы преподавателей вуза мы использовали методику, которая разработана К. Замфир (в модификации А. Реана, 2006) [2] предназначена для изучения структуры мотивации трудовой деятельности. С точки зрения авторов, структура мотивации трудовой деятельности включает в себя 3 компонента: *внутреннюю мотивацию (ВМ)*, *внешнюю положительную мотивацию (ВПМ)* и *внешнюю отрицательную мотивацию (ВОМ)*. В соответствии с ключами в группе мужчин и женщин мы рассчитали мотивационные комплексы и на основании полученных результатов определили мотивационный комплекс каждого обследуемого нами преподавателя вуза. Мотивационный комплекс представляет собой тип соотношения между трех видов мотивации: ВМ, ВПМ и ВОМ, на основании которого был выявлен преобладающий тип мотивации в каждой выделенной нами группе преподавателей вуза.

О внутреннем типе мотивации следует говорить, когда для личности имеет значение деятельность сама по себе. Если же в основе мотивации профессиональной деятельности лежит стремление к удовлетворению иных потребностей, внешних по отношению к содержанию самой деятельности (мотивы социального престижа, зарплаты и т.д.), то в данном случае принято говорить о внешней положительной мотивации. Внешние положительные мотивы, несомненно, более эффективны и более желательны со всех точек зрения, чем внешние отрицательные мотивы, последние говорят о вынужденности вести профессиональную работу (необходимость заработка, стремление избежать порицаний и т.д.).

Всего было опрошено 89 человек, преподавателей вуза, из них 16 - мужчины и 73 – женщины. Мы выделили ведущие мотивационные комплексы, представленные в таблице. Так, наиболее оптимальный мотивационный комплекс – это преобладание внутренней мотивации (ВМ) к профессиональной деятельности над внешней положительной (ВПМ) и внешней отрицательной (ВОМ) мотивацией. Второй по значимости мотивационный комплекс – преобладание внешней положительной мотивации или ее равенство с внутренней мотивацией к деятельности. И третья группа – преобладание внешних отрицательных мотивов к профессиональной работе в вузе.

Таблица 1

Мотивация к профессиональной деятельности преподавателей вуза в гендерном аспекте (%).

Мотивация	Всего (89 чел)	Мужчины (16 чел)	Женщины (73чел)
ВМ > ВПМ > ВОМ	68,5	87,5	64,4
ВПМ=ВПМ > ВОМ	11,2	6,25	12,3
ВМ < ВПМ > ВОМ			
ВОМ	20,2	6,25	23,4

Наш опрос показал (см. таблицу), что больше половины (68,5%) преподавателей вуза имеют внутренние мотивы к профессиональной деятельности. Для них имеет главное значение работа в вузе, преподавание, контакт со студентами, желание поделиться своими знаниями, т.е. для личности имеет значение деятельность сама по себе. Вторая группа ППС – люди, для которых наряду с важностью профессиональной работы, играет роль стремление достичь успеха, сделать карьеру, или же данный мотив даже превалирует. Она составляет 11,2% из всех опрошенных преподавателей.

Однако пятая часть всех опрошенных преподавателей (20,2%) ведущим мотивом работы в вузе имеют внешний отрицательный мотив.

Из литературы известно, чем оптимальнее мотивационный комплекс, чем более активность мотивирована самим содержанием деятельности, стремлением достичь в ней определенных позитивных результатов, тем ниже эмоциональная нестабильность [1]. И наоборот, чем более деятельность обусловлена мотивами избегания, порицания, желанием «не попасть впросак» (которые начинают превалировать над мотивами, связанными с ценностью самой деятельности, а также над внешней положительной мотивацией), тем выше уровень эмоциональной нестабильности. С точки зрения интегрального здоровья, последняя может вести к хроническому стрессу и нарушению здоровья.

Интересные данные мы получили, изучая мотивацию к профессиональной деятельности у ППС с позиции гендера (см. таблицу 1).

Наш опрос показал, что среди мужчин с преобладанием внутренней мотивации к профессиональной деятельности (87,5%) таковых в 1,4 раза больше, чем среди женщин (64,4%). Вопросы карьерного роста и престижа обследованных мужчин в два раза меньше волнуют, чем женщин (6,25% и 12,3% соответственно). Обращает на себя внимание, что среди преподавателей женщин почти в 4 раза больше преподавателей с внешней отрицательной мотивацией, по сравнению с представителями мужского пола (6,25% и 23,4% соответственно).

Таблица 2

Мотивация к профессиональной деятельности преподавателей вуза в возрастном аспекте (%).

Мотивация	Всего, n-89	1 группа, n-23	2 группа, n-57	3 группа, n-9
ВМ > ВПМ > ВОМ	68,5	65,2	66,7	88,9
ВПМ=ВПМ > ВОМ	11,2	21,7	8,8	-
ВМ < ВПМ > ВОМ				
ВОМ	20,2	13,1	24,6	11,1

Из таблицы видно, что преподаватели разных возрастных групп имеют особенности в проявлении мотивационных комплексов (табл. 2). Так, в возрастной группе 23-39 лет, 65,2% опрошенных имеют внутреннюю мотивацию к своей профессиональной деятельности. Пятая часть анкетированных преподавателей ведущим мотивом демонстрируют внешнюю положительную мотивацию, которая проявляется в желании сделать карьеру, получать поощрения, что понятно в молодом возрасте. Однако 13,1% опрошенных испытывают различные недовольства к выполняемой работе, у них отмечается внешняя отрицательная мотивация к существующей в вузе деятельности.

Самая многочисленная обследованная нами группа – это преподаватели в возрасте 40-69 лет. Опрос показал, что преподавателей с внутренней мотивацией к педагогической работе примерно столько же, что и в первой группе (66,7%), однако стремление к карьерному росту среди них поубавилось (8,8%), зато недовольных своей работой оказалось почти четверть процентов опрошенных (24,6%).

В возрастной группе 70 лет и выше опросить нам удалось всего 9 человек, их которых подавляющее большинство (88,9%) работает в вузе что называется, «по зову сердца», для них

характерна внутренняя мотивация к профессиональной деятельности. Карьера их не интересует, однако один опрошенный продемонстрировал внешнюю отрицательную мотивацию (табл.2).

Следует отметить, что наши более ранние исследования в другом вузе (ПГПИ, г.Павлодар) показали несколько другие результаты: мы не обнаружили внешней отрицательной мотивации по отношению к преподавательской деятельности у мужчин всех возрастных групп, однако среди женщин таковых оказалось больше в 1,4 раза, чем в академии [2].

Таким образом, наше исследование показало, что для значительной части опрошенных преподавателей академии «Bolashaq» профессиональная деятельность имеет значение сама по себе (внутренняя мотивация), или сопряжена с желанием карьерного роста и престижа в профессии (86,8%). Вместе с тем, нами обнаружены гендерные и возрастные различия в мотивах деятельности. Высокий уровень эмоциональной нестабильности демонстрирует четверть преподавателей женщин и, в целом, преподаватели средней возрастной группы (40-69 лет), у которых преобладает внешняя отрицательная мотивация к профессиональной деятельности, чреватая развитием хронического стресса и нарушением здоровья.

Список использованных источников:

1. Барковская М.Г. Осин А.К. Исследование мотивации педагогической деятельности Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10 – С. 129-132.

2. Рахимжанова А.Р., Тнимова Г.Т., Курбанова Г.Д., Карабаева А.Б. Методология и методы исследования интегрального здоровья индивида.- Методическое пособие-практикум.- Павлодар, 2014.- 66с.

3. Е.А.Семенова, Н.Ю.Чопюк. Гендерные различия мотивации: социокультурный контекст Филология и культура, 2014.- №1(35).

ТҮЙІНДЕМЕ / RESUME

**Гульбагиза Тауфиковна Тнимова
Гульнар Глеухановна Мурзалиева
Ольга Александровна Сиволобова**

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы ЖОО ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІНЕ МОТИВАЦИЯНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫН ЗЕРТТЕУ

Мақала «Bolashaq» академиясының профессорлық-оқытушылық құрамының кәсіби қызметіне деген мотивацияны зерттеуге арналған. Алынған мәліметтер жоғарғы оқу орнындағы оқытушыларының кәсіби қызметіне деген негізгі мотивациядағы құрылымдық, гендерлік және жас айырмашылықтарын көрсетеді.

Кілтті сөздер: кәсіби мотивация, әлеуметтік денсаулық, мұғалімдер, гендер.

**Tnimova Gulbagiza
Murzalieva Gulnar
Sivolobova Olga**

«Bolashaq» Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan

RESEARCH OF THE STRUCTURE OF MOTIVATION TO THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE UNIVERSITY TEACHER

The article is devoted to the study of motivation for professional activity of the teaching staff of the Bolashaq Academy. The data obtained indicate structural, gender and age differences in the dominant motivation for professional activities of university teachers.

Keywords: professional motivation, social health, teachers, gender.

List of references:

1. Barkovskaya M.G. Osin A.K. Study of the motivation of pedagogical activity Successes in modern science. - 2013. - No. 10 - S. 129-132.

2. Rakhimzhanova A.R., Tnimova G.T., Kurbanova G.D., Karabaeva A.B. Methodology and research methods of the integral health of an individual.- Methodical manual-practical. - Pavlodar, 2014.- 66p.

3. E.A.Semenova, N.Yu. Chopyuk. Gender Differences in Motivation: Sociocultural Context Philology and Culture.- 2014.- No. 1 (35).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Шолпан Мұқаметқалиқызы Алжанова, № 38 ЖББОМЛ, Семей, Қазақстан Республикасы;

Жаннур Амиргалиевна Исина, аға оқытушысы, магистр, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Фируза Махмудовна Исмаилова, «Бұйратау» Ұлттық мемлекеттік табиғи саябақтың ғылым және мониторинг бөлімі, Молодежный кенті, Қазақстан Республикасы;

Маргарита Юлаевна Ишмуратова, биология ғылымдарының кандидаты, профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Айгүл Құдайбергенқызы Қалдыбаева, химия ғылымдарының кандидаты, доцент, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Гульнар Тлеухановна Мурзалиева, фармацевтикалық пәндер кафедрасының меңгерушісі, фармацевтика ғылымдарының кандидаты, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Амантай Мұқанбайұлы Мұхаметжанов, медицина ғылымдарының докторы, профессоры, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Сайлаубек Мұқанбайұлы Мұқаметжанов, С.Ғаббасов атындағы ЖББОМ, Мамырсу ауылы, Шығыс Қазақстан облысы, Қазақстан Республикасы;

Ольга Александровна Сиволобова, химия ғылымдарының кандидаты, доцент, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Гульбагиза Тауфиқовна Тнимова, медицина ғылымдарының докторы, профессоры, «Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Алжанова Шолпан Мухаметкалиевна, СОШЛ № 38, Семей, Республика Казахстан

Исина Жаннур Амиргалиевна, старший преподаватель, магистр, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Исмаилова Фируза Махмудовна, ведущий специалист отдела науки и мониторинга Государственного национального природного парка "Буйратау", поселок Молодежный, Республика Казахстан;

Ишмуратова Маргарита Юлаевна, кандидат биологических наук, ассоциированный профессор, Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Калдыбаева Айгүл Кудайбергеновна, кандидат химических наук, доцент, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Мурзалиева Гульнар Тлеухановна, заведующий кафедры фармацевтических дисциплин, кандидат фармацевтических наук, доцент, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Мухаметжанов Амантай Муканбаевич, доктор медицинских наук, профессор, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Мукаметжанов Сайлаубек Муканбаевич, СОШ имени С.Габбасова, с. Мамырсу, Восточно-Казахстанская область, Республика Казахстан

Сиволобова Ольга Александровна, кандидат химических наук, доцент, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан;

Тнимова Гульбагиза Тауфиқовна, доктор медицинских наук, профессор, Академия «Bolashaq», Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Alzhanova Sholpan, SOSHL № 38, Semey, Republic of Kazakhstan;

Issina Zhannur, senior lecturer, master, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ismailova Firuza, leading specialist of the Department of science and monitoring of the State national natural Park "Buiratau", kent "Molodezhnyi", Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ishmuratova Margarita, candidate of biological science, assistant professor, Karaganda state university named after E.A.Buketov, Karaganda, Republic Kazakhstan;

Kaldybaeva Aigul, candidate of chemistry science, assistant professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Murzalieva Gul'nar, candidate of pharmaceutical science, associate Professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Mukhametzhanov Amantay, doctor of medical sciences, professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Mukhametjanov Sailaubek, S. Gabbasov secondary school, s. Mamysu, East Kazakhstan region, Republic of Kazakhstan;

Sivolobova Olga, candidate of chemistry science, assistant professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tnimova Gulbagiza, doctor of medical sciences, professor, Academy «Bolashaq», Karaganda, Republic of Kazakhstan.

ҚАЗІРГІ ЗАМАҢҒЫ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Халықаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОСТИ**

The international scientific journal
**ACTUAL PROBLEMS
OF THE PRESENT**

№ 2(28)

Материалы публикуются в авторской редакции и редакцией не возвращаются.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Бас редакторы **Нұржігітова М.М.**
Редакторы **Кантарбекова А.Р.**

Техникалық редакторы **Борамбаева М.Н.**
Басуға 07.09.2020 жыл қол қойылды.
Пішімі 60x841/8. Көлемі 22 б.т.
Таралымы 500 дана. Әріп түрі
«Times New Roman»

*«Болашақ-Баспа» редакциялық-баспа
бөлімінде басылып шығарылды*
Қарағанды қ., Ерубаева 14

Главный редактор **Нуржигитова М.М.**
Редактор **Кантарбекова А.Р.**

Технический редактор **Борамбаева М.Н.**
Подписано к печати 07.09.2020 г.
Формат 60X841/8. Объем 22 усл.п.л.
Гарнитура «Times New Roman».

Тираж 500 экз.
*Отпечатано в РИО «Болашақ-Баспа» г.
Қарағанды, ул. Ерубаева 14*

Chief editor **Nurzhigitova M.M.**
Co-editor **Kantarbekova A.R.**

Editor **Borambaeva M.N.**
Signed for printing 07.09.2020
Format 60X841/8. Volume 22 usd.p.p.
Typeface «Times New Roman».

Circulation 500 copies.
*Printed in the EPD "Bolashaq-Baspa"
Karaganda, Erubaev str., 14*

Журнал редакциясының мекені:
100008, Қазақстан Республикасы,
Қарағанды қ., С.Ерубаев көшесі, 16
Қарағанды «Болашақ» академиясы,
тел. (8-7212) 42-04-25, 42-04-26;
факс (8-7212) 420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

Адрес редколлегия журналы:
100008, Республика Казахстан,
г.Қарағанды, ул.С.Ерубаева, 16
Академия «Болашақ»,
тел.(8-7212)42-04-25, 42-04-26;
Факс (8-7212)420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

**Address of the editorial
board of the journal:**
100008, the Republic of Kazakhstan,
Karaganda, S. Erubaev str., 16
«Bolashaq» Academy,
Telephone number (8-7212)42-04-25,
42-04-26;
Fax (8-7212)420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

Төлем реквизиттері:
Қарағанды «Болашақ» академиясы,
Қарағанды қ.С.Ерубаев көшесі, 16
СТН 302000007457 ЖСК 056467829 БЖЖ
191801980 «Цеснабанк» АҚ ҚФ код 17

Реквизиты для оплаты
Академия «Болашақ»,
г.Қарағанды, ул.С.Ерубаева, 16
РНН 302000007457 ИИК 056467829 БИК
191801980 КФ АО «Цеснабанк» код 17

Payment details
«Bolashaq» Academy,
Karaganda, S. Erubaev str., 16
TRN 302000007457 IIC 056467829 BIC
191801980 CF Tsesnabank JSC code 17